

✠

КНЕГИНЬА МИЛИЦА – МОЛІХИНЬА ЈЕВГЕНИЈА
И НЬЕНО ДОБРА

✠

**КНЕГИЊА МИЛИЦА – МОНАХИЊА ЈЕВГЕНИЈА
И ЊЕНО ДОБА**

Уређивачки одбор

проф. др Синиша Мишић, Филозофски факултет у Београду
доц. др Дејан Јечменица, Филозофски факултет у Београду
проф. др Драгиша Бојовић, Филозофски факултет у Нишу
доц. др Ђура Харди, Филозофски факултет у Новом Саду
доц. др Дејан Радичевић, Филозофски факултет у Београду
Јелена Вукчевић, Народни универзитет Трстеник (секретар)

Штампање овог зборника омогућено је захваљујући подршци
Министарства културе Републике Србије
и
Општине Трстеник

НАРОДНИ УНИВЕРЗИТЕТ ТРСТЕНИК
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ЈЕФИМИЈА“
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ –
Центар за историјску географију и историјску демографију

КНЕГИЊА МИЛИЦА – МОНАХИЊА ЈЕВГЕНИЈА И ЊЕНО ДОБА

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК

радова са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године
у Манастиру Љубостињи

Одговорни уредници

Синиша Мишић

ДЕЈАН ЈЕЧМЕНИЦА

ТРСТЕНИК
2014

NATIONAL UNIVERSITY TRSTENIK
NATIONAL LIBRARY “JEFIMIJA”
FACULTY OF PHILOSOPHY IN BELGRADE –
Center for the historical geography and historical demography

**PRINCESS MILICA – NUN EUGENIA
AND HER AGE**

THEMATIC COLLECTION OF PAPERS

from the International Symposium held in the Monastery of Ljubostinja
September 12, 2014

Editors in chief

SINIŠA MIŠIĆ

DEJAN JEČMENICA

TRSTENIK
2014

САДРЖАЈ

Синиша Мишић, <i>Кнегиња Милица и Лазарево наслеђе</i>	7
Дејан Јечменица, <i>Извори и манифестације моћи и утицаја кнегиње Милице</i>	17
Драгиша Бојовић, <i>Књижевни дар кнегиње Милице</i>	29
Борис Стојковски, <i>Српско-угарске везе 1389–1402</i>	39
Катарина Митровић, <i>Млечани и српске земље за време владавине кнегиње Милице и кнеза Стефана Лазаревића</i>	59
Ђура Харди, <i>Прилог расправи о угарском нападу на Србију после Косовске битке</i>	83
Гордан Бојковић, <i>Витезови великоморавске долине у другој половини XIV века</i>	95
Марија Копривица, <i>Црквене прилике у време владавине кнегиње Милице</i>	111
Владета Петровић – Александра Фостиков, <i>Цркве и манастири у повељама кнегиње Милице</i>	127
Небојша Ђокић, <i>Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата</i>	139
Снежана Божанић, <i>Кнегиња Милица у народном предању</i>	179
Маријан Премовић, <i>Јелена, кћер кнегиње Милице – спона Лазаревића и Балишића</i>	209
Дејан Радичевић – Емина Зечевић, <i>Археолошка истраживања гробова у Манастиру Љубостињи</i>	223
Душан Рашковић, <i>Антички археолошки локалитети у широј околини Манастира Љубостиње</i>	233

Др Синиша Мишић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

КНЕГИЊА МИЛИЦА И ЛАЗАРЕВО НАСЛЕЂЕ**

Сажетак: Рад се бави улогом кнегиње Милице у одбрани наслеђа кнеза Лазара после боја на Косову. У данима и месецима после битке Милица је повукла низ потеза и одбранила право своје деце на наслеђе. Један од тих потеза је и вазални однос према Турцима. Управљајући земљом као савладар својих синова остала је активна до смрти (1405) упркос замонашењу. У кризним моментима 1398. године одлучном дипломатском мисијом одбранила је земљу и сина Стефана, после чега јој је углед још више порастао, па је Дубровчани опет титулишу као кнегињу.

Кључне речи: кнегиња Милица, Лазарево наслеђе, вазалство, савладарство, кнез, Стефан Лазаревић, Вук Бранковић, Турци, Угри.

Смрћу кнеза Лазара на Косову пољу 15. јуна 1389. године Србија је изгубила владара, а Лазаревићи старешину породице. Политички систем који је изграђиван од 1371. године озбиљно је доведен у питање. Титула кнеза и право на власт, су по принципу примогенитуре, припали најстаријем Лазаревом сину Стефану, али је он 1389. имао око 12 година (1377), па није могао самостално да влада.¹ Вођење породице и државе Лазаревића преузела је кнегиња Милица. У том тренутку главна опасност по Лазаревиће није потицала од Турака, већ од Вука Бранковића, зета и савезника кнеза Лазара. Удајом најстарије кћери Маре за Вука Бранковића Лазар се повезао са породицом севастократора Бранка Младеновића. После погибије кнеза Лазара Вук Бранковић је са правом могао очекивати да буде учесник у наслеђу, ако не и наследник, свога таста. Овде треба имати на уму чињеницу, да се кнезу Лазару прво мушко дете родило тек 1377. године, и да су се Вукови синови Гргур и Ђурађ родили пре њега. У време

* Ел. пошта: simisic@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15. век)*, ев. бр. 177010.

¹ Благојевић, 2004, 358.

Косовског боја Гргур је већ био пунолетан (1370/71), и могао је полагати право на наслеђе свога деде по мајци.² Да је породица Вука Бранковића полагала одређена права на наслеђе види се и по понашању властеле која је делом, после 1389, прешла на њихову страну. Историчари су већ утврдили да је део Лазареве области (долина Ибра, Рашка, Горње Полимље) одмах после Косова припао Вуку Бранковићу. А судећи по случају војводе Обрада Драгослалића део властеле је добровољно стао уз Вука Бранковића.³ Дакле, неспорна су Стефанова права на наслеђе, али судећи по свему очигледно је да је и друга грана проширене кнежеве породице – Вуковићи, полагала одређена права на кнежево наслеђе.

У борби око Лазаревог наслеђа, коју су водили кнегиња Милица и њен зет Вук Бранковић, обоје вероватно у име својих синова, кључну улогу имаће став српске цркве и новог турског владара Бајазита. Лазарев човек од поверења и сарадник патријарх Спиридон умро је 11. августа 1389, али је ипак у првим данима после катастрофе на Косову кључно допринио опстанку Лазаревића. Кнегиња Милица је по његовом савету успела да окупи државни сабор на коме је донета одлука да Стефан 1390. године отпутује у Малу Азију на двор Бајазиту.⁴ Тада су са Турцима успостављени вазални односи, уз слање Оливере у Бајазитов харем. Притиснута невољама у земљи и окружењу кнегиња Милица је одустала од Лазареве политике супротстављања Турцима, али је ту политику наставио да следи Вук Бранковић све до краја 1391. године. У том светлу треба посматрати и његове контакте са угарским краљем у лето 1389. године.

Занимљиво је како ове догађаје и дане после Косовског боја описује Константин Филозоф у Житију деспота Стефана Лазаревића. И он истиче опасност која је Лазаревићима запретила од Угара. Описујући стање у земљи после Косовске битке он каже: *„није претила беда смо од Исмаиљана, него се и западни суседи (Угри) спремише на рат. Уз то дођоше и међусобне борбе оних који су им били подручни, а други су били као самостални“*.⁵ Овај кратки опис даје слику хаоса у земљама Лазаревића. Земљом су крстарили турски одреди заостали после битке да би пљачкали, Угри су са севера напали на Рудник, а властела је водила међусобне борбе отимајући међусобно имања и онима који су изгинули на Косову. По Константиновим речима Милица је тада донела одлуку, заједно са сабором, да се Оливера пошаље Бајазиту и да се ступи у вазални однос. Према њего-

² Шуица, 2011, 225 – 244.

³ Новаковић, 1912, 458.

⁴ Радојчић, 1962, 37.

⁵ Константин Филозоф, 85.

вим речима и мајци и сабору је била очигледна жртва коју подносе за спас земље јер „даде је Амиру великом, да би било спасено христоименито стадо од вукова, који су га клали“.⁶ Дакле, Лазаревићи су морали да потраже спас код човека који им је погубио мужа и оца. Лична драма чланова ове породице није могла бити већа.

Српска црква је у овим годинама одиграла кључну улогу, помажући кнегињи Милице и младом кнезу Стефану у борби за Лазарево наслеђе. На унутрашњем плану кључни догађај је био канонизација кнеза Лазара и избор новог патријарха после Спиридонове смрти. Српска црква је одлучно стала уз Лазаревиће и спровела Лазареву канонизацију (1391). Овим чином Лазареви синови, Стефан и Вук, су постали изданци светородног корена, у складу са идеологијом Немањића и тиме оснажили своје право на наслеђе светог кнеза. Овим чином су из наследног права додатно елиминисани зет Вук Бранковић и његови синови. Ако је и постојао неки договор, а вероватно јесте, између Лазара и Вука он је бледео пред чињеницом светородности. Без обзира на разлику у типу светитељства у односу на Немањиће, култ кнеза Лазара као владара – мученика је имао исти значај за његове наследнике као и култ светородних Немањића за њихове.⁷ Црква је такође, Милице и Стефану обезбедила право да сазову државни сабор на коме је за патријарха изабран Данило III (1390/91), који је кључно допринео Лазаревој канонизацији.⁸ Иза свих ових потеза стајала је кнегиња Милица јер је Стефан био исувише млад. Она је у периоду 1389 – 1391. одиграла кључну улогу у борби за опстанак Лазаревића и за њихово право да наследе очеву државу.

Ако је у спољној политици, уз велике жртве, морала да одустане од Лазареве политике, кнегиња Милица је енергично наставила политику ослањања на идеолошко и културно наслеђе Немањића. У том погледу занимљива је повеља Хиландару из 1392. године којом се црква у Ибру војводе Обрада Драгослалића даје Хиландару. Обрад Драгослалић је изневерио Лазаревиће па му је одузета баштина и дата у промију, али је црква са имањима изузета и дата Хиландару, што је била и Обрадова намера пре учињене невере.⁹ Цео поступак је изведен у духу Немањићке традиције – кнез је *створио милост* Хиландару и приказао се као највернији чувар те традиције. Светородно, неговање Немањићке традиције и наслеђа свакако је доприносило прихватању Стефана Лазаревића као кнеза *свих Срба и српских земаља*.

⁶ Исто, 86.

⁷ Види опширно о овом култу Марјановић – Душанић, 2006, 77 – 93.

⁸ Благојевић, 2004, 358 ; Шуица, 2011, 228 и нап. 9 са литературом.

⁹ Новаковић, 1912, 458 ; Miklosich, 1858, 568 – 569.

У току ових борби и тешких времена судбоносна одлука доносила је кнегиња Милица са својим сарадницима истичући увек Стефана као легитимног наследника и владара. Тако је у лето 1389. године створено савладарство које је до Стефановог пунолества наметала историјска ситуација у којој се морало деловати и која је захтевала храбре и мудре одлуке. Сам Константин Филозоф почетак Стефанове владавине језгровито и прецизно дефинише на следећи начин: „у почетку владавине одева се материнским молитвама и наслеђује очево достојанство“.¹⁰ Јасно је да у првим годинама, када се и одиграо главни део борбе за Лазарево наслеђе, најзначајнија историјска личност је кнегиња Милица, која је уживала и подршку српске православне цркве. Овакво стање се види и у контактима са Дубровчанима. Тако кнегиња Милица 1392. године моли Дубровчане да јој пошаљу заложени појас да га откупи, а писмо је послато од *кнегиње Милице и кнеза Степана*.¹¹ Из отприлике истог времена је повела дата Хиландару о Обрадовој цркви у Ибру. Ту је Стефан наведен као господин Србљем, Посавља и страна подунавских, с матером кнегињом Милицом и братом Вуком.¹² Очито се у дворској канцеларији Лазаревића водило рачуна о правима легитимног владара, кнеза Стефана, али је јасно истакнуто да је у питању савладарство у коме у ово време мајка игра кључну улогу, без обзира на редослед навођења, јер су јој оба сина малолетна.

Дубровчани се у ово време прво обраћају Милици па Стефану што показује да су они били добро упознати са реалном ситуацијом у породици Лазаревића. Када је 1393. године Стефан постао пунолетан кнегиња Милица се замонашила, али је остала активна и задржала је удео у власти. Судећи по понашању Дубровчана, унутрашња борба за Лазарево наслеђе окончана је 1393/94, када је и Вук Бранковић постао турски вазал и изгубио део своје области са Скопљем. Крајем 1395. године Дубровчани су послали посланике да изјаве да остају при старим уговорима о трговини из времена кнеза Лазара, што је сигуран знак да су борбе окончане и да је Милица са синовима једини наследник кнеза Лазара. Дубровчани то поштено признају изјавивши да раније нису слали посланике јер су „*времена усилна била*“.¹³ Без обзира на Стефаново пунолество, за које су морали знати, као и за чињеницу замонашења, Дубровчани су се и даље према Милици опходили као према савладару и вођи породице коме треба у обраћању дати првенство и зато њихово ословљавање у писму гласи

¹⁰ Константин Филозоф, 88.

¹¹ Стојановић, 2006, 179 – 180 ; Благојевић, 2004, 359.

¹² Новаковић, 1912, 458.

¹³ Стојановић, 2006, 180.

„почтеној госпођи и всечстној калуђерици госпођи Јевгенији и кнезу Стефану“.¹⁴ И током 1396. године Дубровчани се у више наврата обраћају „почтеној госпођи кира Јевгенији и кнезу Стефану и Вуку“.¹⁵ До одређеног прилагођавања стварним односима дошло је и у канцеларији, па се Милица од 1395. године у повељама појављује заједно са синовима са свим владарским прерогативима и то сада често на првом месту. Међутим, у ово време повеље увек потписује кнез Стефан као легитимни владар у породичном савладарству. Тако у повељи манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори (око 1395) интитулација гласи: „ја *благочастива и христолубива монахиња Јевгенија, с благочастивим кнезом Стефаном и братом му Вуком*“.¹⁶ Повељу је потписао кнез Стефан, али је Милица – Јевгенија на првом месту, а брат Вук је као пунолетан сада јаче истакнут као савладар. Потпуно је иста интитулација и потпис и у повељи манастиру Лаври Светог Атанасија из 1395. године.¹⁷ Манастирске поседе ослобађају сво троје, што се у повељи изричито и каже: „и **вси триє ми**“.¹⁸ Нема сумње да је у питању породична владавина у којој је кнез Стефан легитимни владар и наследник, али због искуства, година и позиције коју је стекла након Косова, Милица и након замонашења задржава свој удео у власти и јаку позицију унутар савладарског односа.

Судећи по дипломатичким изворима углед и моћ кнегиње Милице – монахиње Јевгеније је временом, после 1395, расла, посебно после догађаја из 1398. године. Она је у пролеће 1398. године ишла Бајазиту да оправда Стефана због поступка при гушењу завере властеле и оптужби да је сарађивао са Угрима при турском походу на Босну. И сам Стефан је у јесен исте године морао ићи Бајазиту да се оправда. Све ово је имало за последицу јачање Миличине моћи, али и веће улоге у вршењу власти његовог брата Вука. Ове догађаје треба посматрати и у светлу догађаја из 1403. године, када се Стефан приближио Угрима, а Милица и Вук отишли Турцима. Породица се измирила до октобра 1404. године.¹⁹ Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија 1398. године издаје у Жупањевцу повељу Лаври Светог Атанасија којом им враћа одузету земљу и сама је потписује. У интитулацији она је „у *Христа Бога благоверна кнегиња Јевгенија монахиња*“.²⁰ Повељу је потписала као Јевгенија монахиња кнегиња.²⁰ Овде је

¹⁴ Исто, 180.

¹⁵ Исто, 181, 182.

¹⁶ Леонид, 1868, 276.

¹⁷ Новаковић, 1912, 495.

¹⁸ Исто, 495 ; Благојевић, 2004, 361.

¹⁹ Благојевић, 2004, 369.

²⁰ Новаковић, 1912, 496/97.

очљива појава њене титуле из времена пре замонашења и подвлачање владарских права кроз интитулацију, што се први пут десило након замонашења. У пролеће 1398. године и Дубровчани су сматрали да је Милица најважнији члан савладарства Лазаревића, у том тренутку. Наиме, они се 4. маја 1398. године жале госпођи Јевгенији што су протовестијар и цариник тукли њихове трговце и моле је да их заштити.²¹ А у писму из истог месеца називају је „*славном и всечасном госпођом*“ што су епитети за ословљавање владара.²² Овај однос је остао исти до 1402. године и може се претпоставити да је то био део договора са Бајазитом из пролећа и јесени 1398. године. Кнез Стефан јесте измолио опрост али је морао да прихвати поновно јачање мајчине улоге у власти, као и јаче истицање брата Вука као савладара. Миличин статус савладара 1398 – 1402. године, са значајном самосталношћу у одлучивању, потврђују и разрешнице рачуна за Марина и Мароја Лабровића. У првој она је наведена као прва, а у латинском препису титулисана је као „*domine Eugenie comitisse Novimontis et eius filiorum*“, а другу је дала сама за рудничку царину.²³ Из овога се не сме извлачити закључак да је Милица управљала посебно Новим Брдом и Рудником, овде су Дубровчани само истакли значај Новог Брда за њих, али и за Лазаревиће. Нема никаквих доказа о територијалној расподели власти, напротив из извора је видљиво да су сва три савладара деловала на територији целе земље јединствено. На основу више разрешница које Јевгенија даје за рудничку и прибрешке царине, може се закључити да је она директно располагала приходима од ових царина.²⁴ То и даље не значи да је имала самосталну власт над Рудником, као ни над Подунављем.

Догађаји из 1398. године били су последња Миличина одбрана Лазаревог наслеђа, овог пута угроженог непромишљеном акцијом самог наследника, младог кнеза Стефана. Његови потези су могли довести до одузимања земље Лазаревићима, на сличан начин како се то десило наследницима Вука Бранковића 1397. године. Вештом дипломатском акцијом у пролеће 1398. године кнегиња Милица – монахиња Јевгенија је отклонила ову опасност на Бајазитовом двору. После овога њен углед у земљи је још више порастао и она је наставила да врши власт заједно са синовима. Да се Бајазиту није допадало јачање Лазаревића сведочи и чињеница да је пре битке код Ангоре вратио Вукову област његовим синовима и на тај начин

²¹ Стојановић, 2006, 185.

²² Исто, 185/186.

²³ Стојановић, 2006, 195 ; ССА 12 (2013), 104 (А. Фостиков).

²⁴ ССА 11 (2012) 123 – 133 (А. Фостиков).

опет отворио питање Лазаревог наслеђа. Његова пораз код Ангоре од Тимура промениће судбину и Турака и Срба.

По повратку у земљу из битке код Ангоре Стефан Лазаревић, овенчан деспотском титулом, одлучно мења спољну политику и склапа савез и вазални однос са угарским краљем Жигмундом. Савладари очигледно нису били за овакву политику и тада долази до првог озбиљног размимоилажења између мајке и старијег сина. Милица је са Вуком отишла Турцима, али је до октобра 1404. године дошло до измирења. Милица и Вук су задржали статус савладара али сада водећу улогу има деспот Стефан. Милица је сада на разрешници рачуна само „*госпођа Јевгенија*“ и њена активност сведена је на рудничке и прибрешке царине чије приходе је очигледно уживала до краја живота.²⁵ У разрешници Вукши Мишетићу од 12. септембра 1405. године, стоји да је документ писан „*када се господин деспот жењааше*“ на Расини.²⁶ Овде је видљив другачији однос према сину у односу на ранија времена, и за њу он је сада *господин деспот*.

Дакле можемо закључити да се савладарски однос међу Лазаревићима, прецизније између мајке и сина, мењао током година, а трајао је преко деценију ипо (1389 – 1405). На почетку кнегиња Милица је практично сама управљала земљом уз помоћ својих људи, после 1393. године порасла је Стефанова улога у управљању земљом, он се ставио на чело војске која је ратовала за Бајазита и почео да доноси самосталне одлуке. Међутим, после гушења завере 1398. године Милица је морала поново да се јаче ангажује у вођењу политике земље и отклони турску опасност од Лазаревог наслеђа. То јој је подигло углед у земљи толико да је у повељама, иако монахиња, на кратко поново себе називала кнегињом и монахињом. Овакви односи су одржани до 1402. године, после те године деспот Стефан Лазаревић постаје кључна фигура дома Лазаревића. Упркос томе, Милица је до смрти (1405) задржала статус савладара. Можемо закључити да је кнегиња Милица све своје снаге и политичку мудрост посветила очувању и одбрани Лазаревог наслеђа и права њене деце над тим наслеђем, које су угрожавали рођаци, Турци, Угри. Током овог дугог периода она је своју политику прилагођавала реалној ситуацији и односу снага на Балкану, показавши изузетну политичку зрелост. У оцени њене личности без претеривања се можемо и данас придружити оцени Константина Филозофа: „*Достојна славе и веома мудра мати, која је превазилазила многе изабране матере, храбра жена, имала је све врлине, као што знају сви око ње који су поцрпли милост из њезине руке и који су се надали да је приме*“.

²⁵ Стојановић, 2006, 198; Јиречек, 2007, 49, 50.

²⁶ Јиречек, 2007, 50. Ново издање ССА 11 (2012) 124 (А. Фостиков).

Извори и литература

Благојевић, 2004 – М. Благојевић, *Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, Београд 2004 (= ЗРВИ 21 (1982) 183 – 212).

Јиречек, 2007 – К. Јиречек, *Споменици српски*, Београд 2007 (фототипија).

Константин Филозоф – Константин Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност 11, превод Л. Мирковић, Београд 1989.

Леонид, 1868 – Леонид, *Стара српска писма из руског манастира Св. Пантелеимона у Светој Гори*, Гласник СУД 24 (1868) 231 – 295.

Марјановић Душанић, 2006 – С. Марјановић Душанић, *Династија и светост у доба породице Лазаревић: стари узор и нови модели*, ЗРВИ 43 (2006) 77–93.

Miklosich, 1858 - F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Vienna 1858.

Новаковић, 1912 – Ст. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

Радојчић, 1962 – Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.

ССА 11 (2012) – А. Фостикоф, *Три документа о разрешењу рачуна Вукше Мишетића*, ССА 11 (2012) 123 – 133.

ССА 12 (2013) – А. Фостиков, *Акт о разрешењу рачуна Марина Лебровића*, ССА 12 (2013) 101 – 110.

Стојановић, 2006 – Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 1*, Београд 2006 (фототипија).

Шуица, 2011 – М. Шуица, *О могућој улози Вука Бранковића у Косовској бици – прилог разматрању средњовековне ратне тактике*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд 2011, 225 – 244.

Siniša Mišić

PRINCESS MILICA AND THE LEGACY OF PRINCE LAZAR

Summary

After the Battle of Kosovo (1389) and the death of Prince Lazar, fight began for his legacy. Because his sons were underage, Princess Milica took over the fight in the name of Lazarevic family. The country was threatened by the Turks, Hungarians, and internal struggles between nobility begun. However, the main opponent was Vuk Brankovic, who claimed, for himself and his children, certain rights to Lazar's legacy. Princess Milica, with the support of the Serbian church, decided that Lazarevici family will become Bayezid's vassals. This eliminated the risk of Hungarians and their alliance with Vuk Brankovic. The canonization of Prince Lazar contributed to the empowerment of Stefan's and Vuk's rights to inheritance, as offsprings of the holy dynasty Nemanjic.

Because of Stephen's juvenile age, family co-regency was created, led by his mother, Princess Milica. She remained ruler after she became nun (1393), and her role has become particularly important in 1398, and all the way until 1402. After that, she remained ruler but with reduced power (influence). By then, her son Stefan, already despot, became a principal member of the family and the most important Serbian ruler in the remaining Serbian lands.

Keywords: Princess Milica, Lazar's heritage, vassalage, co-regency, Prince Stefan Lazarevic, Vuk Brankovic, Turks, Hungarians.

Др Дејан Јечменица*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

ИЗВОРИ И МАНИФЕСТАЦИЈЕ МОЋИ И УТИЦАЈА КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ**

Сажетак: Међу истакнутим женама српског средњег века, појава и делатност кнегиње Милице, потоње монахиње Јевгеније, односно великосхимнице Јефросиније снажно је обележила време у коме је живела. Последња деценија XIV и половина прве деценије XV столећа у средњовековној Србији, готово у сваком смислу обележено њеном делатношћу, може се рећи представља *доба кнегиње Милице – монахиње Јевгенија*. Преломно, и у много чему особено време, било је у више на-врата предмет научног интересовања. Упркос томе, свестраној личности кнегиње Милице, пажња је посвећивана сасвим узгредно, у оквиру ширих, односно општи-јих разматрања. Управо стога, многе појединости њене делатности до сада су остале или нерасветљене или бар не у довољној мери. У овом раду разматраће се извори и манифестације њене моћи и утицаја.

Кључне речи: кнегиња Милица, кнез/деспот Стефан, Србија, средњи век, моћ, утицај.

Доба кнегиње Милице – монахиње Јевгеније може се без већих по-тешкоћа рашчланити на три јасно изражена и заокружена периода. У ок-виру сваког су се разликовале манифестације њене моћи и утицаја:

Први период завршио се Косовском битком 1389. године.

Други период трајао је до кнегињиног монашења 1393. године.

Трећи и последњи период трајао је до смрти великосхимнице Јеф-росиније 1405. године.

Током првог периода, судећи према сачуваним изворима, кнегиња Милица је остала сасвим у сенци свог супруга кнеза Лазара, који је у пре-

* Ел. пошта: dejan.jecmenica@f.bg.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства про-свете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. бр. 177025).

ломном периоду за српске средњовековне земље градио своју моћ и ауторитет. Управо стога, малобројни су савремени извори у којима се током овог периода кнегиња Милица уопште помиње. Из овог најранијег периода сачуван је њен помен, у интитулацији повеље светогорском манастиру Лаври, изdatoј 8. августа 1381. године: *Ја у Христа Бога благоверни и самодржавни Стефан кнез Лазар са супругом мојом кнегињом Милицом*.¹ Могућност трансфера те моћи и утицаја од супруга ка супружници свакако се мора оставити, међутим о обиму и њиховим манифестацијама није лако говорити.

Иако савремени извори не остављају много места за одређивање мере кнегињине моћи и утицаја током овог првог периода, постоји довољно простора за извођење не само уопштених закључака. Стари српски родослови и летописи једногласни су у погледу кнегињиног порекла. Вукан, најстарији син Стефана Немање, имао је сина Дмитра жупана, овај кнеза Вратислава, а Вратислав кнеза Вратка, чија је кћерка била кнегиња Милица.² Иако по побочној линији, сродство са Светим Симеоном, оснивачем светородне династије било је, чини се сасвим очигледно. Веза кнеза Лазара са Немањићима, танка као свилена нит, али насушна и довољна била је управо Милица.

Како је порекло у средњем веку само по себи одређивало место појединца у друштву, кнегињино сродство са светородном династијом свакако се мора узети као значајан чинилац и извор њене моћи. Харизматски ауторитет светородне династије скоро два века је био неупитан.

Смрћу кнеза Лазара у Боју на Косову 1389. године, кнегиња Милица у политичком смислу избија у први план. Како су њени синови још увек били малолетни и неспремни за преузимање тешког бремена наслеђа које им је остављено, улога коју кнегиња преузима добија посебну димензију. Харизматски ореол порекла од светородне династије са једне и чињеница да је остала удова кнеза који је живот положио на бојном пољу са друге стране, били су кључни чиниоци који су кнегињи омогућили да у недељама и месецима после Косова, најпре започне, а потом настави борбу за очување наслеђа свог супруга. Окупити и сачувати подршку властеле, од које је зависила борба за то наслеђе постао је један од примарних задатака. Паралелно са тим, сасвим разумљиво, у кнегињиним рукама се сконцентрисала моћ, у првом реду политичка, уз коју су ишле и остале. Улога

¹ Младеновић 2003, 171–174; С. Ћирковић, *Две српске повеље за Лавру*, Хиландарски зборник 5 (1983) 92–93.

² Стојановић 1927, 28, 38, 44, 50; Константин Филозоф 1989, 82; Јиречек 1978а, 250; Пурковић 1978, 17; *ИСН* II, 112 (М. Благојевић).

коју је у тим тренуцима играла црква на челу са српским патријархом била је на линији активне подршке кнегињи Милици и њеним синовима. Она се испољила још за живота патријарха Спиридона (умро 11. августа 1389), који је заједно са кнегињом, архијерејима и државним сабором саветовао младог кнеза Стефана да крене код султана Бајазита како би средио односе са Турцима и прихватио вазалне односе.³

Након Косовског боја прве дубровачке вести о кнегињи Милици сведоче са једне стране о њеној забринутости неизвесном будућношћу, а са друге да се ради о утицајној личности, која је очито већ успела да консолидује прилике у свом окружењу и да у својим рукама за кратко време сконцентрише значајну моћ. Одговарајући на молбе посланика *domine comitisse, uxoris quondam comitis Laçari* Дубровчани су јој 12. октобра 1389. године обећали прибежиште у случају потребе, а два дана касније су решили да кнегињино посланство обдаре у вредности до читавих 100 перпера, наглашавајући да то чине *ради очувања пријатељства*.⁴

Страдање и мученичка смрт кнеза Лазара у Косовском боју постали су основа на којој је грађен култ Светог кнеза. Тај опсежан подухват активно помаган од цркве нарочито од када се на њеном челу нашао патријарх Данило III (јесен 1390), изабран на сабору који је сазвао кнез Стефан, био је од пресудног значаја за Лазаревиће.⁵ Сродство са светородном династијом јесте било значајан и неопходан чинилац у консолидацији породице након Косова, али је изградња култа светог кнеза и мученика његове потомке издвајала од свих политичких чинилаца тог времена и давала им један нови обрис харизме која се није могла лако стећи.

Положај који је кнегиња Милица, удова *Светог кнеза* изградила након Косовског боја са доста разлога је у науци окарактерисан као савладарски.⁶ Прве изворне вести јасно упућују да је након смрти супруга њена улога у политичком животу била пресудна, између осталог због чињенице да је кнежев наследник био малолетан (све до 1393. године).⁷ Имајући наведено у виду, сасвим је јасно ко је заправо стајао иза сазивања сабора на коме је изабран патријарх Данило III. О положају који је кнегиња заузимала у земљи најбоље сведоче сачувани јавноправни акти. Једно писмо издато пре 6. августа 1392. године било је упућено у Дубровник *од кнеги-*

³ Радојичић 1962, 37–38; Константин Филозоф 1989, 86; Јиречек 1978а, 328, Пурковић 1978, 16; *ИСН* II, 48 (С. Ћирковић).

⁴ Динић 1964, 518, 533; Пурковић 1978, 15.

⁵ Радојичић 1940, 33–81; Пурковић 1976, 127; Бојовић 1999, 245–272.

⁶ Благојевић 1982, 183–192.

⁷ Пурковић 1978, 18; *ИСН* II, 110 (М. Благојевић).

ње *Милице и од кнеза Стефана*,⁸ док се у интитулацији повеље Хиландару издате око 1392–96. године читају кнез Стефан, његова *благочастива мајка*, кнегиња Милица и превазљубљени брат Вук.⁹

Моћ и утицај који су се сконцентрисали у личности кнегиње Милице остали су неокрњени и након пунолетства кнеза Стефана, када је формално требало да почне самостално да влада.¹⁰ У том погледу чином кнегињиног монашења 1393. године,¹¹ легитимном владару је било потребно омогућити да преузме припадајућу му власт. Међутим у стварности до једног таквог трансфера није у потпуности дошло. Монахиња Јевгенија је задржала и моћ и утицај и остала активан чинилац у вођењу државних послова све до своје смрти.

Међу 18 сачуваних дубровачких писама упућених различитим поводима српској владарској породици током једне деценије, у периоду од 7. децембра 1395. до 24. априла 1405. године, свега су три адресована само на кнеза, односно деспота Стефана.¹² Укупно шест је послато госпођи Јевгенији, док је преосталих 9 адресовано на госпођу Јевгенију, кнеза Стефана, понекад и господина Вука, и то увек овим редоследом. Ови подаци заиста речито и сликовито сведоче о положају који је монахиња Јевгенија заузимала у земљи, заправо о моћи и утицају које имала, и према чему се у Дубровнику односило са доста пажње. Са колико, можда најбоље сведоче инскрипције упућених писама. У најстаријем сачуваном писму, од 7. децембра 1395. године, Дубровчани се обраћају *почтеној госпођи и свечасној калуђерици кир Јевгенији и кнезу Стефану*,¹³ које је заправо било одговор на раније приспело њено писмо, о коме је дубровачко Мало веће нешто раније разматрало.¹⁴ На сличан начин и у каснијим документима, само изостављајући навођење да је калуђерица, што је очито учињено само првог пута, недуго по приспећу вести о кнегињином монашењу. У више наврата обраћају јој се као *свечасној и богољубивој*, односно *христољубивој госпођи* док кнеза Стефана ословљавају као *почтеног и многопочтеног*. Једном је *славна и свечастива госпођа*, док је њен син само *многопоштован кнез*, другог пута *славна и велеможна госпођа* и у

⁸ Стојановић 1929, 179–180.

⁹ Младеновић 2003, 159; Шуица 2004, 107–123.

¹⁰ Динић

¹¹ Пурковић 1939, 332–336; Радојичић 1940, 38–40.

¹² Стојановић 1929, 179–199. навести која и пример интитулације

¹³ Стојановић 1929, 180–181.

¹⁴ *Odluke dubrovačkih vijeća*, 93, 29. XI 1395: ...electi et facti fuerunt officieles ad notandum responsionem fiendam litteris domine comitisse comitis Lazari.

свему поштовани велики кнез. Само два месеца касније ословљени су поштена и свечастива госпођа и славни кнез.¹⁵

Колики је заправо био утицај монахиње Јевгеније у државним пословима још сликовитије се сагледава ако се обрати пажња на садржину неких писама упућиваних из Дубровника и у Дубровник. Поред пословно-финансијског аспекта који се у већини докумената запажа, у значајној мери њима су обухваћени и различити сегменти веза који су се преламали кроз призму трговинских односа. Једном приликом, 30. јула 1396. године, су од госпође Јевгеније и кнеза Стефана молили да се не прогањају трговци из Новог Брда,¹⁶ другом су захваљивали што су се код султана zaloжили да дубровачки трговци несметано иду по њиховој земљи.¹⁷ Писали су Дубровчани и када се требало заложити код Турака за трговце које су они заточили.¹⁸ Када су протовестијар, по свој прилици Јован и цариник Маћедол премлатили и осрамотили дубровачке трговце који су само тражили да им се врати дуг, Дубровчани су 4. маја 1398. године писали само госпођи Јевгенији.¹⁹ Нимало случајно, јер се још од раније знало коме је протовестијар заправо био одговоран.²⁰ У више наврата у пролеће 1396. године Дубровчани су на својим већима одлучивали о посланству *ad dominam comittissam*. А вредност дара у висини од читавих 500 дуката које је оно имало да понесе, већ довољно од себе говори.²¹

Осим што је скоро неизоставно у свим званичним списима на латинском језику називају *госпођом кнегињом*, чак и када су засигурно знали да

¹⁵ навести све примере.

¹⁶ Стојановић 1929, 181–182.

¹⁷ Стојановић 1929, 182.

¹⁸ Стојановић 1929, 183–184.

¹⁹ Стојановић 1929, 185.

²⁰ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 116, 17. III 1396: In Minori consilio congregato ut supra facta fuit gratia Ruffino de dando sibi duas trombettas qui sunt in camera pro prothovistiario comitis, dando pignus bonum in camera de restituendo nobis alias equebonas vel meliores.

²¹ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 246, 10. IV 1396: super facto mittendi ambaxiatam domine comitis; 246, 15. IV 1396: super deliberatione ambaxiate mittende ad comittissam Lazari; 246, 18. IV 1396: pro ambaxiata mittenda ad comittissam Lazari; 246–247, 20. IV 1396: super ambaxiata mittenda ad dominam comittissam comitis Lazari; ambaxiatam ad dictam dominam comittissam; de mittendo per dictam ambaxiatam dona dicta comitis; 247, 24. IV 1396: super ambaxiata comitese; pro electione ambaxiatorum mittendorum comitis; de dicta ambaxiata dicte comitese; 26. IV 1396: pro commissione ambaxiata fiende comitis; commissionem mittendam ser Francho de Baxilio pro certa ambaxiata facienda per eum domine comitis; 120, 28. IV 1396: officiales pro commissione comitis.

је монахиња, Дубровчани је у неколико случајева означавају и нешто прецизније. Осим првом приликом, већ поменутом, означавана је као *кнегиња, почившег кнеза Лазара*.²² Нешто касније, 28. јула 1396. године, први пут је ословљавају титулом и личним именом – *кнегиња Милица* (comitissa Milliça), које је она у то време већ заменила монашким Јевгенија. На исти начин је поменута још неколико пута у наредним месецима.²³ У свим овим случајевима Дубровчани су проблеме које су имали у српској држави, требало да решавају управо кроз сусрете својих представника са монахињом Јевгенијом. О утицају који је она имала у српској држави Лазаревића, сликовито сведочи чињеница да је Дубровчани једном приликом почетком марта 1397. године називају *госпођа кнегиња Рашке*.²⁴ Нешто касније, од јесени 1398, означена је неколико пута као *госпођа кнегиња Новог Брда*, што несумњиво сведочи да је она имала компетенције и над овим најважнијим привредним центром државе Лазаревића.²⁵

Када се кнез Стефан једном приликом расрдио на Дубровчане због једног зајма, они су писали његовој мајци и молили је да их оправда код сина.²⁶ Монахиња Јевгенија је била активно укључена и у пословне односе, о чему сведочи 6 разрешница рачуна за дубровачке трговце, од којих је 2 самостално издала.²⁷ Из наведеног се јасно виде две равни на којима се испољавао утицај монахиње Јевгеније. Прва је унутрашња, а друга спољнополитичка раван.

²² *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 253, 26. VI 1396: Francho de Baxillio qui est in Prestina illum rogando quod expensis nostri comunis vadat ad comitissam olim comitis Lazari; Jorga, Notes, 85: concessi domine comitisse, relicte quondam domini comitis Lazari (30. IX 1402).

²³ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 255, 28. VII 1396: de scribendo ser Francho de Baxilio propter nova que habemus de Slavonia quod, si ipse potest, quod vadat ad comitissam Milliçam cum literis que dicte comitisse mittuntur; 257, 10. XI 1396: de scribendo unam litteram nostri parte comitisse Milice; 142, 12, XI 1396: facti fuerunt officiales ad ordinandum litteras responsionis fiende domine comitisse Milice et capitaneo Schutari.

²⁴ *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397*, 271, 3. III 1397: de deliberando super arengatis de honorando dominam comitissam Rassie.

²⁵ *Reformationes* 31, fol. 120', 4. X 1398: de *formando litera* (precrtano) corrigendo literam hic lectam mittendam domine comitisse Nouaberde; fol. 133': a comitissa et ejus filio, Novi Montis; *Diversa Cancellariae* 32, fol. 245: litera suprascripta, domine Eugenie comitisse Novimontis et ejus filiorum. Пуцић 1862, 62; Јиречек 1892, 103, № 62

²⁶ Стојановић 1929, 191.

²⁷ навести које

Међутим, утицај кнегиње Милице, односно монахиње Јевгеније, и испољавање њене моћи не огледају се само кроз дубровачку архивску грађу. У истом смислу сведоче и манастирске даровнице. *Благоверна монахиња Јевгенија* са синовима, кнезом Стефаном и господином Вуком, даровала је хиландарском Пиргу Св. Василија село Ливоча на Биначкој Морави.²⁸ Другом приликом, 1394/95. ослободила је *Јевгенија монахиња* са синовима од устаљених обавеза поседе Лавре Светог Атанасија у Петрушкој области.²⁹ Манастиру Светог Пантелејмона монахиња Јевгенија са синовима и угледном властелом потврдила је старе поседе и даровала са своје стране нове, што је потврђено хрисовуљом издатом 8. јуна 1395. године.³⁰ Историјске околности у којима владарска породица Лазаревић на челу са монахињом Јевгенијом 1395. године покреће широк подухват даривања светогорског манастира Светог Пантелејмона биле су крајње комплексне. У науци је већ истицано да су Лазаревићи поред деликатног односа са Турцима, након Косовске битке имали да се носе и са притиском који је вршио Вук Бранковић, чије су се амбиције за територијалним проширењем испољавале непосредно после Косовске битке, на подручју северозападно од његове области. Недавна истраживања показала су да је Вук Бранковић од Лазаревића до краја 1390. године преотео читаву данашњу северну Метохију укључујући Пећ, затим жупу Хвосно, долину Горњег Ибра са Звечаном, на западу подручја око Глухавице, Сјенице, Бродарева, Брскова, као и читаву долину Лима јужно од Бродарева, па све до Плава и Гусиња. Пространа подручја којима је проширио своју област кретала су од Дренице и Ибра на истоку до Лима Таре и Мораче на западу.³¹ На подручјима која су прешла под власт Вука Бранковића налазили су се и стари поседи Светог Пантелејмона које је даровао кнез Лазар. Потврђивање старих и додељивање нових метоха Манастиру Светог Пантелејмона на југозападу Моравске Србије, на подручју које је до Косовске битке било у оквиру државе кнеза Лазара, а након тога укључено у област Вука Бранковића јасан је показатељ да су Лазаревићи успели да поврате изгубљена подручја. Засигурно, бар једним делом, тај процес је био завршен пре издавања хрисовуље. Наредне године, монахиња Јевгенија је са пантелејмонским игуманом Никодимом уговорила односе Лазаревића и светогорског манастира у погледу права и обавеза у вези са азилом за вла-

²⁸ Младеновић 2007, 164.

²⁹ Младеновић 2, 223

³⁰ Младеновић 2007, 223.

³¹ Благојевић 2007, 17–18; Благојевић 2009, 34–35; Јечменица 2013, 183–206.

дарску породицу.³² Скоро у исто време, на сасвим другој страни, у Дубровнику, Вук Бранковић од почетка 1395. до почетка 1396. године одлаже своје драгоцености у поклад.³³ Све то снажно упућује на помисао, да су односи Лазаревића и Бранковића у то време попримили јако изражене, драматичне црте отвореног и интензивног непријатељства, које је остављало сасвим довољно места код обе стране за бојазан у погледу своје будућности, што политички искусној монахињи Јевгенији није могло да промакне.

Поменутом светогорском Манастиру Светог Атанасија, *кнегиња кира Јевгенија монахиња*, како је наведено у интитулацији, односно *Јевгенија монахиња кнегиња* како стоји у потпису издала је 1. августа 1398. године сасвим самостално повељу о поседима у параћинском крају, које је из незнања раније доделила другом кориснику.³⁴ Овом чину претходила је интервенција светогорских старца у време када се монахиња Јевгенија налазила у значајној дипломатској мисији код султана, како би оправдала свог сина кога је код Турака оклеветала крупна српска властела.³⁵ Управо тај, успешно окончани спољнополитички подухват, у коме је пресудну улогу имала монахиња Јевгенија, додатно је нагласио њен значај, како спољнополитичком, тако још и више на унутрашњеполитичком плану, који је готово неокрњен држала све до краја свог живота.

На основу до сада изложеног, на самом крају ћемо покушати да издвојимо и систематизујемо изворе моћи и утицаја.

Кнегињино порекло, сродство са светродном династијом, која је одувек поседовала харизматску власт, било је важан извор моћи и утицаја, а исто тако снажан чинилац легитимитета власти, што се на посебан начин изражавало нарочито у периоду када је централна грана династије усахла.

Лична харизма кнегиње, потом монахиње, удружена са њеним пореклом, издвајала ју је од осталих политичких чинилаца њеног времена.

Трансфер моћи, а са њом и утицаја од супружника ка супружници, у одређеној мери испољаван и пре 1389. године, а нарочито од тренутка погибије кнеза Лазара, један је од темеља на коме је она градила свој положај у држави.

Посебан положај удове у друштву, а нарочито имајући у виду начин на који је доспела у њега, као супруга кнеза-мученика, издвајао ју је од свих жена њеног времена.

³² Грујић 1932, 65–77.

³³ Јиречек 1892, 40–44; Динић 1978, 159–160.

³⁴ Младеновић 2007, 229.

³⁵ Константин Филозоф 1989, 88; Григорије Цамблак 1989, 120; Шуица 1997, 7–24; Шуица 2004, 7–29.

Култ Светог кнеза, предано грађен заједно са црквом, након Косовског боја, донео је удови и читавој породици један нови ореол харизме, која се није тако лако могла стећи, и њене носиоце је на посебан начин истицала.

Савладарски положај који кнегиња гради након погибије свог супруга, давао јој је и формалне оквире за испољавање моћи и утицаја.

Лични углед као последица успешног вођења државних послова, јачао је и додатно наглашавао положај монахиње Јевгеније, и то не само у српској држави Лазаревића.

Заједно удружени у једној личности, сви ови чиниоци, довели су до тога да је крајем XIV и почетком XV века кнегиња Милица, односно монахиња Јевгенија била не само незаобилазни, већ и у многим случајевима пресудни чинилац у српским земљама. Снажно обележивши то време, које се с правом може означити као *доба монахиње Јевгеније*.

Извори

Григорије Цамблак 1989 – Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, прир. Д. Петровић, прев. Л. Мирковић, Д. Богдановић, Ђ. Трифуновић и Д. Петровић, Београд 1989.

Динић 1964 – М. Динић, *Одлуке већа Дубровачке републике II*, Београд 1964.

Лиречек 1892 – К. Лиречек, *Споменици српски*, Споменик СКА XI, Београд 1892.

Константин Филозоф 1989 – Константин Филозоф, *Повест о словима (Сказаније о писменех)*, изводи. *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 11, прир. Г. Јовановић, прев. Г. Јовановић, Л. Мирковић, Београд 1989.

Младеновић 2003 – А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара. Текст, коментари, снимци*, Београд 2003.

Младеновић 2007 – А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд 2007.

Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397 – Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397, прир. N. Lonza, Zagreb – Dubrovnik 2011.

Радојчић 1962 – Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962.

Стојановић 1927 – Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927.

Ћирковић 1983 – С. Ћирковић, *Две српске повеље за Лавру*, Хиландарски зборник 5 (1983) 92–93.

Благојевић 1982 – М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, ЗРВИ 21 (1982) 183–212 (=Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2006, 355–389).

Благојевић 2007 – М. Благојевић, *Територије кнеза Лазара на Косову и Метохији*, Косово и Метохија – Прошлост, садашњост, будућност, САНУ, Београд 2007, 5–18.

Благојевић 2009 – М. Благојевић, *О издаји и невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79–80 (2009) 7–42.

Бојовић 1999 – Б. Бојовић, *Краљевство и светост. Политичка филозофија средњовековне Србије*, Београд 1999.

Грујић 1932 – Р. Грујић, *Светогорски азили за српске владоце и властелу после косовске битке*, Гласник Скопског научног друштва XI–5 (1932) 65–96.

ИСН II – Историја српског народа II, Београд 1982.

Јечменица 2013 – Д. Јечменица, *Поседи светогорског Манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Тематски зборник радова са међународног научног скупа одржаног од 20. до 22. септембра 2013. године у Крушевцу, Великом Шиљеговцу и Варварину, Крушевац 2014.

Јиречек 1978а – К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978.

Пурковић 1939 – М. Пурковић, *Кад се покаљућерила кнегиња Милица?* Јужни преглед XIII (1939) 332–336.

Пурковић 1976 – М. Пурковић, *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф 1976.

Пурковић 1978 – М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978.

Радојичић 1940 – Ђ. Радојичић, *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник Скопског научног друштва 21 (1940) 33–81.

Шуица 1997 – М. Шуица, *Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године*, Историјски гласник 1–2 (1997) 7–24.

Шуица 2004 – М. Шуица, *Властела кнеза Стефана Лазаревића (1389–1402)*, Годишњак за друштвену историју XI–1 (2004) 7–29.

Dejan Ječmenica

SOURCES AND MANIFESTATIONS OF POWER AND INFLUENCE OF PRINCESS MILICA

Summary

Among the prominent Serbian women of the middle Ages, the appearance (personality) and activity of Princess Milica, later known as nun Eugenia or abbess Euphrosine strongly marked the time in which she lived. For the last decade of fourteenth and half of the first decade of the fifteenth century in medieval Serbia, which were in every sense marked by her activity, we can say that it represents *The age of Princess Milica*. This time period, crucial in many ways, was often the subject of scientific interests. Nevertheless, to the versatile personality of Princess Milica, attention was paid only incidentally, in the context of broader or more general considerations. For this very reason, many of the details of her activities have remained unexamined so far or at least not sufficiently. The age of Princess Milica can be, with no major difficulties, divided into three clearly distinctive periods. Within each of those periods there were different manifestations of her power and influence. The first period ended with the Battle of Kosovo in 1389. The second period lasted till she became nun in 1393. The third and last period lasted till the death of abbess Euphrosine in 1405. This paper discusses some issues concerning power and influence, their forms and typology in the case of Princess Milica, or, as she is later known, nun Eugenia.

Keywords: Princess Milica, Prince / Despot Stefan, Serbia, Middle Ages, power, influence.

Др Драгиша Бојовић*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за српску и
компаративну књижевност

КЊИЖЕВНИ ДАР КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ**

Анстракт: У овом раду су наглашени они дарови кнегиње Милице односно монахиње Јевгеније, по којима се она препознаје, не само као даровита књижевница, већ и као изванредни познавалац библијске теологије и литургијске поезије. Увођење молитве као поджанра повеље повезује је са Стефаном Првовенчаним, а софиолошки и есхатолошки мотиви је чине блиском Светом Сави, Доментијану и другим српским писцима.

Кључне речи: Кнегиња Милица, књижевност, повеље, софиологија, есхатологија.

Друштво српских књижевница у средњем веку није бројно. До сада су се, у том контексту, најчешће помињале Монахиња Јефимија и Јелена Балшић. Њима треба придодати и мајку Јеленину и деспота Стефана Лазаревића, кнегињу Милицу, којој је Јефимија у многим важним пословима била сарадница. Не треба занемарити да је Јефимија утицала на васпитање деце кнеза Лазара и кнегиње Милице. Истовремено, не треба превидети да је књижевни дар код своје деце могла неговати и сама кнегиња Милица, која се огледала у писању и издавању повеља, у којима се сусрећемо са њеним неоспорним стваралачким талентом.¹

Међу тим повељама пажњу књижевног историчара посебно заслужују три: Манастиру Високи Дечани и светогорским манастирима Велика Лавра и Свети Пантелејмон.² Ову последњу је потписала са синовима.³

* Ел. пошта: dragisa.bojovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14–15. век)*, ев. бр. 177010.

¹ Овде се нисмо бавили већ разрешеним питањем ауторства *Похвалног слова кнезу Лазару* (из рукописа бр. 29 Народне библиотеке у Београду). Ова је похвала раније приписивана Кнегињи Милици, али је Ђорђе Трифуновић показао да она није аутор. Види: Трифуновић 1968, 259-264.

² Повеље је објавио Александар Младеновић. Види: Младеновић 2007.

Међу најзначајнијим је свакако *Повеља монахиње Јевгеније Дечанима*. Предмет наше пажње је њена аренга, која је састављена од химне и молитве. Почетак повеље је у знаку химничног слављења Цркве Христове, које се завршава похвалом монашком животу: „Волећу те, Господе, снаго моја! и Господе заволах лепоту Твога дома и место усељења Твоје славе, рече божански Давид. Јер светло сада ликује, весељем украшавајући се, божанска црква данас и Христу, радујући се, вапије, украшена благошћу духа, снага моја јеси и песма. Стога певаћу ти у све дане мога живота, јер се моја душа припи уз Тебе, а мене прими Твоја десница пошто сада онај ко добро цвета види се као одевен царском порфиром, умножавањем добрих дела и као плодна лоза на брегу Божјег дома. Синови, као изданци маслине, носећи гранчице доброчинства и превазилазећи чинове оних првих, као добротвори један другог пристижу. Побожношћу и покорношћу цареви су силни, првосвештеници красотом и побожношћу, свештеници чином у свему украшени, свако према даривању духа рађајући доброчинства. Везом љубави држећи се у испуњењу вишњег света...истоимени, обећање царства и посиновљења, као царски писани доказ носећи, потписан црвеном бојом која се излила као крв од Христових ребара. И Христов глас, најслађи и снажан, ово рече: Ја сам с вама до краја века. Стога овом надом свет бива занемарен и све оне привржености и монашка места становања и заједничког места боравка испуњавају се Христовом добротом: једни у манастирима у сагласју, а други у странствовању, у долинама и у пустињским местима, као испосници.“⁴

Осим уводних псаламских стихова, јасно означених као Давидови, ова химна садржи и друге псаламске прераде као што су: Снага моја јеси и песма, Стога певаћу те у све дане живота мога, Јер се моја душа припи уз тебе. У химну је вешто уткан и трећи стих 128. псалма: Жена је твоја као родна лоза усред тога твога, синови твоји као гране маслине око стола твога. Осећа се још утицај литургијске поезије и мисли Светог апостола Павла о љубави. Монахиња Јевгенија цитира и један од најпознатији новозаветних есхатологизама, Христове речи: „Ја сам с вама до краја века“ (Мт. 28, 20), који нас уводи у атмосферу молитве.

Везу између ове химне и молитве, коју изговара монахиња Јевгенија, представља информација о њеном доласку у Дечане, заснована на емо-

³ Када је реч о овим, као и о другим повељама, увек се отвара питање ауторства односно удео дворских канцеларија у писању ових владарских текстова. Када је реч о повељама Монахиње Јевгеније, важно је истаћи тај проблем, али истовремено тртеба нагласити да се у појединим сегментима јасно препознаје њен лични стваралачки печат.

⁴ Младеновић 2007, 396.

тивном антагонизму. Иако је пред њом био приказ дивног места за боравак монаха, монахиња Јевгенија је растужена због страдања и осиромашења манастира: „Због тога и ја, у Христа Бога побожна Јевгенија, мати веома вољеног свог сина Стефана кнеза, и Вука, самодршца и господара Српске земље и Подунавља, дошавши у Дечански манастир, у обитељ господара Светога Краља Стефана Уроша Трећег, и сагледавши красно и погодно место за боравак монаха, видех, заиста, жалостан приказ како је толико старање и топлина Светог ктитора и оних који су пре нас владали, по Божјем допуштењу, због наших грехова, (како је све то) од злог турског народа спаљено и оборено, упропашћено и опљачкано, а метоси отети и скоро потпуно опустели.“⁵ Није тешко приметити да је монахињи Јевгенији била позната мисао о „красном и погодном месту за боравак монаха“, коју раније налазимо у Доментијановом опису Кареје (место пресветло и изванредно, украшено по подобију рајском сваким лепотама), али је њена мисао најближа оној из Дечанске повеље ктитора Манастира, краља Стефана Дечанског, који говори да је Свети Сава обележио место где ће касније бити подигнут манастир: „Он и овде у овом месту које се зове Дечани у Затрнавској жупи, нашавши место красно и погодно за подизање Божјег дома, обележи га и потом благослови својим светим рукама да ово место буде светилиште.“⁶

Након информације о стању Дечанског манастира, монахиња Јевгенија, погледавши на небо духовним очима, изговара молитву Богу Сведржитељу. Ова повеља заслужује пажњу књижевних историчара, између осталог, и због присуства молитве као поджанра. Познато је да се молитва као поджанр најчешће јавља у житијима, док је у повељама то ретка појава. Први пут се среће у *Повељи манастиру Свете Богородице на Мљету* Стефана Првовенчаног, који се обраћа Исусу Христу речима: „Отвори ми очи срдачне, да разумем и творим вољу твоју у све дане живота мога, ‘јер сам придошлица ја’; не сакриј од мене заповести твоје, него ‘откри очи моје да разумеју чудеса од закона твога’. Реци ми, Господе, недокучивости и тајне премудрости твоје, на тебе се надам, Боже мој, да ми ти просветиш ум и самисао светлошћу разума твога, да пребивам у свим заповестима твојим како бих се обновио и просветио истином и спасао душу моју и тело. Амин“.⁷

И кнегиња Милица, у лирски интонираној молитви, обраћа се покајнички Христу:

⁵ Младеновић 2007, 396.

⁶ Грковић 2004, 89.

⁷ Стефан Првовенчани 1988, 118.

Боже, који си пре свих векова
и којег у Тројици певају са страхом бестелесне силе,
и који од јединородног Сина твојег,
очовечењем нераздвојена, Господа нашег Исуса Христа,
од пречисте и пресвете Деве Богородице примаш,
и од нас грешних славословље и службе духовне,
Владико, неистражљива премудрости Очева,
смилуј се мојим гресима,
оснажи моја чеда у благоверју и срећи,
да у благочашћу послуже теби, Богу својему,
као господин и родитељ њихов светопочивши Кнез,
и да будемо ја и они други ктитори ове свете обитељи,
да када дођеш поново,
ти као судија живим и мртвима са светим твојим анђелима,
поставиш мене да ти будем са десне стране, судијо праведни,
са изабранима твојим који су ти од века угодили.

Неки мотиви у повељи, као и у самој молитви, блиски су са мотивима које налазимо у поменутој повељи Стефана Првовенчаног, али и у Дечанској повељи краља Стефана Дечанског. Првовенчани почиње своју молитву стиховима: Отвори ми очи срдачне. Кнегиња Милица испред стихова молитве саопштава да је погледала на небо „духовним очима“ и помолила се Сведржитељу Богу. Иако су две молитве резултат различитог духовног и емотивног стања аутора, у обема се подсећа на тајне Премудрости и да је сам Христос „премудрост Очева“. Овај софиолошки мотив је преузет од Светога апостола Павла, а налазимо га и на почетку Повеље краља Стефана Дечанског Дечанима: „Сведржитељ Господ и творац свега, онај који држи у власти сву творевину, једини у вечној светлости, онај који пребива у три лица, Бог од Бога, светлост од светлости, живот и живо-тодавац, превечна мудрост и сила...“⁸

Мотив недокучиве и тајне премудрости Божје из Стефанове Молитве налазимо и у Доментијановом Житију Светога Симеона, у којем се ис-

⁸ Грковић 2004, 85. Ова софиолошка идеја Светог апостола Павла нарочито је заступљена у Доментијановој софиологији, која је дубоко новозаветна. На другој страни, софиологија његовог духовног оца Светога Саве је старозаветна, а једини новозаветни софиолошки моменат у његовом Житију Светога Симеона преузет је Светог апостола Луке: „Јер беше пун премудрости и разума, и благодат Божја беше на њему.“ Код апостола Луке нема речи *разум*. Сава је позајмљује из *Прича Соломонових* у којима су *мудрост* и *разум* уобичајени пар речи. И то је потврда Савине окренутости Соломоновој софиологији.

тиче заслуга Симеонова да оне постану познате у земљи отачаства његовог: „Непознате и тајне премудрости Божје сакривене од анђела и људи, молитвама преподобнога све постадоше познате у отачаству светог...“⁹ О неистражљивој премудрости Очевој као „самосавршеној“ говори се у једној молитви Светог Симеона из истог житија:

„Господе Исусе Христе Спаситељу мој,
Оче истините светлости,
самосавршена премудрости Очева
који хоћеш да спасиш свако створење
и да приведеш у разум истинит.“¹⁰

И једно и друго место настају под утицајем софиологије Светог апостола Павла,¹¹ али не треба искључити ни утицај литургијске поезије.

⁹ Доментијан 1988, 166.

¹⁰ Доментијан 1988, 256.

¹¹ Софиологија Светог апостола Павла нарочито утиче са софиолошку мисао јеромонаха Доментијана. Тај утицај је нарочито изражен кроз рецепцију кључне софиолошке мисли Светог апостола Павла, која представља врхунац његовог учења о Премудрости и доказ следовања софиолошком учењу у Старом Завету. Та мисао је изречена у Првој посланици Коринћанима (1Кор 1,24), где се Христос назива „Божјом силом и Божјом премудрости“.

Први пут ову идеју Светог апостола Павла налазимо у чувеној Беседи о правој вери, коју је Свети Сава изговорио на Сабору у Жичи. Ова софиолошка идеја има посебно место у Савином разграничењу „свете вере проповедане“ и „безумља мисли човечјих“. Ослањајући се на мисао из Посланице Ефесцима о крајеугаоном камену Христосу (Еф 2,20), стојеру вере и предања, Доментијан пласира кључну софиолошку мисао Светог апостола Павла, о Христу, премудрости Очевој и сили: „Јер учење духовно није игра нити безумље мисли човечјих, но света вера проповедана, на којој бише основани сви свети чинови о Христу Исусу Господу нашем, о коме пророци светим Духом Божјим прорекоше, и апостоли научише, и мученици исповедаше, и сви свети сахранише, и преподобни оци без порока сачуваше, као на непресечном крајеугаоном камену црквеном, Христу, који је премудрост очева и сила (1Кор 1,24), светодуховно и силно и крепко и тврдо и сигурно у вери, који и до сада многе уверава и утврђује и објављује свима своју божаствену веру, који предобри човекољубац својом богатом милошћу и до нас достиже, испуњујући наше недостатке, пастир истинити који хоће да нас, заблуделе овце, сакупи у небесну ограду.“ Доментијан, као што се види, овде не користи дуже библијске позајмице, већ у одређени мисаони контекст уноси софиолошку идеју, на коју ће се још неколико пута, различитима, поводима позвати.

Други пут ово место из Светог апостола Павла налазимо у Другој Савиној жичкој беседи, познатој као Беседа о поучавању ученика. Наведена софиолошка идеја изречена је сада у контексту поуке о следовању, где Сава позива своје ученике да следе његов пут: „Да, пожурите се, чеда моја и другови, да својим добрим делима сатворите угодно пред Господом Богом вашим, и као што видите мене, последујте ми, и идите за мном, и нас све неће обличити крмитељ вечних добара у бесконачне векове,

Када је реч о молитви кнегиње Милице, њен крај је у знаку есхатолошких идеја. Мотив Христа судије, који ће судити живима и мртвима је новозаветни мотив и мотив из Символа вере. Мотив десне стране на страшном Христовом суду је општехришћански мотив. Есхатолошка тематика у српској књижевности почиње са Светим Савом. Управо је крај његовог Житија Светога Симеона у знаку хришћанске есхатологије.

Друга повеља је Повеља Манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори.

Карактеристична је због доминације библијских цитата у уводу, три су из Новог завета, један из Старог завета. Новозаветни цитати су илустрација свести о божанској слави, врлинама, разуму и светлости. Први цитат је из Јовановог јеванђеља (14, 15). Цитат је праћен истицањем мотива постизања небеске славе: „Желећи постићи вишњу славу, извршиоци божанских јеванђељских заповести у свести својој јасно примише хвале достојно учење закона Господњег: Јер ако ме волите, рече Господ, моје заповести испуните.“¹² Други цитат је из Посланице Римљанима Светог апостола Павла (8, 14). Потврда су усвојених врлина, којима су украшени подвижници: „Тако, различитим врлинама као рајским цветовима пристојно украсивши се, одмах потекоше пријатности божанског разума. ‘Јер они, који се управљају Духом Божјим, то су Божји синови’.“¹³ Мисао о онима који су се удостојили Христове божанске и незалазне светлости прати цитат из Матејевог (20, 10; 27, 22) и Јовановог јеванђеља (12, 26): „Стога и они са Христом бораве у светлости која не залази, јер он (Христос) сам рече: ‘Где сам ја, ту ће бити и мој послужитељ’.“¹⁴ На само крају наглашава се да је њихов подвиг проповедао и прорекао цар Давид: „И о овима некада проповедаше, јасно и гласно да сви сазнају, божаставник међу пророцима Давид, говорећи: ‘Блажени су сви они који се боје Господа и који иду Његовим путевима’.“¹⁵

Трећа повеља је Повеља Великој Лаври на Светој Гори. Књижевне и теолошке идеје налазимо у уводу. Повеља почиње мотивом духовне светлости, захваљујући којој су пророци предвидели будућност. Мотив божанске светлости је један од најдоминантнијих у српској средњовековној књижевности и посебно је обележио Доментијаново дело, али и сликарско дело његовог уметничког и духовног сабрата у Сопоћанима.¹⁶

Господ наш Исус Христос Син Божји, премудрост Оца и сила, сам све добро свршавајући својом силом, и без њега нико не може сатворити никаква добра.“

¹² Младеновић 2007, 306.

¹³ Младеновић 2007, 306.

¹⁴ Младеновић 2007, 306.

¹⁵ Младеновић 2007, 306.

¹⁶ О тој вези види: Бојовић 2014, 9-12.

Надахнут том светлошћу пророк Давид је свима објавио речи које цитира кнегиња Милица: „Доћи ће сви народи и поклонити се пред тобом Господе!“ У наставку Милица говори о испуњењу пророчанства: „Испуњење тога гледајући, црква, која је од ових народа настала – оденувши се као царском хаљином, црвеном као крв Христова која је истекла из Његових ребара – радује се у красоти и чувањем заповести у нади се учвршћује ради примања будућег живота, чију славу и част силно пожелесмо.“¹⁷ Идеју о цркви која је настала од народа налазимо и у Доментијановом Житију Светога Симеона: „Старо законоположење, а ново Христово јеванђеље; стари Жидови, а нови народи, расточена деца Божја, које доласком и часним својим распећем Христос сабра у једну свету саборну и апостолску своју цркву, о којој велики пророк Самуило говори: ‘Да, нероткиња језичничка роди седморо, а жидовска многодетна изнеможе’.“¹⁸

Говорећи о испуњењу пророчанства, кнегиња Милица говори и о будућем животу, уводећи у ову повељу и есхатолошке мотиве, који су најчешће условљени осећањем греха и покајања. У наставку Милица уводи и мотив осуђивања савешћу („мене је моја савест осудила“), који је такође есхатолошки мотив. Осуђивање савешћу је нека врста претходног суда. У српску књижевност улази под утицајем Светог Јефрема Сирина и химнографске поезије. Први пут те стихове, дословно преузете из дела Светог Јефрема Сирина, налазимо у Савином *Житију Светога Симеона*:

„И пре смрти мртав сам,
и пре суда сам себе осуђујем,
пре бесконачне муке
сам себе мучим очајањем.“¹⁹

Ове дословне или парафразирани стихове налазимо још и код Архиепископа Данила, Монаха Јефрема, Монахиње Јефимије и Димитрија Кантакузина.²⁰

Дакле, мотиви кнегиње Милице припадају богатом и разноврсном спектру општехришћанских мотива од којих је поједини блиско везују и за српске средњовековне писце. Посебну пажњу заслужују псаламски мотиви, које ауторка, вешто инкорпорира у своје аренге, чиме постиже поетску снагу изражавања, али и даје пророчку визију Цркве Христове. Софиолошки и есхатолошки мотиви су новозаветне провинијенције, при чему

¹⁷ Младеновић 2007, 233.

¹⁸ Доментијан 1988, 240.

¹⁹ Свети Сава 1986, 111.

²⁰ О томе опширније: Бојовић 2009, 44-45.

Драгиша Бојовић

се нарочито осећа утицај Светог апостола Павла, али и јеванђелиста Матеја и Јована. Треба истаћи да се извесне библијске позајмице понављају и у другим њеним повељама, којима се овде нисмо бавили. Неке од мисли кнегиње Милице су резултат рецепције богослужбене поезије о којој и сама сведочи обраћајући се молитвом Христу, који, како каже, прима "и од нас грешних славословље и службе духовне". Оваква литургијска свест ауторке је сведочанство њеног активног монашког, духовног и литургијског живота. Таква свест је утицала и на поетику њених аренги, које је писала у монашкој ризи.

Извори и литература

- Свети Сава (1986), *Сабрани списи*, Београд: Просвета
Стефан Првовенчани (1988), *Сабрани списи*. Београд: Просвета
Доментијан (1988), *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, Београд: Просвета
Младеновић, Александар (2007), *Повеље и писма деспота Стефана*. Београд: Чигоја штампа
Грковић, Милица (2004), *Прва хрисовуља Манастира Дечани*, Београд: Мпemosупе, Центар за очување наслеђа Косова и Метохија
Бојовић, Драгиша (2009), *Понављање патристичких цитата у српској црквеној књижевности*, *Philologia Mediana* 1, 39-47.
Бојовић, Драгиша (2014), *Доментијан у Сопоћанима*, *Књижевност* 1/20, 9–12.
Трифунковић, Ђорђе (1968), *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац: Багдала

Dragiša Bojović

LITERARY TALENT OF PRINCESS MILICA

Summary

In this paper are emphasized talents of Princess Milica or nun Eugenia, by which she is known, not only as a talented writer, but also as a brilliant connoisseur of biblical theology and liturgical poetry. The introduction of prayer as subgenre of Charter is associated with Stefan the First-Crowned, and her sophiologic and eschatological motifs make her close to St. Sava, Domentijan and other Serbian writers.

Motifs introduced in her charters, belong to rich and varied range of general christian motifs and some of them closely link her to the Serbian medieval writers. Particular attention was given to the Psalm motifs which the author skillfully incorporates into her arengis, and with that she achieves power of poetic expression, but also gives a prophetic vision of the Church of Christ. Sophiologic and eschatological motifs are those of the New Testament provenance, where one can particularly feel the influence of the Holy Apostle Paul, and the evangelists Matthew and John. Some of the thoughts of Princess Milica are the result of the acceptance of the liturgical poetry, and of that she herself testifies in a prayer where she addresses to Christ, who, as she says, receives "also from us sinful, slavoslovlje and spiritual service." This liturgical consciousness of the author is a testimony to her active monastic, spiritual and liturgical life, but it is also important evidence of her authorship. Such consciousness has also influenced the poetics of her arengi, which she wrote when she was a nun.

Keywords: Princess Milica, literature, charters, sophiology, eschatology.

Др Борис Стојковски*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

СРПСКО-УГАРСКЕ ВЕЗЕ 1389–1402**

Сажетак: У раду аутор анализира и даје сажет, али целовит преглед, односа Србије и Угарске у периоду од 1389. па све до 1402. године. Ови односи могу се поделити на неколико фаза, односно похода које је на Србију, сада као турског вазала, вршио угарски краљ Жигмунд Луксембуршки. Ти походи су трајали, са прекидима, од 1389-1392. године. Било их је укупно четири, а у раду ће хронолошки бити приказани, на основу дипломатичке грађе и релевантне литературе. Посебно ће се инсистирати на необјављеној архивској грађи, угарске провенијенције, као и на неким новим тумачењима и сагледавањима до сада познатог и у литератури коришћеног изворног материјала, у највећој мери угарских повеља, али и неких наративних извора. Поред детаљније анализе четири похода угарског краља на Србију, аутор ће размотрити још неке видове односа Србије и Угарске, односно Срба и Угара. Тако ће бити речи о бици на Ровинама и о Никополској бици, али и о Србима у Угарској у овом периоду.

Кључне речи: Србија, Угарска, 1389–1402, Жигмунд Луксембуршки.

Српско-угарски односи су током читавог средњег века били врло комплексни, а две земље су се међусобно прожимале на много начина. У историји односа двају суседних земаља током средњег века било и савезништва, пријатељства, родбинских веза, али и отворених сукоба. У нашем ранијем излагању, изнетом на научном скупу о Моравској Србији у Крушевцу 2013. године, покушали смо да дамо целовит преглед српско-угарских односа у доба кнеза Лазара Хребелјановића, као и непосредно после Косовске битке. У овом раду, пак, осврнућемо се на српско-угарске

* Ел. пошта: stbs@ptt.rs

** Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји*, бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

везе од 1389. године, па све до 1402. године када Србија постаје деспотовина и када се односи Србије и Угарске почињу заснивати на другачијим основама.

Први део који обухвата директне српско-угарске односе, започиње већ након саме Косовске битке, ујесен 1389. године и траје најмање наредне три године. То временски кратко раздобље обележило је неколико угарских похода на Србију, која је тада била на страни Турске. Један други корпус односа Србије и Угарске у овом периоду представљају српски великаши који прелазе у угарску службу, као и Срби којих у ово доба већ има посебно у Срему, на југу Угарске. Срби и Угри су се сукобљавали на различитим странама и у биткама које су угарски владари водили против османске државе и војске.

Хронолошки гледано, наша тема започиње догађајима већ из ране јесени 1389. године, када је угарски краљ Жигмунд Луксембуршки (1387-1437) са великом војском продро до реке Ломнице према Грузи, опсевши том приликом градове Борач, Честин и Некудим. Преко Ковина се потом угарска војска вратила у своју земљу, и можемо рећи да се крај овог похода ка југу завршава у Темишвару децембра исте године.¹

Жигмундов итинерар је могуће следити на основу извора. Већ 15. септембра, дакле непуна три месеца после Косова, краљ Угарске наводи да је почео припреме за ратни поход. У повељи коју издаје у Толни, краљ залаже посед Ходош северинском бану Стевану Лошонцију на име ратних трошкова (који су износили 2000 форинти) за себе и своје трупе.² Неколико дана касније, 21. септембра, угарски краљ је на скели реке Драве.³ Потом издаје повеље у Борачу од 8-11. новембра. У првој поставља управитеља града, о чему ће бити нешто касније речи. Потом, 9. новембра 1389. године, угарски краљ у једној повељи потврђује границе неког поседа, док у другој издатог истог дана у Борачу, Филип Корођи добија приходе поседа одузетих од Жигмундових непријатеља Хорватија. И наредног дана краљ издаје под Борачом повеље о поклањању прихода и поседа.⁴ Три дана потом, 12. новембра, краљ Жигмунд је у Некудиму, односно *in*

¹ Трпковић 1959, 95-96; Јовановић 1985, 7-32; Рокаи 1996, 145; Engel 1998, 15-16; *ICH* II, 2000, 47 (С. Ћирковић); Веселиновић 2006, 112-113.

Engel.-С. Tóth 2004, 62.

² Varju 1908, 420-421; ZsO, 142.

³ *DF* 220078 *веома нечитак документ који су разјаснили Engel 1998, 15, nap. 50; С. Tóth 2005, 45.*

⁴ ZsO., 146, 148. И Константин Филозоф зна за упад Угара и освајање Борача, али га наводи после описа битке код Никопоља. Константин Филозоф 1989, 91; питање хронологије разрешили су Трпковић 1959, 101-102; Шуица 2009, 109-123.

descensu nostri exercitus campestri prope Nicodem, и на другом месту у истој повељи *in decensu nostro campestri prope castrum Nicodem*.⁵ Већ крајем месеца наилазимо на повеље издате на самом југу Угарске, односно у Ковину.⁶ Угарски је краљ, међутим, 23. новембра код реке Ломнице, где издаје једну даровну повељу.⁷ Потом је опет издао, или у његово име је 23. новембра издата повеља у Ковину, и на крају 1. децембра Жигмунд Луксембуршки је у Темишвару.⁸ Услед недостатка извора тешко је реконструирати шта је краља нагнало на брзе повратке дубоко у територију Србије, и потом преласке преко Саве и Дунава. Можемо само нагађати да је у питању озбиљан отпор који су Срби пружали.

У нашем ранијем раду, везаном за односе кнеза Лазара и Угарске смо ушли нешто дубље у тематику везану за узроке овог угарског напада на Србију. Овом приликом изнећемо само неколико реченица везаних за ово питање. Важан прилог овом питању даће истим овим поводом и наш поштовани колега др Ђура Харди чиме ће ово питање, сматрамо, бити знатно појашњено у историографији. Професор Петар Рокаи сматра да се радило о феудалном праву краља Жигмунда Луксембуршког да и силом поврати територије које је дао свом вазалу-кнезу Лазару. Он је дао и неколико примера из западноевропске средњовековне праксе, као и угарске.⁹ У више повеља које је донео 1389. и 1390. године краљ Жигмунд означава Србе као побуњенике.¹⁰ У разлоге за напад на Србију могу да спадају и неки од раније нерашчишћени рачуни краља Жигмунда и кнеза Лазара, о чему сведочи и велика војска коју је српски кнез оставио у залеђу. Непризнавање врховне власти Угарске непосредно после Косова, а по Палу Енгелу и окретање Србије Османском царству спадају у могуће узроке оваквог понашања угарског владара.¹¹

Не располажемо конкретним изворним подацима о сили која је остала у залеђини да брани Србију. У једној повељи из 1390. године, којим краљ Жигмунд мења посед Барбач у Шопронској за Кишфалу и Шаркањ

⁵ DI 7530. Детаљније о повељи ће бити касније речи, а споменута је и у нашем ранијем раду о кнезу Лазару и његовим односима са Угарском.

⁶ ZsO, 150. Engel.-C. Tóth 2004, 62, напомена 135 сматра(ју) да су документа у Ковину издата од стране краљеве канцеларије која је остала у позадини. То је врло могуће јер поред повеље издате у Србији, исти дан (23. новембра) исти дан је издат и документ у Ковину.

⁷ ZsO, 150.

⁸ ZsO, 151.

⁹ Рокаи 1996, 146-149.

¹⁰ Fejér X/1, 516. Само један пример.

¹¹ Трпковић 1959, 97; Веселиновић 2006, 113; Engel 1998, 13; Engel 2001, 173; Шуица 2009, 122.

који се се налазили у Шомођској жупанији на захтев Стевана Канижаија наводе се жестоки сукоби у Србији и освајање Борача и Честина, као и лично јунаштво реченог *магистра*. За његов допринос овом рату и за сам сукоб краљ наводи *virtuoso bellico ipsius Magistri Slephani certami-ne victoriose, diuino auxilio suffragante, ab infidelium noslrorum manibus reobtentorum*.¹² Краљ Жигмунд је, као што је већ истакнуто, једну повељу издао на реци Ломници око Рудника, а Борач, као што знамо, је био и освојен. Оба ова града, али и читаво подручје око Борача, били су на територији којим је управљао један иначе мало познати властелин Никола Зојић.¹³ Међутим, помени жестоких сукоба, затим релативно кратког и не превише успешног похода и у крајњој линији сузбијања угарске војске у Србији, сведоче да је не мала сила бранила Србију.

А колика војска је напала Србију? Састав војске говори нам да се радило о врло озбиљном походу. Из неких повеља краља Жигмунда види се који су достојанственици угарске државе учествовали у овим акцијама. На почетку наводимо име Николе Горјанског Млађег, мачванског бана, који је учествовао у рату против Србије.¹⁴ Петар Ђулахазай, један од *неверних* Жигмундових противника и савезник Хорватија, верних присташа Ладислава Напуљског, краљевом повељом од 8. новембра 1389. године амнестиран је и добио на управу тврђаву Борач (*castrum Boracy*), јер је учествовао у походу *contra Rascianos nostros rebelles*. И сама повеља донета је *prope castrum nostrum Borach*. Овом повељом речена породица добија на управу још неке поседе због заслуга при освајању овог српског града.¹⁵

У овом походу учешће су узела и браћа Кањижаи, Стеван и Јован, као и њихов брат надбискуп такође Јован, са три бандерије које се, као и заслуге поменутих великаша спомињу у повељи краља Жигмунда којом потврђује на Темишварском сабору 1397. године привилегије и поседе овој породици после битке код Никопоља.¹⁶ Свакако је најбитније поменути Стевана Канижаија који је био краљев *magister janitorum*, затим се-

¹² Fejér X/1, 602, цела повеља 699-505. Овај помен неверника могао би да значи да се мисли на рат са Турцима, а не Србима.

¹³ Шуица, 2000, 105-106. Овим освајањима област Рудника била је одсечена од остатка државе Лазаревића, али Жигмунд даље није напредовао. Марко Шуица помишља да је то и због добре мреже утврђења, као и јаке војске која је остала у позадини. Шуица 2006, 149-151.

¹⁴ После смрти кнеза Лазара бан Иваниш Хорвати је напао на Мачву, и Никола Горјански га је силом истерао, можда заузевши Дебри, Непричаву и Белустену, као и тзв. *Детошewe поседе*. F. Šišić 1938, 249; Engel 1998, 15-16.

¹⁵ DF 285855. Fejér X/1, 515-516

¹⁶ Наводе в. Fejér X/2, 442, цела повеља 438-453.

кељски жупан, као и шопронски. Учествовао је и у походу на Молдавију јуна 1390, и био краљев верни савезник на ширењу и учвршћивању угарског утицаја по Балкану.¹⁷ Још један члан ове великашке породице, острогонски надбискуп Јован Канижаи (надбискуп од 1387. до 1418) дао је једну бандерију за ову акцију угарског владара.¹⁸ У походу је учествовао и палатин Стеван Лацковић.¹⁹

Извори наводе и великаша по имену Леуштак Јолшваи и краљевог пехарника по имену Никола Перењи. Овај потоњи се помиње децембра 1389. године, у помињаној повељи донетој у Темишвару где он и син му Симон мењају посед Шашке за Таполчан у њитранској жупанији и још низ других поседа. Симон се помиње и у једном документу где за заслуге он и сестра добијају поседе у вуковској жупанији, а Никола је поменут и у документу из 1392, где мења неке поседе, а како је у питању препис повеље из 1390. године, помен његовог учешћа у рату *прошле године* јасно показује да се ради о још једном великашу који је активно учествовао у походу на Србију 1389. године.²⁰ И брат фамилијара овог краљичиног витеза, по имену Јован Земзеи, за заслуге у заузимању Борача и Честина добија поседе у Спишкој жупанији. Та повеља је донета *in regno Rasscie in descensu nostro penes fluvium Lownicha* 23. новембра 1389. године.²¹

Крашовски и ковински жупан Стеван Корођи је такође један од учесника овог похода. Повељом издатом у Некудиму добија Палижну и још неке поседе. Повељом из Борача 9. новембра мења неки посед за приходе једно преминулог великаша.²² Жупан Зољома и Хонта Франк Сечењи је такође у овом походу учествовао, као и кастелан Чокакеа Лади-слав Шарои, који је добио тврђаву Вилагошвар у посед као награду.

¹⁷ Lázár 1881, 12.

¹⁸ О њему в. *Esztergomi érsekek* 2003, 196–200 са библиографијом, нарочито 198 за помен његовог учешћа у походу на Србију 1389. године.

¹⁹ Varjú 1908, 418–420; Engel 1998, 14.

²⁰ ZsO, 151; Engel 1998, 14, нап. 36. Јолшваи се помиње у повељи у повељи донетој 8. новембра у Борачу, в. DF 285855; и у потврђивању неких привилегија као један од потписника у јесен 1389. године, в. Varjú 1908, 418–420.

²¹ ZsO, 150. Читава повеља DL 84799, краљ се ту обавезује да ће вратити два села у Спишкој жупанији Земзенју, или уколико не може, другим поседима у истој вредности.

²² DL 7530 у питању је неколико преписа те повеље у једном спису, и потврђивања ових поседа и 1399, па све до 1406. када је садашњи документ и сачињен. Оригинал некудимске повеље није сачуван или нам није познато да постоји; повеља донета у Борачу в. ZsO, 146. Оригинал DL 7533.

Сечењи се изгледа нарочито истакао у овом рату.²³ У борби за тврђаву и град Борач тешко је рањен и један краљичин дворски витез Јован Нађмихали, који је био засут камењем и стрелама.²⁴ Стеван Калаи је за заслуге приликом освајања Борача и Честина добио приходе са вашара у граду Калоу који се одржавао на Ђурђевдан.²⁵ Великаш Стеван Лошонци добио је, за исте ратне заслуге, 21. новембра 1390. године посед Дароц у Сатмарској жупанији.²⁶

Освајање Борача и Честина је очигледно био велики успех за угарског краља, који је многе великаше обдарио због тог успеха. Међутим, војска се врло брзо вратила. Угарска армија, међутим, на челу са својим врховним заповедником и владаром, наставила је са походима, овог пута сузбијајући османску опасност која јој се сасвим приближила а где су значајну улогу имале и српске снаге.

Како је већ у рано пролеће 1390. године Тимур Таш послат на северне границе Турске, односно према Угарској, и краљ Жигмунд започео је са утврђивањем одбрамбених линија на јужним ободима своје земље.²⁷ Турци и Срби, наиме, у лето 1390. године нападају својим трупима угарске пограничне поседе и јужне крајеве, упадају у Мачву, затим Срем, крашовску и тамишку жупанију. То је први помен заједничког турско-српског ратовања против Угарске.²⁸ Ратне оепрације су свакако почеле пре 14. августа, о чему сведочи и повеља краља Жигмунда Луксембуршког тамишком жупану и краљевом *magister janitorum* Ладиславу Шароију. У овој повељи издатој у Будиму наводе се заслуге тамишког жупана за савладавање побуне Хорватија и Палижнаија против краља, као и за нас битна заузимање Борача и Честина, а потом се наводе и први заједнички упади *ишизматика* Срба и Турака у области Мачве, Срема, Тамишке и Крашовске жупаније. Шарои је дознао за припреме за овај напад, и код Витовнице, односно *Vytiniche* у Браничеву потукао српско-турску коалицију. Као награду, у поменутој повељи од 14. августа добио је приходе града Вилаго-

²³ Од извора в. Pesthy 1882, 192-193; Pesty-Ortvay 1896, 181-184; Thallóczy-Áldásy 1907, 25-28, 30; од литературе в. Wertner 1905, 448-449; Engel 1998, 14, нап. 39-40.

²⁴ Nagy 1887, 490.

²⁵ Thallóczy-Áldásy 1907, 24-25. Повељу је краљ издао У Тати 31. марта 1390. године

²⁶ Thallóczy-Áldásy 1907, дело, 29.

²⁷ Шуица 2006, 199-200.

²⁸ Milleker 1914, 5-6; Трпковић 1959, 97-100. Уп. од литературе и *ИСН* II, 47 (С. Ђирковић); Теке 2009, 412., в. и кратке референце код Engel 2001, 173; Веселиновић 2006, 113.

швара.²⁹ Пал Енгел је датовао да се поход могао десити од 23. јуна до 23. јула. Наиме, зна се да је Шарои запленио пет застава и неке послао краљу Жигмунду у град Зољом где се у појединим моментима током поменутог периода овај тада налазио. Судећи према Жигмундовом итинерару, он је у овом граду боравио 23. јуна, потом од 3-9. и од 22-25. јула. Дакле, угрубо, овај поход можемо датовати најраније у другу половину јуна или током јула месеца 1390. године.³⁰

Из једног документа, датованог у 8. септембар 1390-1391. године са-знајемо да је Никола Перењи, северински бан, планирао поход на Србију о чему пише из Ковина и моли Стефана Реметеија да га пропусти са животним намирницама које носи.³¹ Ујесен исте, 1390, године поменути северински бан Никола Перењи предводио је поход на Србију и ратовао у њој, о чему сведочи једна повеља којом му краљ већ 29. септембра дарује Патак и Ујхел, које мења наредне 1392. године.³² Током исте године мачвански бан Стеван Лошонци је био код места Четуртекхел и победио Турке, Србе и угарске им савезнике (Трпковић га убиковао код Вировитице), *на савском острву*.³³ Поред ове убикације, Марко Шуица, опет анализирајући Трпковићеве претпоставке нуди решење да је у питању Четвориште у атару села Комплетинаца на десној обали Босута, код Винковаца. Пал Енгел је, међутим понудио једно друго решење, а то је место Четвртковиште, југозападно од Моровића у близини реке Саве. Сама повеља издата је у Нијемцима, у Срему, бану Стевану Лошонцију 22. новембра 1390. године, којом краљ бану поклања Кересег тврђаву са свим приходима. У њој се наводе велике заслуге банове за борбу против Османлија, као и победа на *in quadam insula fluvii Zauae prope villam Cheturtukhel*. Ту се сукобио са турско-српским трупима као и војском *издајника* Димитрија, сина Ладислава Кацтаија, противника краља Жигмунда. Овај се сукоб изгледа десио после маја 1390. године, када је Лошонци постао мачвански бан. Но вратимо се на сам назив места. Јасна индиција је да се ово место изговара Csütörtökhely-Четвртковиште. За место овог имена у близини реке Саве, у Сремској жупанији, зна се још од 1338. године, када се помиње први пут, као и 1503. године у једној повељи босанског капто-

²⁹ Thallóczy-Áldásy 1907, 26-29, 30.

³⁰ Engel 1998, 16-17. В. и Engel -С. Tóth 2004, 63.

³¹ Thallóczy-Áldásy 1907, 31.

³² Thallóczy-Áldásy 1907, 32.

³³ Трпковић 1959, 103-104.

ла.³⁴ Изгледа да је до директног сукоба са зликовачким турским одредима дошло негде код Браничева.³⁵

Зна се већ одраније да је 3. новембра Жигмунд Луксембуршки под Островицом, где лично предводи поход на Србију. У тој повељи, *in descensu nostro campestri in terra Rascie prope castrum Ostrowech* лелеском конвенту, уводи у посед чланове племићке породице Лоњаи.³⁶ Угарски краљ се потом налазио 19-20. новембра у Митровици.³⁷ Ток овог јесењег похода не знамо. Марко Шуица је претпоставио да је рат трајао врло кратко, а из повеље Стевану Лошонцију³⁸ сазнаје се да је вођен само против Срба. Он даље претпоставља, не без основа, да је намера краљева била да освоји Островицу, да у томе није успео, па се вратио назад у Угарску, односно у Срем, јер у Митровици потом издаје повеље, као и у Нијемцима.³⁹ Изузев судије Емерика Бебека само су великаши са југа земље учествовали у походу од којих смо најугледније и набројали.⁴⁰

Упади су настављени и наредне две године, борбе су се водиле и у Мачви, око Ждрела, докле је допрла велика угарска војска 1392, као и у Браничеву. Мало је података о овим сукобима, али ћемо покушати да реконструишемо хронолошки. Једна велика турска војска продрла је највероватније 1391, или сигурно пре августа 1392. у Срем где је код Манђелоса поражема од стране Јована Маротија (Моровићког).⁴¹ Знамо за

³⁴ Сама повеља код Varju 1908, 430-433; Engel 1998, 17, напомена 64; Шуица 2006, 204-206 са претпостављеним итинераром угарске војске, као и са доста занимљивих претпоставки о чак могућеш учешћу кнеза Стефана Лазаревића и Николе Зојића у походу савезника ка Четвртковишту.

³⁵ Трпковић 1959, 103; Mályusz 1984, 21; Шуица 2006, 206.

³⁶ ZsO, 194.

³⁷ Engel -C. Tóth 2004, 64.

³⁸ Thallóczy-Áldásy 1907, 29. За заслуге у освајању Борача и борбу против Турака добија поседе у жупанији Бихар.

³⁹ Шуица 2006, 208-209.

⁴⁰ Међу њима ту су били и Перењи, Корођи, пожешки жупан Никола Тројтел, Engel 1998, 20-21.

⁴¹ Трпковић 1959, 105-106; *Историја Мађара* 2002, 126. Оно што може помоћи сагледавању компликоване хронологије јесте део повеље где се Никола Горјански назива *тадашњим мачванским баном*, у контексту сукоба са Хорватијем. Ко знамо да је Горјански ову титуло носио до 1390. године, а Стеван Лошонци у периоду 1390-1392, јасно је да се сукоб код Манђелоса десио после 1390. године, а како текст повеље борбе код Манђелоса наводи после сукоба са Хорватијем, близу смо да претпоставимо да је 1391. година време када се и десио сукоб. Цела повеља Јовану Моровићком, којом му 1404. Године краљ потврђује поседе Fejér X/4, 293-302; око хронологије мачванских банова уп. В. Pesthy 1875, 361-381, 450-467. Занимљива је и повеља донета у Дебрецину 24. августа 1392. године којом Жигмунд Јовану, сину Јована Моровићког

повељу издату у Нађенгу (неубиковано место у Срему) 19. септембра 1391. године,⁴² потом је краљ у Митровици где 28. септембра издаје повељу о одузимањуседа једном фалсификатору печата.⁴³ Напоследку, краљ је једну повељу донео у Врднику 10. октобра 1391, *in desscensu nostro campestri prope Rednek, II. die Dyonisii*.⁴⁴ Две недеље доцније (25. октобра) издаје краљ повељу на реци Сави у логору.⁴⁵ Жигмунд је 1391. године потврдио једну ранију повељу којом због заслуга у овом походу даје поседе Доминику Конскаију и његовим синовима. Како се наводе у повељи *нове заслуге* за походе на Србију и Босну, није јасно да ли се прва повеља дата Конскаијевима односи на овај поход из 1391, или евентуално из неке раније године.⁴⁶ Изгледа да је ратовао и 1391. против Турака у Срему. А вероватно је део војске прешао и на саму територију Србије, али појединости нису познате. Ни у овој бици нису учествовали неки угледнији великаши угарске круне, али је наредни поход, четврти по реду, онај из 1392. године, далеко брижљивије припреман.

За овај поход ангаован је и Никола Горјански Млађи, али и пољски племић Штибор Штиборици (Шћибор Шћиборић), тренчински и пожунски жупан.⁴⁷ За заслуге у борби против Турака и *других шиизматика* он и његова браћа су добили 1394. године и тврђаву Јоке.⁴⁸ У напад на Србију били су укључени и немачки великаши Јост од мерена, затим херцег Болко од Олцена и краљев рођак гроф Виљем Цељски.⁴⁹ За учешће у походу против Турака награђени су, према повељама краља Жигмунда, Никола

поново даје посед Палилеше у жупанији Арад са свим што поседу припада. Као разлог се наводи што је сам Јован више пута ратовао с Турцима и што је у Срему код места Нађенг се сукобио с њима, био је два пута смртно рањен, а његов брат је пао у турско заробљеништво (Дионисије). DI 7806. Engel 1998, 18 сматра да је дошло до бркања два догађаја, сукоба код Манђелоса и Нађенга.

⁴² ZsO, 245. Ради се о гаранцији да неке поседе у жупанији Хонт неће бити отуђени ћеркама наследницама поседника.

⁴³ ZsO, 246.

⁴⁴ ZsO, 247, краљ штити неког великаша.

⁴⁵ ZsO, 249. Доминик Конскаи за заслуге у ратовима *in regnis Bossne et Rascie* добија поседе. Engel -C. Tóth 2004, 65. Изгледа да се ради о повељи која је донета на скели на Сави у месту Zumand, које тешко можемо убиковати.

⁴⁶ DL 33681-33682. Прва повеља је донациона, док се другом потврђује. У нашем претходном раду, везаном за односе кнеза Лазара и Угарске мало смо неопрезно ову повељу уврстили међу оне дате учесницима похода из 1389. године.

⁴⁷ О њему в. Wenzel 1874; Dvořáková 2009.

⁴⁸ Wenzel 1874, 73-74. Током времена добијаће и друге поседе, али је овај хронолошки најближи ратовима са Србима и једини конкретан помен *шиизматика* под којима би се могли евентуално подразумевати и Срби.

⁴⁹ Шиуца 2006, 249.

Јекелфалваи са браћом, као и неки племићи из спишке жупаније. Саме повеље донете су 28. јуна 1392. у градићу Гребенцу близу данашње Беле Цркве.⁵⁰ Исте године, само 21. августа у Варадину угарски краљ даје посед у пожунској жупанији синовима Павла Кираљфалвија, зато што су лично учествовали у походу *in Regno Rascie prope partem Danubii*.⁵¹ Из једне повеље донете у Вировитици 25. Јануара 1395. Године виде се и заслуге Мартина Сердахелџија за борбе против Турака и Рашана а које су се одигравале на границама Угарске.⁵²

Велика турско-српска војска је почетком 1392. пустошила крајеве око Тамиша, што је изазвало одмазду Угарске. Армија Жигмунда Луксембуршког у којој су били и чешки и енглески војници продире дубоко на територију Србије. Њих чак помиње једна аустријска, односно *Бечка хроника*. У овом походу угарски је краљ ангажовао и за њега придобио и надбискупа Кањижаија, Леуштака Илошваија, мачванског бана Ђорђа Лацковића и многе друге о којима ће бити речи у наставку.⁵³ У свом табору се налазио у Ердшомљоу где 28. маја шаље писмо млетачком дужду.⁵⁴ У Браничеву је Жигмунд боравио јула и августа 1392, где издаје неколико повеља. Из једне од повеља, донете у Браничеву 9. јула, сазнаје се да се Тамаш Желиди Весеш без дозволе вратио са похода на Србију и зато је његов посед краљ дао другом великашу. Неколико дана касније, 13. истог месеца, краљ даје Шомракошу Кикеију посед Падину у мачванској бановини у замену за посед који је опустео турским продором. Истог дана краљ издаје и једну повељу на скели на Дунаву, а 25. и 29. јула 1392. године је у логору у Србији где издаје повеље о увођењу у посед неких великаша. Затим, 2. августа се налази у логору у Србији, као и неколико дана касније, 6. августа када шаље писмо жупанији Сабољч а у вези крађе и продаје неких коња. Пре деветог истог месеца краљ је опет на скели на Дунаву и онда прелази у Ковин.⁵⁵ Из повеље издате у Ковину, сазнаје се како је Јоханес од Хидвега учествовао у походу *in regno nostro Seruiae contra Turkos et Rasscienses habuisse perhibemur* и да је зато добио Фелд-

⁵⁰ ZsO, 278-279.

⁵¹ DI 7805.

⁵² *in confiniis dicti regni Hungarie adversus Turkos hostes crucis Christi et Rascienses nostros et regni nostri emulos absque temporis intervallo fidelitatis fervore instruitur* Thallóczy–Áldásy 1907, 37-38.

⁵³ Engel 1998, 25-26.

⁵⁴ Wenzel 1876, 710-711.

⁵⁵ ZsO, 279-281; DF 266058 (повеља од 2. августа); в. и Mályusz 1984, 104. Engel 1998, 18 убикује место између Моровића и Мартинаца.

вар.⁵⁶ Занимљива је и замена поседа коју је фебруара 1395. Године извршио тамишки жупан Никола Чаки. У овом документу се помињу његове заслуге у борбама против Турака и Срба, али и похода против молдавског војводе Стефана. Ради се о походу из 1395, а Жигмунд је тда продро у Молдавију и налазио се Пјатра-Немац фебруара речене године. Чаки је очигледно онда учествовао и у ранијим походима против Србије.⁵⁷

Низ поседа добио је и тамишки жупан Никола Марцали са синовима, наредне, 1396. Године, у време када је краљ Жигмунд ишао ка Никопољу. За нашу тему ова краљева донација је занимљива јер спомиње да су турске, тараске и српске трупе пустошиле крашовску област. И за заслуге у тим борбама поменути великаш бива награђен.⁵⁸ Иста великашка породица награђена и наредне године за одбрану земље и заслуге у ратовима са Турцима и Србима, као и Јован Моровићи који добија поседе у Барањи.⁵⁹

У овом походу управо један део угарске војске продро је до Ждрела, претпоставимо као одговор на упад у Срем. Један од циљева био је и град Голубац, приликом чије опсаде је у главу (са обе стране) тешко рањен и Петар Перењи, што сазнајемо из опсежне повеље из 1399. године у којој краљ набраја заслуге овог великаша. Даље се наводи да се борио као лав када су Турци опустошили Ердшомљо, као и то да је послат у Срем да учвршћује границе.⁶⁰ Османску армију предводио је сам султан Бајазит, који је побегао пред угарским нападачем. Ту је војску предводио Вилхелм Цељски, рођак Хермана Цељског, Жигмундовог таста. Херман је 1399. године, за заслуге свог рођака у борбама против Турака и Срба добио Вараждин. У овом спису помиње се да је Виљем лично предводио војску у Србију, застао преко Дунава код Ковина, султан Бајазит се тада кренуо враћати а угарска војска је започела напад на град Издрил (Izdryl) односно Ждрело у Србији.⁶¹

⁵⁶ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III 1902, 43.

⁵⁷ Pesty-Ortvay 1896, 250-252; Engel -C. Tóth 2004, 69.

⁵⁸ Pesty-Ortvay 1896, 263-266.

⁵⁹ Thallóczy-Áldásy 1907, 39.

⁶⁰ Tringli 2008, 121-122. И османски хроничар Уруц бин Адил спомиње освајање Голупца, и трпковић га датије чак и у 1390. или 1391. годину, али оставља малу могућност да се ипак десило 1392. године. Трпковић 1959, 117-120.

⁶¹ Fejér X/2, 418.; о Виљему Цељском уп. Duczmal 1996, 59-60. Шуица 2006, 252-254 на основу обимне библиографије и извора износи опрезно став да је тешко да је сам султан учествовао у овом походу, нарочито због нејасноће османских извора, на основу којих тешко може да се утврди кад је султан прешао из Анадолије на Балкан и када је уопште кренуо ка Угарској, ако је до тога и дошло. Engel 1998, 22, такође подржава тезу о томе да је до опсаде Голупца дошло 1390. године.

Из неколико других примера из дипломатичке грађе, издате у лето 1392. године, сазнаје се да су турске трупе пљачкале неке поседе у Срему. Једна је већ навођена повеља шомакошу Кикеију, док је друга такође цитирана повеља Јовану Моровићком из 1404, где краљ врши реминисценцију и рекапитулацију догађаја, наводећи и сукобе у самом Срему.⁶² Међутим, иако пажљиво припреман са улешћем многих великаша, поход није дао резултате.

Током наредне, 1393, године угарски краљ се налази на северу земље, и пратећи његов итинерар видимо да су Будим и простор данашње Словачке, нарочито Трнава (Нађсомбат) били подручје где се кретао.⁶³ Међутим, Турци нису мировали у том моменту, а за то имамо и један посредан податак. Наиме, управо 1393. године самостан римокатоличког реда павлина, који се налазио у Сланкамену и био посвећен Светом Петру, заједно са још неким самостанима на југу Угарске био је похаран од стране Турака и тада му се губи сваки траг.⁶⁴ Очигледно је да су Турци настављали са упадима и то дубоко у угарску територију, пљачкајући и пустошећи.

На југу Угарске, можда управо припремајући неки поход на Турке, Жигмунд се налазио поново је од лета 1394. године. Крајем (29) јула угарски владар у Ердуту пише конвенту у Лелесу где наређује истрагу поводом тешког озлеђувања тројице људи. Потом је 5. августа у Бачу, а за нас је врло интересантан 12. август када се краљ налази у Четвртковишту и издаје две повеље. Свега два дана касније, 14. августа краљ је у Петроварадину. У Бачу повељом даје посед помињаном Стефану Корођију, а у Четвртковишту прво издаје повељу којом се забрањује отуђивање земље једног великаша, док другим документом прима заклетву. Код Фејера у оба документа стоји да су донети *in Quintoforo*. Ради се у ствари о Четвртковишту у Спишкој жупанији, а не оном у Срему где је дошло до битке нешто раније. Али, ово место вреди псоменути како бисмо показали присутност овог топонима. Данас је то Спишки Штврток у Словачкој. У Петроварадину поклања поседе синовима Стевана Марчалија за заслуге, али не знамо које. С обзиром да је један од њих, Никола, темишварски кастелан, није немогуће да су у питању неке заслуге за борбу против Османлија на југу земље. Потом ујесен итинерар угарског краља следимо ка Темишвару.⁶⁵

⁶² Fejér X/4, 293-302, посебно 295-296; ZsO, 279; Трпковић 1959, 111-112.

⁶³ Engel -C. Tóth 2004, 67.

⁶⁴ Стојковски 2010, 120-121.

⁶⁵ ZsO, 391-393; в. Fejér X/2. 250-251.

Можда је ту боравио и у вези са ситуацијом у Влашкој. Турски човек војвода Влад збацио је војводу Мирчу, који је био угарски савезник и чија је жена била из угарске великашке породице Лацковића, и имала чак и поседе у пештанској жупанији. Као последица овог савеза заједно са Мирчом Жигмунд је победио у бици на Ровинама (Мали Никопољ) 17. маја 1395. године. За нашу тему вреди истаћи неке одавно знане чињенице. Кнез Стефан Лазаревић се храбро борио на страни османске војске, и једини од српских вазала султана Бајазита и преживео за разлику од Константина Дејановића и Марка Мрњавчевића. Са друге стране, оне угарске, борили су се Дмитар и Андријаш Мрњавчевићи, који су за ове успехе и награђени (пре свега Дмитар, јер постоји теза да је Андријаш погинуо на Ровинама или најкасније на Никопољу) од стране краља Жигмунда Луксембуршког, о чему су сачуване и повеље. Иако ова прича није најдиректније везана за било какве конкретне српско-угарске везе у периоду који обухвата овај наш скромни прилог, ипак одлично илуструје положај у коме се нашао српски народ, али и српска држава након Косова, растрзан између две велике силе и цивилизације тога доба. Са једне је стране стојала Угарска, којом је владао њен и чешки краљ, али и римско-немачки цар Жигмунд Луксембуршки, док је друга била Османска држава, са моћним султаном Бајазитом на челу.⁶⁶

Постоји један занимљив податак везан за Србију, у предвечерје Никопољске битке. Наиме, Јанош, односно Јован Туроци у својој *Мађарској хроници* пише како је краљ Жигмунд са *дивљом суровошћу* прошао преко Србије и онда прешао у Бугарску- *Regno tandem Rascie crudeli furore in magna rerum direptione horribilitatisque strepitu nimio pertransito Bulgarie venit ad oras.*⁶⁷ Међутим, овај се податак не слаже са његовим итинераром, јер дипломатичка грађа јасно сугерише да је прешао Дунав код Оршаве и директно кренуо на Бугарску, ка Никопољу.⁶⁸

⁶⁶ Fejér X/4, 296, у цитираној повељи Јовану Моровићком спомињу се и његове заслуге у борби против Бајазита, али и даје сумаран опис битке на Ровинама. Што се саме битке тиче, али и положаја српске власти доносимо само неколико сумарних библиографских јединица Ћирковић 1979, 154-158; Историја Мађара 2002, 126-127; Фостиков 2002, 53-54 са библиографијом; Mureşan 2004, 177-195; Шуица 2006, 309-310, 314-319 са литературом.

⁶⁷ Johannes de Thurocz 1985, 214.

⁶⁸ У Оршави се од 13-15. августа 1396. године, и преко Новиграда и Подграђа био 28. августа у логору код Видина, в. Engel P.-C. Tóth N., нав. дело, 72. Такав закључак износи и велики мађарски медијевиста Пал Енгел коментаришући енглеско издање Туроцијеве хронике, в. János Thuróczy 1991, 56, напомена 84.

Никополска битка, слично Ровинама, јесте једна индиректна веза Срба и Угара. И у њој је дошло до сукоба између оба два народа, с тим што су Срби сада, под кнезом Стефаном Лазаревићем, били на османској страни и борили се против хришћанске лиге. Константин Филозоф пише о храбром држању и врлинама кнеза Стефана Лазаревића и у Никополској бици 1396. године. Познат је исход те битке, тог, како је Доналд Никол надахнуто писао, *последњег међународног крсташког похода* и страشان пораз хришћанске војске, коју је предводио краљ Жигмунд Луксембуршки (једва се спасио бегом у Цариград), а у којој је било и француских и бургундских витезова, као и енглеских коњаника. На страни Турака Стефан Лазаревић се борио и био један од најбољих султанових ратника.⁶⁹ Турци су штавише после овог похода продрли у Срем, попалили и опустошили и Митровицу и одвели су их у Бурсу, где су продати у робље на тамошњој великој пијаци робља која је деловала током читавог позног средњег века.⁷⁰ На овај начин Срби и Мађари су још једном били на супротним странама, сукобљавајући се, као уосталом и све време од 1390, Срби на страни Османлија, против Угарске.

После Никополске катастрофе, не срећемо Жигмунда на територији јужне Угарске, као ни Србије више сем 1398. године, претпоставља се, наиме, да се очекивао управо из Србије један турски напад, јер су Османлије кренуле да сакупљају снаге. Из једне повеље донете у Острогону 1397. године наводе се неке припреме за рат против Турака и залагање неких поседа за 5800 златних форинти.⁷¹ Током 1397. године Угри су продрли и до тврђаве Неваде као и до Честина у централној Србији. Ради се о повељу Петру Перењију донетој у Будиму 13. јула 1411. године у Будиму. Ту војску која је *из непријатељских руку вратила* те две српске тврђаве је предводио Петар Перењи, тада жупан Земплена и Унгвара, који је поново рањен. Честин се, како ствари стоје, као и Борач ипак није налазио у рукама Угарске после 1389. године, већ је граница, као и много пута током средњег века, била променљивог карактера.⁷²

⁶⁹ О бици код Никополја има прегршт литературе в. Константин Филозоф 1989, 91; Hóvári 1998, 29-34; Schnerb 1998, 35-45; Housley 1998 46-56; Veszprémy 1998, 57-63; Шуица 2006, 333-341; Nicol 2008, 327-328; Bárány 2005, 1-49. Све са литературом

⁷⁰ Константин Филозоф 1989, 91; Петровић, 1970, 7. О пијаци робља у Бурси у позном средњем веку в. Sahillioğlu 1985, 43-117.

⁷¹ ZsO, 530.

⁷² Tringli 2008, 164-166 (оригинална повеља Dl 70788); од литературе в. Ћирковић 1995, 13-21; Шуица 2006, 357-360; Петровић-Булић 2010, 105-110, који нуде другачију убикацију тврђаве у околину Горњег Милановца. О овим догађајима пише и Константин Филозоф 1989, 91. Он напад на Честин наводи после освајања Земуне и

Из исте је године и једно писмо, које су угарски великаши послали поджупану Сабољч жупаније Николи Калаију. У њему се наводи како се у Угарској пажљиво посматра ситуација у Србији, али и каже се Калаију (*carrissime fratre*) да не позива на оружје великаше и ратнике из своје жупаније, јер османска војска још није допрла до Србије.⁷³ Због турских претњи и наредне 1398. године, Жигмунд се и налазио чак десет дана у Бачу (2-12. фебруар 1398), био је затим у Такову, на једној скели код Саве, потом поново у Такову, Илоку и Горјанима (март-јун, понајдуже у Илоку), а током септембра се налазио у Илоку, Земуну и коначно 30. септембра у Бечкерек, и потом у октобру опет у Илоку. Од 30. октобра до 5. новембра је у Бачу и потом се вратио на север. У наредним годинама је у Чешкој, Немачкој, као и на северу Угарске.⁷⁴

Паралелно са овим догађајима, Константин Филозоф пише о окретању кнеза Стефана Лазаревића Угарској и краљу Жигмунду. Када је 1398. Године успео да савлада заверу великаша против себе, кнез Стефан се окренуо Угрима, али када је, како Константин Филозоф каже, увидео да не може да оствари своју намеру, отишао је Бајазиту и рекао му да је пристао да буде *друг са Угрима*. У наставку се мире и Бајазит наводи како кнеза Стефана сматра највећим међу својим вазалима и *вазљубљеним сином*.⁷⁵

За овај период постоји и један, додуше индиректан податак, али без сумње занимљив за нашу тему. Ради се о помену великог броја православног српског живља на тлу јужне Угарске. Из историјских извора познат је континуитет православног становништва што грчког што слвoенског (доцније и српског) порекла од XII столећа. Један податак, међутим, скреће нам пажњу управо на раздобље којим се бавимо овом приликом. Код данашњег места Гуња на левој обали Саве, јужно од Моровића, мостом повезаног са данашњим градом Брчком, основан је најкасније 80-их година XIV века самостан Светог Фрање у Алшану. Главна самостанска црква је изграђена пре 1385. године. Већ сам светац коме је самостан и посвећен јасно асоцира на фрањевце као становнике овог конвента. Управо у то доба један фрањевац Вартоломеј из Пизе у свом попису самостана Босанске викарије, наводи и овај самостан навео међу конвентима који припадају

Митровице, а након никопољског пораза. Напад Угарске на Честин и Неваде и у цитираној повељи долазе после излагања о Никопољу. То би све могло да индицира да Константин Филозоф није побркао хронологију у вези са угарским нападом на Србију.

⁷³ Pesty-Ortvay 1896, 268; Thallóczy–Áldásy 1907, 44; ZsO, 694; Шуица 2006, 360-361, нап. 1424.

⁷⁴ Engel P.-C. Tóth N., нав. дело, 74-80.

⁷⁵ Константин Филозоф 1989, 88-89.

мачванској кустодији речене босанске викарије. Помен да је подручје насељено већински православним становништвом (шизматичима како се наводи), истиче прозелитски карактер овог самостана и мисијску делатност ове кустодије. О његовој даљој делатности извори ћуте, али је смислено претпоставити да није имао много успеха на терену. Осим тога и мачвански бан Јован Моровићки, навео је 1415. године да од римокатоличког живља између Саве и Босута само ти фрањевци обитавају, а да је сво остало становништво православне вероисповести.⁷⁶

У таквим комплексин унутрашњим и спољнополитичким односима долази до преокрета у спољној политици Србије, која се, после пораза султана Бајазита и његове смрти након битке код Ангоре 1402. године, окреће Угарској чиме отпочиње једна нова фаза у односима две земље у позном средњем веку.

Необјављени извори

DL/DF Magyar nemzeti Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény (DL/DF-diplomatikai levéltár/diplomatikai fényképgyűjtemény)

Објављени извори

Fejér: Fejér Gy., *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus Ac Civilis*. I-XI, Budaе, 1829-1844.

János Thuróczy 1991: János Thuróczy, *The Chronicle of the Hungarians*, Translation by Frank Mantello, Foreword and Commentary by Pál Engel, Bloomington, 1991.

Johannes de Thurocz 1985: Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I. textus, ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó, Budapest, 1985.

ZsO I: Mályusz E, *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*, Budapest, 1951.

Nagy 1887: Nagy Gy., *Nagymihályi és Sztáray gróf Sztáray család oklevéltára*, I, Budapest, 1887.

Oklevelek 1896: *Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez*. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes. Sajtó alá rend. Ortway Tivadar. 1. köt. 1183-1430, Pozsony, 1896.

Pesthy 1882: Pesthy F, *Krassó vármegye története. III. Oklevéltár*, Budapest, 1882.

Šišić 1938: F. Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, Starine JAZU 39 (1938), 129-320.

Thallóczy-Aldásky 1907: Thallóczy L.–Áldásky A., *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*, Budapest, 1907.

Tringli 2008: Tringli István, *A Perényi család levéltára 1222–1526*, Budapest, 2008.

⁷⁶ Karácsonyi 1923, 7; Áldásky 1908, 37.

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen III 1902 Zimmermann, F.,-Werner, C. , [Hrsg.], *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. 3: 1391-1415. Nr. 1260-1785., Köln, 1902.

Wenzel 1876: Wenzel G., *Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból. III.*, Budapest, 1876.

Константин Филозоф 1989: Т. Јовановић (прир.), Константин Филозоф, *Повест о словима, Житије деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1989.

Литература

Áldásy 1908: Áldásy Antal, *Alsáni Bálint bibornok*, Budapest, 1908.

Bárány 2005: Bárány A., *Angol lovagok a nikápolyi csatában*, *Hadtörténeti Közlemények* 2005/3, 1-49.

C. Tóth 2005: C. Tóth N., *A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei, I. közlemény 1387-1399*. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I. kötetéhez), *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 47 (2005).

Duczmal 1996: Duczmal M., *Jagiellonowie. Leksykon biograficzny*, Poznań - Kraków 1996.

Dvořáková 2009: Dvořáková D., *A lovag és királya (Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond)*, Pozsony, 2009.

Engel 1998: Engel P., *A török-magyar háborúk első éve, 1389-1392*, *Hadtörténelmi közlemények Memoria rerum Sigismundi regis*, 111 évf. 3 sz. (1998), 12-34.

Engel 2001: Engel P., *Szent István birodalma*, Budapest, 2001.

Engel -C. Tóth 2004: Engel P.-C. Tóth N., *Itineraria regum et reginarum (1382-1438) Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam*, Budapest, 2004.

Esztergomi érsekek 2003: *Esztergomi érsekek 1001-2003*, szerkesztette Beke Margit, Budapest, 2003.

Housley 1998: N. Housley, *Boucicaut marsall Nikápolynál*, *Hadtörténelmi közlemények Memoria rerum Sigismundi regis*, 111 évf. 3 sz. (1998), 46-56.

Hóvári 1998: Hóvári S., *A nikápolyi csata. Fordulópont a balkáni oszmán hódítások történetében*, *Hadtörténelmi közlemények Memoria rerum Sigismundi regis*, 111 évf. 3 sz. (1998), 29-34.

Karácsonyi 1923: Karácsonyi J., *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, II. Kötet, Budapest, 1923.

Lázár 1881: gróf Lázár M., *Székely ispánok és alispánok a mohácsi vész, Budapest*, 1881.

Mályusz 1984: Mályusz E., *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Budapest, 1984.

Milleker 1814: Milleker B., *A törököknek első betörései Délmagyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében és Keve és Krassó vármegyék megszűnése, 1393 – 1439*, Temesvár, 1914.

Mureşan 2004: D. I. Mureşan, *Avant Nicopolis : la campagne de 1395 pour le contrôle du Bas-Danube în Quaderni della Casa Romena 3 (2004): Studi di storia, di critica e di teoria letteraria raccolti e pubblicati da Ioan-Aurel Pop e Cristian Luca*, Bucarest, 2004, 177-195

Nicol 2008: D. Nicol, *Les Derniers Siècles de Byzance 1261-1453*, Paris, 2008.

Pesthy 1875: Pesthy F, *Macsoi bánok*, Századok, IX, 2-3 (1875), 361-381, 450-467.

Sahillioğlu 1985: H. Sahillioğlu, *Slaves in the social and economic life of Bursa in the late 15th and early 16th centuries*, Turcica, XVII, Strasbourg, 1985, 43-117.

Schnerb: 1998 Schnerb B., *A francia-burgundi kontingens részvétele a nikápolyi hadjáratban*, Hadtörténelmi közlemények *Memoria rerum Sigismundi regis*, 111 évf. 3 sz. (1998), 35-45.

Teke 2009: Teke Zs, *Zsigmond ér Raguza*, in: Neumann T. és Rácz Gy (sz.), *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, Budapest-Piliscsaba, 2009, 411-445.

Varju 1908: Varju E., *A Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története I.*, Budapest, 1908.

Veszprémy 1998: Veszprémy L., *A nikápolyi hadjárat értékelése az újabb hadtörténetírásban*, Hadtörténelmi közlemények *Memoria rerum Sigismundi regis*, 111 évf. 3 sz. (1998), 57-63.

Wenzel 1874: Wenzel G., *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány*, Értekezések a Történeti Tudományok köréből, IV. kötet (1874-1875), Budapest, 1874.

Wertner 1905: Wertner M., *Magyar hadjáratok a XIV. Században*, Századok, XXXIX (1905), 420-450.

Булић-Петровић 2010: Булић Д-Петровић В, *Убикација средњовековног утврђивања Неваде*, ВИГ 1 (2010), 105-110.

Јовановић 1985: В. Јовановић, *Борач и Честин. Прилог проучавању средњовековних градова у Србији*, Историјски гласник 1-2 (1985), 7-32.

Петровић 1970: Д. К. Петровић, *Историја Сремске епархије*, Сремски Карловци, 1970, 7.

Рокаи 1996: П. Рокаи, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*, Глас САН CCCLXXVIII, 9 (1996), 145-150.

Историја Мађара 2002: П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002.

Стојковски 2010: Б. Стојковски, *Павлини у Срему у средњем веку*, Истраживања 21 (2010), 117-124.

Трпковић 1959: В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402*, Историјски гласник 1-2 (1959), 93-121.

Ћирковић 1979: С. Ћирковић, *Поклад краља Вукашина*, ЗФФБ XIV-1 (1979) 153-163.

Ћирковић 1995: С. Ћирковић, *Неваде, непознати утврђени град у Србији*, Историјски гласник, 1-2 (1995), 13-21.

Фостиков 2002: Фостиков А, *О Дмитру Краљевићу*, ИЧ 49 (2002), 47-65.

Шуица 2000: М. Шуица, *Немирно доба српског средњег века. Властела српских обласних господара*, Београд, 2000.

Шуица 2009: М. Шуица, *Битка код Никопоља у делу Константина Филозофа*, Историјски часопис LVIII (2009), 109-124.

Шуица 2006: М. Шуица, *Српске земље између Турске и Угарске од Косовске до Ангорске битке*, докторска дисертација у рукопису, Београд, 2006.

Boris Stojkovski

SERBIAN-HUNGARIAN RELATIONS 1389–1402

Summary

In the paper the author provides concise but until these days the most comprehensive and detailed overview of the Serbian-Hungarian relations from 1389 until 1402. These ties mainly consist of the four military campaigns led by Hungarian king Sigismund of Luxembourg against in that time, Ottoman vassal state of Serbia. Those campaigns had lasted, with interruptions, from 1389 until 1392. There were four of them, two of a very strong character, in which the leading noblemen of Hungary took part of-in 1389 and 1392. In these four campaigns, which were mostly led during the summer and early autumn, Hungarian army managed to come very deep into the Serbian land, but decisive success has been absent. In 1389 and in 1392 some Serbian cities and Fortresses were occupied, but the luck has been changing throughout this period. The campaigns were led not only against Serbia, but mainly against Turkey. In the analysis of these events and ties, articular stress has been given to non-published Hungarian archival sources, mostly charters, but on the new interpretation of the known ones as well. Narrative sources, such as chronicles, also give interesting data on the topic. Besides the detailed analysis of the military campaigns of the Hungarian king Sigismund, the author will also discuss some other aspects of Serbian-Hungarian relations. Serbian nation was in that time divided between two strong countries-Turkey and Hungary. In the battles of Rovine and Nicopolis in 1395 and 1396 Serbian noblemen were fighting eiher on both sides, or against Christians. In the same time, a significant Orthodox Serb population has already in this period inhabited the southern borders of Hungarian state.

Др Катарина Митровић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Центар за историјску географију
и историјску демографију

МЛЕЧАНИ И СРПСКЕ ЗЕМЉЕ ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ И КНЕЗА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА**

Сажетак: Освајањем Крфа 1386. године Венеција је стекла чврсто упориште за повратак старих и освајање нових посела на источној јадранској обали. Њен продор у северну Албанију и Зету започиње запоседањем Драча 1392. године. Млечани тада долазе у директни контакт са обласним господарима у српским земљама. У раду су приказани односи млечачких власти са Балшом II за време последње године његове владавине (1385) и Ђурђем II Страцимировићем Балшићем, господарима Зете, Вуком Бранковићем и његовим синовима, као и кнегињом Милицом и кнезом Стефаном Лазаревићем. Млечачке власти су одржавале добре односе са локалним великашом Радичем Црнојевићем и босанским војводом Сандаљем Хранићем, чије су се претензије протезале на део зетског приморја. Почетак Првог скадарског рата (1405) означио је нову фазу у односима млечачких власти према Балшићима, Бранковићима и Лазаревићима, тако да се излагање завршава са том годином. Фокус је усмерен превасходно на политичке односе, док су друштвена и чисто економска питања овог пута остављена по страни. Рад се темељи на млечачкој изворној грађи, углавном на документацији Великог већа, Већа четрдесеторице, Сената и локалних органа власти у Скадру.

Кључне речи: Венеција, Зета, северна Албанија, Србија, Балшићи, Вук Бранковић, кнегиња Милица, Стефан Лазаревић, политички односи, трговинске повластице.

Још од времена дужда Петра II Орсеола (991–1008), коме је пошло за руком да савлада неретљанске гусаре и присвоји титулу *Dux Dalmatiae*,¹ Млечани су били свесни значаја источне обале Јадранског мора. Све до почетака XV столећа када им је пошло за руком да створе чврста упориш-

* Ел. пошта: katmit035@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15. век)*, ев. бр. 177010.

¹ Norwich 2011³, 74–78.

та на северноиталијанском копну, они су на суседну обалу с правом гледали као на простор од кога им у многоме зависи не само благастање, већ и сам опстанак. Напоследку, стварање поморске силе и изградња левантинске империје не би били могући без успостављања контроле над Јадранским морем и његовог претварања у аутентични *Golfo di Venezia*.² Стога је Млетачка република постепено учвршћивала позиције на источној јадранској обали још од времена Четвртог крсташког рата. Задарским миром закљученим 18. фебруара 1358. године Млечани су морали да се у корист угарске круне одрекну свих права, претензија и прихода на читавом подручју од Кварнера до Драча. Заузврат, млетачки грађани и пословни људи добили су од краља Лудвига I право да се могу слободно кретати и трговати на територијама под његовом влашћу.³ Од тог времена Прејасна република је улагала велике напоре да поврати изгубљене територије. Прва таква прилика указала јој се за време рата за Тенедос и Кјођу (1378-1381), када је била принуђена да се бори против Ђенове и Угарске. Премда су млетачки представници приликом закључења мировног уговора у Торину 8. августа 1381. године изјавили да се Република одриче *de iure et de facto* свих својих права на Далмацију на потезу од *Кварнера до граница Драча* у корист угарског краља Лудвига I, успеси постигнути на бојном пољу, макар и ефемерни, вратили су Млечанима преко потребно самопоуздање.⁴

Несређене прилике после смрти Лудвига I (1382) и нарочито сукоби између Жигмунда Луксембуршког и Ладислава Напуљског око права на угарску круну, подстакли су Млечане да се ангажују на источној јадранској обали, утолико пре што је главна позорница поменутих збивања била управо Далмација.⁵ Напореда са васпостављањем позиција у Далмацији, Млечани су још од закључења Задарског мира показивали живо интересовање за крајеве јужно од Дубровника. Тако су у време рата између Дубровника, на једној, и Војислава Војиновића и Которана, на

² Cf. Krekić 1997, 51.

³ Текст уговора: AAV I/1, 153-157 (№ 171), 157-160 (№ 172); ИЦГ II/2, 5-6 (С. Ђирковић); Norwich 2011³, 299; Krekić 1997, 60; Ист. Мађара, 111-112 (П. Рокаи).

⁴ Текст Торинског мировног уговора: AAV I/1, 244-252 (№ 271). Cf. Norwich 2011³, 311-327; Balard 1997, 115-116; Krekić 1997, 61-64; Ист. Мађара, 112-113 (П. Рокаи).

⁵ У јулу 1409. године Венеција је од Ладислава Напуљског за 100.000 дуката откупила његова права на Далмацију. У том тренутку Ладислав је држао само Задар, Врану, Новиград и острво Паг, док се за остале поседе тек требало изборити, Šunjić 1967, 37-44; Norwich 1992, 25-27, 33-35; Krekić 1997, 66-82. Cf. Ист. Мађара, 122-125, 139-140 (П. Рокаи).

другој страни (1361-1363), Млечани доследно инсистирали на ексклузивности свога права да штите слободну пловидбу Јадранским морем.⁶ У време рата за Тенедос заповедник млетачке флоте Виктор Пизани је 14. августа 1378. године, у предвечерје, освојио Котор, чиме је Венеција стекла значајно упориште на јужном Јадрану.⁷ Ова тековина била је привременог карактера будући да су одредбе Торинског мира била неумољиве.⁸ Међутим, запоседањем Крфа 1386. године и успостављањем контроле над прилазима Јадранском мору Млечани су стекли солидну базу за даља освајања у правцу северноалбанског и зетског приморја.

У првој фази обнове старих и стицања нових прекоморских поседа Млетачка република се значајки користила хроничном несигурношћу која је представљала неумитну реалност за народе настањене у басену Јадранског и Егејског мора. У начелу, нови поседи стицани су освајањима или добровољним приступањем Републици. Прилику за енергично деловање Венеција је видела сваки пут када би се нека локална династија угасила, на престо ступио малолетни или болесни владар, питање наслеђа остало нерешено због постојања већег броја међусобно закрвљених претендената или када би турска претња постала до те мере реална да се ступање под окриље крилатог лава доживљавало као једини спас.⁹ Приликом прихватања одређеног града или територије Серенисима је у виду имала превасходно властите интересе – уклапање новог поседа у постојећи економски поредак, тренутне материјалне и војне потенцијале, стратешки положај, дипломатске импликације и трошкове одбране са становишта материјалне исплативости. Тек ако би већина ових захтева била задовољена приступало се озбиљним преговорима између владајућих структура Прејасне републике и локалних властодржаца или органа власти, што би резултирало прецизирањем услова предаје писмено утврђеним капитулима (*capitula*).¹⁰

Приликом стицања поседа у Зети и северној Албанији Млечани су се користили сличним тактикама као и у осталим деловима *Stato da mar*. Дипломатске игре и притисци уз обилато чашћавање локалних моћника

⁶ ИЦГ II/2, 10, 13, 14 (С. Ћирковић).

⁷ AAV I/1, 236-238 (№ 265), 238-242 (№ 266); Gelcich 1880, 118-121; Butorac 1999, 45-46; Божић 1979a, 28-29.

⁸ О последицама рата на простору Зете и северне Албаније v. ИЦГ II/2, 37-40 (С. Ћирковић). Cf. Крекић 1958, 21-46.

⁹ Тако се 1388. године Марија d'Enghien, удовица Петра Корнера, одрекла Аргоса и Науплиона у корист Републике; Солун се пред турском претњом добровољно предао Венецији 1423; Закинтос је анектиран 1482. пошто су локални побуњеници убили дотадашњег господара Антонија Токо. Ово су само неки од примера.

¹⁰ Arbel, 1991, 951-952. Cf. Mollat, Braunstein, Hocquet 1973, 515-539.

давањем провизија, пензија, скупих поклона и нереалних, каткад лажних обећања коришћени су у готово свакој прилици, док се војним акцијама прибегавало само у случају нужде, у ситуацијама када нису постојала другачија решења. Поред тога, Млечанима је било важно да успоставе што боље односе са владарима из ближег и даљег залеђа превасходно из два разлога: како би се осигурали од евентуалних напада некадашњих господара и њихових наследника, који су се тешко одрицали старих права и више-мање легитимних претензија, као и да обезбеде слободу кретања и пословања за своје поданике. Стога је добијање трговинских и других повластица често праћено спремношћу млетачке стране на одређене, по правилу, добро одмерене уступке према суседним владарима, који су важили само док је то одговарало интересима Републике.

Млечани су одржавали пријатељске односе са Балшом II, дуком драчким.¹¹ Балшин протовестијар био је Филип Барели, угледни млетачки трговац, који је кредитирао свог господара од кога је заузврат, уместо новца, добијао земљишне поседе. Барели је поседе даље давао у закуп млетачким поданицима, који су се на тај начин, готово неосетно, учвршћивали у Зети.¹² Уочи погибије у сукобу са Турцима на Саурском пољу код Берата 18. септембра 1385. године, Балша је тражио дозволу да у Венецији наоружа четири галије ради одбране од Турака, чији су напади представљали претњу не само за његове поданике, већ и за млетачке пословне људе.¹³ Поред тога, Балша је од Млечана тражио да посредују приликом његовог измирења са Твртком I, који се у млетачким документима редовно наводи са титулом *rex Rassie*.¹⁴ Првих дана октобра 1385. године у Венецији се још увек није знало за Балшину погибију, будући да је 5. октобра у Сенату донета одлука о упућивању двојице посланика, који је требало да посредују за мир између зетског господара и босанског краља. У протоколу овог документа изнета су основна идеолошка начела од којих су млетачке власти полазиле сваки пут када би настојале да се умешају у међусобице локалних господара на територијама за које су биле живо заинтересоване. Тако сенатори истичу да се, руковођени обичајима предака, залажу за мир и слогу између завађених, посебно ако се ради о *господари-*

¹¹ Балша II је захваљујући женидбом са Комнином, наследником бугарског принца Ивана Александра, стекао Валону, Канину, Химару и Берат. Кратко време пред смрт господарио је и Драчом, који је освојио до пролећа 1385. године, *ИЦГ II/2*, 44, 47 (С. Ћирковић).

¹² *Ibid.*, 46 (С. Ћирковић).

¹³ *AAV I/2*, 13 (№ 300); *Listine IV*, 219-220. Документ носи датум 8. август 1385.

¹⁴ Сима Ћирковић је сматрао да је Балша поменуте галије намеравао да употреби против краља Твртка, а не против Турака, *ИЦГ II/2*, 47.

ма који су били и још увек су наклоњени нашој части и удобности, као и користима за наше трговце.¹⁵ Недуго после Балшине смрти његова удовица Комнина је преко посланика, извесног калуђера, молила да се са кћерима склони у Венецију. Сенатори су на њен захтев одговорили позитивно 8. априла 1386. године.¹⁶ Неколико недеља касније у Сенату се расправљало о могућности да Комнина, под одређеним условима, Млечанима уступи *castri e loci de la Valona*.¹⁷ Млетачком грађанину који би се одважио да Балшиној удовици или некој од њених кћери понуди брак, забрањено је казном затвора у трајању од годину дана, што јасно сведочи о ставу млетачких власти да општи интереси претежу над амбицијама и жељама појединца. Ова врста опреза нарочито је била присутна приликом стицања нових поседа.

Ђурађ II Страцимировић Балшић се већ у августу 1386. године, недуго по преузимању власти у Зети, по узору на своје претке обратио Млечанима са молбом да му доделе грађанство.¹⁸ Чини се да сенатори овај захтев испрва нису озбиљно разматрали. Ђурађ II је документом од 28. фебруара 1389. године млетачким поданицима гарантовао слободу боравка и трговине у Улцињу и на поседима Балшића све до Дања, у сагласју са обичајима поштованим за време његових претходника. Уколико би млетачки поданици претрпели штету, зетски господар је био у обавези да им је надокнади.¹⁹ У Улцињу је у то доба живело више млетачких трговаца на челу са конзулом Бенедиктом Контареном.²⁰ Након Косовске битке у зетским странама се осећала велика напетост, због чега је Ђурађ од млетачких власти, преко посланика упућених у Венецију, тражио допуштење да држи два наоружана бригантина. *Sapientes ordinum*²¹ су 20. јула били врло резервисани у погледу овог захтева, истичући да бригантини стижу чак до обала Апулије због чега *многи трпе штету*.²² После две седмице Балши је ипак допуштено да наоружа два бригантина под условом да их

¹⁵ AAV I/2, 19-20 (№ 305); Listine IV, 224-225.

¹⁶ AAV I/2, 21 (№ 307); Listine IV, 225.

¹⁷ Listine IV, 226-227.

¹⁸ AAV I/2, 33 (№ 318). Браћа Страцимир, Ђурађ и Балша су добили млетачко грађанство 3. јула 1362. године, истог дана када и кнез Војислав Војиновић, Listine IV, 48.

¹⁹ AAV I/2, 92 (№ 380); Listine IV, 244-245.

²⁰ ИЦГ II/2, 52 (И. Божић).

²¹ *Sapientes ordinum* су били задужени за пловидбу, трговачку и војну флоту, регрутовање морнара, безбедност лука и емпорија и друга питања од виталног значаја за прекоморске поседе, *Guida alle magistrature*, 44-45.

²² AAV I/2, 96 (№ 387).

користи само за надзор над рекама, без уплитања у прилике на мору.²³ У време преговора са Балшићевим посланицима сенатори нису имали јасну представу о последицама Косовског боја. Поуздано су знали само то да су султан Мурат и кнез Лазар погинули, те да је власт припала једном од Муратових синова. Стога су дали да се саставе два писма, за обојицу потенцијалних наследника престола. Посланици је требало да их употребе у складу са околностима. Млечанима је било важно да што пре ступе у везу са новим султаном како би му изјавили саучешће због очеве погибије и изразили спремност да се и према њему опходе као према Мурату, *нашем изузетном пријатељу*. Наравно, главни задатак посланика био је да установе да ли залагање код новог султана може користити млечачким државним интересима и пословним људима.²⁴ Крајем јула Сенат је одобрио да се за куповину поклона намењених Муратовом наследнику издвоји сума од 300 перпера.²⁵ Бајазит је 21. маја 1390. године млечачким поданицима гарантовао слободу кретања и трговине на територијама под својом влашћу.²⁶

Ђурађ Страцимировић је у служби задржао Филипа Барелија, некадашњег протовестијара Балше II. У једном тренутку између њих је дошло до сукоба. По налогу Ђурађа II Барели је утамничен заједно са синовима, док је његова имовина конфискована. Током јула и августа 1390. године Млечани су се обраћали Ђурађу у више наврата убеђујући га да његове сумње нису оправдане. Тврдили су да располажу поузданим информацијама да је Вук Бранковић, *пашеног вашег величанства*, Филипу Барелију посредством поклицара обећао 500 литара сребра ако му преда *речени град*, по свој прилици Улцињ. Барели је Вуковог човека најурио истрајући у својој оданости према зетском господару.²⁷ Велики проблем представљали су Барелијеви кредитори, који су конфисковањем његове имовине остали без прихода. Млечани су у септембру 1390. године тражили од Ђурађа да врати све Барелијеве поседе, плодове, ренте, приходе и животиње, будући да су његови кредитори, *грађани наши*, на њих полагали право.

²³ Ibid., 98 (№ 389).

²⁴ Listine IV, 269-270.

²⁵ Ibid., 270.

²⁶ Ibid., 280.

²⁷ AAV I/2, 102-105 (№ 398), 107 (№ 401), 107 (№ 402). Иван Божић је сматрао да су оптужбе Ђурађа Страцимировића, које су се односиле на Филипа Барелија, можда биле оправдане, али да се није радило о Вуку Бранковићу, већ о Константину Балшићу, сину Ђурађа I Балшића и Теодоре, кћери севастократора Дејана, који је управо у то време показивао велике политичке амбиције уздајући се у заштиту коју су му пружали Турци, ИЦГ II/2, 55-56 (И. Божић).

Тачно годину дана касније, 15. септембра 1391, млечачком посланику је наложено да од Ђурђа Страцимировића захтева да му исплати 3100 дуката и преда сву покретну и непокретну имовину, која је некад била у власништву Филипа Барелија, како би намирио потраживања кредитора.²⁸ Барели је у међувремену, по свему судећи, био пуштен из тамнице.²⁹ Није познато како се спор око Барелијеве имовине даље развијао, али су Млечани наставили да врше притисак на зетског господара.³⁰ У Великом већу је 10. марта 1392. године донета одлука о додељивању млечачког грађанства извесном Ђурђу Балшићу и његовим синовима и наследницима.³¹ Истог дана дужд Антоније Венијер је овом незаконитом потомку Ђурђа I издао *priuilegium ciuilitatis*.³²

Заробљавање Ђурђа II Страцимировића Балшића, које су Турци извели на превару пред крај лета 1392. године, пружио је Млечанима прилике за јачање већ успостављених и стицање нових позиција. После смрти Ђорђа Топије у октобру 1392. године Млечани су загосподарили Драчом, пошто су већ неколико година на различите начине, чак и војнички, били присутни у овом граду.³³ Њихово учвршћивање у Драчу означило је почетак васпостављања изгубљених позиција на источним обалама Јадрана.³⁴ У јуну 1393. године Млечани су загосподарили Љешом, *десним оком* Драча, користећи се сукобима између Дукађина и Радича Црнојевића.³⁵ Црнојевићи су имали поседе на подручју првобитне Црне Горе, тј. у планинским пределима повише Боке Которске и Будве, одакле су озбиљно угржавали Балшиће, тим пре што су уживали подршку босанског краља

²⁸ AAV I/2, 130-132 (№ 431).

²⁹ Филип Барели се склонио у Драч, где је ступио у службу Ђорђа Топије, *ИЦГ II/2*, 58 (И. Божић).

³⁰ О Филипу Барелију још v. Ћук 1986, 164-165.

³¹ AAV I/2, 144 (№ 441).

³² *Ibid.*, 144-145 (№ 442); *Listine IV*, 290-291. Чланови локалних владарских и аристократских породица са прекоморских поседа обично су постајали млечачки грађани *de intus et de extra*. Грађани *de intus* су грађанска права уживали само на подручју лагуне, док су они са правима *de extra* иста уживали на територији целе Републике. О млечачком грађанству v. Caravale 1997, 304-312.

³³ Млечани су будно пратили развој ситуације око Драча још од 1368. године када је овим градом загосподарио Ђорђевић отац Карло Топија, *ИЦГ II/2*, 19, 28, 47, 49, 57-58 (С. Ћирковић, И. Божић). Cf. Valentini 1966, 202-206.

³⁴ Млечани су и овог пута иступали веома опрезно реално процењујући власти могућности нарочито у односу на турску опасност, те су тако у више наврата одбили понуде Мркше Жарковића и његове супруге Руђине, кћери Балше II и Комнине, да преузму контролу над Валомом, Канином, Химаром и Бератом. Ове градове су заузеле Османлије 1417. године, *ИЦГ II/2*, 49 (И. Божић).

³⁵ *ИЦГ II/2*, 59 (И. Божић). Cf. Valentini 1966, 206.

Твртка.³⁶ Радич Црнојевић је у јесен 1392. године загосподарио Будвом и Светомихолском метохијом, док је из Љеша протерао Дукађине.³⁷ Како би га одобровољили, Млечани су му најпре доделили право грађанства *de intus et de extra*. У привилегији од 30. новембра 1392. године дужд Антоније Венијер Радича назива *господарем Зете, Будве и осталих делова Склавоније*.³⁸ Из документа од 20. априла 1393. године произилази да је Радич Црнојевић у том тренутку још увек држао *castrum de leexio*, који је требало да преда Млечанима. Том приликом наглашено је да посед Драча не вреди много уколико Венеција нема контролу и над Љешом. То је потребно ради безбедности драчке тржнице соли и трговаца који одлазе у унутрашњост српских земаља.³⁹ Пошто су Дукађини у међувремену повратили свој посед, Млечани су са браћом Прогоном и Танушем, синовима пок. Леке, и њиховим стрчевима закључили споразум о предаји Љеша.⁴⁰ Ђурађ Страцимировић је са негодовање гледао на поступак Прејасне републике, тако да је својим поданицима забранио да тргују са житељима Љеша, сматрајући тај град својим поседом. *Sapientes ordinum* су 21. јула 1393. године донели одлуку о упућивању посланика у Улцињ са задатком да Балшића убеди да су Млечани само преузели Љеш из руку његових непријатеља и тиме га спасли од турске претње, будући да се *господин Ђурађ са целом својом земљом већ налази у рукама речених Турака*.⁴¹

На вест да Ђурађ Страцимировић намерава да у замену за слободу Турцима уступи Скадар и друга места, Млечани су 7. октобра 1392. донели одлуку да његовој супрузи Јелени, кћери кнеза Лазара и кнегиње Милице, која је боравила у Улцињу, упуте вицекапетана Николу Белења како би је убедио да одустане од предајеседа. Белењо је овлашћен да Јелени понуди војну помоћ у виду одреда од 20-30 стрелаца.⁴² У том тренутку Млечани нису били још увек спремни да се упуштају у сукобе са Турцима, нити да превише очигледно изневеравају одредбе Торинског мира. Ђурађ II је био принуђен да Турцима препусти Скадар, Дриваст и Свети Срђ на Бојани и да се обавезе на плаћање харача. Турски заповедник Шахин је почетком 1393. године ушао у Скадар. Присуство турских снага угрожа-

³⁶ Појам *Црна Гора* првобитно је обухватао планински масив који се од Рисанског залива протеже изнад Котора, Грбља и Будве све до Паштровића са Ловћеном као највишим врхом, Божић 1979б, 151.

³⁷ *ИЦГ II/2*, 59 (И. Божић).

³⁸ *AAV I/2*, 172-173 (№ 462); *Listine IV*, 301.

³⁹ *AAV I/2*, 197-199 (№ 496); *Listine IV*, 305.

⁴⁰ *AAV I/2*, 199-200 (№ 497).

⁴¹ *Ibid.*, 209-211 (№ 506).

⁴² *Ibid.*, 160-162 (№ 455); *Listine IV*, 295-296.

вало је млетачке трговце и поданике. Ипак, влада није била спремна да прихвати Ђурђево предлог да млетачке снаге запоседну његове области које су се тада налазиле под турском влашћу.⁴³ Заједничке невоље довеле су до поновног зближавања зетског господара и Млечана. Дужд Антоније Венијер је Ђурђу II и његовим наследницима 11. маја 1395. године доделио млетачко грађанство по узору на привилегију коју је његов отац Страцимир, *господар Бара и приморске Србије*, своједобно добио од дужда Лаврентија Челсија.⁴⁴ Ђурађ Страцимировић је крајем септембра или почетком октобра 1395. године успео да поврати Скадар, Дриваст и Свети Срђ, док је од свог рођака Конастантина Балшића преотео Дањ са царинарницом и тврђаву Шати.⁴⁵

Будући да није био у могућности да своје поседе заштити од нових турских претњи, Ђурађ II је одлучио да један њихов део понуди Млечанима. Стога је 10. октобра 1395. године именовао посланство на челу са угледним фрањевачким теологом Скадранином Николом *de Samarixijs*, које је из Улциња упућено у Венецију.⁴⁶ Сенатори су о Балшићевим предлозима расправљали у више наврата крајем децембра 1395. и почетком јануара 1396. године.⁴⁷ Напослетку, 15. јануара је донета одлука да се Ђурђу Страцимировићу пошаље капетан Залива, како би испитао ситуацију на терену и уверио се превасходно у економску исплативост подухвата који би Републику нужно довео у сукоб са Турцима и угарским краљем, осетљивим на кршење одредби Торинског мировног уговора. Зетском господару је у случају невоље понуђено уточиште у Венецији.⁴⁸ Почетком фебруара Балшићеви посланици су обавештени да Серенисима није спремна да у том тренутку прихвати понуде њиховог господара. Истовремено, Млечани су настојали да се што боље обавесте о стварним приликама. Њихови посланици је требало да консултују документацију која се тичала граница драчког дистрикта у прошлости, као и да посете Скадар, Дриваст и друга места и провере ток Бојане, како би се обавестили о тамошњим границама и приходима.⁴⁹ Последњих дана марта донета је одлука о упућивању провидура у Скадар, којима је одређена плата за наредна три месеца и изречена забрана бављења трговином.⁵⁰ Напослетку,

⁴³ ИЦГ II/2, 59-60 (И. Божић).

⁴⁴ AAV I/2, 278-280 (№ 581); Listine IV, 345-346.

⁴⁵ ИЦГ II/2, 62 (И. Божић).

⁴⁶ AAV I/2, 297-298 (№ 601).

⁴⁷ Ibid., 299-301 (№ 604), 301-303 (№ 605), 302-303 (№ 606).

⁴⁸ Ibid., 304-306 (№ 608), 306-307 (№ 609).

⁴⁹ Ibid., 309-314 (№ 611).

⁵⁰ Ibid., 317-318 (№ 615), 319 (№ 616), 319-320 (№ 617), 327 (№ 624).

Ђурађ Страцимировић је споразумом закљученим 14. априла 1396. за годишњу провизију од хиљаду дуката Млечанима уступио Скадар, Свети Срђ, Скадарско језеро са тамошњим острвима, подручје на левој обали Бојане према мору, тврђаву Шати и царину у Дању са околним селима.⁵¹ Већ 20. априла дужд Антоније Венијер доделио је овлашћења Јакову Градонику, Јовану Капелу и Јовану Канал, скадарским провидурима.⁵² Током 1396. године млетачки провидури су у пратњи Ђурђа Страцимировића ушли у Скадар и Дриваст и приступили организовању власти.⁵³

Ђурађ Страцимировић је имао великих проблема са Радичем Црнојевићем, који је у јесен 1395. године освојио Грбаљ и опсео Котор. Као и обично, Млечани су рачунали са успоном локалног властелина. Међутим, Ђурађ II је 31. маја 1396. године обавестио дужда Антонија Венијера да је 25. априла *проклет* *рушилац отаџбине* Радич Црнојевић убијен у сукобу са његовом војском, те да је Балшић повратио територије које му је овај одузео.⁵⁴ По свој прилици исте 1396. године Ђурађ се жалио дужду Венијеру на Прогон Дукађина, млетачког поданика, заповедника тврђаве Шати, који је *иступао против верних ми слугу настојећи да се убаци унутар мојих граница и позивајући на зло моје поданике*.⁵⁵ Убрзо после Радичеве погибије на сцену је ступио босански војвода Сандаљ Хранић. Он се залагао за поштовање права које је босански краљ имао над Котором као његов врховни господар још од 1385. године. Которани се нису опирали захтевима босанског војводе. Млечани су одмах прихватили пријатељство које им је Сандаљ Хранић понудио преко скадарског архиђаконa Теодора. Дужд Венијер је 22. јула 1396. године издао привилегију којом је Сандаљ Хранић примљен у редове млетачких грађана *de extra*. У овом документу Млечани га називају *великим војводом Раике и Босне и господарем Будве и Зете, предрагим и блиским пријатељем нашим*.⁵⁶ Током наредне две го-

⁵¹ Ibid., 331-336 (№ 628). Cf. ИЦГ II/2, 62-63 (И. Божић); Valentini 1966, 207-210. У датом тренутку Млечани нису успели да загосподаре свим наведеним местима. Изван њихове контроле остала су острвца у Скадарском језеру са задужбинама зетских господара о којима су се старали Ђурашевићи, Дањ у коме се учврстио албански властелин Која Закарија и тврђава Шати, чији је кастелан Прогон Дукађин, шурак Које Закарије, ипак иступао као млетачки поданик све до своје погибије у сукобу са Турцима почетком 1398. године.

⁵² AAV I/2, 336-343 (№ 630); 344-345 (№ 631).

⁵³ ИЦГ II/2, 71-73 (И Божић).

⁵⁴ AAV I/3, 7 (№ 635); Listine IV, 377. Cf. ИЦГ II/2, 63-65 (И Божић). У литератури се наводи да је Радич Црнојевић погинуо 25. маја. Међутим, у наведеном документу јасно стоји: *die uigesimaquinta mensis Aprilis*.

⁵⁵ AAV I/3, 50 (№ 674).

⁵⁶ Ibid., 9-10 (№ 638); Listine IV, 378-379. О поменутих догађајима опширније в. ИЦГ II/2, 65-66 (И Божић).

дине у Будви је боравила Сандаљева супруга Катарина, кћер Вука Хрватинића.

У августу и септембру 1399. године Млечани су се суочили са извесним проблемима у Драчу и побуном у околини Скадра и Дриваста која је потрајала око две године. Подручје изван градских бедема одметнуло се од млетачких власти. Ситуацију су додатно отежавали упади турских одреда праћени уништавањем летине и усева.⁵⁷ Расправе вођене тих месеци у Сенату одишу песимизмом и тескобом. Тако се у новембру 1400. године знало да Тамерлан и Бајазит гомилају војску припремајући се за одлучујући обрачун, док се фра Никола Скадранин спремао да посети *господина Коју Албанца* (Коју Закарију), који је у међувремену *отишао Турцима*. Стога је фра Николино посланство суспендовано.⁵⁸ Истовремено, Колеђо је заједно са представницима локалних власти тражио начин да наоружане одреде у млетачкој служби упути према Бару, под влашћу Балшића, а да то не угрози безбедност Скадра.⁵⁹ У таквим приликама неминовно је дошло до заоштравања односа између Ђурђа Страцимировића и Млетачке републике.

Со је представљала један од најважнијих артикала у млетачком систему привређивања, тако да је Свети Срђ, древни *трг солски*, и под млетачком влашћу сачувао првенство у трговини овом важном животном намирницом. Скадарски кнез Никола Полани обавестио је власти у метрополи да се спремишта („domuncule“) у које се одлаже со налазе преко реке на територији под контролом Ђурђа Страцимировића. Лети је водостај тако низак да се река може лако прегазити, чиме су товари соли изложени опасности посебно од напада Турака. Скадарском кнезу је 1. септембра 1399. године одобрено да на оближњем острву, окруженом водом и прилично безбедном, подигне нова складишта за шта је издвојена сума од 160 перпера.⁶⁰ Пре него што су донете одлуке спроведене у дело дошло је до избијања поменутог устанка у скадарској области. Међу побуњеним сељацима који су напали стоваришта и опљачкали 5000 цакова соли било је како Балшићевих тако и млетачких поданика.⁶¹ У мају 1401. године Ђурађ Страцимировић се преко посланика извинио властима у Венецији због извесних *грешака*, негирајући оптужбе да није одговарао на поруке млетачких начелника. Он није порицао да су његови поданици опљачкану млетачку со доносили у Улцињ и тамо је продавали, као и да су грађане

⁵⁷ ИЦГ II/2, 76-77 (И Божић).

⁵⁸ AAV I/3, 212 (№ 847).

⁵⁹ Ibid., 207 (№ 843).

⁶⁰ Ibid., 124 (№ 762), 124-125 (№ 763).

⁶¹ Ibid., 297-298 (№ 937).

Улциња снабдевали осталим животним намирницама, док је млетачким поданицима та могућност била ускраћивана.⁶² Истог дана, 19. маја, Балшићеви посланици су сенаторима пренели молбу грађана Бара и Улциња да им се дозволи да сваке године морским путем добаве 900 модија соли. Поменуто со би се користила за набавку жита у суседним областима. Сенатори су одговорили да ће њихови даљи поступци зависити од држања Ђурђа Балшића.⁶³ У новембру 1401. године *Sapientes ordinum et consilij* су донели одлуку да од зетског господара наплате опљачкану со, како би и *другима дали пример да не посежу за нашим стварима без нашег одобрења*. Одлучено је да се штета наплати од Балшићеве провизије, само се чекало на одговор скадарског начелника о висини суме. У међувремену, Ђурђу је дозвољено да из Драча на два брода извезе 200 модија соли по уобичајеној цени. На млетачкој територији је могао набавити и жито, под условом да то не буде на штету млетачких интереса и тренутних потреба.⁶⁴ Ђурађ II Страцимировић је по окончању немира 1402. године био дужан да Млечнима надокнади штету коју су починили његови поданици опљачкавши 3000 врећа соли из складишта код Светог Срђа. Вредност једног цака је обрачуната на 18 грошева, што значи да је укупна сума износила 1500 дуката. Казна је наплаћена од Балшићеве годишње провизије.⁶⁵ Настојања посланика да издејствују добијање мање суме на име провизије како би платили неке тканине и друге ствари које је њихов господар набавио у Дубровнику нису уродила плодом.⁶⁶

За време побуне у Сенату се више пута расправљало о могућности да се Скадар, Дриваст и друга места врате њиховом некадашњем господару Ђурђу Страцимировићу. Премда је ситуација на моменте деловала безизлазно, овај предлог никада није озбиљно узет у разматрање. Слаба економска исплативост поменутих области ипак није у потпуности деморалисала млетачке власти, чији је поглед био усмерен ка перспективама потенцијално остваривим у блиској будућности. У мандату који су Сенат и Веће четрдесеторице 18. фебруара 1401. године упутили скадарском начелнику сугерисано је да се на Балшићеве тврдње о томе како млетачка страна не поштује уговоре из 1396. године не обазире, те да зетском господару јасно стави до знања да је он тај који је прекршио уговор. Уколико би Балшић загосподарио својим некадашњим поседима, скадарски начелник је био

⁶² Ibid., 233-234 (№ 875).

⁶³ Ibid., 237 (№ 878).

⁶⁴ Ibid., 278-280 (№ 919).

⁶⁵ Ibid., 297-298 (№ 937). О складиштима соли код Светог Срђа и описаним догађајима опширније в. Спремић 1963, 303; Божић 1979г, 233.

⁶⁶ AAV I/3, 298-299 (№ 938).

дужан да све стрелце одмах пребаци у Драч. Ако би неко од њих изразио жељу да се ослободи војничких обавеза, претходно је морао да оправда новац који је примио.⁶⁷ Неколико дана касније сенатори су наложили благајницима Петру Гауро и Мафеју *de Soico* да на име Балшићеве провизије реализују две признанице у вредности од по 25 грошева.⁶⁸ Међутим, већ 4. марта је донета одлука да се исплата провизије одгоди будући да је Балшић прекршио уговоре. Истовремено, у Колеђу је исказана спремност да се у тајности ступи у преговоре са турским заповедником Шахином, под условом да то буде *на највећу част и најмању штету наше комуне*.⁶⁹ Три месеца доцније, 19. маја, сенатори су од зетског господара поново затражили да се преко посланика изјасни о својој намери да поврати власт над *оним местима*.⁷⁰

Пред крај живота Ђурађ Страцимировић се у више наврата обраћао властима у метрополи. Најпре је 14. октобра 1402. године обавестио Млечане да намерава да изведе напад на Дукађине и Закарије како би повратио области које су некада припадале његовим прецима. Од сенатора је тражио да му гарантују слободу преласка преко млетачке територије и пруже потребну помоћ. Одговор је био неумољив. Сенатори су доследно истицали да могу прихватити само захтеве који нису на штету њихових поседа, будући да им је важно да са свима живе у љубави како би путеви били проходни и сигурни и како би се трговци њима слободно кретали, одлучно одбацивши оптужбе да пружају помоћ и подршку његовим непријатељима. Без много размишљања прихваћена је Балшићева молба да се начелницима Корона, Модона и Крфа наложи да се нађу при руци Стефану и Вуку, *кнезовима Србије и његовим шурацима*. Млечани су били обавештени да су *comites sclavoniae* преживели *Бајазитову битку* (Ангорску битку), да су потом отишли у Цариград, па у Перу, те да намеравају да доплове до Улциња. Локалним млетачким званичницима је наложено да о трошку самих Лазаревића обезбеде све што им на том путу буде било потребно.⁷¹ Деспот Стефан се искрцао у Бару, одакле се преко млетачке територије запутио према Жичи у пратњи војних одреда које му је на располагање ставио зет Ђурађ Балшић.⁷²

⁶⁷ Ibid., 217-222 (№ 856).

⁶⁸ Ibid., 223-224 (№ 861).

⁶⁹ Ibid., 224-225 (№ 863).

⁷⁰ Ibid., 236 (№ 877). О поменутим догађајима и дилемама млетачких власти опширније в. ИЦГ II/2, 77-79 (И Божић).

⁷¹ AAV I/3, 338-340 (№ 992).

⁷² ИЦГ II/2, 81-82 (И Божић).

Ђурађ Страцимировић је преминуо у првој половини априла 1403. године.⁷³ Уочи смрти упутио је у Венецију четири захтева. *Sapientes ordinum* су на њих одговорили 20. априла, свакако пре него што су примили вест о његовој смрти. На првом месту молио их је да се код краља Ладислава Напуљског заузму како би престао да својим бродовљем угрожава његове лађе, земље и поданике. На овај захтев одговорено је позитивно. Зетски господар се затим интересовао да ли ће му провизија од 1000 дука-та годишње бити редовно исплаћивана и преко које благајне. Одговорено му је да су млетачке власти вољне да своје обавезе благовремено извршавају, али да су последњих година имале великих трошкова око одбране Скадра и Дриваста и готово никаквих прихода од тих места, због чега се каснило са исплатом. Провизија ће убудуће бити исплаћивана преко скадарске благајне, док ће начелнику и благајнику Љеша бити наложено да у том послу сарађују са колегама у Скадру. Балшић је потом говорио о својим поданицима настањеним поред Бојане, који обрађују оранице тик уз речну обалу. Међутим, скадарски начелник им је забранио да жито транспортују у Улцињ речним путем. Сенатори су одговорили да их је управо ректор Скадра обавестио да Балшићеви поданици кријумчаре жито и страну со, те да те артикле препродају млетачким грађанима и *неком Дубровчанину*, због чега Република трпи штете. Ђурађу је обећано да ће се од скадарског кнеза тражити да укине забрану, али је зетски господар заузврат требало да успостави чвршћу контролу над властитим поданицима. Напослетку, Ђурађ је истакао да његови трговци одлазе у Србију са тканинама и другом робом, одакле се враћају са стоком, воском, житом и *осталим стварима*. Прелаз преко млетачке територије им отежавају начелници Скадра и Љеша, што је противно споразумима и начину на који се Балшић односи према млетачким трговцима на својој територији. Сенатори су обећали да ће тај проблем расправити у договору са локалним званичницима у Скадру и Љешу.⁷⁴ После смрти Ђурађа Балшића власт над Зетом преузели су његова удовица Јелена и син Балша III, чиме је отворено ново поглавље у односима зетских господара и Прејасне републике.

Напоредо са учвршћивањем власти у Приморју, Млечани су на разне начине покушавали да прошире свој утицај и на области у залеђу. Пре свега, имали су у виду трговачке интересе и безбедност властитих грађана који су се кретали по унутрашњости српских земаља. Сачувано је неколико докумената који сведоче о односима Прејасне републике са Вуком Бранковићем и његовим синовима. *Sapientes ordinum* су 26. септембра

⁷³ Ibid., 85 (И. Божић).

⁷⁴ AAV I/3, 371-375 (№ 1021).

1393. године разматрали Вукова писма, назвавши га *блиским пријатељем*. Он је од Млечана тражио да му предају златну круну и четири пара (бисерних?) минђуша од мираза његове сестре Војиславе, супруге Ђорђа Топије.⁷⁵ Дотични предмети су се налазили код Павла Канала, кастелана Драча. Капетану Залива је наређено да са *господином Вуком* договори да путеви буду проходни и безбедни, те да се према млетачким грађанима, трговцима и присталицама односи благонаклоно, као и да им потврди уобичајене слободе и повластице. Драчки баило је требало да поступи у зависности од Вуковог одговора.⁷⁶ У априлу 1394. године Вуку Бранковићу и његовим наследницима додељено је млетачко грађанство *de intus et de extra*.⁷⁷ У априлу 1399. године у Венецију су стигли изасланици синова Вука Бранковића, који су млетачку владу обавестили о очевој смрти и затражили накит из мираза тетке Војиславе. Одговор млетачких власти био је исти као и пре неколико година. Од Вукових наследника се очекивало да се према млетачким поданицима опходе пријатељски и благонаклоно штитећи их од насиља. Под насиљем се подразумевало и увођење *новотарија*, тј. царина и дажбина које нису постојале у ранија времена. Тек уколико би ови услови били испуњени, драчки баило је могао да разматра даљу судбину Војиславиног мираза.⁷⁸ У новембру 1400. године сенатори су обавештени да се драчки баило уверио да Војиславин накит припада Републици, а не синовима Вука Бранковића, стога што је Ђорђе Топија поменуте драгоцености заједно са осталим својим добрима предао драчкој комуни, односно млетачким властима. Баило је обећао да ће златну круну и минђуше ускоро послати у Венецију преко поузданог човека.⁷⁹

Први, изворним вестима посведочени, директни контакти млетачке владе са кнегињом Милицом и кнезом Стефаном Лазаревићем потичу из јуна 1401. године. Мало пре тог времена у Новом Брду је дошло до инцидента који се тичао угледног млетачког аристократе и пословног човека

⁷⁵ Војиславу Бранковић, која је умрла свакако пре 1392. године, не треба мешати са Гојиславом (Војиславом), сестром Ђорђа Топије, која се помиње у изворима током првих неколико година млетачке владавине над Драчом. Гојислава је најпре била удата за извесног Курсака, кога су млетачке власти погубиле због убиства 1393/94. године у Драчу, а потом за Прогона Дукађина, заповедника тврђаве Шати. После смрти другог супруга Гојислава се суочила са великом материјалном оскудицом, због чега су јој млетачке власти доделиле годишњу провизију од 100 дуката и кућу у Драчу на доживотно коришћење, AAV I/3, 90-91 (№ 719); Listine IV, 415. О Војислави Топија још v. Божић 1979в, 337-338.

⁷⁶ AAV I/3, 230-231 (№ 526); Listine IV, 319.

⁷⁷ Listine IV, 326-327.

⁷⁸ AAV I/3, 108-110 (№ 741); Listine IV, 418-419.

⁷⁹ AAV I/3, 213 (№ 849); Listine IV, 427.

Бенедикта Контарена.⁸⁰ Кнез Стефан и кнегиња, чије име није наведено, издали су наређење да се Контаренов заступник, иначе млетачки грађанин, утамничи, те да се комплетна Контаренова имовина у Новом Брду, која се састојала од више кућа и *других ствари*, вероватно покретних добара међу којима се посебно наводи око 1250 литара сребра, конфискује. Поменути количина сребра предата је у руке Контареновим дужницима, међу којима се по имену наводи само Станиша де Пасера. Бенедикта је код Лазаревића оклеветао дубровачки трговац Марин *Çinçalunoli*, који је имао много разлога да се Млечанима освети. Наиме, он је пре извесног времена планирао да преко скадарске области пребаци неко оружје на територију под турском влашћу. Пошто је скадарски начелник одбио да му изда дозволу за прелазак, он је оружје кријумчарио у тајности *противно интересима хришћанства*. Скадарски кнез је спорни товар оружја запленио. Уместо да се жали дубровачким и млетачким властима, Марин *Çinçalunoli* је код српских владара оклеветао Бенедикта Контарена, по свој прилици једног од најјачих пословних људи родом из Венеције у унутрашњости српских земаља у том тренутку. Сенатори су кнезу Стефану упутили посланство на челу са једним Дубровчанином, вероватно Марином Градићем. Он је требало да српског владара убеди да се радило о неспоразуму који је могуће изгладити тако што би Бенедикту Контарену била враћена одузета имовина. Дубровчанин је добио овлашћење да, уколико то буде потребно, дубровачкој влади обећа да ће јој скадарски начелник испоручити спорни товар оружја.⁸¹ Годину дана касније, 30. јула 1402., Стефан и Бенедикт Контарено су изјавили да су захваљујући труду Дубровчанина Марина Градића успели да поврате имовину коју им је кнез Стефан неправедно одузео, те да су на тај спор потрошили 600 дуката. Њима је било важно да у Дубровник и Србију упуте посланство како би неспоразум био трајно превазиђен. Колеђо им је допустио да о властитом трошку упуте посланика дубровачкој влади и кнезу Стефану и *госпођи кнегињи*, мајци његовој, *pro veniendo in lucem et declarationem veritatis*.⁸²

Поменути документи занимљиви су из неколико разлога. Премда се радило о сукобу појединаца, сликовито представљеном, могуће је извести општије закључке о динамици односа између дубровачких и млетачких трговаца у привредним центрима у унутрашњости српских земаља на самом почетку XV столећа. Наравно, уз све оgrade које овакав тип генерали-

⁸⁰ Могуће да је овај Бенедикт Контарено истоветна личност са млетачким конзулом у Улцињу, који се помиње првих година владавине Ђурђа II Страцимировића.

⁸¹ AAV I/3, 238-240 (№ 880); *Listine IV*, 428-430.

⁸² *Listine IV*, 467.

зације нужно намеће. Дубровчани су се трудили да ојачају властите позиције у тренутку када се утицај Которана неповратно губио.⁸³ Присуство угледних млетачких аристократа, који су за кратко време успевали да стекну велику имовину и, по свему судећи, развију замашне послове, није их могло оставити равнодушним.⁸⁴ Наведени документи сведоче да је пословање у великој мери било сведено на личне односе и појединачне иницијативе, те да су дубоко интимни пориви, попут жеље за осветом, заиста могли да нанесу непоправљиве штете појединцу, али и заједници којој је припадао. Такође, документи упућују на закључак да су се трговци вишемање слободно кретали кроз области под српском, млетачком и турском влашћу, те да су им илегални послови, упркос ризицима, доносили значајне приходе. Тумачење млетачких власти према коме су кнез Стефан и кнегиња Милица само на основу клевете једног дубровачког трговца наредили хапшење Контареновог заступника и конфискацију његове имовине, говорило би о великом утицају појединих Дубровчана на српске владаре. Овакав приказ догађаја чини се превише поједностављеним. Вероватно да су разлози за драстичан поступак према Бенедикту Контарену, којима су се Милица и Стефан руководили, умногоме првазилазили личне суревњивости. Могуће да се радило о неповерењу Лазаревића према млетачким трговцима условљеном конкретним разлозима о којима се у Колеђу свакако није јавно расправљало. У сваком случају, кнегиња Милица и њен син су напоследку попустили, вероватно уочи Стефановог поласка у рат против Тамерлана, и Контарену вратили одузету имовину. На другој страни, млетачким пословним људима веома је значило да се међусобно неповерење благовремено превазиђе, због чега су били спремни да жртвују додатна материјална средства. Документ од 30. јула 1402. године на леп начин илуструје тактике којима су се млетачке власти користиле приликом економског продора на неко подручје. Колеђо је трговцима наизглед допуштао слободу иницијативе, али је истовремено будно мотрио на сваки предузети корак. Напоследку, документ из јуна 1401. године упућује на закључак да присуство млетачких трговаца у Новом Брду на самом почетку XV века није било занемарљиво. Пословни људи из Венеције, по

⁸³ О дубровачким трговцима у Деспотовини v. Спремић 1999², 763-778.

⁸⁴ О млетачким трговцима у Новом Брду готово да нема помена у српској историографији. Ружа Ћук наводи извесног Марка Торсана, трговца сребром, који је у лето 1388. године борвио у Новом Брду, али није сигурна да је он заиста био Млечанин, Ћук 1986, 150. Прилике у дубровачкој новобрдској колонији добро су документоване и презентоване у бројним радовима, *Старо српско рударство*, 39-43 (Р. Ћук); *Ново Брдо*, 32, 34, 36, 42 (В. Јовановић) са прегледом извора и старије литературе.

свој прилици, нису били бројни, али се радило о гласовитим појединцима и знатном капиталу. Изнете претпоставке захтевају дубљу анализу која превазилази обим овог рада.

Већници Михаило Марипетро и Франческо Корнарио предложили су Колеђу 16. марта 1403. године да се кнезу Стефану Лазаревићу упуте посланство са молбом да млетачким трговцима изда привилегију о слободи трговине. У образложењу стоји да се у земљама под његовом влашћу, које се граниче са *нашим местима* Скадром и Дривастом, много тргује и добро зарађује, као и да су Дубровчани *и други* у томе посебно активни. Састав и трошкови посланства били су детаљно испланирани, као ретко када у сличним приликама. Наиме, одређено је да амбасадора прати пет слугу и три момка, преводилац, кувар и нотар са својим слугом. Посланство је дневно могло да потроши пет дуката државних пара независно од трошкова предвиђених за *бродове и коње*, односно за путовање морским и копненим путевима. Амбасадор је требало да добије 200 дуката, али је за тај новац био дужан да набави *два лепа одела*, која не би коштала више од 120 дуката. Пошто *није праведно да држава сноси све трошкове* око послова од којих ће највише користи имати трговци, предложено је да се за робу транспортовану из Улциња *горе ка оним странама* (ка Србији) плаћа 1,5% на сто дуката вредности. Ономе ко би се оглушио о овај пропис, запређено је казном од 25 дуката на сваких сто дуката вредности робе.⁸⁵

Три месеца касније, 7. јуна, сенатори су одлучили да *кнезу Стефану Раишом* упуте Антонија Склава, скадарског конетабла, стога што је он *домаћи човек* и што такво посланство *не би било о државном трошку*.⁸⁶ Антоније је са деспотом Стефаном требало да преговара на српском језику, што би представљало велику уштеду за државну благајну и омогућило боље разумевање између преговарача макар на елементарном нивоу. Поред тога, посланик домаћег порекла увек је могао да властима у Венецији достави низ корисних информација прикупљених успут захваљујући добром познавању језика и локалних прилика. Антонију Склаву је наложено да Стефана подсети како су Млечани веома ценили његове претке као *часне наше грађане и предраге пријатеље*, те да су са пажњом и забринутосту пратили вести о последњем рату султана Бајазита у коме је он лично учествовао. Скадарски начелник је обавестио владу да је Стефан, пролазећи кроз приморске области на путу за Србију, показао велику на-

⁸⁵ AAV I/3, 351-353 (№ 1004); Listine IV, 474-475.

⁸⁶ *Конетабл* је начелников помоћник у војним питањима. Он се старао о гарнизону, градским бедемима и капијама, организовању стража и надзору над кретањем и понашањем странаца.

клоност према млечачким трговцима и грађанима. Стога сенатори предлажу да се међусобни односи уреде тако да то буде на обострану корист. Српски владар је замољен да изда привилегије („*patentes litteras*“) које би млечачким трговцима и грађанима гарантовале слободу кретања, боравка и пословања у његовој држави, под условом да плаћају уобичајене царине и дажбине. Документ је требало да буде састављен у два примерка, један за власти у метрополи, други за скадарског начелника. Напослетку, Антонију Склаву је наложено да се добро распита о постојећим царинама и дажбинама у Србији.⁸⁷ Пада у очи да Млечани Стефана Лазаревића у то доба доследно називају *кнезом*, вероватно стога што нису били обавештени о промени титуле. Тон наведених докумената, заправо упутстава млечачком посланику, показује да Колеђо није имао јасну представу о ономе што се дешавало у Србији у том тренутку.

Млечачко посланство, сва је прилика, тад није упућено у Србију. Балша III и његова мајка Јелена уживали су подршку свога ујака и брата, деспота Стефана Лазаревића, у настојању да се заштите од млечачких притисака. Ситуација се из дана у дан све више компликовала, незадовољство млечачком управом је расло да би напослетку кулминирало избијањем побуне у скадарском крају почетком јануара 1405. године, чиме је отпочео Први скадарски рат. *Sapientes ordinum* су још 13. новембра 1404. донели одлуку о слању 40 стрелаца у Скадар, Дриваст и Љеш, јер су до њих стизале вести *de prosperitate despoti Sclavoniae*.⁸⁸ Ратно стање потрајало је, са мањим прекидима, све до смрти Балше III 1421. године, што је, између осталог, неповољно утицало на привредне токове. У историографији постоји схватање да су кнез Лазар и Вук Бранковић Млечанима издали привилегије о слободи трговине, али да ти документи нису сачувани.⁸⁹ Стојан Новаковић је први изнео овакав закључак, а као аргумент навео је једну одредбу Скадарског мира од 12. августа 1423. године.⁹⁰ Међутим, у питању је заблуда која је проистекла из неразумевања

⁸⁷ AAV I/3, 396-397 (№1041); *Listine V*, 11-12.

⁸⁸ *Listine V*, 47-48.

⁸⁹ Ћук 1986, 87 са старијом литературом.

⁹⁰ Текст уговора: AAV II/11, 318-326 (№ 2805); *Listine VIII*, 248-253. Cf. ИЦГ II/2, 145-147 (И. Божић).

Одредбама Скадарског мира, којим је рат окончан, Млечани су добили Скадар, Улцињ и Котор са дистриктима, док су Дриваст и Бар припали деспоту Стефану, законитом наследнику Балшића. Многа спорна питања ипак су остала нерешена, попут разграничења, положаја трговаца и слободе трговине, права на коришћење приватних поседа који су остали на туђој територији, исплате скадарске провизије и слично, тако да су наредне године протекле у знаку преговора које су испред својих влада углавном водили Ђурађ Бранковић и скадарски капетан Франческо Квинин.

италијанског језика и следствено томе погрешног тумачења исказа који је сам по себи веома прецизан.⁹¹ Наиме, у уговору јасно стоји да *горепоме- нута преузвишена венецијанска Сињорија мора да ратификује и потврди све привилегије које је она сама издала како оцу светлог господина деспота, тако и оцу господина Ђурђа, њима и њиховим потомцима и наследницима*.⁹² Осим тога, у наведеним и детаљно анализираним документима о припремама млетачког посланства, које је од деспота Стефана требало да испослује добијање привилегија о слободи трговине, нигде се не помиње да су такве повластице постојале у време његовог оца кнеза Лазара и/или зета Вука Бранковића. Да су такви документи заиста постојали, млетачка страна свакако не би пропустила да њихове преписе пошаље српском владару на увид или да их барем помене у упутствима датим Антонију Склаву, што представља уобичајену праксу од које се готово никад није одступало.

Први скадарски рат (1405-1412) Млечанима није донео никаква територијална проширења упркос војничким успесима крунисаним привременим запоседањем Улциња, Бара, Будве и Забојане. Током овог рата на видело су избили многи процеси, појаве, феномени и датости о којима су Млечани морали да поведу рачуна и у будућности. У питању су побуне пронијара и других поданика посебно у скадарском крају, деловање ратничких дружина попут Хота, Матагуџа, Туза, Памалиота, Тронса и осталих чија је помоћ била драгоцене али се у њихову верност није могло поуздати, константна заинтересованост Сандаља Хранића за прилике у Зети, присуство Ђурашевића у залеђу Будве и на прилазима Котору, мешање албанских великаша Дукађина, Топија, Закарија, Кастриота и других, односи са Портом који су посебно били сложени у време грађанског рата између синова Бајазита I, агресивност и непринципијелност локалних турских војних заповедника, везе Балше III и његове мајке Јелене са деспотом Стефаном Лазаревићем и напослетку далеки одјеци претензија угарског краља Жигмунда.⁹³

⁹¹ *Закон. спомен.*, 269.

⁹² “Item domanda El prefato Magnifico Signor zorzi nomine quo supra che per la Antelata Inclita ducal Signoria de *Veniexia* debiano esser ratificati e confermati tutti I priuilegi fati da essa ducal Signoria si al padre del Illustre Signor despoto chome al padre desso magnifico Signor zorzi per lor eperli soi heredi, et sucessori”, *AAV II/11*, 325 (№ 2805). Cf. *Listine VIII*, 252; *Закон. спомен.*, 281.

⁹³ *ИЦГ II/2*, 85-107 (И Божић).

Млечани и српске земље у време кнегиње Милице и кнеза Стефана

Извори

- AAV I/1: J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, Pars I, Tomus I, München 1967.
AAV I/2: J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, Pars I, Tomus II, München 1968.
AAV I/3: J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, Pars I, Tomus III, München 1968.
AAV II/11: J. Valentini, *Acta Albaniae Veneta*, Pars II, Tomus XI, München 1971.
Закон. спомен.: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.
Listine IV: S. Ljubić, *Listine o одношajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike IV*, JAZU, Zagreb 1874.
Listine V: S. Ljubić, *Listine o одношajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike V*, JAZU, Zagreb 1875.
Listine VIII: S. Ljubić, *Listine o одношajih Južnoga Slavenstva i Mletačke republike VIII*, JAZU, Zagreb 1886.

Литература

- Arbel 1991: B. Arbel, *Colonie d'oltremare*, Storia di Venezia XII, Roma 1991, 947-985.
Balard 1997: M. Balard, *La lotta contro Genova*, Storia di Venezia III, Roma 1997, 86-126.
Божић 1979а: И. Божић, *Которско-млетачки спорови око црквених драгоцености*, Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 28-36.
Божић 1979б: И. Божић, „Катуни Црне Горе“, Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 150-155.
Божић 1979в: И. Божић, *О Дукађинима*, Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 332-384.
Божић 1979г: И. Божић, *Млечани на реци Бојани*, Немирно Поморје XV века, СКЗ, Београд 1979, 218-240.
Butorac 1999: P. Butorac, *Kotor za samovlade (1355.-1420.)*, Gospa od Škrpje-la, Perast 1999.
Valentini 1966: G. Valentini, *Appunti sul regime degli stabilimenti veneti in Albania nel secolo XIV e XV*, Studi veneziani 8 (1966) 195-265.
Gelcich 1880: G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro*, Zara 1880.
Guida alle magistrature: Guida alle magistrature. Elementi per la conoscenza della Repubblica Veneta, a cura di C. Milan, A. Politi, B. Vianello, Cierre edizioni, Verona 2003.
Ист. Мађара: Историја Мађара, Clio, Београд 2002.
ИЦГ II/2: Историја Црне Горе II/2, Титоград 1970.
Крекић 1958: Б. Крекић, *Дубровник и рат око Тенедоса (1378-1381)*, Зборник радова Византолошког института 5 (1958) 21-46.
Krekić 1997: B. Krekić, *Venezia e l'Adriatico*, Storia di Venezia III, Roma 1997, 51-85.

Катарина Митровић

Mollat, Braunstein, Hocquet 1973: M. Mollat, Ph. Braunstein, J. C. Hocquet, *Réflexions sur l'expansion vénitienne en Méditerranée*, Venezia e il Levante fino al secolo XV, vol. I, a cura di A. Pertusi, Leo S. Olschki editore, Firenze 1973, 515-539.

Norwich 2011³: J. J. Norwich, *Storia di Venezia. Dalle origini al 1400*, Mursia, Milano 2011³.

Norwich 1992: J. J. Norwich, *Storia di Venezia. Dal 1400 alla caduta della Repubblica*, Mursia, Milano 1992.

Спремић 1963: М. Спремић, *Свети Срђ под млетачком влашћу*, Зборник Филозофског факултета 7-1 (1963) 295-312.

Спремић 1999²: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Клио-Глас српски, Београд – Бања Лука 1999.

Ћук 1986: Р. Ћук, *Србија и Венеција у XIII и XIV веку*, Историјски институт – Просвета, Београд 1986.

Caravale 1997: M. Caravale, *Le istituzioni della Repubblica*, Storia di Venezia III, Roma 1997, 299-364.

Šunjić 1967: M. Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo 1967.

Katarina Mitrović

VENETIANS AND SERBIAN LANDS DURING THE RULE OF PRINCESS MILICA AND PRINCE STEFAN LAZAREVIĆ

Due to the clauses found in the peace treaties signed in Zadar in 1358 and Torino in 1381, the Republic of Venice had to give up on its properties in the eastern Adriatic coast *from Quarner to Durrës* on behalf of Hungary. Since the eastern Adriatic coast was of vital strategic and economic significance, the Venetians tended to retrieve the lost positions timely and tactfully as well as to acquire some new properties. Their breakthrough in Zeta and the northern Albania, i.e. the territories belonging to the Nemanjići state started by the conquest of Durrës in 1392. The Venetians in Zeta and the northern Albania used similar tactics to those applied in the other parts of *Stato da mar*, keeping in mind primarily their own interests – fitting the new property into the existing economic order, current material and military potentials, strategic position, diplomatic implications and the expenses of defending from the point of materially profitable view. Only if the majority of these demands were fulfilled, they would start the serious negotiations regarding the surrender of some city or territory. Besides, Venetians wanted to establish the best possible relations with the hinterland landlords basically for two reasons: to prevent the probable attacks of the former masters and their heirs who reluctantly quit their old rights and those more or less legitimate claims and to provide the freedom of movement and doing business for their citizens and tradesmen. Therefore, getting some commercial and other concessions was often followed by the readiness of the Venetian side to allow certain well planned concessions to the neighbouring rulers which were valid only as long as it suited the interests of the Republic. The main Venetian political directions were clearly visible in the relations with Đurađ II Stracimirović Balšić, the lord of Zeta, and with the lords of the Serbian mainland states – the families of Branković and Lazarević. Considering the relations with Vuk Branković and his sons, the tactfulness is obvious regarding the return of the jewelry from the dowry of Vojislava Branković, the wife of George Topia, while in the relations with Prince Stefan and Princess Milica the primary focus is cast on the efforts concerning the acquisition of the commercial concessions. Furthermore, the work proves that Prince Lazar and Vuk Branković did not issue any concessions to the Venetian citizens guaranteeing them the freedom of movement and conducting business in their territory. The exposure ended in 1405 when the First Shkodër War broke out signifying the new phase in the relations of the families of Balšić, Branković and Lazarević.

Key words: Venice, Zeta, northern Albania, Serbia, Balšić family, Vuk Branković, Princess Milica, Stefan Lazarević, political relations, commercial concessions.

Др Ђура Харди*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О УГАРСКОМ НАПАДУ НА СРБИЈУ ПОСЛЕ КОСОВСКЕ БИТКЕ**

Сажетак: Аутор саопштења трагом ставова историографије о походу угарског краља Жигмунда Луксембуршког на Србију у октобру-новембру 1389. године, након Косовске битке, разматра могуће поводе и узроке овог напада. Већ латинични поглед на угарску дипломатичку грађу потврђује став да је угарски краљ ову војну акцију сматрао легитимним чином повратка „својих“ градова и области од „побуњених Рашана.“ Погибија кнеза Лазара свакако се може ставити у контекст феудалног обичаја, присутног и у самој Угарској, да су владари користили смрт својих „снажних поданика“ да поврате државне поседе који су се у претходном периоду усталили у њиховим рукама. У сваком случају по среди је био јасан војни и стратешки интерес Угарске. Питање је међутим, да ли је Кнез Лазар уочи Косовског боја сматран за неверника угарског владара. Односно, да ли је после његове погибије Жигмунд захтевајући предају „краљевских градова“ од његове удовице кнегиње Милице и њених људи добио негативан одговор и у перспективи у Лазаревићима стекао озбиљног противника. Разрешење ове недоумице би помогло у тумачењу порекла појма „Rasciani rebelles“ из повеле угарског владара настале у јекну похода из 1389. године.

Кључне речи: Угарски напад на Србију, 1389. година, Жигмунд Луксембуршки, кнегиња Милица, „Rascianos rebelles“

О проблематици српско-угарских односа до којих је дошло после Косовског боја у српској и мађарској историографији одавно су спроведена студиозна истраживања.¹ Из целог низа радова о овој без сумње

* Ел. пошта: hardidjura@gmail.com

** Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји*, бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

¹ Преглед литературе: Szakály1979, 72-74; Шуица 2006, 136-153.

значајној теми за обе историографије, ипак би по нама ваљало издвојити најмање два, због околности да су њихови аутори у видокруг свог научног разматрања узели и интерпретирали реалативно обимну дипломатичку грађу. Реч је о студијама Вељана А. Трпковића и Пала Енгела који су публиковали радове под скоро идентичним насловом *Турско-угарски сукоби до 1402*, односно, *A török-magyar háborúk első évei 1389-1392 (Прве године турско-мађарских ратова 1389-1392)*. Трпковић сада већ давне 1959, а Енгел 1998. године.² Због евидентне језичке баријере између две историографије, често се код заједничких тема, отварао простор за писање радова који би повезивали резултате њихових истраживања. Међутим, у овом случају Енгел је био упознат са Трпковићевим радом, с респектом констатијући да је Трипковић на основу анализе бројних извора врло добро судио о догађајима и успешно решавао главне проблеме али и детаље српско-угарских односа, те да се његовим резултатима нема шта додати. Енгел је простор за своје ново истраживање видео у околности да су у међувремену (после четири деценије), откривени нови извори, или на пример да Трпковић, који је у поступку решавања хронологије угарских похода такође користио итинераријске податке Жигмунда Луксембуршког, у своје време није знао да је канцеларија угарског краља истовремено користила више печата, односно да није свака његова повеља настала на месту његовог боравка.³

После резултата ова два класична рада, велики је научни изазов да се открију неке нове чињенице о угарском нападу на Србију у јесен 1389. године, а као и обично бројна питања су и даље остала отворена. Ипак, идући поузданим стопама ових аутора и под утицајем једне врло занимљиве научне расправе, нашег уваженог професора, Петера Рокаија, *Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке*⁴, настојаћемо да у овом саопштењу, на основу анализе одређених „детаља“ у наратијама угарских краљевских повеља сагледамо или макар изнова научној јавности скренем пажњу на, с угарске стране, правну и идеолошку позадину Жигмундовог напада на Србију 1389. године. Овај покушај ће имати тим више смисла јер је „саговорник“ угарског краља у Србији у том пресудном тренутку за српску државу и народ, била једна изузетна жена, Лазарева удовица и српска владарка кнегиња Милица којој је овај скуп и посвећен.

Угарски поход на Србију до кога је дошло у јесен 1389. године, како су приметили историчари био је врло добро припремљен, односно, да

² Трпковић 1959, 93-121; Engel 1998, 12-34.

³ Engel 1998, 12.

⁴ Рокаи 1996, 145-150.

угарски краљ Жигмунд није подценио његов значај јер је за напад окупио врло значајну војску.⁵ Захваљујући Енгелу, који је на основу нарација повеља идентификовао учеснике похода, а на другој страни је био састављач архонтологије Угарске Краљевине за речени период, тј. хронолошког прегледа носилаца највиших државних служби и њихових фамилијара, ми донекле можемо представити слику о величини угарске војске. У њој су били браћа Канижаи, Јанош и Миклош, један острогонски надбискуп, други краљевски таверник, палатин Иштван Лацкфи, мачвански бан Никола Горјански (Миклош Гараи), краљевски вратар Леуштак Јолшваи, Миклош Перењи краљевски пехарник, ковински и крашовски жупан Иштван Карођи, жупан Зојома и Хонта Франк Сечењи, по свему судећи краљевској војсци су се (по Енгелу) прикључили и одреди ђерског и ердељског бискупа те краљичин вратар Ференц Бебек.⁶

Произлази да је у походу учешће узела већина угарских световних и црквених државних барона – (најмање шест – а вероватно девет), који су у рат ишли на челу својих бандерија, сакупљених по „њиховим“ жупанијама и „хонорима.“⁷ На пример, краљевски пехарник Миклош Перењи је уједно био жупан Абауја, Боршода, Земплина и кастелан Диошђера. Са собом је без сумње довео витезове из области данашње источне Словачке око града Кошица одакле је његова породица и потицала.⁸ О величини бандерија, коњичких одреда насталих у развијено анжујско доба (после напуљских похода 1350.) постоје различита мишљења. Процењује се међутим да је једна баронска бандерија у XV веку бројала 400 људи.⁹ Ако к броју присутних барона тј. бандерија додамо и ону одабрану краљевску састављену од дворских витезова, Жигмунд је на Србију кренуо могуће са око 3.000 витезова, не рачунајући вишеструко бројно људство које је чинило пратеће одреде и комору.¹⁰ Без сумње је то била најјача војска који је угарски краљ у том тренутку могао да окупи под својом заставом.

⁵ Трпковић 1959, 98; Engel 1998, 14.

⁶ Engel 1998, 14-15; Engel 1996, I, 4, 28, 38, 44, 49, 60, 64, 137, 139, 144, 245.

⁷ Под баронима у другој половини XIV века, подразумевали су се црквени прелати и световни носиоци највиших дворских служби. Статус је код световних барона подразумевао да су у провинцији управљали са по неколико жупанија.

⁸ Engel 1996, I, 189.

⁹ Kristó 1988, 193-215; Banderium, *KMTL*, 78-79. (Engel Pál).

¹⁰ За заповедника похода, добро је познато историографији, био је одређен бивши северински бан, искусни Иштван Лошонци, који је интересантно у тренутку похода био без државних функција и ишао је у рат, како примећује Енгел, наводно о свом трошку. После похода биће награђен са положајем мачванског бана. Engel 1998, 14-15.

Напад се, међутим, збио у тренутку када је владар поморавске и подунавске Србије, кнез Лазар погинуо у бици на Косовом пољу, а Турци још увек нису досегли северне границе земље Лазаревића као њени нови врховни господари. Угарски поход је тим више морао имати далекосежне планове.¹¹ Сасвим могуће, да се Угарској подчине области погинулог српског кнеза, смештене између Велике и Западне Мораве.

Ток и исход овог угарског напада на Србију је за историчаре извес-тан. Угарски краљ се још 21. септембра налазио на једној дравској скели. По свему судећи затим је преко Мачве која је раније прешла у руке краљевих људи, продро на југ да би током октобра опседао два важна утврђења у долини Груже, Борач и Честин.¹² Након тешких борби описаних у више повеља, тврђаве су биле заузете. Браниоци Борача су изгледа, како је приметио Енгел, постигли споразум и предали град (*castri nostri Boroch, quod a dictis Rascianis ad presens recepimus !*) који се већ 8. новембра налазио у Жигмундовим рукама.¹³ То је био и крајњи домет похода, већих борби изгледа више није било, а области кроз које је Жигмунд даље пролазио биле су релативно мирне, барем се то (опет према Енгелу) може закључити из једне друге повеље од 2. децембра (*in... aliis nostris felicibus processibus in terra Rascie*).¹⁴ Угарски краљ се 1. децембра 1389. већ налазио у Темишвару.¹⁵

Поход је био завршен а његове последице далекосежне. Наиме, започео је дугогодишњи период српско-угарског љутог непријатељства, у коме су Турци постали заштитници Србије. Тек почетком XV века дошло је до суштинског обрта у српско-угарским односима, односно крајем 1403. или почетком 1404. године када су Жигмунд и Милицин син Стефан ута-начили међусобне односе, склопили савез и дугогодишње пријатељство.¹⁶ Сагледавши, у мери у којој је то било неопходно, општи ток догађаја, време је да се вратимо на основну тему овог рада, дакле на конкретне форме у нарацијама повеља Жигмунда Луксембуршког у којима су описане војне заслуге угарских племића током јесенског похода на земљу Лазаревих наследника, 1389. године.

¹¹ Упор. анализу историографије код: Шуица 2006, 144-153.

¹² Упор: Јовановић 1985, 13-32.

¹³ Fejér, *CDH*, XI/1, 516.

¹⁴ Ortway -Pesty 1896, 182.

¹⁵ Детаљније о походу: Engel 1998, 16-17; Трпковић 1959, 97-100; Интересантно би било, једном другом приликом, наравно, пажњу посветити Енгеловој интерпретацији Жигмундовога итинерара током похода у светлу истовременог коришћења више владарских печата од стране његове канцеларије.

¹⁶ Радонић 1941, 140-149 и даље; Пурковић 1978, 73-74 и даље; *ИСН*, II, 70-72 (Калић, Јованка); Калић 2012², 80-99.

Наиме, историчари су давно приметили, да је у целом низу даровница, које је Жигмунд Луксембуршки почев већ од те 1389. године издавао својим верним присталицама учесницима похода на Србију¹⁷, присутно неколико карактеристичних дипломатичких фраза.¹⁸ Прва група се односи на синтагму по којој је угарски краљ предузимао поход(е) против (versus) Србије, која је „regnum nostrum Seruiae“¹⁹, или „regnum nostrum Rascie“.²⁰ С овим је без сумње у тесној вези и више пута понављан израз да је Борач (по свему судећи и Честин) Жигмундово утврђење - „castrum nostrum Boroch“ (Barch, Borcz, Borych).²¹ Коначно, угарски краљ је сматрао да је српске градове, заправо, поново освојио или их вратио натраг (reoptentum; reobtentum; recuperatio; reoptentio).²² Дакако, истраживачима зналцима српско-угарских односа, како смо већ констатовали, овакав вокабулар угарских краљевских повеља није могао промаћи. Није дакако овде била реч о томе да је Жигмунд по други пут освојио речене тврђаве, већ како су на пример закључили Војислав Јовановић или Пал Енгел, то је био израз с којим је дато до знања да су ови градови враћени под окриље угарске власти²³, односно да је њихов пређашњи господар кнез Лазар био угарски вазал.²⁴ Ове синтагме су такође недвосмислено указивале да је угарски краљ сматрао да је он 1389. године био господар Србије. Заправо, то је била идеја његове канцеларије, а тамо су седели најумнији људи Угарске. Они, који су имајући увида у право, међудржавне односе и повест, на безбедној раздаљини од бојног поља држали мастило и перо у руци и креирали владарску идеологију својих господара.

Разматрајући пре свега државно-правне поводе за Жигмундов напад на Србију 1389. године, Петер Рокаи (чији рад нас је и потакао да започнемо с писањем овог прилога) је закључио да је угарски краљ искористио феудални обичај, по ком су владари користили смрт својих вазала и „снажних поданика“, да с војском поврате државне, такозване крунске

¹⁷ Овом приликом није нам циљ да говоримо о идентитету речених адресаната, о њима је већ детаљно писао Пал Енгел. Engel 1998, 16-17.

¹⁸ На пример упор. Јиречек 1978², 328; Трпковић 1959, 96.

¹⁹ 20. март 1390: Fejér, CDH, XI/1, 601-602.

²⁰ 29. август 1399: Thallóczy –Áldásy 1907, 40.

²¹ 8. новембра 1389: Fejér, CDH, XI/1, 516; 9. новембра – 6 децембра 1389: Mályusz, Zso, I, 146 (n. 1193), 147 (n. 1203), 147 (n. 1204), 151 (1280); 8. мај 1390: Nagy 1887, 490.

²² 20. март 1390: Fejér, CDH, XI/1, 602; 31. март 1390: Thallóczy –Áldásy 1907, 24; 14. август 1390: Thallóczy –Áldásy 1907, 27; исто: Fekete Nagy – Makkai, Ladislaus 1941, 395.

²³ Јовановић 1985, 19.

²⁴ Engel 1998, 16.

поседе, који су се у претходном периоду усталили у њиховим рукама. Овај државно-правни и надасве политички принцип био је примењиван већ у самој Угарској, и Рокаи је навео низ примера, међу којима и онај, када су после смрти палатина Виљема Другета 1342. године, краљица Елизабета и млади краљ Лајош уз помоћ својих људи преузели целу област североисточне Угарске која је до недавно била у поседу ове породице, са девет њихових и још 20 краљевских тврђава у њеном поседу, будући да је Виљем умро без мушких наследника.²⁵ Наравно, примена овог обичајног права, била је само изговор да се сломи огромна моћ Другета и њихове галске странке која је владала Угарском претходне две деценије од стране амбициозне краљице и њене пољске странке.²⁶ На пољу мађарско-српских односа, Петер Рокаи је логично направио паралелу са походом Жигмунда Луксембуршког на Србију по смрти свог поданика кнеза Лазара, са Жигмундовим походом из 1427. године, предузетог истим поводом, по смрти његовог сина, деспота Стефана Лазаревића.²⁷

С аспекта правног повода, Жигмунд Луксембуршки је овај обичајно-законски принцип вероватно искористио и применио у случају погибије свог фамилијара Лазара Хребелјановића. Независно од Рокаија, сличан приступ овом проблему има и Јирген Хоенш, а њихове ставове прихвата и Марко Шуица.²⁸ Ми се такође придружујемо овим ставовима, међутим, тема сама по себи отвара неколико додатних питања вредних помена. Лазар је, наиме, за разлику од Виљема Другета или касније Стефана Лазаревића, имао мушких наследника, значи однос између Лазаревића и угарског краља могао је у начелу бити продужен, упркос њиховој малолетности, с њиховим заступницима (претпостављамо мајком кнегињом Милицом). На другој страни, Жигмунд је, видели смо речито говорио о „својим“ градовима Борачу и Честину које је вратио. Да је реч била о Мачви или области Кучевско-браничевске бановине које је Лазару својевремено препустио Жигмундов таст Лајош, било би „оправдано“ да је Жигмунд подигао оружје да их врати у свој посед после Лазареве погибије.²⁹ Међутим, Борач и Честин и целу област Груже или овај део Поморавља, угарски краљеви никад нису непосредно поседовали, нити били у прилици да их дају Немањићима (својем зету Стефану Драгутину) или већ кнезу

²⁵ Рокаи 1996, 145-150.

²⁶ Детаљније: Hardi, 2012, 340-352.

²⁷ Рокаи 1996, 145-150; Упор. Шуица 2006, 144-153.

²⁸ На жалост у тренутку писања овог рада, књига Јиргена Хоенша нам није доступна и ставове овог биографа Жигмунда Луксембуршког преносимо на основу интерпретације Марка Шуице. (Hoensch 1996, 73-74); Шуица 2006, 152-153.

²⁹ Ђирковић 1990, 6.

Лазару.³⁰ Наиме, по нашем мишљењу сениорско-вазалски или (у угарском миљеу) фамилијарни односи увек су у суштини као потврду своје снаге имали сасвим одређене поседе.

Намеће се стога закључак, да су Жигмунд Луксембуршки и његови дворски кругови своју врховну власт и претензије на речене српске тврђаве и територију поморавске Србије у идеолошком и правном смислу црпили из много старије традиције. По свему судећи од времена угарског краља Беле III,³¹ односно по основу мираза његове ћерке византијске царице Маргарете – Марије Арпадовић.³² Или, од тренутка када ће Србија, почетком XIII века, ући у краљевску титулу Белиних наследника, када су Угри на супрот Стефану Немањићу на великожупански престо довели његовог старијег брата Вукана.³³

Други, ништа мање значајан „детал“ Жигминдових повеља на који желимо изнова да скренемо пажњу, односи се на синтагму да је угарски краљ те 1389. године предузео поход против побуњених Срба, тј. Рашана (*nostro exercitu contra Rascinos nostros rebelles*)³⁴ или како стоји у повељи угарске краљице Марије, издате жупану Зојома и Хонта, верном Франку Сечењију, против Рашана који су „побуњеници свете круне [Краљевине Угарске]“ (*contra Rascianos sacre corone rebelles*).³⁵ На основу ових извода, већ је Вељан Трпковић с правом закључио да су се они односили на кнегињу Милицу и ново српско руководство после Косовског боја које је Жигмунду отказало послушност.³⁶

За увод у овај важан сегмент расправе, ваља поставити питање да ли се Лазар, пре косовске битке измирио са Жигмундом у светлу сложене балканске политике и угарске напуљске опозиције Жигмундовој власти. Уз све непознанице, историографија углавном сматра да је до измирења између двојице владара ипак дошло. За овакав политички исход догађаја је пред одлучујући сукоб са Османлијама пре свега био заинтересован Лазар.³⁷

После Лазарева погибје у Косовском боју 15. јуна, однос снага се из корена променио и угарски краљ је ступио у дипломатску акцију према

³⁰ Динић, Михаило 1978, 55.

³¹ Makc 1982, 58.

³² Ферјанчић 1994, 49-58.

³³ Јиречек 1978², 164; *ИСН*, II, 268. (Ћирковић, Сима)

³⁴ 8. новембар 1389: Fejér, *CDH*, XI/1, 516; 2. децембар 1389: Ortway -Pesty 1896, 182; Thallóczy –Áldásy 1907, 29.

³⁵ 2. децембар 1389: Pesty 1882, 192.

³⁶ Трпковић 1959, 97.

³⁷ Упор. Ћирковић 1990, 17-18.

Србији. О томе је сачувано једно драгоцено сведочанство - Жигмундова исправа од 7. јила 1389. године, у којој обавештава племенитог мужа војводу Вука Бранковића, зета кнеза Лазара да му шаље мачванског бана Николау Горјанског овлаштеног да преговора о стварима који су „на корист вашу и земље Рашке.“³⁸ Због свог значаја овај извор је незаобилазно интерпретиран у историографији. Наиме, добро је познато да је Никола Горјански Млађи био зет кнегиње Милице и пашеног Вука Бранковића и да је већ од раније имао улогу посредника у сложеним угарско-српским односима, те био и измиритељ Кнеза Лазара и Жигмунда Луксембуршког.³⁹

Као да је угарски краљ, иницирајући ове преговоре, наменио Вуку улогу коју је раније имао кнез Лазар и желео је управо с њим да настави започете преговоре с Лазарем.⁴⁰ Већ су Иван Божић и Јованка Калић констатовали да су преговори вођени посредством Николе Горјанског, између угарског краља и Вука Бранковића у недељама када су се још увек оплакивали погинули на Косовом пољу, били окренути против интереса кнегиње Милице и њених синова.⁴¹

По нашој претпоставци, Никола Горјански је у име свог господара Жигмунда Луксембуршког, у то време вероватно водио и преговоре са својом таштом, кнегињом Милицом као заступником младог Стефана Лазаревића. Наиме, средњовековним (као и у осталом данашњим) ратовима су обично претходили преговори, макар и они неискрени и унапред осуђени на пропаст, предузимани да би се избегли ратни губици и да би се циљеви јаче стране постигли под притиском. У угарско-српском случају из 1389. године, захтеви угарског краља, хипотетички гледано, су били такви да их кнегиња Милица и њени сарадници изгледа нису могли прихватити, упркос свом врло неповољном положају. Какви су ти евентуални захтеви били можемо само нагађати. Ослањајући се на већ раније изнет став Вељана Трпковића, по нашем мишљењу, њихово одбијање је било узрок да су Срби „постали“ „побуњеници“, као и повод похода угарског краља на Србију у јесен те 1389. године. Све остало је већ познато.

³⁸ Gelcich - Thallóczy 1887, 113-114.

³⁹ Упор: Калић 2005, 95-101.

⁴⁰ Детаљније: Ћирковић 1996, 64-65.

⁴¹ Божић 1971, 231; Калић 2005, 97.

Прилог расправи о угарском нападу на Србију после Косовске битке

Извори

Fejér, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI, Budae 1829-1844.

Fekete Nagy, Antonius – Makkai, Ladislaus (1941): *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*. Budapest: Études sur l'Europe Centre-Orientale

Gelcich, József - Thallóczy, Lajos (1887): *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára* (Diplomatarum relationum Republicae Ragusanae cum regno Hungariae). Budapest: MTA

Mályusz, Elemér... etc. *Zsigmondkori oklevéltár* I-X. Budapest, 1951- 2010, MOL Kiadványai

Nagy, Gyula (1887): *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára I*. Budapest: Gróf Száray Antal

Ortvay, Tivadar-Pesty, Frigyes (1896): *Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez I. 1183–1430*. (Temesvármegye és Temesvár város története. 4.). Pozsony.

Pesty, Frigyes (1882): *Krassó vármegye története III. Oklevéltár*. Budapest: Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomádja

Thallóczy Lajos–Áldásy Antal (1907): *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára. (Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum 2.). Budapest: MTA

Литература

Божић, Иван (1971): Неверство Вука Бранковића. у: Божић, Иван – Ђурић Војислав Ј. *О кнезу Лазару*. Београд: Филозофски факултет Београд, Одељење за историју уметности – Народни музеј Крушевац

Ћирковић, Сима (ур.) (2000³): *Историја српског народа II*. Београд: СКЗ

Ћирковић, Сима (1990): Србија уочи битке на Косову. у: Исаковић, Антоније (ур.), *Косовско-метохијски зборник 1*, Београд, 3-20.

Ћирковић, Сима (1996): Косовска битка у међународном контексту. *Глас САН ССCLXXVIII*, Одељење историјских наука, 9, 49-69.

Динић, Михаило (1978): Област централне Србије у средњем веку. у: Ћирковић Сима (ур.) Динић Михаило, *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Београд: СКЗ, 55-67.

Engel, Pál (1996): *Magyarország világi archontológiája, I-II*, Budapest: MTA

Engel Pál (1998): A török-magyar háborúk első éveit 1389-1392. („*Memoria regum Sigismundi regis*“), *Hadtörténelmi közlemények*, 111 évf, 3 sz, 12-34.

Ферјанчић, Божић (1994): Проблем византијског наслеђа у северозападној Србији. у: Бранковић, Синиша (ур.), *Ваљево. Постанак и успон градског средштва*. Ваљево: Народни музеј Ваљево и Одељење за историју Филозофског факултета у Београду, 49-58.

Hardi, Đura (2012): *Drugeti, povest o usponu i padu porodice prtilaca anžujskih kraljeva*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu

Ђура Харди

Hoensch, Jörg K. (1996): *Kaiser Sigismund. Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*. München

Лиречек, Константин (1978²): *Историја Срба, прва књига, до 1537. године*. (друго, исправљено и допуњено издање, превео Јован Радонић). Београд: Слово љубве.

Калић Јованка (ур.) (1982): *Историја српског народа II*. Београд: СКЗ

Јовановић, Војислав С. (1985): Борач и Честин, Прилог проучавању средњовековних градова у Србији. *ИГ*, 1-2, 7-34.

Калић, Јованка (2005): Деспот Стефан и Никола II Горјански. *Истраживања*, 16, 95-102.

Калић, Јованка Калић (2012²): *Срби у позном средњем веку*. Београд: Завод за уџбеника

Kristó, Gyula (ур.) (1994): *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*. Budapest: MTA

Kristó, Gyula (1988): *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest: Zrínyi kiadó

Makk, Ferenc (1982): III. Béla és Bizánc, *Századok*, 1, 33-61.

Пурковић, Миодраг Ал. (1978): *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*. Београд: Свети архијерејски Синод СПЦ

Радонић, Јован (1941): Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XIII-XVI века. *Глас СКАН*, CLXXXVII, Други разред, 1941, 117-232.

Рокаи, Петар (1996): Краљ Жигмунд и Угарска према Србији после Косовске битке. *Глас САН CCCLXXVIII*, Одељење историјских наука, 9, 145-150.

Szakály, Ferenc (1979): Phases of Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács (1365-1526). *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 33, 1. sz. 65-111

Шуица, Марко (2006): *Српске земље између Турске и Угарске од Косовске до Ангорске битке*. необјављена докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет-Београду

Трпковић, Вељан (1959): Турско-угарски сукоби до 1402. *Историјски гласник*, 1-2, 93-121.

Dura Hardi

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION OF HUNGARIAN ATTACK ON SERBIA AFTER THE KOSOVO BATTLE

Summary

Author releases trace attitudes of historiography about the campaign of Hungarian king Sigismund of Luxemburg on Serbia in October-November 1389, after the Battle of Kosovo, discusses possible motives and causes of the attacks. Already a cursory glance at the Hungarian diplomatic material confirms the view that the Hungarian king this military action considered a legitimate act of returning “their” cities and areas of the “rebel Rascians”. The death of Prince Lazar certainly can be linked with the context of the feudal customs, present in Hungary, the rulers used the death of his “powerful subjects” to restore public lands that were in the previous period stabilized in their hands. In any case, it was a clear military and strategic interests of Hungary. The question, however, whether the Knez Lazar on the eve of the Battle of Kosovo regarded as infidels Hungarian ruler. That is, after his death, Sigismund demanding surrender “royal cities” by his widow Princess Milica and her people got a negative response, and in the perspective of the house Lazarević gained serious opponents. Removal of these concerns would help in interpreting the origin of the term “Rascian rebelles” in the charter of Hungarian rulers emerged in the midst of the campaign of 1389.

Key words: Hungarian attack on Serbia, 1389 year, Sigismund of Luxemburg, Princess Milica, „Rascianos rebelles“

Др Гордан Бојковић*

Центар за културу
Пожаревац

ВИТЕЗОВИ ВЕЛИКОМОРАВСКЕ ДОЛИНЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XIV ВЕКА

Сажетак: Оклопна коњица била је елитни део средњовековне војске. Данас се средњовековни оклопни коњаници називају витезовима. У средњовековној Србији том термину одговарао је термин властела. Овај рад сагледава ресурсе који су стајали на располагању властели да набави што бољу војну опрему, у ситуацији развоја оклопа и металургије у другој половини XIV века. Кључно питање је које привредне активности и делатности помињу извори и литература, као основу материјалног живота различитих слојева племства у долини Велике Мораве крајем XIV века?

Кључне речи: Витезови, властела, привреда, пољопривреда, посед, баштина.

Основу снаге и престижа у средњем веку чинили су оклопни коњаници. Уобичајени општи назив за њих данас је витезови. У средњовековној Србији, то су били властела. Дуго времена њихова опрема сводила се на верижну кошуљу, штит, копље и мач. Током четрнаестог века са напретком металургије оклопи се почињу мењати све брже, усложњавати и поскупљивати.¹ Оклопи, оружје и уопште ратна опрема властеле у Србији нису имали своје истраживаче, који би им посветили дужну пажњу, са делимичним изузетком мачева.² Нема сумње да су у другој половини XIV века у Србији пратили токове ратне технологије која је доминирала западном Европом. О томе сведочи војни успон Србије, праћен привредним и политичким успоном. Пометња настала нестанком моћне фигуре цара Душана само је погодовала наоружавању на простору некадашњег царства. То наоружавање било је ограничено материјалним могућностима властеле, које су одређене, пре свега, величином поседа који је сваки властелин понаособ држао.

* Ел. пошта: gordanb7@gmail.com

¹ Blair 1958, 38-39, 54-55.

² Aleksić 2006.

Вукославићи су статус вишег племства сигурно имали од када је цар Душан именовао жупана Вукослава за властелина- крајишника Петруског крајишта и дао му у посед тамошњу пустош. То није био његов једини посед у том крају: властелин- крајишник био је најбогатији и најмоћнији властелин- баштиник на крајишту. Односи Вукослава и његових потомака са манастиром Хиландаром нашли су свој одјек у изворима током три генерације. Повеље које су сачуване као последица спора Вукославића са манастиром Хиландаром пружају увид бар у део њиховог породичног богатства.³ Жупан Вукослав подигао је баштинску цркву у селу Лештију, посвећену Пресветој Богородици Благодатељници и даровао јој је: само село Лештије са заселцима, село Мутница Доња са заселцима, село Брестије са Заселцима, село Зубарије и село Невидово у Заструми са рибарима, пчелињаком и заселцима. Сем ових села, заселака, рибара и пчелињака, жупан Вукослав основао је и газдинство својој цркви, дарујући јој од сопственог имања: сто оваца, тридесет свиња, дванаест кобила, једног ждребца и један „плуг волова“.⁴ Цар Урош 1360. године издаје повељу којом одобрава жупану и његовим синовима Црепу и Држману, у монаштву Дионисију, да овај посед дају Хиландару.⁵ Под управом Хиландара властелинство је запуштено и запустело. Вукославови синови, Цреп и Дионисије, затражили су да им буде враћено због небриге манастирске братије. Цар Урош је изашао у сусрет Вукославићима, те су они убрзо обновили црквено властелинство. Поред села Лештија у његов састав ушла су и села: Брестница, Власи Голубовци, Видово у Заструми и Сињи Вир, као и језеро („блато“) Мртва Морава, у Годомину.⁶ У овој повељи се приликом одређивања међе помињу и три царине: Црепова царина, царина у делу где се „састају оба Шалудровца“ и царина „у Красте“, крај Изворског пута.⁷ Црепова царина је заправо његова приватна њива коју обрађују зависни сељаци. И царина код састава два села која носе име Шалудровца заправо је њива. Остаје трећа царина, она која лежи у „Красте“ и додирује изворски пут. Изворски пут носи име по селу Извор, које је последње село са Српске стране, према Бугарској, а сам топоним Красте и царину која је у њему лежала, Цреп очигледно није доделио у метох. То је урадио деспот Стефан, до 1411. године, када је у својој повељи манастиру лаври Светог

³ О Вукославићима и Петрушком крајишту: Благојевић 1987, 34-40. О повељама Вукославића: Михаљчић 1976, 99-106. О самом судском спору тог доба: Соловјев 1929, 188- 197.

⁴ Новаковић 1912, 437-439; Благојевић 1972, 29-30.

⁵ Новаковић 1912, 437; Благојевић 1972, 29. О датовању: Михаљчић 1976, 100.

⁶ Михаљчић 1976, 105; Младеновић 2007а, 223; Благојевић 1972, 31-33.

⁷ Михаљчић 1976, 105; Младеновић 2007а, 223.

Атанасија између осталог доделио и село Извор у Петрусу и мимоходну царину, која ту лежи „као и пре“.⁸ Красте су топоним уз изворски пут и очигледно су лежале у атару села Извор. Остаје питање да ли је то мимоходна царина о којој говори деспот Стефан, или је и то њива коју обрађују зависни сељаци. Иако локација ове две царине није истоветна, оне се поклапају на територији села Извор, а континуитет података сугерисао би да јесте у питању мимоходна царина. Према томе, две царине које се помињу у повељи обновљеног метоха цркве у Лештију су лични земљишни посед који обрађују зависни сељаци и од којих је једна свакако Црепова. Постоји велика вероватноћа да је трећа царина из ове повеље мимоходна царина на прелазу из Србије у Бугарску. Могуће да су све ове царине припадале Црепу, али онда остаје питање зашто се само за једну изричито каже да је његова.

Поред Лештија, Цреп је дарова и Лавру Светог Атанасија са Свете Горе. Она је 1375. године добила његове поседе у жупи Дубравница, вероватно делу Петрушког крајишта: село са тргом Паракинов брод, село Мутница Горња и село Петра Горња, или Петруша Горња.⁹ У Раваничкој повељи стоји да је кнез Лазар од Црепа купио неке винограде, приликом стварања манастирског властелинства.¹⁰ У самој повељи помиње се да међа Раваничког метоха додирује „Дионисијев виноград Жидиљца“.¹¹ То би могао бити виноград монаха Дионисија, Цреповог брата, али то треба узети са резервом. Облик у коме се помиње евентуално би сугерисао да се о винограду за Дионисијев рачун стара неки Жидиљац, тј становник оближњег села Жидиља. Треба имати на уму да је до времена када је кнез Лазар издавао повељу свом брату Црепу, Дионисије Вукославић умро.¹² Вероватније је да је у питању виноград неког Дионисија Жидиљца.¹³ У сваком случају, Цреп је имао и винограде у личном власништву. Пошто су купљени од Црепа, они нису припадали селу, већ лично Црепу, били су његова баштина. Дакле, Вукославићи су у баштини имали бар: једно село са тргом, једанаест других села, рибаре, кошнице; а имали су и пољопривредно имање које су чинили бар једна царина, тј њива, виногради, овце, свиње, говеда и коњи. Сем овог поседа на крајишту, ван крајишта су имали језеро у Годомину, крај Смедерева. Питање је да ли је тај посед доби-

⁸ Младеновић 20076, 260; Благојевић 1972, 42, Мишић 2010, 124, 127.

⁹ Анастасијевић, 1922, 9; Благојевић 1972, 41; Мишић 2007, 1-3; Мишић 2010, 123; Бојковић, 2010, 142.

¹⁰ Младеновић, 2007а, 52, 92, 110.

¹¹ Исто.

¹² Михаљчић 1976, 105; Младеновић 2007а, 223.

¹³ Михаљчић 1976, 105; Младеновић 2007а, 223. Упореди: Благојевић 1972.

јен у баштину без људи. Вероватно није, што би значило да су Вукославићи имали поседе у баштини и ван крајишта. Они су даривали цркве баштинским поседима у крајишту како би ту учврстили свој политички престиж. Сигурно је да нису даривали све баштинске поседе на крајишту, нити би им то владар допустио. Посед који су дали цркви у том делу свакако је био велик: може се сматрати да је Петрушко крајиште имало око 100 села.¹⁴ Вукославићи су манастирима оставили нешто више од десет процената крајишких села. Цреп је био способан војсковођа и близак велможа кнеза Лазара, тако да је сигурно уживао и земље дате му у промију за његову службу. О величини тих посела не можемо ни нагађати. Његов син се замонашио као Венедикт Цреповић. Како је и Црепов брат био монах и како нема података о другим мушким наследницима лозе жупана Вукослава, можемо сматрати да су поседи које су имали прешли у руке владару, сем ових датих цркви. Њихови приходи потицали су дакле из: баштинских посела, који су могли бити: села, или поједине њиве, виногради и стада; и од промијарских посела, које су добијали од владара. Њима је било потчињено и цело крајиште, тј сви властелини и властеличићи на њему.¹⁵

Манастир Дренчу основао је монах Доротеј, са сином Данилом.¹⁶ Манастир Дренча основан је 1382. године и посвећен Ваведењу Пресвете Богородице. Манастир је добио простран метох од свог оснивача: реку Дренчу са свим селима, засеоцима, међама и правима; реку Тулешу, са свим селима, засеоцима међама и правима; реку Ломницу, са свим селима, засеоцима, међама и правима.¹⁷ У широј околини Крушевца манастир је добио села: Пуђаре, Лукаре, Староноге, Сеземче, Слатину, Власи Шиљеговци, Врлницу, Брези, Битино, Љубешу, брод на Морави са скелом и двор у селу Наупари са придворицом.¹⁸ У земљи Браничеву, Дренчи су припали трг Кула и села: Дражање, Бегуновци, оба Хмељака, Жрновница, Алтоманце, Кобиље, Длбош, Бунеј, Драгољевац, Буковач, Гараве и Лачни.¹⁹ Сем ових села, манастиру су припадала још и села Градиште и Чремокача, као и педесет литара годишње из Новог Брда.²⁰ Реке Дренча, Тулеша и Ломница помињу се са селима и засеоцима, њиховим правима и међама: то су дакле предеоне целине. Очигледно су и ктитор и логотет сматрали да нема потребе посебно набрајати та села, засеоке, њихова права и међе и да

¹⁴ Благојевић 1972, 38; Мишић 2010, 127.

¹⁵ Мишић 2010, 123.

¹⁶ Младеновић 2007а, 180-181.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Младеновић 2007а, 181; Благојевић 1972, 29- 42.

¹⁹ Младеновић 2007а, 181; Крстић 2006, 124- 131; Мишић 2006, 11-18.

²⁰ Младеновић 2007а, 181.

је њихово познавање опште место. На жалост, данас ништа не можемо рећи о томе колико је села лежало у тим рекама. Помињање заселака сугерише старање о насељености. Села у Браничеву лежала су у долини реке Витовнице. Њих је било укупно четрнаест, укључујући и трг Кулу. Иако некимa није сачуван траг, извесно је да су се села у долини Витовнице додиривала.²¹ Ти подаци ипак никако не указују колико би села могло бити у предеоним целинама које су додељене манастиру Дренчи. Свакако их је било много. Што се тиче села која се поименице помињу, заједно са оним у Браничеву, има их двадесет пет. Уз поменуте три реке са свим селима и засеоцима, метох су чинили још један двор, једна придворица, два трга, једна скела и педесет литара сребра годишње из Новог Брда. Био је то огроман посед. Његов ктитор био је довољно моћна и утицајна личност да чак забрани да било ко потчини његов манастир ма којој другој цркви, или манастиру.²² При оснивању манастира Дренче, Доротеј се помиње са сином Данилом.²³ Како нема више помена других мушких наследника; и пошто је посед очигледно неуобичајено велики за једну власетелинску цркву, можемо сматрати да је манастиру у метох дата комплетна породична баштина, пошто није више било мушке главе која би наследила политичке амбиције Доротејеве куће. То је један од разлога за велику разлику у прилогу Доротеја и Вукославића: Вукославићи остају крајишка властела, бар док се Црепов син није замонашио. Током три генерације они дарују део по део своје баштине, па и тада сигурно не читава, док Доротеј предаје све и одмах. Обе ове породице имале су богатство, утицај и углед, који су их сврставали у велможе. Они нису били пуки витезови, они су били заповедници витезова.

Поред ове двојице велможа, извори друге половине XIV века помињу низ властелина приликом одређивања међа црквеним поседима. На жалост, то су повремени помени појединих делова имања, из којих се никако не може стећи представа о величини појединих поседа, те се не може ближе ни одредити статус поменутих. То што се помињу само по имену могло би указивати да се ради о нижој властели. Томе у прилог ишла би и повеља коју је 1395. године кнегиња Милица, као монахиња Јевгенија, са синовима кнезом Стефаном и Вуком издала манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори. Том повељом она је подржала раније поклоне кнеза Лазаре и потврдила поклоне које је манастиру учинила српска властела, а све то је потврдио и патријарх Данило. У повељи се наводе дарови поје-

²¹ Младеновић 2007а, 181; Крстић 2006, 121-131.

²² Младеновић 2007а, 181.

²³ Младеновић 2007а, 180.

диних властелина и њихове титуле: Војвода Никола, са женом, рођаком владарске породице, војвода Михал, Војвода Новак и Видослава, свакако жена му, логотет Лука, Дука властелин, Југ и Богдан Радучевић и опет неки војвода Новак.²⁴ После војвода и логотета помиње се Дука властелин, а затим се по имену помињу Југ и Богдан Радучевић. Овај Југ могао би бити исти онај од кога је и кнез Лазар откупио винограде за оснивање манастира Раванице.²⁵ Тада се, у Раваничкој повељи, пре Југа, помиње Цреп, већ помињани Петрушки крајишник, такође без титуле.²⁶ Помињање без титуле је манир у Раваничкој повељи.²⁷ У повељи коју је кнез Лазар издао Црепу поводом његовог судског спора са манастиром Хиландаром крајишка властела потчињена Црепу такође се помињу без титуле.²⁸ У повељи којом је кнегиња Љубица утврдила границе села са тргом Паракиновог брода такође се помињу неки локални властелини, без титуле.²⁹ Како су у питању пре свега поседници њива око самог села, а како се без титуле помињу и они који су одређени да у име кнегиње утврде границу посела, вероватно је да ни један од њих титулу није ни имао, већ су у питању били властеличићи. Исто важи и за крајишку властелу из поменутог повеље Црепу. У том случају, помињање Црепа без титуле, иако спада у велможе, у Раваничкој повељи је изузетак. Кнез Лазар Црепа Вукославића у својим повељама обично назива братом, а не наводи му ни једну другу титулу, па ослобљавање овог крајишника по имену у повељи не би било ништа чудно.³⁰

Поименично, највише људи помиње Раваничка повеља: у долини Велике Мораве и њој гравитирајућим областима земље Браничево и Кучево укупно се помиње двадесет четири лица и два облика презимена-Буднићи и Косанићи.³¹ Питање је да ли су поменути увек и властелини. Од њих, један је сам кнез Лазар, који је имао свој забел у жупи Браничево код, данас непостојећег, села Маоковци. Оно је лежало између данашњег манастира Рукумије, које се у повељи помиње као село Рукумије, и села Кленовник, које постоји и данас.³² Један део имена повезан је са појмовима који нису ни у каквој вези са привредном делатношћу. На раскрсници путева код села Љубиња у жупи Пек у Браничевској земљи, помиње се

²⁴ Младеновић 2007б, 295-296.

²⁵ Младеновић 2007а, 52, 92, 110.

²⁶ Исто, 52, 92, 110.

²⁷ Исто, 52-55, 91-95, 109-114.

²⁸ Младеновић 2007а, 223.

²⁹ Анастасијевић 1922, 10-11.

³⁰ Младеновић 2007а, 18, 19, 223.

³¹ Младеновић, 2007а, 52-54, 92-94, 109-113.

³² Младеновић 2007а, 53, 93, 111.

Божијев крст.³³ У три случаја име је везано за камен: крај поменутог Љубиња налазило се и село Камијево, где је лежао Челатов камен³⁴ Други је Котроманов камен, који се налазио код села Дубница, северно од Њуприје,³⁵ а трећи Жарев камен, у широј околини Деспотовца.³⁶ У атару села Камијево лежала је и Цветкова пад, падина у власништву неког Цветка.³⁷ За њу нема никаквог ближег описа. Поред камијева лежало је и сло Кумани, где се помиње Бобина осојина,³⁸ осунчана страна брда. Осунчаност брда била је важан податак код избора пољопривредне културе која ће се садити, али поведла не наводи да ли је било која узгајана. Код села Српци, у близини данашњег Кучева помиње се Милутиново покојиште, вероватно гроб.³⁹ У околини Багрданске клисуре, код села Кованица, налазило се „тутоје викалиште Богојево“.⁴⁰ Израз „викалиште“ иначе није познат, али могао се можда односити на неку литу са одјеком, или место са кога се глас широко простирао, које се налазило на имању тог Богоја, одређујући му међу. Од овог викалишта, међа је ишла на Милованов крст.⁴¹ Од поменутих топонима три су упадљиви објекти на терену, погодни за оријентацију, који су носили имена по људима за које су везивани, а који су свакако били угледни у локалу. Остали објекти су делови имања. За Цветка, коме је припадала падина, Бобу који је имао осојину, можемо бити сигурни да су властелини, а да су поменути терени део поседа. Вероватно су и остали поменути били властеличићи, а каменови и литице који се помињу упадљиви су објекти на међама њиховог властелинства.

Упадљив објект на терену била је и Радојева оскоруша, крушка која се налазила у атару села Камијево у жупи Пек. Око ње су се простирале неке јазвине, тј земљиште са урвинама, а у ширем пределу Берихњина њива и Косанића виноград.⁴² Дрво је самим тим било упадљиво, те је било идеалан оријентир. Питање је да ли је његов власник, Радоје, био властелин. Не чини се логичним да један властелин држи једну крушку, оскорушу, изоловану и без околног поседа. Постоји велика вероватноћа да је крушка припадала локалном себру, а да је чувана и негована управо због

³³ Младеновић 2007а, 53, 93, 112.

³⁴ Исто, 54, 93, 112.

³⁵ Исто, 52, 93, 111.

³⁶ Исто, 52, 93, 111.

³⁷ Исто, 54, 93, 112.

³⁸ Исто, 54, 94, 112.

³⁹ Исто, 54, 94, 112.

⁴⁰ Исто, 52, 92, 110.

⁴¹ Исто, 52, 92, 110.

⁴² Исто, 53, 93, 112.

упадљивости на терену, која ју је учинила међником. Један међаш манастирског имања у околини данашњег Деспотовца чинила је Братинава буква. Топоними око ње указују да се налазила у сред шуме: Лесковица и Јелово дно одмах су около, а даље се помињу и Липовачки поток, једна липа која је такође служила као међаш и гора Кучајна. На том подручју текао је и Гарни поток, а уз Братинову букву налазила се и Бунина пећ.⁴³ Ти топоними указују на рударску, прецизније топионичарску делатност. Густе шуме могле су донети приходе од продаје дрвета за покретање топионица, као што је била оближња Бунина пећ.⁴⁴ Братин сигурно није био власник једне букве у тако густо пошумљеном крају, већ се она налазила на његовом имању, можда шума која му је припадала. Очигледно је водио рачуна о приходима, па није приступио крчењу, већ је задржао дрво због трговине. Вероватно је био властелин, иначе би му шума и трговина дрветом мало користиле. Буна, власник топионичарске пећи, сигурно није био власелин. Он је пећ држао било као свој сопствени пословни подухват, било за нечији рачун; али у оба случаја, био је слободан човек.⁴⁵ Код села Копривне, у близини Багрданског кланца, лежали су Прибилови торови, а северније, источно од савременог насеља Свилајнца, селу Прошиновцу међа је била Шербанова граница.⁴⁶ Обојица су били властелини. Торови су били део личног имања тог Прибила. Мада би име Шербан сугерисало да је у питању влашки кнез, то што се помиње граница, односи се на границу његовог поседа; дакле и он је властелин. Ово су иначе ретки помени сточарства као издвојене делатности у Раваничкој повељи. Територија Велике Мораве била је довољно плодна да се сточарство и пољопривреда развијају истовремено, па није било потребе за њиховим раздвајањем, нити за посебним, слободним сточарима.

Будов Кусак вероватно је село које је припадало неком Буду, тј Буди, а налазило се на међи села Камијева у жупи Пек, близу савременог Великог Градишта.⁴⁷ Поред овог места, које се везује за припадање неком властелину, у широј околини данашњег села Браљине, у близини Крушевца, Раваничка повеља помиње заселак Миладинов.⁴⁸ То су једина два места на територији Великоморавске долине за која се у Раваничкој повељи

⁴³ Исто, 52, 93, 110.

⁴⁴ Мркобрад 1998, 158; о пословима везаним за средњовековно рударство види: Динић 1955-1962, Којић 1992, Ћирковић-Којић-Ћук 2002.

⁴⁵ О рударима и саском праву у средњовековној Србији види: Радојичић 1962.

⁴⁶ Младеновић 2007а, 52, 53, 92, 93, 110, 111.

⁴⁷ Младеновић 2007а, 54, 93, 112.

⁴⁸ Исто, 52, 92, 111.

изричито каже да су посед неког властелина. Сва друга имања која повеља помиње као властелинска пољопривредна су добра, а највише има њива и ораница. Њиве се везују уз властелине у земљи Браничево: Радојева њива код Суботице, трга који је лежао на ушћу Мораве у Дунав; Берихњина њива и Гојчинова њива на међи села Камијева.⁴⁹ Код Просечија, верованто клисуре где лежи савремено село Кованица налазили су се Вранови потоци, а крај њих Хранијева орница, тј ораница.⁵⁰ После ораница, најбројнији су виногради. У Раваничкој повељи најчешће се помињу сеоски виногради, али постоје и помени винограда у рукама појединаца. Код села Љубиња помиње се Драгачев виноград, а међа суседног Камијева пролазила је изнад винограда Косанића.⁵¹ И у околини Багрданске клисуре помиње се виноград Дионисија Жидиљца, о коме је већ било речи. Драгачев виноград и виноград Кусанића појављују се на потезу уз Дунав, између градова Браничево и Голубац, у близини трга Кула и окоо четрдесет километара северније од тврђаве Ждрело и трга Шетоње. У крају у коме се помињу јавља се више топонима везаних за локалну владу, него у иједном другом крају у Раваничкој повељи.⁵² Виноград Дионисија Жидиљца налазио се у области у којој топоними указују на топионичарску делатност, а рударску активност потврђују археолошка испитивања терена.⁵³ Према изне- том, винова лоза, као култура која се производила пре свега за трговину, имала је солидно тржиште у крајевима где су лежали ови виногради. Да су виногради доносили леп приход својим господарима може се видети и из турског дефтера области Браничево, насталог 1467. године. Села Доња Субска и Керлевци, уписана су као тимар Вукослава, сина Радановог. Оба су лежала у нахији Раваница, а оба се помињу и у Раваничкој повељи. По дефтеру, оба села имају по 16 кућа, дају на име испенце по 400 аспри, гаје зоб и пшеницу, као и још неке културе са готово идентичним приходима у оба села, сем у случају меда и свиња: ту је село Доња Субска давало готово двоструко већи приход од села Керлевци. Једина разлика у културама које се гаје била је та да је село Керлевци имало винограде, као и један хаса- виноград, а Доња Субска не.⁵⁴ Сем тога, село Керлевци гајило је во-

⁴⁹ Исто, 52, 53, 93, 111, 112.

⁵⁰ Исто, 52, 92, 110. Превод речи „орница“. Младеновић 2007а, 72. Тричковић 1985, 105.

⁵¹ Младеновић 2007а, 52, 93, 112.

⁵² Исто, 52-54, 92-94, 109-113; Браничево *ЛГТСС*, 54-56. (Крстић А); Голубац, *ЛГТСС*, 83-87. (Крстић А); Ждрело, *ЛГТСС*, 107-108. (Вушковић М); Кула, *ЛГТСС*, 161. (Вушковић М); Бојковић 2012.

⁵³ Младеновић 2007а, 52, 92, 110; Мркобрад 1998, 158.

⁵⁴ Stojaković 1987, 167-169.

ће и од њега давало пет аспри годишње, док друго село није гајило воће. Оваква уједначеност у географском положају, насељености и културама које се гаје, даје за право да се очекују и слични приходи, чак можда и већи у случају Доње Субске, због убедљиве разлике тог села у давањима на узгој меда и свиња. Укупан приход од Доње Субске износио је 1310 аспри, али је приход од села Керлевци био чак 2254 аспре.⁵⁵ Једино објашњење за разлику у приходу је узгој винове лозе у селу Керлевци, кога није било у селу Доња Субска. Упоређивање прихода забележених у Браничевском дефтеру из 1467. године показује да је винова лоза учествовала у приходима тимарника и до 43%, кад се узгајала.⁵⁶ Како су села Керлевци и Доња Субска релативно близу Жидиљу тако да знатнијих климатских разлика нема, можемо сматрати да је помињани Дионисије Жидиљац имао леп приход од свог винограда, иако не можемо прецизно утврдити његов износ. Исто важи и за све друге поседнике винограда.

У повељи коју кнез Лазар издаје по окончању суђења Црепа са манастиром Хиландаром, у Петрушком крајишту помињу се Радушина пољана, Десивојево и Рајино село, Црепова Царина, Гуњево селиште, село Сињи Вир, које је до глади држао Драгослав Ветер са децом и Пријездино село.⁵⁷ О царинама на том поседу већ је било речи. Посебно је интересантна вест да је село Сињи Вир до глади држао Драгослав Ветер са децом. То би имплицирало да је глад разлог зашто га више не држи. Село је глад очигледно преживело, али није задржало господара, чак ни његове директне потомке. Два су могућа разлога за то: 1) или је село запустело током глади, па је одузето господару због небриге; 2) или господар села и његова деца нису преживели глад. На први случај указивао би и спор који су Хиландарци изгубили, управо због небриге око дара Вукославића. То би значило да је село засељено после глади, а да је његов господар због несналажења у критичној ситуацији изгубио милост свог сизерена.⁵⁸ У другом случају, господар села и његова деца нису преживела глад, или евен-

⁵⁵ Stojaković 1987, 167-169. Збир цифара које је дао турски пописивач не одговара збиру који се добије кад се саберу приходи од појединих култура. У том случају, разлика је још и већа: Н.д. стр 168 нап 325 и стр 169, нап 327.

⁵⁶ Миљковић-Крстић 2007, 232-233.

⁵⁷ Младеновић 2007а, 223; Михаљчић 1976, 105; у разрешењу имена код Десивојевог села постоји разлика: Младеновић разрешава текст тако да у повељи стоји: „Десивојева села и рајина“, а Михаљчић сматра да је у питању Десивојево село Ирмаина“. У овој повељи ако се село помиње по господару који га држи, не помиње се име села, па је овде предност дата Младеновићевом тумачењу. Види и: Мишић 2010, 123; О селиштима: Михаљчић 1967, 173-224.

⁵⁸ Благојевић 1997, 59-99.

туалну заразу која је пратила глад. Шта год да је у питању, указује на изложенсот и рањивост ситног племства, кад су недаће у питању; чак и кад је у питању господар целог села. У поређењу са Раваничком повељом пада у очи да су већином крајишка властела близу границе господари села, а само се неки Радуша помиње као власник пољане. Слично је стање и ако упоредимо границе села са тргом Паракиновог брода. По заповести кнегиње Милице њих су 1398. године одредили Шишат и Зуб, њени људи од поверења. Према њима, Параћин је у то време омеђен шумама, потоцима, блатом, слатином, ливадам, Краљевим бродом, Великим друмом, Блатним путем и тек је Трновим путем међа улазила у култивисано подручје: њива неког Добрашина, затим Првоша, па Зуба, онда Прјиков виноград и на крају Владојев лаз.⁵⁹ Овај Зуб вероватно је исти онај који је и одређивао међу, пошто је познавао ситуацију на терену. Сам Параћин је лежао у жупи Дубравница. Та жупа је највероватније била део Петрушког крајишта.⁶⁰ Лежала је на његовом западном крају, на супротној страни од границе коју је крајиште чувало. На страни према граници помиње се, како је већ примећено, неуобичајено велики број господара села. На супротном крају, иако и даље исто крајиште, имамо само појединачне обрадиве површине. Ова разлика делом потиче и због територије коју повеље описују: кнегиња Милица утврђује тек међу једног села са тргом, а кнез Лазар потврђује исправом господство над метохом са више села. Та разлика ипак није пресудна, напротив. У Раваничкој повељи помињу се тек један господар села и један господар засеока, у целој Великоморавској долини, док се на крајишту помињу господари села Пријезда, Десивоје и Раја, Гуњ, господар селишта и село Сињи Вир које је остало без господара Драгослава Ветера и царина властелина- крајишника Црепа. Потреба за средствима којима би се што боље опремило за борбу намеће се као једини логичан разлог за овакву поделу поседа. Уз то, што већи посед уз границу, то је властелин заинтересованији да га брани. Аутоматски, заинтересован је да брани и границу државе.

У повељи коју је кнегиња Милица 1395. године са синовима, кнезом Стефаном и Вуком, издала манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори ситуација је нешто другачија. Ту се помиње више властелина који господаре селима.⁶¹ Војвода Никола и његова жена Видослава, сродница кнегиње Милице приложили су цркву Светог Николе у Сребрници, и Сре-

⁵⁹ Анастасијевић 1922, 10-11; Бојковић 2010, 142.

⁶⁰ Мишић 2007, 3-11; Мишић, 2010, 123.

⁶¹ Младеновић 2007б, 295-296.

брницу са свим селима и метосима, међама и правима тих села.⁶² Војвода Михал приложио је Хлапову пољану, са свем заселцима и с метохом и с међама тих села и половину брода на Морави.⁶³ Војвода Новак и Видослава приложили су Цркву Светог Јована Претече у Црколезе са селима и с метохом, међама и правима те Цркве, која је имала још од цара Душана. Логотет Лука приложио је Цркву Матере Божије у Драгобили, са селима, метохом, међама и правима те Цркве. Дука Властелин приложио је село Винарци, са свим метосима, међама и правима села. Југ је у Глбочици приложио село Горињо и село Седларци, а Богдан Радујевић село Дубово у Подгори са свим метосима, правима и међама тог села. Војвода Новак је приложио село Бисерко на Топлици, са метохом и с међама.⁶⁴ Дародавци су овде претежно војводе. Пада у очи да они дарују Цркве, са припадајућим метосима. Из даровнице својој баштинској цркви у Лештију, познато је да јој је Вукослав основао властелинство са метохом од пет села. Дакле, прилози цркви уз које се помињу села, могу бити и прилично велики, посебно што су у овом случају дарови војвода, тј крупне властеле. Од свих поседа, територији Велике Мораве припада само дар војводе Михала, Хлапова пољана. Интересантно је да се и она помиње са засеоцима, на чије се међе, метохе и права вероватно односи и показни исказ „села тих“.⁶⁵ Дакле, сама ова повеља не мења суштински констатацију да је највећи број ситних властелина који су држали поједина села лежао у крајини, близу границе.

Као што је већ речено, то је проузроковано потребом за већим бројем људи што боље опремљених за борбу. Основу војне силе представљали су властелини и властеличићи и од њихове способности да се опреме зависила је и способност читаве војске. Победа крајишке војске прикупљене из Петруског и Липовачког крајишта над Турцима, добра је илустрација тога.⁶⁶ Опремити оклопника за рат било је скупо у средњем веку, а током друге половине XIV века постајало је све скупље. Основа економске моћи властеле био је посед над земљом. Баштина, или пронија, свеједно, могла се састојати од зависног становништва, или од њива, ораница, чак и пустоши које је ваљало заселити. Властела је чинила напор да изађе у сусрет потреби за што бољом војном опремом и да подигне своје приходе, што је видљиво и у повељама. Властелини се не задовољавају само да убирају приход од зависног становништва. Битан део њиховог имовног

⁶² Младеновић 20076, 295.

⁶³ Исто, 296.

⁶⁴ Исто, 296.

⁶⁵ Исто.

⁶⁶ Мишић 2010, 121- 128.

стања чини лични посед, онај од кога је Вукослав даривао својој цркви у Лештију стоку. Следствено томе, властелини су били вични и управним и економским, а не само војним пословима. Њихова економска безбедност зависила је од просперитета њиховог поседа, о чему сведочи и процес Вукославића против Хиландара, али и судбина Драгосава Ветера и његове породице. Просперитетнији племићи су у боју били и лично безбеднији, јер су могли купити више квалитетније опреме. Вукослав, као и његов син Цреп, или монах Доротеј за свог световног живота спадају у велможе, команданте витезовима. Као такви они су довољно економски моћни да обезбеде ваљаним оружјем и оклопом и неколико својих витезова као телесну гарду, ради сопствене безбедности и престижа. Из истих разлога сигурно је да су се задовољавали само најбољим оружјем и оклопима за себе. Њима потчињени нису имали ни приближно такве могућности. Без обзира на величину поседа и једни и други су улагали у винограде, пчелињаке, воћњаке, стоку... Своју потребу за оружјем ситна властела највероватније је задовољавала отимањем од непријатеља, или добијањем од господара због исказане храбрости и вештине у борби. Оружје и опрема које су куповали потицало је пре свега из локалних радионица. Несумњиво су, кад год им се укаже прилика, поручивали и квалитетније делове опреме и оружја из познатијих радионица у ширем окружењу, па и иностранству. Тиме су потстицали локалну производњу и трговину. Пuteви и бродови које помињу повеље посредно сведоче о живој привредној активности.⁶⁷ Но, ту су и крчење шума, држање воденица... Све то сугерише да је племство било важан чинилац привредне активности у локалу, у пределима где није било богатих лежишта племенитих метала, страних трговаца, нити већег броја пословних људи. Не би се смело сматрати да је при том, властелинима на памети био привредни раст. Пре свега тежили су да остваре могућност набавке што бољег оклопа, оружја и коња. Њихов статус је ипак зависио од земљишног поседа. У областима које нису биле погодне за узгој клтура као што је винова лоза, које су доносиле већи приход, било је тешко и ситном локалном племству. Судбина већ поменутог Драгослава Ветера и његове деце јасан је показатељ несигурности којој су властеличићи били изложени, и њиховог релативно ниског економског прага. По томе се нису много разликовали од витезова на западу.⁶⁸ Низак економски праг већине властеле сугерише да је већи део властелинске коњице заправо спадао у ред лаких коњаника, посебно на крајишту. Комплетан оклоп имале су тек ретке велможе и њихова деца; евентуално и њихова лична гарда.

⁶⁷ Благојевић 1972, 48.

⁶⁸ Dibi 2011.

Извори

Анастасијевић, 1922: Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре Атонске*, Споменик Српске Краљевске Академије 56, Сремски Карловци 1922.

Радојчић 1962: *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд 1962 (приредио Н. Радојчић)

Михаљчић 1976: Р. Михаљчић, *Прилог српском дипломатару, даровнице властееоске породице Вукославић*, Историјски гласник 1-2, Београд (1976), 99-106.

Младеновић 2007а: А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, Београд 2007.

Младеновић 2007б: А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд 2007.

Новаковић 1912: С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд 1912.

Stojaković 1987: М. Stojaković, Braničevski teftar, poimenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine, Beograd 1987.

Литература

Aleksić 2006: М. Aleksić, *Poznosrednjovekovni mačevi u jugoistočnoj Evropi*, Magistarski rad branjen na Univerzitetu u Beogradu 2006. godine, Beograd 2006.

Благојевић 1972: М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, Крушевац (1972), 25-48

Благојевић 1987: М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371.-1459. године*, Историјски гласник 1-2, Београд (1987), 29- 42.

Благојевић 1997: М. Благојевић, *Државна управа у средњовековним српским земљама*, Београд 1997.

Blair 1958: Blair Claude, *European armour circa 1066 to circa 1700*, Batsford, Eng., (1958)

Бојковић 2010: Г. Бојковић, *Параћин у средњем веку*, Весник: орган војних музеја, 37, Београд (2010), 141-147.

Бојковић 2012: Г. Бојковић, *Трг Шетоње у средњем веку*, Браничевски гласник 8, Пожаревац (2012), 67- 81.

Dibi 2011: Ž. Dibi, *Društvo u XI i XII veku u takonskom kraju*, Novi Sad (2011).

Динић 1953: М. Динић, *Растислалићи, Прилог распадању Српског царства*, ЗРВИ 2, Београд (1953), 139- 144.

Динић 1955-1962: М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији I-II*, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. XIV, Београд 1955-1962.

Динић 1978: М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978.

Којић 1992: Д. Којић, *Друштвена структура рударских градова*, Социјална структура градских насеља, Смедерево- Београд (1992), 35-46.

Крстић 2006: А. Крстић, *Поседи манастира Дренче и Ждрела у Браничеву из времена кнеза Лазара*, Историјски часопис књ LIII (2006), 123- 144.

Витезови великоморавске долине у другој половини XIV века

ЛГТСС 2010: Синиша Мишић (ур.) (2010): *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, Београд.

Миљковић-Крстић 2007: Е. Миљковић, А. Крстић, *Браничево у XV веку*, Пожаревац (2007)

Михаљчић 1967: Р. Михаљчић, *Селишта*, Зборник Филозофског факултета 1, Београд (1967), 173-224.

Мишић 2006: С. Мишић, *Територијална организација Браничева (XII-XV век)*, Браничево кроз војну и културну историју Србије, Зборник радова са научног скупа Историјског архива у Пожаревцу, Пожаревац (2006), 11- 18

Мишић 2007: С. Мишић, *Жупе Поморавље и Дубравница у средњем веку*, Делиград од устанка до независности 1806-1876, Београд (2007), 3-11.

Мишић 2010: С. Мишић, *Петрушко и Липовачко крајиште од половине XIV века до 1459. године*, Историја Поморавља и два века варваринске битке, Крушевац (2010) 121-128.

Мркобрад 1998: Д. Мркобрад, *Средњовековно рударство источне Србије*, Археологија источне Србије, Београд (1998), 151- 160.

Соловјев 1929: А. Соловјев, *Једно суђење из доба кнеза Лазара*, Архив за правне и друштвене науке, књ XXXV, бр.3 (март 1929) 188-197.

Тричковић 1985: Р. Тричковић, *Ћуприја и средње Поморавље до Првог српског устанка*, Бој на Иванковцу, Београд (1985)

Ћирковић-Којић-Ћук 2002: С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд-Нови Сад 2002.

Гордан Бојковић

Gordan Bojković

THE KNIGHTS OF THE VALLEY OF GREAT MORAVA IN THE SECOND HALF OF THE XIV C.

Summary

Vlastela was the class that provide the backbone of the Serbien armoured cavalry. They made the effort to catch up with the metallurgy, armoury and the weponry of the time. As usually in the medieval Europe, the source of their status were the ownership over the land. No mether of the status or the size of the feud, vlastela try to earned more incomes by investing in profitable agriculture buissines: wine, fishing, honey, clearing of the forest, cattles... They basic ambicions were to earned bether armour and wepons, but they also stimulated local economy. Lower ranks of vlastela, vlasteličići, have a low economic level and were very vulnerable to famine and all kinde of misery. However, it seems that only minor part of vlastela, the most powerfull, velmože, were able to have a full armour for themselves, and their bodygards. The rest were close to lite cavalry.

Др Марија Копривица*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет

ЦРКВЕНЕ ПРИЛИКЕ ЗА ВРЕМЕ ВЛАДАВИНЕ КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ**

Анстракт: У тешким политичким околностима после Косовске битке српска црква остала је без поглавара. Избором Данила III за патријарха, Лазаревићи су успели да уз подршку цркве ојачају своје позиције. Канонизацијом кнеза Лазара створена је нова светородна династија. Сукоб између Лазаревих наследника и Бранковића одразио се и на црквене прилике, а осетио се и у светогорским манастирима.

Кључне речи: Кнегиња Милица, Данило III, Герасим Бранковић, Српска црква.

Црквене прилике за време владавине кнегиње Милице нису много заостајале за драматичним политичким дешавањима. Непуна два месеца после Косовске битке српска црква остала је без поглавара, 11. августа 1389. године, умро је патријарх Спиридон.¹ Познато је да је његова владавина обележена блиском сарадњом са кнезом Лазаром.² Не би било претерано рећи да је подршка цркве била кључна за издизање кнеза Лазара међу српским господарима, и нарочито за признавање као легитимног владара после измирења српске и византијске цркве и скидање анатеме.³ Смрћу патријарха Спиридона кнегиња Милица и њени синови остали су без великог савезника. Још је драматичнији тренутак у коме је Лазаревиће задео овај губитак. Познато је да је већ у јесен 1389. године уграски краљ Жигмунд предузео напад, а његови одреди су 15. септембра већ били у Србији. У унутрашњим политичким расколима већ су иступали Бранковићи као претенденти на Лазарево наслеђе. Убрзо после Косовске битке Вук

* Ел. пошта: marijakoprivica81@gmail.com

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (14 – 15. век)*, ев. бр. 177010.

¹ Стојановић 1905, 73-74.

² Пурковић 1976, 121; Петровић 1989, 97-119.

³ Богдановић 1975, 89-90.

Бранковић је освојио неке територије које је раније држао кнез Лазар.⁴ Избор новог партијарха у јесен 1389. године био је сувише компликован и готово немогућ. Требало је сазвати сабор, окупити митрополите, епископе, значајније игумане, као и претставнике световне власти. У чињеници да је бивши партијарх Јефрем био жив пронађено је прелазно решење. Он је по други пут стао на чело српске цркве.⁵

Још за живота партијарха Спиридона (у периоду 29. јуна до 11. августа) одржан је сабор формално по жељи малолетног кнеза Стефана, а њиме је руководила кнегиња Милица.⁶ Говорећи о овом сабору сам Стефан Лазаревић у предговору Закона о рудницима каже: „примивши савет од патријарха кир Спиридона и од других архијереја и од мајке ми кнегиње Милице, и од свега сабора“.⁷ Највероватније сабору није присуствовао Вук Бранковић и његова властела. Тада је донета одлука да се склопи мир са Турцима и да кнегиња прихвати вазалне обавезе. Није преседан да жена руководи сабором, као ни да управља државом у име малолетног сина.⁸ Дакле, Лазарева удовица и њени синови имали су пуну подршку цркве непосредно после Косовске битке, што је допринело доношењу важних одлука по опстанак њихове власти. Смрт партијарха Спиридона могла је пореметити однос снага. Вук Бранковић није прихватио вазални однос према султану, проширио је територију своје области и накратко успео да наметне свој утицај на црквене прилике. Дакле, крајем 1389. године и почетком 1390. године Бранковићи су били у предности над Лазаревићима.

Познати су извори који потврђују да је кнегиња Милица тражила уточиште у Дубровнику, чије је Веће (12 октобра 1389. године) одговорило кнегињи Милици да би радо примили у заштиту њу и њену децу.⁹ Поред тога дубровачки извори потврђују и незавидну материјалну ситуацију кнегиње. Нусу познати подаци који би указивали да је кнегиња оставила поклад у Дубровнику, или склонила благо. На тешку материјалну ситуацију упућује и детаљ да је кнегиња неке драгоцености давала у залог.¹⁰ Упо-

⁴ Благојевић 2009, 7-41.

⁵ Јефрем је први пут изабран за патријарха 1375. И тај избор се доводи у везу са измирењем српске и византијске цркве. Цариградска патријаршија је подржала његов избор. Богдановић 1975, 89-90; Пурковић 1976, 102-111; Спремић 1999, 29-35.

⁶ Благојевић 2008, 29.

⁷ Радојчић 1962, 37.

⁸ Благојевић 2008, 28-30.

⁹ Динић 1964, 501, 533.

¹⁰ О проблему заложеног драгоценог сребрног појаса видети: Ћирковић 2008, 237-238, са изворима и старијом литературом.

редо, Дубровчани су преговарали и са Вуком Бранковићем, који је у Републици оставио вредан поклад и склонио своје благо на сигурно.¹¹

О личности и делу партијарха Јефрема сведочи његов биограф епископ Марко. Описујући поновни долазак на чело српске цркве он каже: „због сталних турских напада сабор се није могао састати... те пошаљу и замоле овога великога да помогне цркви у невољи“.¹² Тешке политичке околности су посведочене и не чиди израз да се сабор није могао састати. Ипак треба поствити питање: ко је „послао и замолио“ старог патријарха да помогне? С обзиром да се Јефрем налазио у Призрену, могло би се наслутити учешће Вука Бранковића у овој молби за помоћ. Да ли то он иступа у улози централне власти у овом тешком тренутку за српску цркву и државу? У периоду прве владавине патријарха Јефрема могу се препознати сукоби са кнезом Лазарем. На сабору (крајем 1379. или 1380.) партијарх Јефрем се повукао трона српске цркве наводно због старости и немоћи.¹³ Нови партијарх тада је постао Спиридон, одани сарадник кнеза Лазара. Ипак после 9 година, у критичном тренутку за српску цркву и државу, Јефрем не само да је био још увек жив, него и способан и спреман да поново стане на чело српске цркве.¹⁴ Извесно је да је прво смењивање овог партијарха било политички мотивисано. Разлози за овај чин би се могли потражити у сукобу са кнезом Лазаром, који је већ довољно ојачао и био способан да постави свог претендента на чело српске цркве. После првог смењивања Јефрем се повукао у манастир Св.Арханђела код Призрена. Призен је тада био под влашћу Вука Бранковића, а оваква одлука свакако није била случајна.¹⁵ Повратак Јефрема на чело српске цркве представља тренутну доминацију Бранковића после Косовске битке и покушај да уз подршку цркве избију у први план. Јефрем је на патријаршијском престо-лу остао око годину дана.¹⁶ После другог повлачења са престола отишао у манастир Ждрело код Пећи, такође у области Бранковића, где је још десетак година поживео. Умро је 14. јуна 1400. године.¹⁷ Смерност и побожна скромност овог исихисте и поглавара српске цркве остаје у сенци политичких превирања. Јефрем је једини партијарха који је два пут смењен са те функције, оба пута из политичких разлога. Чињеница да је српска црк-

¹¹ Стојановић 1929, 142-145; Божић 1975, 223-242; Динић 1978, 159-160.

¹² Марко Пећки 1986, 168-169.

¹³ Марко Пећки 1986, 168-169; Пурковић 1976, 103-111.

¹⁴ Пурковић 1976, 121, 123;.

¹⁵ Благојевић 2009, 31-32; Призрен је 1378. године Вук Бранковић преузео од Ђурђа Балшића.

¹⁶ Пурковић 1976, 123-126.

¹⁷ Павловић 1965, 126-129; Поповић 2006, 116-117.

ва, после Косовске битке и смрти патријарха Спиридона, ипак имала патријарха допринела је очувању ове институције. У српској средњовековној историји било је више пута прилика када је српска црква била без поглавара и дуге времена, па и годину дана. Ипак драматичност политичких прилика после Косовке битке нису дозвољавале такво међувлашће.¹⁸ Раз мере могућег раскола и у цркви у околностима када није било јаке државне власти могле би бити далекосежне. Његова владавина је свакако прелазно решење и само његово именовање било тако предвиђено. Ипак, Бранковићи нису успели да сазову сабор и потврде своју тренутну надмоћ. Разлог томе вероватно лежи у околности да нису окупили довољан број чланова сабора. Поред тога требало би поставити питање: да ли је утицај Вука Бранковића на патријарха Јефрема био неограничен? Утицај Бранковића на црквене прилике није био константан, нити је могао избити у први план. Седиште српске патријаршије налазило у Пећу у области Бранковића. Вук је ово значајно место присвојио највероватније у првим месецима после Косовске битке.¹⁹ Његова власт се простирала на територији три митрополије (грчаничке, призренске, скопске) а вероватно је обухватала делове околних црквених области (Хвостанске, Рашке). Већ за живота кнеза Лазара и патријарха Спиридона, Жича је поново постала столно место поглавара Српске цркве.²⁰

Како је и под којим околностима изабран патријарх Данило III изне-та су многа мишљења, али и нагађања о његовом пореклу, везама са Лазаревићима и учешћу у политичним дешавањима.²¹ При томе се није могло заобићи да избор Данила стоји у вези са канонизацијом кнеза Лазара, да је руководио преносом његових мошти и да је творац његовог култа. Такође, неоспорно је да је Данило изабран на сабору којим су руководили Лазаревићи.²² У свом богатом књижевном опусу не наводи податке из своје биографије, као ни о пореклу и избору.²³ Епископ Марко у Житију патријарха Јефрема, даје само кратку белешку о томе да је млади кнез Стефан саз-

¹⁸ Благојевић 2009, 31-32; Радојичић 1940, 33-35.

¹⁹ Благојевић 2009, 33-34.

²⁰ Алексић, Копривица 2014, у штампи.

²¹ Радојичић 1940, 33-83; Новаковић 1960, 71-81; Пурковић 1976, 127-134; Трифуновић 1968, 40-72.

²² Радојичић 1940, 168-169.

²³ Књижевни жанр житија, слова, служби не дозвољава изношење биографских података о писцу. Трифуновић сматра да Данило своје лично учешће изоставља из разлога скромности средњовековног свештеника. Данило је своје име забележио само у једном свом делу и то у акростику Службе краљу Милутину. Трифуновић 1968, 56.

вао сабор на коме је Данило постављен за партијарха.²⁴ Данило помиње сабор на коме је донета одлука о преносу мошти кнеза Лазара. Отворено мора остати питање да ли је одлука о избору партијарха Данила и одлука о преносу мошти кнеза Казара донета на једном сабору, или су у краћем временском року сазвана два сабора? Већина истраживача се слаже да је Данило као партијарх руководио церемонијом преноса мошти.²⁵ Дакле, морао је бити постављен на чело Српске цркве пре почетка церемоније. На молбу синова Стефана и Вука кнегиња Милица је сазвала „благоносни сабор, глагољу митрополите и епископе и часне игумане и са благородним пренети светије и часније мошти“.²⁶ Уочљиво је да је међу позванима на сабору нема помена партијарха. Да ли је Данило сам себе намерно изоставио? Можда је управо изабран за партијарха на том сабору? Ипак, ово би све представљало изношење претпоставки као и много пута до сада када је расправљано о овом проблему. Већ је речено да епископ Марко, веома уздржано и хладно говори о избору партијарха Данила, али не изоставља да је то учињено на сабору. Доста је често мишљење да је овај сабор одржан у Жичи, мада у изорима о томе нема помена.²⁷ Веома је вероватно да сабору нису присуствовали Бранковићи и њихова властела. Такође, веома је могуће да сабору на коме је изабран нови патријарх није присуствовао ни стари партијарх Јефрем.

Чињеница да су Лазаревићи успели да сазову сабор говори о њиховој консолидацији и јачању. До јесени 1390. године спољнополитичка ситуација је сређена, одбијен напад Угара и склопљен мир са Турцима. Избор за новог партијарха пао је на неког ко је одан Лазаревићима, а можда и у ближим везама са овом породицом. О пореклу Данила III нема директних података у изворима. У историографији је присутно мишљење да овог поглавара српске цркве треба идентификовати са јеромонахом Данилом, сином Доротеја ктитора Дренче.²⁸ С обзиром на деспотску титулу коју је Доротеј носио може се закључити да је био високог друштвеног положаја

²⁴ Марко Пећки 1986, 168-169.

²⁵ Р.Новаковић сматра да Данило није био патријарх у време преноса мошти, али не оспорава његово учешће. Новаковић 1960, 71-81.

²⁶ Ћоровић 1929, 95.

²⁷ Радојичић 1940, 76; Пурковић 1976, 127.

²⁸ Нагађања о пореклу Данила и монаха Доротеја иду веома далеко и у старијој литератури се бајковито расплињују до веза са деспотом Иванишем, краљицом Теодором и сл. Нажалост ни новија и озбиљнија истраживања узимају као поуздан податак идентификацију јеромонаха Данила и патријарха истог имена. Уствари се ради о давно изнетој претпоставци. Радојичић 1940, 75-77; Пурковић 1976, 127-128; Трифуновић 1968, 69-70.

и вероватно у сродству са Немањићима. Такав детаљ из биографије неког ко је живео крајем XIV века не би могао бити лако изостављен. Оваква мишљења о пореклу Данила III, иако незаобилазна у литератури, треба сматрати претпоставком. Данило је пре него што је постао патријарх највероватније неко време боравио у манастиру Бањска и тај период је оставио трага у његовом књижевном опусу.²⁹

Нови патријарх одмах иступа као заштитник Лазаревих наследника. Чини се да је управо подршка цркве одредила и решење политичких спорова. Почетна превага Бранковића, у првој години после Косовске битке врло брзо је сузбијена и то не снагом оружја, нити успешном дипломатијом. Успевши да смене живог патријарха, мада слабе моћи и утицаја, а затим наметну свог претендента, Лазаревићи су успели да преокрену и политичке околности у своју корист. Ово није усамљен случај у српској средњовековној историји да је подршка цркве одредила политичке прилике и чак избор владара.³⁰ Стога, избор Данила III, на сабору 1390. године, представља много више од именовања црквеног поглавара и може се сматрати кључним преокретом у политичким дешавањима убрзо после Косовске битке. У средњем веку нема бољег исказивања легитимитета власти од позивања на светородност.³¹ Довођење у везу са мучеником, страдалим у борби против неверника, био је добар темељ за изградњу нове династије. Стога је једно од првих задужења новог партијарха била канонизација кнеза Лазара. Највећу улогу у спровођењу овог чину на себе је преузео Данило, који је и творац неколико култних списа насталих тим поводом.³²

О времену када је извршен пренос мошти кнеза Лазара такође постоје различита мишљења.³³ Данило III у *Слову о кнезу Лазару*, када говори о сазивању сабора који је донео одлуку о преносу мошти за одређивање временског оквира користи формулацију „лету же минувшу“.³⁴ То указује да је прошло годину дана од смрти и сахране кнеза Лазара. Пећки летопис, такође, бележи годину преноса мошти и тај догађај смешта у 6899., што је 1391. година.³⁵ Мора се прихватити став Ђ. Радојичића који је овај проблем образложио тако да је пренос извршен после септембра 1390. године,

²⁹ Трифуновић 1968, 49.

³⁰ Могло би се само подсетити на пресудни подршку цркве приликом именовања краља Стефана Дечанског.

³¹ Благојевић, Медаковић 2000, 258-261.

³² Радојичић 1940, 78; Трифуновић 1968, 56.

³³ Опширније о проблему одређивања хронологије преноса в. Радојичић 1940, 33-83; Трифуновић 1968, 54-56.

³⁴ Ћоровић 1929, 95.

³⁵ Стојановић 1927, 98.

што је по старом рачунању 1391. година.³⁶ Због дужине пута могуће је да је пренос извршен и нешто касније током те године.

Канонизација кнеза Лазара је извршена годину дана после његове смрти. У канонском праву, а ни култној пракси нису постојала строга правила о времену које треба да протекне после упокојења, а пре објављивања свеца.³⁷ Треба указати на нека општа правила. Нејпре се у народу ствара веровање и култ неког подвижника за веру или мученика, а Црква после извесног времена само саборно потврђује већ постојећи култ. Побожност за живота, мученичка смрт, нетљеност мошти или мироточивост, као и чуда, представљају услове који су потребни за проглашење свеца, али нису увек сви они и неопходни.³⁸ Ипак, канонизација српског кнеза са становишта праксе православне цркве не представља нарочито специфичан случај, нити показује спорне елементе. Податак да је извршена у кратком временском року треба посматрати са аспекта да је заснована на мученичкој смрти. На гробу овог новог светитеља се не дешавају чуда, а најстарији култни списи наводе само да је тело „нетљени и благоухано“.³⁹ Страдање у борби против неверника одсецањем главе (усековање или кефалофорија) може се узети као довољано за почетак старања култа.⁴⁰ Такође, неоспорна је политичка позадина овог чина.⁴¹

У историјографији је већ уочено као проблем питање да ли је култ кнеза Лазара организован или је настао спонтано.⁴² И поред бројних култних списа о кнезу Лазару (најбројнијих од свих осталих српских светаца) сам ток канонизације није забележен. Привлачи пажњу још један детаљ из дела Данила III: још пре преноса мошти када говори о сазивању сабора користи израз „свете и часне мошти“.⁴³ Ово би могло указивати да је уздицање Лазара у ред светаца било спроведено са претходним планом и политичком циљем. У средњовековној српској држави, где је спрега државне и црквене власти била веома изражена, било је могуће наметнуто стварање

³⁶ Радојичић 1940, 80.

³⁷ Д. Поповић указује да је у средњовековној пракси успостављања култа свеца до времена „подизања“ мошти требало да протекну бар три године. Већина истраживача се слаже да је канонизација кнеза Лазара извршена у веома кратком периоду. Поповић 2006, 120; Михаљчић 1989, 153-156

³⁸ Милаш 1902, 597-598; Павловић 1965, 7-10.

³⁹ Трифуновић 1968, 130. Чуда су присутна само у касније насталим култним списима и народној традицији.

⁴⁰ Марјановић-Душанић 2006, 80-81; као култови засновани на мученичкој смрти у ранијем периоду препознати су култ Јована Владимира и Стефана Дечанског.

⁴¹ Марјановић-Душанић 2006, 78-79

⁴² Михаљчић 1989, 143-144; Марјановић-Душанић 2006, 79-83.

⁴³ Ђоровић 1929, 95.

култа.⁴⁴ Улога цркве у овом чину је неминовна, али да ли је она ограничена само на коначно потврђивање светости? Када заправо започиње стварање култа кнеза Лазара? Тело кнеза Лазара је убрзо после битке достојно сахрањено у цркви Ваведена у Приштини. Није познато учешће кнегиње Милице и Лазарева породице у сахрани, тако да су највероватније овај чин спровели свештеници.⁴⁵ То је чињено у време када је патријарх још увек био Спиридон, један од заслужних за уздизање Лазара до владарског трона. Учешће цркве у стварању култа кнеза Лазара не започиње делатношћу патријарха Данила, већ патријарха Спиридона и то у првим данима после Косовске битке.

Треба нагласити да отварање првобитног гроба представља неопходан поступак у успостављању светости. Следећа етапа је подизање моштију и њихов пренос у „други гроб“ - кивот.⁴⁶ Завршна етапа у прослављању моштију светог, представља њихово излагање у храму у коме су имале посебно место.⁴⁷ Стога пренос мошти кнеза Лазара треба сматрати само једним од корака у проглашењу српског кнеза светим.⁴⁸ За канонизацију су непходни и богослужбени текстови, Службе и Житија.⁴⁹ Није познато да ли је на сабору потврђена канонизација кнеза Лазара. Кнез Лазар је први уздигнут у ранг светих који није део Немањинке лозе и није представник црквене јерархије.⁵⁰

Церемонији преноса мошти кнеза Лазара нису све време присуствовали кнегиња Милица и њени синови, већ су поворку дочекали у својој области. Већ је расправљано о учешћу Вука Бранковића у овој церемонији.⁵¹ Иако је Приштина била у његовој области он није присуствовао ископавању мошти већ их је сачекао негде у својој области.⁵² Први пут се са епитетом „свети“ кнез Лазар помиње у повељи коју је кнегиња Милица, као монахиња Јевдокија издала светогорском манастиру Св. Пантелејмона, 1395. године.⁵³

⁴⁴ Марјановић-Душанић 1997, 182-183; иста 2006, 78-79.

⁴⁵ Михаљчић 1989, 145-156; Павловић 1965, 126-127.

⁴⁶ Поповић 2002, 203-204.

⁴⁷ Поповић 1998, 258; Радичевић 2002, 205.

⁴⁸ Р. Михаљчић сматра „одлука о преносу моштију не може да се поистовећује са одлуком о канонизацији „ Михаљчић 1989, 155.

⁴⁹ О култним списима о кнезу Лазару: Павловић 1965, 116-122; Михаљчић 1989, 127-141; Трифуновић 1968, 13-76.

⁵⁰ Михаљчић 1989, 219-246.

⁵¹ Динић 1978, 158-159; Новаковић 1959, 79.

⁵² Р. Новаковић износи став да Приштина није била под влашћу Вука Бранковића, већ да су је држали Турци. Новаковић 1960, 71-81.

⁵³ Новаковић 1912, 517-520; Младеновић 2007, 293-298.

Стварање нове светородне династије је истакнуто као начин легализовања власти Лазаревића.⁵⁴ Ипак, нова светородна династија није заживела. Основни разлог је то што Стефан Лазаревић није имао синове, те се лоза није директно наставила. Светородност није једини, а ни главни елемент који је одржао и ојачао власт Лазаревог сина. После добијања деспотске титуле настало је ново поглавље у поимању владарске идеологије.⁵⁵ Прилике у XV веку су биле такве да је за власт било потребно ослањање и на економске и политичке снаге, а не само на култове. Наследници деспота Стефана, Ђурађ Бранковић и његови потомци нису власт заснивали на светородности, а нико није спорио њихову снагу због тога. Спорна канонизација Стефана Лазаревића је још једна потврда да светородност династије није избила у први план.⁵⁶ Ипак, у политичким околностима које су владале 1390-1393. године канонизација кнеза Лазара и делатност лично патријарха Данила III у том процесу, имала је велики, или пресудан, утицај на расплет посткосовског раскола у Србији.

Патријарх Данило III је за време владавине кнегиње Милице био чврст ослонац и у доношењу важних политичких одлука. Његово име забележено је у повељама које је кнегиња са синовима издавала. Патријарх се сагласио да се баштина властелина Обрада Драгославића, која му је одузета због невере уступи Хиландару.⁵⁷ О овом питању расправљано је на сабору 1392-93. године. Јачање Лазаревића у овом периоду огледа се и у обрачуна са нелојалном властелом, а подршка цркве није изостала у доношењу таквих одлука.⁵⁸

Патријарх Данило III 1395. године издаје повељу манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори којом потврђује дарове монахиње Јевдокије овом манастиру.⁵⁹ Стефан Лазаревић је када је постао пунолетан „примио очев скиптар благословом молитвом и рукоположењем патријарха“.⁶⁰ Нема сумње да је овај чин извршио Данило III.⁶¹ Такође, замонашио је и кнегињу Милицу. Како је записано у једној белешци Данило је умро 7. апри-

⁵⁴ Марјановић-Душанић 1997, 190; Благојевић, Медаковић 2000, 258-261.

⁵⁵ Марјановић-Душанић 2006, 83-93.

⁵⁶ Мирковић 1927, 165-166.

⁵⁷ Шуица 2004, 107-123; Младеновић 2007, 155-160.

⁵⁸ Шуица 2000, 110-113.

⁵⁹ Новаковић 1912, 520-521.

⁶⁰ Ћоровић 1929, 98.

⁶¹ Благојевић 2008, 31.

ла, али година није записана.⁶² Свакако се то догодило пре 1400. када се већ помиње нови патријарх Сава.⁶³

Још једна личност с краја XIV века је оставила траг у црквеним приликама за време владавине кнегиње Милице. Ради се о Герасиму, истакнутом хиландарском монаху и брату Вука Бранковића.⁶⁴ Утицај монаха Герасима није био тако велики на простору српске државе, али је на Светој Гори био веома цењен. Из повеље коју су Бранковићи издали 1365. године Хиландару види се да су Вук и Гргур имали брата „по пути и по крви и рођењем“ који је у монаштву.⁶⁵ Највероватније се у световном животу звао Радоња. Био је био ожењен Јеленом, сестром браће Мрњавчевић, која је умрла млада као и њихове две кћерке.⁶⁶ После тога се замонашио као Роман, а када је примио велику схимну у Хиландару назван је Герасим.⁶⁷ Као угледан члан хиландарског братства Герасим се помиње у неколико посланстава које је слао Хиландар, али и други светогорски манастири.⁶⁸

Изгледа да се политички сукоб између Бранковића и Лазаревића у периоду 1389-1397. године осликавао и на Светој Гори. Вук Бранковић је полагао већа ктиторска права у Хиландару у односу на кнегињу и њене синове.⁶⁹ Већ је Бранко Младеновић издао повељу Хиландару, а Вук и његова браћа су неколико пута даровали овај манастир (1365, 1377 и 1392).⁷⁰ Поклони су били обилати, а издвајао се манастир Св. Ђорђа Скоропостижног у Скопљу са властелинством и добрима.⁷¹ Поред тога Вук Бранковић је иступао као заштитних хиландарских метоха, па се 1392. године, када је ступио у вазални однос према султану, обавезао да ће на себе преузети да плаћа данак са хиландарских поседа у његовој области.⁷² Углед и утицај Герасима у хиландарском братству доприносио је поимању да су Бранковићи крајем XIV века највећи ктитори и заштитници овог светогорског манастира.

⁶² Стојановић 1905, 73-74.

⁶³ Пурковић 1976, 131.

⁶⁴ О монаху Герасиму: Суботић 1983, 207-254; Спремић 2000, 72-83; Шуица 2004, 117.

⁶⁵ Новаковић 1912, 442-444.

⁶⁶ Суботић, Кисас 1975, 161-181.

⁶⁷ Спремић 2000, 74.

⁶⁸ Спремић 2000, 73-77.

⁶⁹ После Немањића ктиторска права у Хиландару су остварили Константин Драгаш, Вук Бранковић, и кнез Лазар. Благојевић 1989, 52-55.

⁷⁰ Спремић 2000, 73-82.

⁷¹ Бојанин 2009, 119-128.

⁷² Бојанин 2010, 147-158.

Монах Герасим је око 1392. године прешао у манастир Св.Павла на Светој Гори. Вероватно је да је управо његовим залагањем ова првобитно ћелија манастира Ксиропотама издвојена у посебан манастир. Бранковићи су једини од српских господара иступали као његови ктитори.⁷³ Манастир је напустио још 1397. године, када је пренео тело свог брата Вука Бранковића из Македоније на Свету Гору.⁷⁴ Монах Герасим је умро 3. децембра 1399. године вероватно у манастиру Св. Павла где је провео последње године живота.⁷⁵

На основу повеља кнеза Лазара Хиландару, његови наследници су имали извесна ктиторска права и у том манастиру.⁷⁶ Утицај Бранковића у Хиландару је био велики па кнегиња доноси другачије одлуке о сарадњи са светогорским манастирима. Лазаревићи су уговорили уточиште, у случају веће опасности, са манастиром Св. Пантелејмона на Светој Гори.⁷⁷ Користивши ктиторска права и поклонивши знатан земљишни посед склапили су специфичан уговор о адрфатим.⁷⁸ Адрфат или у старијим исправама комат, представља удео у манастирском братству, односно средства потребна за издржавање једног члана братства. У ранијем периоду српски владари са манастирима уговарали издржавање за своје сараднике и истакнуте монахе, али ово је први пример да владарска породица уговара азил на овакав начин.⁷⁹ Односи Лазаревића са Хиландарем су се поправили тек после смрти Вука Бранковића и монаха Герасима, али и после јасног учвршћивања на власт Стефана Лазаревића.⁸⁰ Назнаке побољшања односа могу се наслутити тек 1402. године када је монахиња Јевросима дала једно село пиргу Св. Василија, који је био потчињен Хиландару.⁸¹ Монаси Хиландара су поступали у складу са политичким околностима, па су почетком XV века обновили ктиторска права Лазаревића.⁸²

Утицај Бранковића на црквене прилике у српским земљама, сведени су на мање активности у њиховој област. Колика је била реална власт партијарха Данила у области Бранковића тешко је рећи. Могла би се наслутити подвојеност у црквеном погледу у покушају канонизације бившег пат-

⁷³ Суботић 1983, 207–254.

⁷⁴ Стојановић 1927, 200, 220.

⁷⁵ Грујић 1932а, 88.

⁷⁶ Благојевић 1989, 47–61.

⁷⁷ Грујић 1932а, 70–72.

⁷⁸ Младеновић 2007, 325–334.

⁷⁹ Грујић 1932а, 71.

⁸⁰ Благојевић, 1989, 55–58.

⁸¹ Младеновић 2007, 163–175.

⁸² Грујић 1932а, 78; Благојевић 1989, 59–61.

ријарха Јефрема. У науци је већ истакнут став да је успостављање култа св. Јефрема представља настојање да се у јужним областима створи противтежа култовима које су неговали Лазаревићи.⁸³ Заслугом пећког епископа Марка Јефремово тело је пренето и положено у седиште партијаршије у Пећи, вероватно годину дана после смрти (тј.1401.). Написано је житије и служба, ипак изостало је коначно „објављивање светог“.⁸⁴ Канонизацију св. Јефрема извршио је нешто касније, највероватније 1407. године, патријарх Сава V.

О делатности патријарха Саве постоји мало података.⁸⁵ Није познато ни када је изабран, нити под којим околностима. Ипак, на прелому XIV и XV века црквене прилике нису биле тако драматичне да је избор патријарха могао да поремети однос снага. Утицај Лазаревића на новог поглавара Српске цркве, чини се, није био неограничен. Податак о канонизацији Јефрема можда указују и на покушај да се поврати равнотежа и јединство у Цркви. Знатно касније Константин Филозоф указује да црквене прилике дуже време нису биле складне. Наиме, говорећи о измирењу Стефана Лазаревића и Ђурађа Бранковића не изоставља задовољство што коначно: “раздељене удове цркве у једно сабра”⁸⁶ Могуће да је раскол настао као политичка подвојеност земље у црквеном погледу попримио размере знатно веће од онога што се на основу извора може наслутити.

Кнегиња Милица је и после замонашења остала веома утицајна на двору кнеза Стефана. Монахиња Јевгенија (Јевђенија) забележена је у бројним документима. Пред смрт примила и велику схимну и постала монахиња Јевросима.⁸⁷ Последњи помен Јевгеније налази се на две разрешенице које је она издала 12. септембра 1405. године за цариника Вукшу Мишетић.⁸⁸ Непуна два месеца после тога 11. новембра она је умрла. У записима о њеној смрти стоји: „престави се монахиња Јефросина, подружије кнеза Лазара“.⁸⁹ У каснијим поменима она се, такође, помиње под овим именом. Ретки су подаци о женама које су примиле велику схимну.⁹⁰ Тако је ова изузетна жена уздигнута и у монаштву. Српска црква је на почетку њене владавине чврсто стала иза њеног регенстава и одлука, док је кроз бројна ктиторства кнегиња умела да се одужи.

⁸³ Благојевић 1987,167.

⁸⁴ Поповић 2006, 116-118.

⁸⁵ Пурковић 1976, 135-138.

⁸⁶ Константин Филозоф 1897, 304

⁸⁷ Грујић 19326, 237-239

⁸⁸ Младеновић 2007, 40-41.

⁸⁹ Miklosich 2006², 266.

⁹⁰ Познато је да је царица Јелена уздигнута до тог степена монаштва. Грујић 19326, 239.

Црквене прилике за време владавине кнегиње Милице

Извори

- Бојанин С. (2009): *Повеља Вука Бранковића о даровању скопског манастира Светог Георгија манастиру Хиландару*, ССА 8, 119-128.
- Бојанин С. (2010): *Повеља Вука Бранковића којом ослобађа манастир Хиландар плаћања „турског данка“*, ССА 9, 147-158.
- Динић М. (1964): *Одлуке већа Дубровачке републике II*, Београд.
- Константин Филозоф (1897): *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, прир. В.Јагић, Гласник српског ученог друштва 42, 245-328
- Марко Пећки (1986): *Житије патријарха Јефрема*, Шест писаца 14 века, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 10, ур Д.Богдановић, Београд.
- Младеновић А. (2007): *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд.
- Мiklosich F. (2006²), *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii*, ур. Р. Михаљчић, Београд.
- Новаковић С. (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.
- Радојчић Н. (1962): *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд.
- Стојановић Љ. (1905), *Стари српски записи и натписи III*, Београд.
- Стојановић Љ. (1902): *Стари српски записи и натписи I*, Београд.
- Стојановић Љ. (1929), *Старе српске повеље и писма I-1*, Београд.
- Стојановић Љ. (1927): *Стари српски родослови и летописи*, Београд.
- Ђоровић В. (1929): *Силуан и Данило II, српски писци XIV-XV века*, Глас СКА 136, други разред 95-96.
- Шуица М. (2004): *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, ССА 3, 107-123.

Литература

- Алексић В, Копривица М. (2014): *Црква Христа Спаситеља у Жичи и Српска црква у средњем веку*, БИГ 5, у шампи
- Благојевић М. (1987): *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева*, Милешева у историји српског народа, 162-175
- Благојевић М. (1989): *Кнез Лазар ктитор Хиландара*, Свети кнез Лазар, споменица о шестој стогодишњици Косовске битке, Београд, 47-61.
- Благојевић М (2008): *Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ, одељење историјских наука 14, 1-38.
- Благојевић М (2009): *О издаји или невери Вука Бранковића*, Зборник Матице српске за историју 79-80, 7-41.
- Благојевић М., Медаковић Д. (2000): *Историја српске државности 1*, Београд.
- Божић И. (1975): *Неверство Вука Бранковића*, О кнезу Лазару, ур. И. Божић, В. Ђурић, Београд-Крушевац, 223-242.
- Богдановић Д. (1975): *Измирење српске и византијске цркве*, О кнезу Лазару, ур. И. Божић, В. Ђурић, Београд-Крушевац, 81-91.
- Грујић Р. (1932а): *Светогорски азили за српске владаре и властелу*, Гласник Скопског научног друштва 11, 65-97.

Марија Копривица

Грујић Р. (19326): *Велика схимна кнегиње Милице, удовице Лазарева*, Гласник Скопског научног друштва 11, 237-239.

Динић М. (1978): *Српске земље у средњем веку*, Београд.

Марјановић-Душанић С. (1997): *Владарска идеологија Немањића. Дипломатичка студија*, Београд.

Марјановић-Душанић С. (2006): *Династија и светост у доба породице Лазаревић. Стари узор и нови модели*, ЗРВИ 43 (2006), 77-93

Милаш Н. (1902): *Православно црквено право*, Мостар.

Мирковић Ј. (1927): *Увриштење деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља*, Богословље II, бр. 3, 161-177.

Михаљчић Р. (1989): *Лазар Хребељановић, историја, традиција, култ*, Београд

Новаковић Р. (1959): *Историјско географске и историјске цртице, Пренос моштију кнеза лазара из Приштине у Раваницу*, Прилози КЈИФ 25.

Новаковић Р. (1960): *Да ли је Данило изабран за патријарха 1390. године?*, Прилози КЈИФ 24 71-81.

Петровић М. (1989): *Титулатура патријарха Спиридона и прекосовске црквено политичке промене у Србији*, Свети кнез Лазар, споменица о шестој стогодишњици Косовске битке, 97-119.

Поповић Д. (2006): *Патријарх Јефрем - један позносредњовековни светитељски култ*, ЗРВИ 43, 111-125.

Поповић Д. (1998): *Мошти Св.Саве*, Св.Сава у српској историји и традицији, ур. С.Ћирковић, Београд 1998, 251-265.

Поповић Д. (2002): *Српска владарска translatio као тријумфални adventus*, Трећа југословенска конференција византолога, Београд-Крушевац, 189-203.

Пурковић М. (1976): *Српски патријарси средњег века*, Деселдорф.

Радичевић Д. (2002): *Прилог проучавању култа моштију - један неубичајан археолошки налаз*, Гласник српског археолошког друштва 18, 199-210.

Радојичић Ђ. (1940), *Избор патријарха Данила III и канонизација кнеза Лазара*, Гласник СНД 21, 33-88.

Радојичић Н (1940): *Српски државни сабори у средњем веку*, Београд.

Спремић М.(2000), *Бранковићи и Хиландар (1365-1427)*, Осам векова Хиландара, ур. В.Кораћ, Београд, 73-83.

Суботић Г., Кисас С. (1975): *Надгробни натпис сестре деспота Јована Угљешена Меникејског гори*, ЗРВИ 16, 161-181.

Суботић Г. (1983): *Обнова манастира Светог Павла у 14. веку*, ЗРВИ 22, 207-254.

Трифунровић Ђ. (1968): *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и Косовском боју*, Крушевац.

Ћирковић С. (2008), *Повеље и писма деспота Стефана Лазаревића*, ССА 7 (2008), 230-242.

Шуица М. (2000): *Немирно доба српског средњег века*, Београд.

Marija Koprivica

CHURCH CONDITIONS DURING THE REIGN OF PRINCESS MILICA

Summary

Church conditions did not get behind the dramatic political events immediately after the Battle of Kosovo. Less than two months after the battle, Serbian church was left without a superior, on 11th August 1389 patriarch Spiridon died. Princess Milica managed to convoke a synod, while patriarch Spiridon was still alive, in which some important decisions concerning the survival of the Serbian State were brought. With the death of patriarch Spiridon, the Lazarević family was left without its great ally. A transitional solution was found thanks to the fact that the former patriarch Jefrem was alive. He remained on the patriarchal throne for around a year. It could be said that the short-term rule of Jefrem stood for the attempt of the Branković family to come to the forefront and to make an impact on the condition of the church. The fact that the Lazarević family managed to convoke a new synod speaks of their consolidation and strengthening. Patriarch Danilo III was elected. He managed the transfer of Prince Lazar's relics and he was the creator of the Serbian prince-martyr cult. The transfer of the Serbian prince-martyr relics from Priština to Ravanica and the creation of the new holy dynasty only strengthened the position of princess Milica and her sons. Danilo, as a patriarch, enthroned prince Stefan Lazarević and made princess Milica a nun. He died in 1396 and patriarch Sava V was elected after him.

During the reign of princess Milica, a Hilandar monk Gerasim, Vuk Branković's brother, also had a modest influence on the condition of the church. He had a prominent place in the Hilandar brotherhood, while in Serbia his influence was limited. The Branković family acted as patrons of Hilandar too, and in 1397. when Vuk Branković died, Gerasim transferred his body to this monastery. On the other hand, the Lazarević family acted as patrons of the Saint Pantaleon monastery on Holy Mountain (Mount Athos), where they contracted *aderfats*.

Princess Milica as nun Jevdokija continued working in the palace of her son Stefan. Just before her death, she received the Great Schema and changed her name into Jevrosima. It can be concluded that the support of the church had a large impact on the survival of the Lazarevic family immediately after the Battle of Kosovo. The division of the state between the Lazarevic and the Brankovic family reflected on the condition of the church, but it did not undermine the integrity of the Serbian Church.

Key words: Princess Milica, Danilo III, Gerasim Branković, Serbian Church.

Др Владета Петровић
Александра Фостиков*

Историјски институт
Београд

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ У ПОВЕЉАМА КЊЕГИЊЕ МИЛИЦЕ**

Анстракт: Након смрти кнеза Лазара кнегиња Милица је управљала Србијом, најпре самостално, а затим и као савладарка (1389-1393-1405). У току овог периода она је сама, као и са синовима Стефаном и Вуком, издала више повеља којима су даривани Хиландар, Велика Лавра Светог Атанасија, манастир Светог Пантелејмона и Дечани. Њима је, поред личних прилога, давана и владарска милост неопходна при поклањању ктиторија, као и потврда прилога претходника на трону. Међу дарованим поседима налази се и осам цркава: Светог Ваведења у Кукњу, Мати Божје у Холгошти, Мати Божије у Бучју, Спасова у Хвосну, Светог Николе у Лабу, Светог Николе у Сребреници, Светог Јована Претече у Црколезу и Мајке Божје у Драгобиљу.

Кључне речи: кнегиња Милица, монахиња Јевгенија, повеље, цркве, манастири, ктитор.

Средњи век, често схватан као доба чврстих подела између припадника различитих слојева и ограничених права жена у односу на мушкарце истог друштвеног ранга, у погледу права на ктиторство изједначавао је припаднике оба пола. У том смислу наилазимо на низ жена ктитора, пре свега из најбогатијих и најутицајнијих кругова средњовековне Србије, чијом заслугом су подизани, обнављани и даривани многи наши манастири и цркве. На тај начин жене су се јављале као носиоци права првих ктитора, за разлику од жена које су стицале удео у овим правима на основу ктиторства својих супружника. Ослањајући се на податке са ктиторских

* Ел. пошта: vladeta.petrovic@iib.ac.rs, aleks.fostikov@gmail.com

** Рад настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете и науке: *Средњовековне српске земље (13-15. век): Политички, привредни, друштвени и правни процеси* евиденциони бр. ОИ 177029 и *Етногенези Срба у средњем веку: Упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са аспекта аналитичке хемије* евиденциони бр. ИИ 47025.

натписа и гробних места у појединим црквама подигнутим у доба Немањића, можемо са сигурношћу тврдити да су припаднице властеостих породица подизале цркве над којима су имале изворно ктиторско право. У ктиторским и гробним натписима, до данас су сачувана имена благоверне Марене, госпође Данице, деспотице Марине (у монаштву Марије) и властелинки Боришице и Марије Велиславе, односно имена ктиторки Богородичине цркве у Кучевишту код Скопља, цркве Светог Николе у Љуботену, цркве Светог Ђорђа у Полошком, Богородичине цркве изнад Скопља и Богородичине цркве манастира Матке.¹ Као и ктитори и поједине угледне ктиторке своје задужбине даровале су великим манастирима, а посебно Хиландару, за шта им је била неопходна владарска милост потврђена повељом.² У таква акта спада и сачувана повеља цара Душана, којом је потврдио подлагање манастира Светог Ђорђа и села Уложника, Хиландару, поклон Радославе, жене властелина Милше.³ Да ли су своје задужбине градиле на својим поседима или пак мужевљевим скоро да нема података. Судећи према подацима да је Оливера, кћи краља Вукашина, не само саградила цркву Свете Марије у селу у Лоренци, већ и да је исту обдарила сопственим миразом, упућује на такво решење.⁴

За разлику од властелинки, чији су прилози били углавном скромних размера, ктиторска делатност две припаднице породице Немањић – краљице Јелене, жене краља Уроша I, и царице Јелене, жене цара Душана, била је у складу са утицајем које су оне имале како за живота мужева, тако и као удовице и господарице значајних територија након њихове смрти.⁵ Након Маричке битке и смрти цара Уроша, на политичку сцену у немирним временима ступају и друге жене, чија ће се моћ и утицај заснивати како на положају владарских удовица, тако и на статусу мајки малолетних владара или феудалних господара. Захваљујући овом положају, које им српско феудално друштво у новим околностима признаје, као удовице, али и као монахиње оне постају значајан чинилац и у црквеним питањима, сарађујући са највишим црквеним великодостојницима. Тиме оне преузимају прерогативе власти, постајући савладари својих синова, или чак неприкословени феудални господари својих територија. Добијајући моћ и

¹ Ђорђевић 1994, 131-132, 145, 147, 182, 189.

² Благојевић 2004, 7-26.

³ Марјановић Душанић, Суботин Голубовић 2010, 63-73.

⁴ Фостиков 2004, 345-346, са старијом литературом.

⁵ О ктиторској делатности краљице Јелене: Суботи, 1958, 131-148. О ктиторској делатности царице Јелене: Грујић 1935, 43-57; Острогорски 1965; Пурковић 1975; Ферјанчић 1994.

положај, формално резервисан само за мушке чланове владарских породица, оне постају и ктитори највећих и најзначајнијих манастира. Тако се, као господарица значаје територије јавља и царица Јевдокија, жена деспота Дејана и мајка браће Јована и Константина Драгаша. Заједно са синовима она постаје ктитор манастира Хиландара и Светог Пантелејмона на Светој Гори.⁶ У улози ктитора, са својим синовима, касније се јављају и госпођа Мара Бранковић, као и деспотице Ангелина Бранковић и Јелена Јакшић.⁷

Међутим међу свима њима по свом статусу, па и правно формалном истиче се кнегиња Милица, која је као крвна сродница Немањића играла значајну улогу у сукобима побочних наследника династије. За савременике *мужаствена жена*, која у тешким временима *одложи женску немоћ и прими мушко старање*,⁸ а у народној традицији запамћена као царица, кнегиња Милица јавља се у различитим улогама: као жена сувереног владара кнеза Лазара, као кнегиња, као монахиња, па и као монахиња кнегиња, али и као удовица и мајка. Фактички на трону у моментима одсудним за опсатанак српске државе, који су наступили након Косовског боја и смрти кнеза Лазара, она је краће време и самостално управљала државом, да би више од деценије била и савладар (1393-1405),⁹ Као њена најближа сапутница и сарадница истиче се посебно њена рођака монахиња Јефимија, удовица деспота Угљеше.¹⁰

Настављајући традиције немањићке Србије и кнеза Лазара, и кнегиња Милица, у монаштву Јевгенија, издала је низ повеља, углавном са синовима, дарујући лично манастире и цркве или потврђујући дарове својих претходника, као и поданика.¹¹ Ове повеље, као и друга дипломатичка грађа, биле су предмет интересовања више аутора. Сумњу коју је посејао

⁶ Новаковић 1912, 446-448, 510-512.

⁷ Госпођа Мара Бранковић је са синовима даривала манастире Хиландар и манастир Светог Павла, деспотица Ангелина је даривала манастире Светог Павла и Есфигмен а деспотица Јелена Хиландар. Новаковић 1912, 462-463, 529, 533, 542; Митровић 2007, 209-217; Митровић 2008, 195-203.

⁸ Ђоровић 1929, 98; Томин 2011, 4-9.

⁹ Као најзначајнији историографски радови о кнегињи Милице издвајају се: Руварац 1868, 31-32; Пурковић 1996; Пурковић 1996а; Пурковић 1978; Gavrilović 2006, 72-90. О кнегињи Милице и њеном месту и улози у оквиру савладарства у новије време: Фостиков, Петровић 2014, 165-182.

¹⁰ Јухас-Георгиевска 2002, 57-70, са ст. литературом.

¹¹ У новије време, Александар Младеновић је на једном месту објединио и издао њена акта у оквиру збирке докумената деспота Стефана. Младеновић 2007, према садржају. За поједина акта видети и: Фостиков 2012, 123-133; Фостиков, Исаиловић 2013, 7-14; Фостиков 2013, 15-24; Фостиков 2013а, 101-110.

још Станоје Станојевић, да су поједина кнегињина акта веома сумњива, те могући фалсификати, уклонио је својевремено Сима Ћирковић. Своје место Милица налази и у оквиру разматрања Небојше Порчића о дипломатичким обрасцима, као и у анализи дубровачких писама као извора за фактичко стање у периоду 1389-1402 Марка Шуице.¹²

Овом приликом ћемо се задржати на познатим манастирским повељама у којима се кнегиња јавља као један од ктитора или сама у складу са својим регалним правима. Сачуване повеље тог типа можемо поделити у четири групе према даропримаоцу, на оне издате: Хиландару, манастиру Великој Лаври Св. Атанасија на Светој Гори, манастиру Св. Пантелејмона на Светој Гори и Дечанима.¹³ Грађа која нам је доступна не открива да ли је и у којој мери кнегиња даровала и друге манастире. У немирним временима од манастирских даровница, углавном су очуване оне које су се налазила у релативно сигурним архивима светогорских манастира. Осим поменутих повеља извесно је да је кнегиња ктиторство имала и у манастирима задужбинама кнеза Лазара, као и сопственим, у чијој изградњи је и опремању је и сама учествовала, било као жена владара или касније савладарка.¹⁴

Према поменутим актима светогорских манастира кнегиња Милица је, са синовима, даривала цркву Св. Ваведења у селу Кукњу са припадајућим јој селима, као и село Ливочу у Биничкој Морави манастиру Хиландару. Такође истом манастиру и деспот Стефан је, заједно са братом Вуком и мајком, потврдио даривање села Јабучја деспотице Јевпраксије. Манастиру Великој Лаври кнегиња је са синовима издала повељу којом његова села у Петрушкој области ослобађају давања и работа. Истом манастиру Јевгенија је и самостално издала повељу 1398. године, којом је земљу у Тргу, у Паракиновом Броду, грешком даровану духовнику Сисоју, вратила Великој Лаври. Од повеља манастиру Светог Пантелејмона сачувана су два примарка даровнице, којом Јевгенија, са синовима, пот-

¹² Ћирковић 1956, 139-152; Шуица 2011, 29-49; Порчић 2011, 269-288.

¹³ Младеновић 2007, 156 бр. II-1 (Хиландару, као друга); 176 бр. III-2 (Хиландару, као друга); 224 бр. III-1 (Великој Лаври, као прва); 230 бр. III-2 (Великој Лаври, сама); 294 бр. IV-1 (Пантелејмону, прва); 392 бр. X (Дечанима, као прва)

¹⁴ Не само да је датирање ктиторских портрета кнегиње Милице доста оквирно, већ и о иконографији истих постоји опште неслагање: Rorovich 1994, 42-51, са старијом литературом, уп. Стародубцев, 2012, 333-354; Стародубцев 2013, 267-278, са старијом литературом и прегледом мишљења. Ипак интересантно је истаћи да је, чак и у случају оспоравања изворног ктиторства, односно двојног ктиторства, попут случаја портрета у Раваници, кнегиња на истом представљена као припадница Немањића, а у одећи попут краљице Јелене, жене краља Уроша.

врђује села која су приложили кнез Лазар и властела, и дарује нова. Захваљујући овим даровима, кнегиња и њена деца, синови и кћери, добили су двадесет аделфата у поменутом манастиру. Потврда ранијих даровница, налази се и у јединој повељи издатој Дечанима, којом је кнегиња, у своје име и име својих синова, приликом посете манастиру, вратила и даровала известан број села метоху овог манастира. Обзиром да је исти заслугом кнегиње и обновљен, Милица се може истаћи и не само као нови ктитор, већ и обновитељ, односно нови оснивач истог манастира.¹⁵ Како је велики број повеља временом нестao, једино изнад поменута акта, као и поједини подаци из других извора, сведоче о улози кнегиње Милице као ктитора и патрона, али и о њеном статусу у структури власти, а посебно у случајевима где се иста јавља и као носилац ктиторског права односно као посредник између манастира и себи подложног дародавца. Иста акта додатно су важна и због потврда ранијих даровница, као и података који сведоче како о непосредном владарском домену Лазаревића, тако и о појединим властеоским поседима, па и домену саме Милице.

Како ове повеље садрже бројне податке, овде ћемо указати само на цркве и манастире који се у истим помињу, или у различитој дипломатичкој грађи, а у вези кнегиње, било као предмет даровања или место писања повеље. Међу дарованим поседима издваја се тако осам цркава, за које су уједно у појединим случајевима ово и једини средњовековни помени, или пак помени њиховог метоха. То су цркве Светог Ваведења у Кукњу, Мати Божје у Холгошти, Мати Божије у Бучју, Спасова у Хвосну, Светог Николе у Лабу, Светог Николе у Сребреници, Светог Јована Претече у Црколезу и Мајке Божје у Драгобиљу. Као место писање издваја се манастир Жупањевац.

Црква Св. Ваведења у Кукњу је представљала баштинску цркву Обрада Драгослалића, коју је он изградио са допуштењем кнеза Лазара на својом поседу. У немирним врменима која су уследила, Обраду је, због невере, кнез Стефан одузео баштину и доделио свом властелину у пронију. Међутим, како је поменута црква са поседом већ била обећана Хиландару, њу је, у договором са кнегињом Милицом и патријархом Данилом, кнез приложио Хиландару.¹⁶ Приликом оснивања ктиторије, властелину Обраду је било дозвољено да јој приложи од своје баштине село Кукањ и његове засеoke Шипачино, Новосељане и Чајетино.¹⁷ У повељи којом је кнегиња са синовима приложила ову цркву Хиландару, у њене поседе су

¹⁵ Младеновић 2007, 155-162, 229-235, 293-298, 315-328, 391-406.

¹⁶ Младеновић 2007, 155-162; Шуица 2002, 107-123.

¹⁷ Младеновић 2003, 201- 214.

увршћени још и село Присојник, као и три засеока у Храштима. Становници наведених села и засеока били су ослобођени војне службе и соћа, нису били под влашћу кефалије а од радних обавеза су имали само оне као и други хиландарски поседи. Такође, судило им се само пред владаром или пред патријархом.¹⁸ Кукањска црква опстала је и у наредном периоду, тако да је уписана у најранији сачувани османски попис области Брвеника сачињен 1477. године. У наредном периоду, црква и село су исчезли а данас на њихов положај указује поток Кукањница, у чијој се непосредној близини налазе села Шипачина, Ново Село и Чајетина.¹⁹ Према неким мишљењима на месту села Кукањ развило се село Бељак, тако да је на остацима средњовековне цркве подигнута црква Св. Марка (Марковица) у Бељаку.²⁰

По броју приложених цркава и њихових поседа издваја се даровница манастиру Светог Пантелејмона на Светој Гори, коју је кнегиња и монахиња Јевгенија издала са синовима у Новом Брду 1395. године.²¹ Међу поседима које је приложила сама кнегиња налази се Богородичина црква у Холгошту, тј. данашњем селу Огошту источно од Новог Брда.²² У истој повељи наводе се и ранији дарови које је истом манастиру учинио кнез Лазар, а које његови наследници потврђују. Међу њима се налазе и три цркве са поседима. Прва од њих налазила се у селу Бучју, које и данас постоји и налази се јужно од Западне Мораве, између Крушевца и Трстеника. Ова црква је била посвећена Богородици а припадала су јој села Бучје, Округлица, Доња Округлица и Јасиковица.²³

Посебно место међу прилозима кнеза Лазара заузимају Спасова црква која се налазила код Хвостанске митрополије и црква Светог Николе у Лабу. Уз потврду ових прилога садржаних у повељи кнегиње Милице (Јевгеније) и њених синова, сачуване су и две повеље које се односе на ове цркве а које је кнез издао 1380/81. године. Првом од њих, кнез је приложио манастиру Светог Пантелејмона цркву Светог Спаса са селима која су записана у хрисовуљама, као и са људима, виноградима, воћњацима, воденицама, брдом, пољем и ливадама. Овим поседом је, према одребама повеље, тебало да управља онај кога постави манастир а да му додељени

¹⁸ Младеновић 2007, 155-162; Шуица 2002, 112, 114.

¹⁹ Катић, Гарић Петровић 2011, 162-163.

²⁰ Кнежевић 1990, 265; Зарковић 2008, 183-201.

²¹ О поседима манастира Пантелејмона у Моравској Србији и датирању горе поменуте повеље видети: Јечменица 2014, 183-206.

²² Младеновић 2007, 293-298.

²³ Младеновић 2007, 293-298. Б. Тодић поистовећује ову цркву са Велућом. Тодић 1988-1989, 72. Ово мишљење оспорава Н. Ђокић. Ђокић 2014, 373-374.

људи раде по манастирским прописима. У каснијој интерполацији с краја 15. или почетка 16. века, наводе се границеседа, од којих поједини топоними постоје и данас у непосредној близини рушевина Мале Студенице, седишта некадашње Хвостанске епархије, двадесет километара североисточно од Пећи.²⁴

У другој сачуваној повељи из 1381. године, кнез Лазар потврђује прилог челника Мусе и његове породице манастиру Светог Пантелејмона. Међу приложеним поседима наводи се и већ поменута црква Светог Никола на Лабу. Она се налазила у близини села наведених у истој повељи - Уљаре или Горњи Закут, Трнава и Горњи Луковик, тј. на подручју које се налазило северно од Подујева.²⁵ Како је ове поседе челник Муса дао од своје државе, тј. од области коју му је владар поверио на управу, а не од његових баштинскихседа, у повељи из 1395. године, они се наводе као прилози самог кнеза.²⁶

Након потврде Лазаревих, следе потврде властеоских прилога. Као приложници Светог Пантелејмона, наводе се седам властелина, од којих њих двојица са својим женама. Војвода Никола је са својом супругом Видославом приложио цркву Светог Николе у Сребреници, заједно са самом Сребреницом, свим селима и метосима. Како овде ради о властелину Николи Зојићу, чији су се поседи налазили на Руднику, реч је о цркви која се налазила у близини рудничке Сребренице, која се највероватније налазила на једном од узвишења крај истоимене речице, притоке Јасенице.²⁷ У науци се ова црква најчешће поистовећује са црквом у селу Рамаћа.²⁸ У новије време поново је актуелизована хипотеза В. Марковића да је у питању црква манастира Велуће, изнета још 1920. године а нарочито присутна у радовима историчара уметности и архитектуре.²⁹

Војвода Новак је са Видославом приложио цркву Светог Јована Претече у Црколезу, заједно са свим селима и метохом. У питању је војвода Новак Белоцрквић, чији су се поседи налазили на Косову.³⁰ Ова ктиторија је по свему судећи установљена још у време цара Душана у селу

²⁴ Младеновић 2003, 147-161. О Малој Студеници видети: Кораћ 1976; Чанак-Медић 1995.

²⁵ О убикацији ових насеља видети: Ћирковић 1982, 177; Милојевић 1986, 11.

²⁶ Копривица 2014, 101; Јечменица 2014, 192.

²⁷ О Николи Зојићу опширније: Шуица 2000, 103-108.

²⁸ Тодић 1988-1989, 67-76, са старијом литературом и прегледом мишљења.

²⁹ Најновије аргументе за идентификацију Велуће као цркве Светог Николе приложене Светом Пантелејмону износи: Ђокић 2014, 363-388, са прегледом мишљења.

³⁰ О Новаку Белоцрквићу више: Шуица 2000, 108-110.

Црклорезу у близини Истока. Цркву је подигао извесни челник Радослав, у монаштву Јован, који је и сахрањен у њој. У њој је сахрањена и помену-та Видослава, као и њена баба Марта.³¹

Последња црква, која је наведена као прилог у овој повељи манастиру Светог Пантелејмона, је Богородичина црква у Драгобиљу, коју је приложио логотет Лука. Ова црква се налазила у долини речице Драгобиљ, југоисточно од Љига. Можемо је довести у везу са црквом у селу Дићи, коју је у првој половини 14. века подигао челник Влгдраг а која је страдала у пожару средином 15. века.³² У повељи се наводи да се прилажу и сви поседи и права какви су били у време Детоша, властелина који имао пространо властелинство које је обухватало територију између данашњег Ваљева и Љига а на којој су се тада налазила три града - Бела Стена, Непричава и Дебречен.³³

На крају и да поменемо то да је једина сачувана повеља, коју је кнегиња самостално издала, и то манастиру Св. Пантелејнома, а коју је саставио писар Радич Дртц 1. августа 1398. године у манастиру Жупањевцу. Овај манастир се налазио у оквиру комплекса средњовековног града, који се налазио на месту рушевина у истоименом селу у Левчу.³⁴ Приликом археолошких ископавања извршених 2009. и 2011. године истражени су остаци цркве и објекта за који се претпоставља да је био конак. Начин градње и остаци фрескосликарства указују на репрезентативно здање, могуће и вишеспратно, са тремом на јужнј страни. О интезиту живота у њему крајем 14. и почетком 15. века, времену када је ту боравила кнегиња монахиња Јевгенија, недвосмислено сведоче многобројни уломци керамике карактеристичне за тај период.³⁵

Литература

Благојевић М. (2004): *Српске владарке – ктитори Хиландара*, Хиландарски зборник 11, 7-26.

Gavrilović, Z. (2006): 'Women in Serbian politics, diplomacy and art at the beginning of Ottoman rule' in: *Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*, ed. Elizabeth M. Jeffreys Cambridge, Cambridge University Press, 72–90.

³¹ И. Ђорђевић 1994, 187.

³² О цркви у селу Дићи и великој некрополи око ње више: Јеж 2001, 135–147.

³³ О овом властелинству више: Томовић 2009, 93-108.

³⁴ Лазаревић 2005, 107-115.

³⁵ Рашковић, Грковић 2014, 325-326, 328.

Грујић Р. (1935): *Царица Јелена и Ћелија Св. Саве у Кареји*, Гласник Скопског научног друштва 14, 43-57.

Ђорђевић И. (1994): *Зидно сликарство српске властеле*, Београд.

Зарковић Б. (2008): *Ибарски посед манастира Хиландар*, Баштина 25, 183-201.

Јеж, Ж. (2001): *Некропола Дићи*, Саопштења 22-23 (2000-2001) 135-145.

Јечменица, Д. (2014): *Поседи светогорског манастира Светог Пантелејмона у Моравској Србији*, у: Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Београд 2014, 183-206.

Јухас-Георгиевска Л. (2002): *Књижевно дело монахиње Јефимије*, Зборник Матице српске за књижевност и језик 50, бр. 1-2, стр. 57-70.

Катић Т., Гарић Петровић Г. (2011): *Попис зеамета и тимара области Брвеник из 1477. године*, Мешовита грађа 32, 157-190.

Кнежевић Б. (1990): *Манастири у нахији Брвеник по турским пописима из прве половине 16. века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 26, 204-211.

Копривица М. (2014): *Успон и моћ властелске породице Мусић*, у: Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1395. до 1402. године, Београд 2014, 95-112.

Кораћ, В. (1976): *Студеница Хвостанска*, Београд.

Лазаревић В. (2005): *Жупањевац у Левчу: прилози за историју*, Корени, Јагодина, 107-115.

Марјановић Душанић С., Суботин Голубовић Т. (2010): *Повеља краља Душана манастиру Хиландару. Потврда о поклону манастира Св. Ђорђа и села Уложника, који је Хиландару приложила Миличица жена Радослава*, Стари српски архив 9, 63-73.

Милојевић С. (1986): *Мусићи*, Историјски часопис 33, 5-35.

Младеновић А. (2003): *Повеље кнеза Лазара*, Београд.

Младеновић, А. (2007): *Повеље и писма деспота Стефана*, Београд.

Митровић К. (2007): *Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла*, Стари српски архив 6, 209-217.

Митровић К. (2008): *Повеља деспотице Јелене Јакишић манастиру Хиландару*, Стари српски архив 7, 195-203.

Новаковић С. (1912): *Законски споменици српских држава средњег века*, Београд.

Острогорски Г. (1965): *Серска област после Душанове смрти*, Београд.

Popovich, Lj. D. (1994): *Portraits of Knjeginja Milica. Part II: In Visual Arts, Serbian Studies Vol 9, Numbers 1 & 2*, 42-51

Порчић, Н. (2011): *Дипломатички обрасци српских средњовековних разрешиних докумената*, Споменица академика Симе Ћирковића, Београд, 269-288.

Пурковић М. (1975): *Јелена жена цара Душана*, Диселдорф.

Пурковић, М. (1978): *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд.

Пурковић, М. (1996): *Принцезе из куће Немањића*, Београд.

Пурковић, М. (1996а): *Кћери кнеза Лазара*, Београд.

Рашковић, Д., Грковић, М. (2014): *Археолошка истраживања налазишта „Град“ у Жупањевицу, у Левчу*, у: Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1395. до 1402. године, Београд 2014, 319-342.

Руварац, И. (1868): Зборник Илариона Руварца, Одабрани историјски радови, св. 1, Београд 1934.

Стародубцев, Т. (2012): *О портретима у Раваници*, ЗРВИ XLIX, 333–354.

Стародубцев, Т. (2013): *Инсигније кнегиње Милице*, Ниш и Византија X, Ниш, 267-278.

Суботић Г. (1958): *Краљица Јелена Анжујска ктитор црквених споменика у Приморју*, Историјски гласник 1-2, 131-148.

Тодић, Б. (1988-1989): Прилог, бољем познавању најстарије историје Велућа, Саопштења 20-21, 67-76.

Томин, С. (2011): „Мужаствена жена“. *О једном топосу српске књижевности средњег века*. У: Жене, род, идентитет, књижевност. Зборник радова са V међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010), Крагујевац, 87–96. Стране цитиране према примерку доступном на: http://www.academia.edu/3680199/Muzastvena_zena

Томовић Г. (2009): *Посед српског властелина Детоша у XIV веку*, Историјски часопис 58, 93-108.

Ферјанчић, Б. (1994): *Византијски и српски Сер у XIV stoleћу*, Београд.

Фостиков, А. (2004): *Жена - између врлине и греха*, Приватни живот у српским земљама средњег века / приредиле Смиља Марјановић-Душанић, Даница Поповић, Београд : Clío, 323-366.

Фостиков, А. (2012): *Три документа о разрешењу рачуна Вукше Мишетића: 1405, септембар 12.; 1405, октобар 2*, Стари српски архив 11, 123–133.

Фостиков, А., Исаиловић, Н. (2013): *Дубровачко писмо госпођи Јевгенији (кнегињи Милице) о дуговима Ђерђаша и Новака Маћедола: 1399, март 5.*, Мешовита грађа 34, 7–14

Фостиков, А. (2013): *Акт монахиње Јевгеније о разрешењу рачуна Марина Лебровића: 1402, мај 23*, Мешовита грађа 34, 15–24.

Фостиков, А. (2013а): *Акт о разрешењу рачуна Марина Лебровића, 1399, јануар 30.*, Стари српски архив 12, 101–110.

Фостиков А., Петровић В. (2014): *Јевгенија монахиња кнегиња*, у: Власт и моћ – властела Моравске Србије од 1365. до 1402. године, Београд 2014, 165-182.

Ћирковић, С. (1956): *Осумњичене повеље кнегиње Милице и деспота Стефана*, ИЧ 6, 139-152.

Ćirković S. (1982): *Actes de Saint-Pantéléemôn*, Paris.

Ђоровић, В. (1929): *Силуан и Данило II. Српски писци XIV–XV века*, у: Глас СКА CXXXVI, Београд, 13-103.

Чанак-Медић М. (1995): *Богородица Хвостанска*, у: Архитектура прве половине 13. века, том 1, Београд 1995, 171-188.

Шуица М. (2000): *Немирно доба српског средњег века*, Београд.

Шуица М. (2002): *Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру*, Стари српски архив 3, 107-123.

Шуица, М. (2011): *Дубровачка писма: огледало друштвено-политичких промена у српским земљама (1389–1402)*, Годишњак за друштвену историју 2, 29-49.

Vladeta Petrović
Aleksandra Fostikov

**CHURCHES AND MONASTERIES RECORDED IN CHARTERS
ISSUED BY PRINCESS MILICA**

Summary

After the death of Prince Lazar, Princess Milica spent a decade and a half on the Serbian throne (1389-1393-1405) as regent and as a co ruler. Her life was defined by several roles – a descendant of Nemanjić dynasty, a woman of sovereign ruler, a princess and a regent, a co ruler, an even an abbess-princess. During this period Princess Milica, with her sons Stefan and Vuk or alone, issued several charters to Hilandar, Great Lavra of St. Athanasius, the monastery of St. Panteleimon and Dečani. Those charters are valuably source for many topics - the role of women ktitors, Milica status or position, confirmation of previous grants. Some of them also represent the granting of the grace (milost) necessary for the donation of foundations or lands. In addition to other information those charters record the names of eight churches and of one monastery - for some of those, this is only historical evidence. Those are: Presentation of the Blessed Virgin Mary in Kukanj, Mother of God in Holgošti, Mother of God in Bučje, Church of the Holy Saviour in Hvosno, St. Nicholas in Lab, St. Nicholas in Srebrenica, St. John the Baptist in Crkolez and the Mother of God in Dragobilje. The name of monastery is Županjevac.

Мр Небојша Ђокић*

Центар за војно политичке студије
Београд

МАНАСТИР ЉУБОСТИЊА ОД ПАДА ПОД ОСМАНСКУ ВЛАСТ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Сажетак: У тексту се даје историја манастира Љубостиње од времена пада деспотовине до Првог светског рата. Детаљније су обрађени до сада мање познати догађаји из времена аустријске владавине у првој половини XVIII века као и из времена Кочине крајине. Показано је да манастир није озбиљније страдао 1813. године као и да је био омиљен међу српским митрополитима у време прве владе књаза Милоша. Дате су и биографије готово свих старешина манастира од краја XVIII века до Првог светског рата.

Кључне речи: манастир Љубостиња, нахија Љубостиња, зеамет Љубостиња, Мелетије Марковић, Јоаникије Мачужић, Викентије Јовановић, Арсеније Стефановић, Макарије Милојевић-Лапчевић.

О манастиру Љубостињи постоји огромна литература али она је у потпуности посвећена или почецима самог манастира или проблемима архитектуре и живописа.¹ Историја манастира од освајања Османлија па до данас је врло слабо обрађена. И оно што је написано је најчешће нетачно. Овај рад представља мали допринос историји овог манастира од пада деспотовине па до првог светског рата.

Манастир Љубостиња се налази између две реке Љубостињске и Самара. Источно од олтара уздиже се брдо Ивор које се спушта од брда Самара. Северо-источно од манастира се простире брдо Камађоре а на западу Татарна. На Татарни више Грабовца налазе се рушевине “Јерининог града” док се испод Камађоре нешто изнад манастира налазе рушевине једне цркве о којој не постоје историјски подаци. Љубостињска река изви-

* Ел. пошта: ndjokic05@gmail.com

Сви датуми су, ако није другачије наглашено, по старом календару.

¹ О историји овог манастира у средњем веку видети у: Millet G., 1919, 176; Васић М., 1928, 138; Петковић В., 1950, 177; *Споменици културе НРС*, Београд 1951, 153, Дероко А., 1953, 235; *Археолошки споменици - Централна Србија*, 1956, 119; Николића Р., 1963. Ђурић С., 1985.

ре испод Самара на два сата хода од манастира где се многе речице у исту реку сустичу. Ова река никада не пресушује, шта више на пролеће и у јесен је врло богата водом. Када је Веселић 1862. године обишао манастир на Љубостињској реци је било чак 8 манастирских воденица и још неколико других и све су оне непрекидно млеле па су чак манастирске воденице биле главни извор прихода манастира. Јужно од манастира је брдо Ветерник за које постоји предање да је тако добило име јер су на њему и у прастара времена биле ветрењаче. На падинама Ветерника одмах са друге стране од манастира налазе се остаци неке старе цркве које народ зове “црквица”.² У Љубостињу се купи сабор на Св. Стевана (2/15. августа). Храм јој је велика Госпођа (15/28. августа).³ Међутим, као што ћемо даље видети раније је постојао још један сабор при манастиру и то у пролеће.

Манастир у време османске владавине

У време оснивања, Смедеревски санџак је обухватио нахије: Кучево, Некудим, Лепеницу, Левач, Сиврице Хисар (Островицу), Јагодину, Раљу, Сокол, Маглич, Љубостињу, Брвеник и Рудник. Истовремено су основани кадилуци у Смедереву (коме је припадала нахија Љубостиња) и Брвенику.⁴ Према тапу–дефтеру Смедеревског санџака из 1476. године зеамет Љубостиња, је био посед Ибрахим – бега, Малкочевог сина. Овај зеамет је доносио највећи приход у Смедеревском санџаку чак 60978 акчи.⁵ И у попису из 1516. године постоји нахија Љубостиња.⁶

У време османског пописа 1476/78. године у манастиру Љубостињи је било 9 калуђера и они су били подвргнути плаћању испенце. Из пописа се још сазнаје да је у манастиру раније било 30 калуђера.⁷ Ових 30 калуђера је било ослобођено и плаћања испенце, вероватно одмах након пада деспотовине. Међутим, већ у попису из 1476. наређено је монасима Љубостиње да плаћају пун износ испенце.⁸ Пар година касније, 1481. године спомиње се Симеон игуман манастира Љубостиње када је за њега у манастиру писан један минеј.⁹ У манастиру је 1516. године забележено

² Рушевине обе цркве као и Јеринин град спомиње и Веселић. Веселић I., 1867, 96

³ Милићевић Ђ. М., 1867, 45

⁴ Шабановић Х., 1955, 61.

⁵ Başbakanlık Arşivi - İstanbul, Дефтер влаха Смедеревског санџака Но 16. (1476/78); Миљковић – Бојанић Е., 2004, 67

⁶ Миљковић – Бојанић Е., 2004, 49

⁷ Başbakanlık Arşivi - İstanbul, Дефтер влаха Смедеревског санџака Но 16. (1476/78); Зиројевић О., 1984, 129

⁸ Миљковић – Бојанић Е., 2004, 287

⁹ Николић Р., 1963, 23; Михаиловић А. Ж., 1976, 29

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

само 7 кућа и то 6 калуђерских и једна влашка. Приход од манастира, заједно са мезром Татарном износио је 830 акчи.¹⁰ Почетком треће деценије (1521/1523. године) забележен је приход од 500 акчи.¹¹ Неколико година касније (1528/30. године) уз манастир је забележен само један чифт.¹² У четвртој или петој деценији забележен је приход од манастира у износу од 711 акчи а манастир су настањивала само двојица калуђера.¹³ Један други игуман Симеон спомиње се 1576. године у запису рукописног минеја манастира Раванице у коме се каже да је септембра 7084. године у манастиру Љубостињи исписан тај “месечник” трудом тог игумана Симеона и братије.¹⁴ У попису из времена Мурата III убележена су у Љубостињи 4 калуђера а приход је износио 1000 акчи. Калуђери су држали и 4 воденице које су раније биле у поседу неког Махмуда.¹⁵ Негде у то време, 1581. године писан је у Љубостињи један минеј трудом игумана Симеона, који је вероватно исто лице са игуманом Симеоном из 1576. године.¹⁶

У једном запису у припрати с десне стране западних врата пише да је 1. марта 1643. године (7151. године) умро јеромонах Исаија¹⁷ а у другом, недалеко од претходног, да се 1673. године вратио у свој манастир неки Јоаникије.¹⁸

В. Петковић тврди да се крајем XVII века Љубостиња налазила међу запустелим манастирима али не наводи изворе за тај свој став.¹⁹ По свему судећи то тврђење није тачно јер се 1691. године помиње као појушчи манастир. Наиме, Атансије Даскал Србин започиње своје белешке наводом како се 7191. године (1683. године) појавило знамење на небесима, звезда са западе у виду метле. Последњи датум који помиње је 7199. година (1691. г). Међу 15 српских манастира, појушчих у то време, он помиње: Студеницу, Милешево, Дечане, Осогово, Хопово, Троичин, Раваницу, Кру-

¹⁰ Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD N° 1007, Смедеревски дефтер N° 1007 (1516); Зиројевић О., 1984, 129

¹¹ Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD N° 135, Смедеревски дефтер N° 135 (1521/23); Зиројевић О., 1984, 129

¹² Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD N° 978, Смедеревски дефтер N° 978 (1528/30); Зиројевић О., 1984, 129

¹³ Nationalbibliothek – Wien, Смедеревски дефтери N° MXT 629 (после 1536) и N° MXT 632 (после 1536); Зиројевић О., 1984, 129

¹⁴ Стојановић Љ., 1902, бр. 231

¹⁵ Tapu ve Kadastro – Анкара, Смедеревски дефтер Но 166 (време Мурата III); Зиројевић О., 1984 129; Миљковић – Бојанић Е., 2004, 283

¹⁶ Стојановић Љ., 1902, бр. 765

¹⁷ Стојановић Љ., 1905, бр. 5664

¹⁸ Стојановић Љ., 1905, бр. 5699

¹⁹ Петковић В., 1950, 177; међутим В. Петковић не наводи извор за ово тврђење.

шедол, Пећ, Рачу, *Љубостињу*, Сопоћане, Морачу, Бању и Месић.²⁰ Уколико би запис црвене боје уз сликану розету на лучном тимпанону изнад источне конхе био из 1690. (према читању Р. Николића), ова година означавала би и време обнове манастира.²¹

Време аустријске владавине у првој половини XVIII века

Манастира Љубостиње нема ни у Најперговом попису из 1718. године а ни на Епшелвилцовој карти из отприлике истог веремена. Међутим у крагујевачком дистрикту управо близу манастира учртана је тврђава Tagterna а на месту где се налази манастир учртано је село чије име не може да се прочита али име почиње са словом К.²² Премда и карта и попис нису баш најпоузданији ипак можемо, са великом вероватноћом, да претпоставимо да је манастир око 1718. године био пуст.

У сваком случају Љубостиња је бар од 1726. године појушчи манастир. Наиме, Василије Станимировић из Вранеша је учио 7 година у манастиру Љубостињи код игумана Арсенија, највероватније од 1726. до 1733. године (или до 1725. до 1732. године). Рукоположен је 1734. године и постављен на нурији села Кукљина, Дренове, Јасике и Падежа. Приликом экзамирања 2. марта 1736. године духовник му је био тада већ покојни игуман Арсеније из Љубостиње. Споменимо да је свештеник Василије имао и своју воденицу на реци Љубостињској што нам поуздано говори да је и манастир на истој реци имао, у то време, своје воденице. У Витановцу је од 1728. године био свештеник Сава Недељковић родом из Козника. Њему је такође био духовник игуман Арсеније код кога се Сава последњи пут исповедио током божићног поста 1735. године. Када је белешка направљена 26. фебруара 1736. године у Витановцу игуман се још увек спомиње као жив.²³ У Бачини је од 1729. године био поп Дамјан Јанковић из села Моракова у Никшићима.²⁴ Духовник му је био тада, 7. марта 1736. године, већ покојни, јеромонах Арсеније из манастира Љубостиње. Интересантно је да му се син Радосав, стар 8 година, школовао у манастиру Ресави а не у ближој Љубостињи. И крагујевачки свештеник Радосав, родом из Тихинића у Метохији је имао духовника игумана Арсенија код кога се последњи пут исповедио на велики пост 1735. године. Приликом ексамнације 14.

²⁰ Ризнић С. М., 1888, 44 – 46 (Љубостиња с. 45, само наводи њено име).

²¹ Павловић С. Д., 1969, 158 – 159

²² Пантелић Д., 1948, 38

²³ Руварац Д., 1905, 189 – 190

²⁴ Из текста није јасно да ли села Рашевица, Јеховац и Хан припадају Бачини или Јагодини, али по свему судећи Бачини. Руварац Д., 1905, 190 и 202

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

марта 1736. године у Крагујевцу, Арсеније се, наравно, спомиње као покојни. Чак је и крагујевачки протопоп као духовника имао игумана Арсенија. И он се последњи пут исповедио на велики пост 1735. године. Поп Остоја чија се нурија састојала од села Грошчице, Забојнице и Голочела ја као духовника имао такође игумана Арсенија који се у време екзамина у Грошчици 17. марта 1736. године спомиње као покојан.²⁵ По подацима Андреје Јоакимовића на жабарској парохији²⁶ је од 1724. године свештеник био извесни Филип Обрадовић коме је духовник био Арсеније, игуман манастира Љубостиње. Последњи пут је био на исповести код њега за време последњег поста Рождества Христовог 1735. године, и том приликом је добио и духовничку цедуљу. У време екзамина 25. марта 1736. године Арсеније је био покојни.²⁷ Споменимо да по једном, нешто старијем, сведочењу екзарха Максима Ратковића сазнајемо да се раванички јеромонах Гаврило родом из Шапца на Васкрс 1733. године исповедио духовнику Арсенију у Љубостињи.²⁸ Из свега овог можемо видети да је игуман Арсеније уживао огроман углед и да је велики број свештеника имао њега за свог духовника. Мали је број монаха било тада у Србији који су се њим могли поредити по овом питању. Што се тиче датума његове смрти, као што смо видели, игуман се 26. фебруара 1736. године у Витановцу спомиње као жив а 2. марта 1736. године у Јасици као покојник. С обзиром да су и Витановац и Јасика релативно близу Љубостиње тако да вест о његовој смрти не би дуго путовала можемо врло поуздано узети да је игуман умро негде 26. или 27. фебруара 1736. године.

Веселић је забележио предање да је неки јеромонах Арсеније око 1780. године почео да обнавља манастир, прокрчивши шибље на голом крову око кубета на цркви. Затим је цркву покрио шиндром, очистио њену унутршњост од нечистоће, на место врата поставио “лесе” и први поново почео да служи у њој. Арсеније игуман, “втори” ктитор како стоји на његовој гробној плочи.²⁹ Одакле је дошао, када је рођен и када је умро није познато. Успео је да око манастира насели 10 кућа житеља који су манастир помагали у пољским радовима. Житељи Прњавора све до владе књаза Милоша Обреновића нису ништа плаћали држави осим што су давали војнике. У време када је Јосиф Веселић 1862. године обишао Љубостињу у Прњавору је било преко 30 кућа које су плаћале држави све дажбине и

²⁵ Руварац Д., 1905, 190 – 193

²⁶ Жабаре код Раче крагујевачке.

²⁷ Руварац Д., 1905, 193 – 194

²⁸ Витковић Г., 1884, 172

²⁹ “Арсеније игуманъ втори ктитор”.

нису више помагале манастир.³⁰ Мислимо да датовање Веселића (које је преузео и Путника а за њим и сви следећи истраживачи) није тачно. Око 1780. године није забележен никакав игуман Арсеније. Старешина Љубостиње 1784. године је био, као што ћемо даље видети, јеромонах Викентије Јовановић. Реч је или о духовнику Арсенију, који се помиње 1726. – 1736. године или о јеромонаху Арсенију Стефановићу који је око 1819. године обновио манастир или пак о неком трећем Арсеније из средине XVIII века а о коме немамо писаних сведочанстава.

Време Кочине крајине

Манастир Љубостиња је у годинама пред Кочину крајину био појушћи. Тако захваљујући запису на једном апостолу знамо да је та књига 1782. године припадала манастиру Љубостињи. У истој књизи се спомиње и да је након те године Љубостиња опљачкана и попаљена а да је доста људи одведено у ропство. Том приликом је Апостол дошао у руке новопазарских муслимана од којих је откупио поп Стојан Добрињац и поклонио манастиру Црна Река.³¹

Занимљиво је да су главни аустријски сарадници у Србији били свештеници, и мирски и монаси, при чему су се веома често излагали опасности да буду откривени и компримитовани. У сваком случају, аустријски агенти су се најрадије и са највише поверења обраћали управо њима. Тако су аустријски картографи који су проучавали Србију ишли под заштитом свештенства.³² Калуђерима је било најлакше да по манастирима скривају аустријске официре и да их проводе кроз земљу. Тако је игуман манастира Горњака, Исаија Стевановић, 1784. године скривао у свом манастиру два аустријска инжињеријска официра. Исте године, игуман манастира Раванице Вићентије Јовановић и игуман манастира Св. Николе “на српској Морави” Дедић обавезали су се да проведу кроз Србију два аустријска официра, преобучена у њихове слуге, а што и није било особито тешко јер је било сасвим уобичајено да се калуђери крећу по Србији скупљајући милостињу за своје манастире. Оба игумана су још пре Аустријско – турског рата 1788 – 1791. године били аустријски пензионери, примајући по 25 дуката годишње из петроварадинске војне касе. Аустријски официри Фенрици, Покорни и Митесер успели су током лета 1784. г.

³⁰ Веселић I., 1867, 94; Путник С., б. г., 15.

³¹ Стојановић Љ., 1925, бр. 8585, 8681 – 83.

³² Међу свештенством први се повезао са Аустријанцима јереј Јевтимије Петровић из Пореча који је још 1774. године ступио у везу са Маховцем који је тада био на служби у Брзаској, Оградини и Пожежени. Павловић М. Д., 1910, 9.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

да, пошавши из манастира Раванице, обиђу целу источну Србију само захваљујући томе што су – како сами истичу у свом извештају – по свим селима и манастирима имали људе од поверења, њима искрено одане. Аустријанцима су од 1781. до 1788. године активно помагали и монаси манастира Љубостиње, Каленића, Вољавче, Враћевшнице, Драче, Раковице и Моштанице, као и многи мирски свештеници међу којима се, поред већ споменутог Јевтимија Петровића из Пореча, нарочито истицао јереј Никола Радимировић из Остружнице.³³

Братство манастира Љубостиње се активно придружило Кочиним устаницима али је из доступних историјских извора тешко прецизно реконструисати сам ток догађаја. Из молбе десеторице калуђера, коју су поднели 18. јуна (по новом) 1791. године Илирској дворској канцеларији, тражећи од цара скромну пензију, видимо да се већина од њих позива на своје раније заслуге, пре рата. Један од ових калуђера био је јеромонах Вићентије Јовановић игуман манастира Љубостиње, који се такође позива на своје раније заслуге – да је аустријске официре скривао у манастиру, спроводио их и опет испраћао у Аустрију³⁴ и то све дуго пре почетка рата, вероватно још 1784. године. Али у том документу нема ни речи о борбама око Љубостиње у пролеће 1788. године.³⁵

У пролеће 1788. године, тачније 27. марта послат је заставник (Fähnrich) Вујадиновић са нешто муниције у Шумадију тачније у Кочин штаб који се налазио у манастиру Јошаници. Већ 31. марта је учествовао са Кочом и његовим људима у разбијању Кара Хасановог одреда у Багрданском теснацу. Д. Пантелић је на основу аустријских докумената извршио детаљну реконструкцију дејстава Кочиних устаника у марту, априлу и мају 1788. године. Он не помиње Кочин боравак у Љубостињи већ је код њега после 31. марта први следећи догађај напад Турака на манастир Јошаницу 7. априла. Међутим, наглашава да се првих дана априла сусретао са делегацијама упућиваних од околног становништва.³⁶ После 7. априла

³³ Павловић М. Д., 1910, 9 – 12.

³⁴ Павловић М. Д., 1910, 10 и с. 217

³⁵ В. Петковић (Петковић В., 1950, 177) тврди да код Павловића стоји да је “За време рата 1788 – 91. године игуман Вићентије Јовановић је у манастиру скривао аустријске официре.” Међутим код Павловића стоји: “dass lang vor dem Ausbruche des Krieges” тј “да дуго пре почетка рата” јеромонах Вићентије Јовановић је аустријске официре скривао у манастиру, спроводио их и опет испраћао у Аустрију. Значи, аустријски официри су боравили у манастиру дуго пре избијања рата, вероватно 1784. године јер је те године био најинтезивнији обавештајни рад по Србији. Павловић М. Д., 1910, 10, нарочито нап. 1.

³⁶ За догађања од краја марта до 7. априла 1788. године детаљно видети у Пантелић Д., 1930, 35 – 42

следећу непрекидна борбена дејства тако да никаква посета Коче и Вујадиновића не би била могућа. Павловић тврди да је у Љубостињи почетком априла 1788. године боравио и сам Коча Петровић заједно са оберлајтнантом³⁷ Вујадиновићем и мајором Бранковачким који су прокламацијом позивали народ на оружје док је манастир храном и осталим потребама помагао Кочине људе.³⁸ Док за боравак Вујадиновића у Љубостињи знамо и из других извора за Кочу можемо само да наведемо да је могуће па и вероватно био у Љубостињи око 2. или 3. априла. Међутим Бранковачки је стигао из Баната у Багрдан тек 17. априла³⁹ и никако није могао бити у Љубостињи почетком априла а због интензитета борбених дејстава у долини Велике Мораве тешко да је могао посетити овај манастир и после тога.

Павловић наводи како се заставник Вујадиновић се вратио баш када и Радич Петровић са своје друге експедиције (29. маја 1788. године) и са собом је довео игумане манастира Драче и Љубостиње као и попа Радосава Чорбића из Липовца (коме су Турци одвели сву фамилију) а који се такође налазио у Љубостињи. Вујадиновић није могао да нахвали њихову храброст јер су се пуна три месеца, од почетка рата, држали према надмоћнијим Турцима.⁴⁰ Међутим, Вујадиновић је тог 29. маја само послао писмо својим претпостављенима. Из писма архимандрита Гргетка Д. Плевицког игуману Хопова Василију Недељковићу, послатог 27. маја из Сремских Карловаца, сазнајемо да су у то време у Земуну већ налазили и игуман Викентије и свештеник Радосав Чабрић.⁴¹ Поставља се питање кад су монаси напустили Љубостињу. До растурања Кочине чете је дошло после неуспешне борбе су Турцима 29. априла код Баточине. Одавде су се остаци његове чете повукли у Марковац где се налазио због из двадесетак села јагодинске нахије. Одмах након тога се овај због разбежао – неки у шуму а неки у Банат.⁴² Пошто су борбе престале првих дана маја вероватно су негде у то време и монаси из Љубостиње напустили свој манастир и упутили се ка северу. Дакле, манастир Љубостиња је похаран првих дана маја 1788. године.

Колико је било монаха у манастиру 1788. године не знамо али бар двојица су пребегла у Аустрију. Поред већ споменутог старешине манастира јеромонаха Вићентија Јовановића био је то Макарије Драгутиновић.⁴³ Тешко је рећи колико је дуго манастир био напуштен али највероватније не дуго.

³⁷ Вујадиновић је био заставник а не оберлајтнант (капетан).

³⁸ Павловић М. Д., 1910, 35 нап. 1

³⁹ Пантелић Д., 1930, 42

⁴⁰ Павловић М. Д., 1910, 73

⁴¹ Руварац Д., 1906.

⁴² Пантелић Д., 1930, 44 – 47

⁴³ Павловић М. Д., 1910, 217

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

Први српски устанак

Већ неколико година по овом рату Љубостиња је, макар делимично поново живописана. Наиме, на северном зиду припрате, до “гробнице” кнегиње Милице налази се фреска из 1799. године са именом “Димитри Баса, раб Божији.” На тој фресци је записано: “Господи да буде благословеније свјетија Атонскија Гори.”⁴⁴

По једном поузданом писаном извору - “Описаније њеких манастиреј в Србији находјашчихсја”, из 1804. или 1805. године каже се да је “Љубостјења в нахији Јагодинској на Љубостјени рјеч. појушчи”.⁴⁵ Другим речима пред почетак, или бар на почетку Првог српског устанка Љубостиња није била пуста. На жалост за сада нисмо могли да утврдимо ко је био настојатељ манастира у то време.

Још на почетку Устанка, дошло је 1804. године до једног продора Турака из Карановца и Трстеника, који су прешли Западну Мораву, затим запалили неколико села, убили неколико људи, опљачкали и две цркве (једна од њих је највероватније била црква Светог Николе у Својнову) и манастир Љубостињу.⁴⁶

Следећи настојатељ манастира за кога знамо је Настасије⁴⁷ кога је народ звао Козак (Казак). Настасије је дошао у Љубостињу за време Првог српског устанка. Са Руском војском је дошао до Варварина а одавде до Љубостиње. Због ситуације у којој се налазила цела Србија није могао радити на унапређивању манастира па није ништа ново подигао а ни старо обновио. Али је зато остао у сећању народа као “веома опак и суров у одбрани добра манастирског од било каквог насртаја”. Он је повремено купио људе из околине, образујући чете и нападао Турке, прискачући у помоћ и појединим Карађорђевићим војводама.⁴⁸

По натпису на манастирском звону то звоно је 1807. године Љубостињи поклатио Огњан Милутиновић из Неменикућа.⁴⁹

Негде око 1810. године извесни Радић је уступио вођњак манастиру Љубостињи. Његов син је 1825. године затражио да му се тај вођњак врати. Књаз Милош је писмом од 14. септембра 1825. године потврдио да син

⁴⁴ Михаиловић А. Ж., 1976,19

⁴⁵ “Описаније њеких манастиреј в Србији находјашчихсја” у Перовић Р., 1978, бр. 52, 105

⁴⁶ Савић Б. В., 1988, бр. 57, 110.

⁴⁷ И Јосиф Веселић и Севастијан Путник не знају за Вићентија Јовановића већ после Арсенија стављају Настасја Козака.

⁴⁸ Веселић И., 1867, 94; Путник С., б. г., 16

⁴⁹ Стојановић Љ., 1903, бр. 3849. Звоно су скинули и однели Аустро – угари за време Првог светског рата.

не може да тражи повраћај тог воћњака. Истовремено је потврдио и манастирско власништво над ливадам који су кметови манастиру уступили.⁵⁰

Око 1807. године доселио се из Топлице у село Балу Воду Јован Ђогатовић који је био пуки сиромаш. Отприлике у то време доселио се његов пашеног у Прњавор манастира Љубостиње. Убрзо је Ђогатовић отишао код пашенога да би мало касније замолио ондашњег попа Спасоја из манастира Љубостиње да му дозволи да сагради воденицу да би имао од чега да живи и да издржава децу док се ситуација у Топлици не смири и он врати тамо. Ђогатовић је обећао и да ће пре повратка у Топлицу поклонити воденицу манастиру. Но, Ђогатовић је воденицу присвојио па је игуман манастира Љубостиње Мелетије Марковић 28. априла 1837. године поднео тужбу у Крагујевцу (Прилога Н^о 516 од 28. априла 1837. године у Крагујевцу) против Радивоја Јовановића (Ђогатовића) сина поменутог Јована који је живео у Великој Дренови.⁵¹

Војвода Антоније Пљакић је 1813. године поклонио манастиру једно јеванђеље које је 1851. године обновио његов син Константин, ађутант књаза Александра Карађорђевића.⁵²

Прва влада књаза Милоша Обреновића

Нема података да је Љубостиња озбиљније страдала при паду Србије 1813. године. Напротив, већ јуна 1814. године митрополит београдски Дионисије борави у Љубостињи и том приликом руполаже најмање три свештена лица. Најпре 18. јуна рукополаже у монаха Никифора Миљковића, затим 21. јуна у јереја Цветка Поповића из Глибовца и најзад 24. јуна у јереја Вукомана Вукосављевића из Стубла (некадашњег округа крагујевачког).⁵³

Јеромонах Арсеније Стефановић, родом из Црне Реке, је био један од највреднијих и најпредузимљивијих старешина овог манастира. Он је 1819. године обновио манастир, подигао главни манастирски конак и једну воденицу. Поново је окупио око себе братство.⁵⁴ Снабдео је цркву свим потребним светим сасудима и књигама а стамбене објекте (“кућу”) намештајем и стварима. Народ га је дубоко поштовао.⁵⁵ Иконостас у цркви је постављен 1822. године у време књаза Милоша Обреновића и митрополи-

⁵⁰ Крстић В., Петровић Н., 1973, 517 (бр. 1605 од 14. јуна 1825. године)

⁵¹ Ђорђевић Р. Т., 1926, 181

⁵² Путник С., б. г., 31

⁵³ АС – ДС – РН^о 196/837, лист 57, 61. и 67.

⁵⁴ Веселић И., 1867, 94; Путник С., б. г., 16

⁵⁵ Веселић И., 1867, 94; Путник С., б. г., 16

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

та Агатангела а трудом и трошком јеромонаха Арсенија Стефанофића и браће: Нићифора Поповића, Нестора Миљковића и Арсенија Поповића.⁵⁶ Арсеније је умро 1835. године и гроб му се налази пред самом црквом са десне стране западних врата.⁵⁷

Већ смо споменули да се раније при манастиру скупљао још један сабор – и то на Ђурђевдан. На жалост, 23. априла 1819. године дошло је до убиства током свађе на сабору у Љубостињи о чему је Димитрије Георгијевић одмах обавестио књаза Милоша.⁵⁸

Првих година владавине књаза Милоша архијереји су се жалили да свештеници по селима крију куће, и тако умањују димницу. Књаз Милош је марта 1818. године наредио да се свештеници опомену да не скривају ни једну кућу и да, ако се слична појава и у будућности открије, владике имају право да свештенике казне по својој вољи. И заиста свештеници ће бити кажњавани од митрополита чак тучени и затварани.⁵⁹ Један докуменат упућен 1818. године из Јагодинске нахије књазу Милошу у Београд, показује како је је сакривање домова изгледало у стварности. За 15 побројаних парохија, од којих су четири биле манастирске (Каленић, Љубостиња, Ивковић, Јошаница), а остале мирске, тачно је наведено колико кућа има по харачком тефтеру, колико је приказано архијереју а колико сакривено. Од укупно 2543 куће приказано је свега 2023 а сакривено чак 520, односно готово 20%. У нурији Симе Матовића (села Лободер, Рајинац, Дубић горњи) од 50 кућа сакривено је чак 22. Од 363 куће у нурији манастира Каленића сакривено је 72 а од 123 куће манастира Љубостиње сакривено је 45.⁶⁰ Управо због овог случаја смењен је 1819. године дотадашњи темнићки протопрезвитер Јанко из Обрежа а на његово место постављен јереј Стојан Милићевић из Варварина.

Интересантно је да је Милош био тај који је давао дозволе монасима да иду по поједним нахијама и скупљају милостињу за своје манастире. Тако је “Објављенијем са писмом господаревим” од 10. октобра 1820. године одобрио архимандриту Милентију Павловићу из Враћевшнице да скупља милостињу по Пожаревачкој а игуману Љубостиње Арсенију по Јагодинској нахији.⁶¹

⁵⁶ Вујић Ј., 1999, 76 – 77; Стојановић Љ., 1903, бр. 4018

⁵⁷ Путник С., б. г., 16; Веселић тврди да је умро 1830. године. Веселић И., 1867, 94; Павловић С. Д., 1969, 159

⁵⁸ АС – ЗМП 824.

⁵⁹ Архив САНУ бр. 994; Радосављевић Н., 2007, 223

⁶⁰ Перунички Б., 1975, 104, 107 – 109; Радосављевић Н., 2007, 223 - 224

⁶¹ Петровић В., Петровић Н., 1882, 398

Јеромонах Арсеније, настојатељ манастира Љубостиње писао је књазу Милошу 17. априла 1821. године препоручујући да се Симеуна Поповића постави за учитеља у село Медвеђи у јагодинској нахији.⁶² Из народне кесе је 18. марта 1827. године даривано 100 гроша игуману Љубостиње.⁶³

Јереј Никифор Поповић поклонио је манастиру 1823. године један сребрни крст (који су однели Аустро – угари током Првог светског рата). Јеромонах Арсеније Стефановић поклонио је 1828. године један путир.⁶⁴

Братство манастира Љубостиње се октобра 1828. године обратило преко обор кнеза Василија Поповића, књазу Милошу да им дозволи да по Пожешкој нахији прикупља милостињу и да им се за то изда посебна исправа како не би били узнемиравани.⁶⁵

Током двадесетих и тридесетих година XIX века београдски митрополити су врло радо боравили у Љубостињи. Митрополит Агатангел је септембра 1825. године боравио у манастиру и том приликом је ту 10. септембра 1825. године рукопожио у јереја Мијаила Поповића из Орашја.⁶⁶ Митрополит Антим је боравио у Љубостињи маја 1828. године.⁶⁷ Митрополит Мелетије ће у Љубостињи 8. септембра 1833. године рукоположити у јереја Ристу Поповића из Рековца.⁶⁸ Архиепископ и митрополит београдски Петар је 30. јуна 1834. године у Љубостињи рукоположио јереја Младена Поповића из Коњуше.⁶⁹

Након јеромонаха Арсенија дошао је 1835. године на чело манастира каснији архимандрит Милентије Марковић родом из села Вранеша.⁷⁰ Јеромонах Мелетије (Милентије) је 8. августа 1837. године произведен за игумана манастира Љубостиње.⁷¹

За крај 1836. године имамо и први поуздани извор о братству манастира Љубостиње. Старешина манастира је био јеромонах Мелетије Марковић кога је рукоположио Кирил Митрополит Београдски 25. августа 1826. године у Београду. Поред њега братство манастира су чинили јеро-

⁶² АС – ЗМП 5765.

⁶³ Петровић М., 1899, 184.

⁶⁴ Путник С., б. г., 31

⁶⁵ Архив САНУ бр. 8582.

⁶⁶ АС – ДС – РН^о 196/837, лист 65.

⁶⁷ Антим је 27. маја 1828. године рукоположио у јеромонаха Натанаила Влечковића који ће 1836. године бити у манастиру Туману. АС – ДС – РН^о 196/837, лист 56

⁶⁸ АС – ДС – РН^о 196/837, лист 65

⁶⁹ АС – ДС – РН^о 196/837, лист 67

⁷⁰ Путник С., б. г., 16

⁷¹ АС – КК – XXXV – 493 лист 1., Н^о 198.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

монах Макарије Петровић кога је рукоположио Антим Архиепископ Београдски 30. новембра 1830. године у Београду, јеромонах Никифор Миљковић кога је рукоположио Дионисије Митрополит Београдски 18. јуна 1814. године у Љубостињи, јеромонах Јоаникије Обрадовић кога је рукоположио Доситеј Епископ Тимочки 3. фебруара 1833. године и јереј Нича Поповић кога је рукоположио Дионисије Митрополит Београдски 1814. године.⁷²

У оквиру својих брига о стању у српској цркви, митрополит Петар посвећивао је особиту пажњу манастирима и монаштву у њима. „Митрополит Петар је одредио који се манастири имају сматрати за царске лавре, а који за општежића, а који опет за метохе. Мањи и незнатнији манастири били су претворени у парохијске цркве“.⁷³ Ово је било особито резултат поштовања заслуга старих „духовника за очување вере, писмености и народности“. И кнез и митрополит ценећи ово, ревносно су се старали „о унапређењу отачествених манастира“. Нешто мање су у први мах томе биле изложене цркве, али ускоро у томе нису ни оне заостајале. А као резултат тога види се из онога што је према њима учињено у периоду август – децембар 1836. године.

Први корак ка томе учинио је кнез Милош. Он је 18. августа 1836. године упутио писмо Државном савету са жељом да овај преко Исправничества⁷⁴ сазна одређене податке о манастирима и њиховим парохијама. Он је захтевао да се у сваком округу⁷⁵ сачини списак манастира који се у њему налазе, затим назначи колико ком манастиру припада парохија, и села у њима. Затим „колико у ком селу кућа и колико душа имаде“. Овако сачињен попис имао је да се пошаље Државном савету на употребу.⁷⁶

Други корак учињен је од стране Конзисторије 20. августа 1836. године. На 20. заседању – седници одржаној 20. августа 1836. године под тачком 173 имао је своје излагање референт „економије црковне“ Д. Јоановић. Он је говорио и о потреби вођења „рачуна“ у црквама и манастирима, те да се са тиме требају да упознају сви, како би се ови „тачно водили“.

Чланови Конзисторије су прихватили предлог који је поднео Јоановић. Сагласили су се да се они за манастире почну водити од 1. септембра „због начала Индикта“. А за мирске цркве је договорено „да се упита његова Светлост, хоће ли ове рачуне зачети од Дмитрова дна или од новог

⁷² АС – ДС – РН^б 196/837, лист 57.

⁷³ Слијепчевић Ђ., *Историја српске православне цркве*, књ. 2, Београд 1991, 341.

⁷⁴ Органа управе, мешавине судске и полицијске власти.

⁷⁵ Територијалној јединици.

⁷⁶ Детаљније о овом попису видети у: Ђокић Н., Поповић Љ., 2005, 12 – 27.

Грађанског года, да би ово било саобразно предавању рачуна од други грађанскиј надлежатељства.“ Исто тако истакнута је потреба постављања татора при свакој мирској цркви, као и сваком манастиру где по један калуђер живи.

Закључке овог састанка митрополит је у форми писма упутио кнезу Милошу. Овако сачињено писмо је гласило:⁷⁷

„Ваша светлост
Милостивјејши Господару

По Начертанију о Духовној власти од Ваше Светлости Милостивјејше изданом имају у напредак⁷⁸ како манастири тако и мирске цркве предавати рачун о приходима и расходима, и зато је нужно, да им се објави време, од ког ће рачуне морати предавати, да би иј од оног доба почели и водити, јер ово вођење рачуна до сад није било опшчеупотребително, ниј дужностно.

У опшчежителним манастирима и то уреднима као Каленићу, Љубостињи, опредељују се 1 септемврија, као у почетку новог црквеног года, дужности братству, ком ће сирјеч Намесник, Еклизарх, као иконом, кои служитељ нурие⁷⁹ бити. Онда они и прегледају, шта су за прошлу годину добили, шта ли потрошили. Оснивајући се на ово употребленије, нашла је Консисторија за добро, да се у манастирима са већим числом братства од 1 септемвра тек. год. рачуни предају, и зато им је заповедила, да од овог дана рачуне о приходима и расходима точно и совјестно почну водити, како ће иј у ово доба будуће године моћи предати.

Но за мирске цркве није могла ово установити будући ће ове пред надлежним Исправничествама и у присуствију надлежни протојереја рачуне предавати, и отуд ће се Консисторији шиљати. Зато се види Консисториј, да је у свом реду, да време предавања ови рачуна буде соотвественно⁸⁰ времену када се рачуни од други надлежатељства предају. И по тому долази Вашу Свјетлост покорнејше умолити, да би време ово височајше определити и Консисториј јавити милост имали.

Овде има Консисторија приметити да по нашим црквама, нарочито селским свуд ни татора, и ако има, да нит су уредно постављени, нит ко од власти за њи знаде; а код вођења рачуна мирски цркви нужно је, да се татори свуда уредно поставе. О овом поставленију татора мненије је Консисторије, да би сваки Протојереј по свом Протопресвитерату и с њим од-

⁷⁷ Писмо се због његове важности даје у целини.

⁷⁸ У будуће.

⁷⁹ Парохије.

⁸⁰ Одговарајуће.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата ређениј чиновник од мирске власти зашли, и у согласију с местним парохом и кметовима тудоре при свима црквама поставили, и уједно и у вођење рачуна упутили.

Осим мирски црквиј, да се тудори поставе и при манастирима, у којима је само по један калуђер; а зато што без контроле, које при једноме нема, вођење рачуна није путно.⁸¹

Да не би ова Комисија, састојећа се од Протојереја и једног чиновника, само ови тудора ради путешествије чинила, могао би јој се придати⁸² и другиј многоважниј и необходимо нужниј посао сирјеч: Сочинение уреднога и точног Списка о свему имену⁸³ покретном и непокретном како мирски црквиј тако и манастира. Консисторији није у знању, да се овакови списци од црквиј налазе, а держи, да су необходимо нуждни;⁸⁴ зато и предлаже, да би се ови, и то једним путем, с намештењем тудора сочинили. Протојереји су писмени, а и одређениј чиновник мирски могао би имати свога писара; и тако би могли Списци⁸⁵ они у три копије преписани бити, од којих би по једна Вашој Светлости или Управителном Совјету, друга Консисторији, трећа надлежном Исправничеству вручена⁸⁶ била. Тако би при Канцеларији Ваше Светлости или Управителнога совјета и при Консисторији налазили се Списци од свију Цркви Књажества, а код Исправничества од налазећих се у његовом окружију.

Које Вашој Светлости представљајући, моли покорнејше Консисторија, да би имали милост решити, од кад ће мирске цркве рачуне почети предавати; хоће ли се комисијом тудори по црквама одредити, и у исто време Списци о имању покретном и непокретном црквиј сочинити.

У Београду
20 августа 1836.
№ 173

Петар Јовановић
Епископ Београдски Митрополит Србски⁸⁷

Исправничество окружја Јагодинског је 17. октобра 1836. године одговорило Совјету на горе постављена питања:

“Високославному Књажеско-Србском Управителному Совјету⁸⁸

⁸¹ Обавезно.

⁸² Додати.

⁸³ Имању, имовини.

⁸⁴ Неопходно потребни.

⁸⁵ Спискови, пописи.

⁸⁶ Уручена, предата.

⁸⁷ АС – КК – XXXV – 460.

Небојша Ђокић

Исправничество Окружја Јагодинског Рапорт

По налогу Високославног Совјета од 19. Августа т. г. Н: 2005.А. прописало је Исправничество ово Монастире и Парохије Монастирске у Окружју овом наодеће се, кои Списак с највећом покорношћу рапорту овом прилаже.

У Окружју овом сад само три Монастира има; Каленићи, Љубостиња и Јошаница, а соталиј као: Крушевички, Орашкиј Ивковачкиј и Својновачкиј сад су под правлением Мирског Свештенства и као Мирске Цркве самтрајусе.

Но 1440
17. Октомврија
у Јагодини

Исправник Окру. Јагодинског
Аранђел Милосављевић
Секретар Исправничества
Стеван Аранички”

На листу 281. дат је “*Списак Монастира и парохија Монастирскиј у окружју Јагодинском*”. Па се ту за Љубостињу дају следећи подаци:

			число у селима		сума у парохији	
			кућа	душа	кућа	душа
1.	село	Прњавор љубостињски	27	191		
2.	село	Грабовац	56	283		
3.	село	Богдање	53	345		
4.	село	Планиница	23	130		
5.	село	Раинац	48	336		
6.	село	Лободер	13	78		
7.	село	Мијаиловац	31	188		
					251	1551

Истовремено је дато још и ово објашњење:

“Високославному Књажеско-Србском Управитеному Совјету⁸⁹
Исправничества Окружја Јагодинског Рапорт

По виском налогу високославног Совјета од 8ог Септембра т. г. Н 2168А. изаслало је Исправничество ово члена свог Г. Давида Милисављевића и он је с надлежним протојерејем у окружју овом пописо имања Црковна поретна и непокретна: при свакој Цркви поставили су из најодобра-

⁸⁸ АС – ДС – ПБfHо30/836, препис лист 279

⁸⁹ Исто, препис лист 282

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата нији људи татора, коме су дужност његову истолковали и преписали су имања и стање свиу Цркви и Манастира Јошанице у ком један калуђер живи ./ у м. Каленићу и Љубостињи има повише калуђера ./ по изданом Исправничеству под 15 Септемвра т. г. Н 2236.А наставленију у три образска, од којих два с највећом учтивошћу рапорту овом прилажући шиље Исправничество вискославном Совјету.

Н 1441
? (истргано) октомвриа 1836.
у Јагодини

Исправник Окружја јагодинског
Аранђел Милосављевић
Секретар Исправничества
Стеван Аранички”

(на полеђини стоји да је примљен 20. Октовра 836. год. Но 2550. А.)

Крушевачки протојереј Милован Протић је почетком 1837. године замолио Митрополита да ђакона Теодор Стефановића рукоположи за презвитера и постави обштеству Крушевачком за пароха.⁹⁰ Митрополит је убрзо испунио протину жељу рукоположивши Теодора у презвитера али га је након тога упутио најпре у манастир Љубостињу на “поученије” тек након чега би преузео парохију у Крушевцу.⁹¹

Међу другим манастирима у Србији 1837. године је пописан и манастир Љубостиња. У Јагодинском округу комисију су чинили помоћник начелства Илија Вукићевић, члан окружног суда Мојсило Јанковић, окружни прота Јован Димитријевић и писар Мијат Остојић. Комисија овако описује манастир Љубостињу: ”Овај је манастир, по казивању, кнегиња Милица сазидала (које је године сазидан не зна се) и посветила га успенију Богоматере. Он износи у дужину 10, у ширину 3 а у висину 12 хвата, и изнутра је старим моловањем био украшен, но Турци су то на много места искварили и порушили а и саме су неке натписе старе с летописом сатрли. После године 1819 обновљен је трудом блаженоупокојеног јеромонаха Арсенија Стефановића и сад је средњег великољепија.”⁹²

Комисија је са једне фреске прочитала да је Милица умрла 11. индикта 14. дана.⁹³

Књаз Милош је желео да пренос моштију светог краља Стефана Првовенчаног из Каленића у Студеницу буде нов знак васкрсавајуће српске државе, славе и снаге. За то је у једном писму од 19. септембра 1838. го-

⁹⁰ АС – Митрополија – No. 37/37.

⁹¹ АС – Митрополија – No. 54/37.

⁹² Милићевић Ђ. М., 1867, 42

⁹³ Милићевић Ђ. М., 1867, 44. По Милићевићу Милица је умрла 11. новембра 1405. године. Милићевић Ђ. М., 1867, 1867, 43 нап. 1

дине писаног из Пожаревца Попечитељу просвете Тенки, написао да се тај посао по рђавом јесењем времену не може извршити. Унутрашњи немири и неспоразуми умножили су се у Србији током 1839. године па књаз није могао да изврши свој план. То је урађено под намесништвом. Тако су 19. августа 1839. године дошли на конак у Калинић митрополит Петар и владике ужички Нићифор, неготински Доситије и тимочки Максим. Поред њих у манастиру су коначили и један саветник, по један чиновник из свих седамнаест округа и из сваког среза по један кмет а добровољним гостима није било броја. Свечани спровод је кренуо 20. августа 1839. године, носећи ђивот светог краља на рукама и певајући песме из Србљака. Те вечери су коначили у Љубостињи. Сутрадан, 21. августа су кренули за Карановац где су коначили одакле су 22. августа наставили пута да би тог дана коначили у Дубочици. Коначно 23. августа стигли су у Лавру Студеницу где су мошти унете да преноће у “краљевој цркви”. Сутрадан 24. августа 1839. године, после свечане божије службе пренете су мошти светог краља из краљеве цркве у Лавру где је постављен ђивот са десне стране царских двери где бораве и данас.⁹⁴

Братство манастира Љубостиње су 1841. године сачињавали архимандрит Мелетије Марковић и јеромонаси Макарије Петровић, Јоаникије Обрадовић, Никифор Миљковић и Никифор Поповић.⁹⁵

Из митрополије су 13. маја 1841. године архимандриту Мелетију поручили да свештеника Максима Поповића пошаље у Љубостињу на епитимију. Архимандриту је 28. јуна јављено да јереја Максима који се за време епитимије у Љубостињи добро владао може користити за сва свештено дејства осим литургије. Још пре тога 23. јуна Максим је од митрополита тражио милост.⁹⁶ Споменути архимандрит је молио митрополита да му дозволи да посети Фрушкогорске манастире што му је и одобрено 5. јуна 1841. године.⁹⁷ Због врло тешког стања у коме се већина манастира налазила државни Совјет је донео решење да се општежитељним манастирима изда 20.000 гроша чаршијских што је потврдио и књаз. У складу са тим Попечитатељство просвјешченија је 25. јуна 1841. године о томе известило митрополита додајући да је донета одлука начелства настојатељима манастира издају по 900 гроша чаршијских. Митрополит је већ 27. јуна обавестио настојатеље општежитељних манастира да ће сваки манастир на обраду земље добити по 909 1/11 гроша добрих. О томе је обавестио и

⁹⁴ Милићевић Ђ. М., 1867, 49 – 50

⁹⁵ АС – Митрополија – Е 18/1841.

⁹⁶ АС – Митрополија – Е 306/41; АС – Митрополија – Е 412/41; АС – Митрополија – Е 418/41.

⁹⁷ АС – Митрополија – Е 359/41.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата друге епископе. Попечитељство просвјешченија је споменуте паре посла-ло 19. јула 1841. године.⁹⁸

Љубостиња у време уставобранитеља

Архимандрит Мелентије је почетком 1842. године јавио митрополији како су манастиру неопходно нова звона.⁹⁹ Након смене династије и дола-ском уставобранитеља на власт похапшени су и многи свештеници и мо-наси присталице Обреновића. Углавном су за казну слане на епитимију. Међу њима је био и архимандрит Мелентије који кажњен епитимијом у манастиру Рача. Пред крај 1842. године дозвољено му је да се врати у Љу-бостињу што је он и урадио првих дана 1843. године.¹⁰⁰ Да би свештенике и монахе привукла на своју страну нова власт је током лета 1842. године поделила помоћ многим манастирима и црквама. Помоћ је добила и Љу-бостиња на шта је у јесен 1842. године захвалио Макарије игуман Љубос-тиње.¹⁰¹

У то време свештеници из 5 парохија у околини манастира добијали су своје печате од старешине манастира Љубостиње. Крајем 1842. године одлучено је да и свештеници тих парохија добијају пешате од јагодинског протопрезвитера. Почетком 1843. године прота јагодински Јован Димит-ријевић је обавестио митрополију да је свештеницима из споменутих па-рохија поручио да надаље долазе код њега по печате али је истовремено послао и писмо љубостињског братства које се бунило због такве одлуке. Због тога је митрополит после пар месеци променио одлуку и одлучио да остане по старом.¹⁰² Интересантно је да је раније кажњени архимандрит љубостињски Мелетије крајем 1843. године послат за члана Апелацијског суда.

Архимандрит Мелетије никако није могао да се помири са новом влашћу у Србији па је, премда постављен за члана Апелацијског суда по-бегао из земље. Ипак после одређеног времена предомислио и тражио одобрење од државних и црквених власти да се врати па му је крајем 1845. године дозвољен повратак у Србију.¹⁰³

⁹⁸ АС – Митрополија – Е 406/41; АС – Митрополија – Е 411/41; АС – Митропо-лија – Е 475/41.

⁹⁹ АС – Митрополија – No 143/42.

¹⁰⁰ АС – Митрополија – No 827/42; АС – Митрополија – No 55/43.

¹⁰¹ АС – Митрополија – No 685/42.

¹⁰² АС – Митрополија – No 65/43; АС – Митрополија – No 481/43.

¹⁰³ АС – Митрополија – No 964/45.

Мелетије Марковић је био старешина у Љубостињи до 1847. године када је посвећен за епископа шабачког. До његовог старешинства Љубостиња је била скоро сасвим без ораће земље због чега је Милентије одмах чим је постао старешина започео са настојањима да манастир обезбеди са земљом. Он је од аге трстеничког купио за манастир поље поред Мораве звано Кључ као и још више мањих плодних њива. Откупио је и три агинске воденице на Љубостињској реци а једну нову подигао. Цркву је покрио ћерамидом, набавио прва звона, почео да зида камени зид (град) око манастира.¹⁰⁴ Са државном комисијом ограничио је манастирске шуме и у тим границама оне су се очувале све до између два светска рата. У свим пословима је био веома предузимљив и одличан духовник и домаћин.¹⁰⁵ Вероватно је овај његов успешан рад допринео да 1847. године доспе на епископску столицу.¹⁰⁶

Пред крај свог управљања Љубостињом архимандрит Мелетије је 3. марта 1846. године упутио писмо митрополиту Србије са молбом да оправу конак: “Неке поправке које сам рад да учиним по конаку до велике оне две собе за отмијене Госте које су од звонаре у којој је Ваше Високо Преосвјашченство ноћивало да даском патошем и једну и другу просечем и да и поправим колико се може боље, тако исто у доњој авлији куће старе Мусавирске то јест за прост свет, који у свету Обитељ долази, да поправим и препокријем ако се летос може, тако мислим да ће прећи више од хиљаде гроша, а може бити и две, зато молим за дозвољење Ваше Високопреосвјашченство.

Тако с покорностију достављам до унаћа Вашем Високопреосвјашченству да сам овие дана са оцем Јоаникиом намесником наше свете обители отишао у Манастир Каленић да видимо како је покривена црква и репетирана, тако што се тиче покривача врло ми се допала, само могла је стреја веће бити, или темел који је стари исечен и нови од камена измештен није ми се допао, јербо камење пре лепливано креч измрзо, могао би га с једним дрветом свега развалити.” Митрополит је 14. марта 1846. године одобрио оправку манастира Љубостиње: “Дозвољавам да ви можете оправку конака манастира предузети, под том обаче условом, ако Мнтир за тај посао довољно новаца има да не буде принуђен у дуг уваљивати се.”¹⁰⁷

Ево шта у манастирском инвентару из 1847. године, између осталог пише о манастиру: “Црква храм Успеније прес. Боци. Света трпеза на

¹⁰⁴ Веселић I., 1867, 94; Путник С., б. г., 16

¹⁰⁵ Путник С., б. г., 16

¹⁰⁶ Путник С., б. г., 17

¹⁰⁷ Музеј СПЦ Архив бр. 156.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

једном стоплу. Темпло с распјатијем, престолним, празничним и апостолским иконама, с царским и сјевернојужним дверима.

Манастир је, између осталог поседовао 12 икона празничниј за цјеливање, 1 икона храму Успенија с первазом, 1 Антиминс, 1 Плаштаница на мушеми измалана, 3 Звона, 2 нова, 1 старо од времена Карађорђевог, 1 Конак на каменом подруму с 2 боја од 9 соба и 1 трпезарија, 1 Мутавка с једном собом за ашчију, 2 меане по с једном собом, 5 воденица с 9 витлова, 1 кућа од дрвета, стара, 1 Амбар с 4 пресека за жито, 1 Бачија (стан), и огнарица дрвена, стара, 2 Салаша (кош) за кукуруз по од 200 врећа, 2 Ара зидата за коње, 2 Кошаре за волове, 1 Ограда око цркве од камена зидата, 1 Бунар у авлији с гвозденим синциром. Манастир је располагао са 37 богослужбених књига а наведено је и 1 портрет Гос. Епископа Мелетија.”¹⁰⁸

Након Милентија дошао је 1847. године за старешину Љубостиње архимандрит Јанићије Мачужић (Јоаникије Обрадовић)¹⁰⁹ рођен у Сугубини у Левчу. Време управе архимандрита Јанићија је време највећег успона манастира Љубостиње и у духовном и у материјалном погледу. По општем уверењу Љубостиња је била једна кошница, препуна свега и свачега права уређена кућа у којој је свако од братије и служитеља био на свом месту и задовољан радио свој посао. Ред, рад и дисциплина, чување и неговање народних обичаја, високи морални ниво старешине и братства учинили су да је Љубостиња средином XIX века служила за узор и углед надалеко по Србији.¹¹⁰

У Манастиру Љубостињи 1848. године почела је оправка звонаре о чему сведочи и писмо које је 9. априла 1848. године упутио Јоаникије Обрадовић, игуман љубостињски, београдској конзистерiji: “Као што је звонара манастира овог стара и тако ослабила, да готово већ се на њој звона држати немогу, и као што је звонара иста, задужбина почев. Господара Кара Ђорђа, тако је син његов Свјетли наш књаз Александар Карађорђевић приликом доласка његовог овде у манастир, звонару ову ослабљену промотрио, и на зидање нове звонаре на истом месту од камена, 100 (дуката) цесара: дати изволио, тако братство у согласију са мношћу нову од камена звонару, по вољи Свјетлаго књаз на истом месту гди стара звонара сада, зидати вознамјерава жертвујући на зидање 200 (дуката) цесар: кои задатак да би се издати могао, молим пречестњејшу консисторију за одоб-

¹⁰⁸ Музеј СПЦ Архив бр. 478. У потпису архимандрит Каленићки Јоаникије Нешковић и настојатељ Љубостињски Јоаникије Обрадовић.

¹⁰⁹ Код Севастијана Путника и Јосифа Веселића он се зове Јанићије Мачужић а у *Београдски велики календар за годину 1853.*, Београд, 1853, 226, име и презиме су му Јоаникије Обрадовић. И у другим службеним изворима он је Јоаникије.

¹¹⁰ Путник С., б. г., 17

реније и дозвољеније. Звонара ће ова бити по нашем умствовању од тридесет пет аршина висине, и пет аршина шупљине. Сваки аршин од три педа дужине. За креч, камен, сечење дрва за цкеле и руку погођено је са мајстором Јованом Аврамовићем из Ариља 150 (дуката) цесар: очекујући одговор на ово, пребивам покорниј Јоаникије Обрадовић, игуман љубостињски.” Конзисторија је дала сагласнот 23. априла 1848. године.¹¹¹

Зидање звонаре је започето тек 1850. године, а завршено је у другој половини 1851. године. За довршење звонаре управи манастира Љубостиње недостајало је још 40 дуката цесарских, па је гуман Јоаникије Обардовић 17. јула 1851. године замолио митрополита: “Ваше Високопреосвјашченство преко Пречестњејше Конзисторије умолите да ми даду дозвољеније да могу на зајам 40 (дуката) цес: на рачун Манастира узети и Манастиру неће бити на великом терету јер ћу се ја скорим постарати, да овај дуг одужим.” Конзисторија је дозволила ову позајмицу 10. августа 1851. годин.¹¹²

Поред звонаре архимандрит Јоаникије (Јанићије) је, уз помоћ народа, завршио изградњу каменог зида (града) око манастира.¹¹³ Озидао је и две помоћне зграде (“споредне куће” од којих је једна била кујна) око цркве, две механе¹¹⁴, две штале, велику качару и једну воденицу. Купио је две воденице као и нешто обрадиве земље. Премда Путник тврди да је Јоаникије помоћу народа покрио је 1851. године цркву лимом у инвентару из 1862. године изричито пише да је црква покривена ћерамидом.¹¹⁵ У сваком случају 1850. године манастир јесте оправљан и то под руководством инжењера Неволје. Архимандрит Јанићије је од свих старешина манастира Љубостиње уштедео највише пара које је давао под камату. Са народом се лепо опходило због чега је остао у успомени околном народу као строг, вредан и правичан духовник и старешина. Умро је маја 1866. године у Љубостињи.¹¹⁶

Крајем 1852. године настојатељ манастира је игуман Јоаникије Обрадовић, намесник јеромонах Макарије Милојевић а у манастирском братству су и јеромонах Доситеј Стојановић и ђакон Максим Трифуновић.¹¹⁷ Две година касније, крајем 1854. године, и игуман Јоаникије и је-

¹¹¹ Музеј СПЦ Архив бр. 249.

¹¹² Музеј СПЦ Архив бр. 622.

¹¹³ Која се срушила 12 година пре него што је Севастијан Путник написао своју књижицу.

¹¹⁴ По Веселићу једну механу. Веселић I., 1867, 95

¹¹⁵ Веселић I., 1867, 95; Путник С., б. г., 17

¹¹⁶ Путник С., б. г., 17; Милићевић Ђ. М., 1867, 45 и напомена 1. на истој страни

¹¹⁷ Београдски велики календар за годину 1853., Београд, 1853, 226

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата ромонах Макарије су на својим местима док је састав осталог братства нешто измењен, ту су сад јеромонаси Максим и Мојсеј и ђакон Доситеј. Од краја 1855. до краја 1858. године ситуација је мање више иста осим што се уместо ђакона Доситеја јавља јеромонах Данило.¹¹⁸

Архимандрити: враћевшнички, раванички и манасијски, затим игумани: каленићки и щубостињски, као и намесници: драчки и грнчарички обавештени су у пролеће 1858. године да ће им бити послат по један ђак, родом из Босне који учи на семинарији, да у манастирима преседе за време школског одмора а после да их пошаљу у школу. Сви наведени манастири су овом налогу удовољили.¹¹⁹

Манастир у другој половини XIX века

У инвентару манастира Љубостиње за 1862. године се каже да је покривена “са славим кровом ћерамидом”. Те године набављене су и три нове књиге: “Књига правила равноапостолима Кирилу и Методију, Србљак и Књига посљедованија уопштих на свету Пасху.”¹²⁰

Као што смо већ навели Јосиф Веселић је 1862. године обишао Љубостињу и о тој посети је оставио занимљив опис манастира који ћемо овде дати.

Веселић наводи да се манастир Љубостиња налази у округу Јагодинском, срезу Левачком. “Изгледа величанствено али је свуда унаоколо доста одлепљена а нарочито од њене последње оправке малтер свуда опада.”¹²¹ Манастир је са два кубета “врло пријатног изгледа,” сазидан је од тесаног и нетесаног камена са доста камене пластике. Манастир је дугачак преко 10 хвати (са олтаром 12 хвати), широк око 4 а висок 12 хвати.¹²²

У дворишту пред црквом постојала је кућа са две етаже (на два боја) и великим подрумом у којој је обитовало братство. Лево од куће се налазила стара кула а нешто даље од ње једна мала приземна кућа. Десно од цркве се налазила звонара са три звона од којих једно приложио, још у време Првог српског устанка, Огњан трговац из Неменикућа села из Београдског округа. Непосредно поред тороња стајао је у углу, на земљи, вр-

¹¹⁸ Календар са шематизмом књажевине Србије за 1855. године, Београд, 1855, 41; Исто за 1856, 40; Исто за 1857, 42; Исто за 1859, 47.

¹¹⁹ АС – Митрополија – Но. 400/1858 Митрополитов налог. Но. 577/58, 579/58, 580/58 Удовољено налогу.

¹²⁰ Музеј СПЦ, Инвентар манастира Љубостиње за 1862. годину. У потпису Јоаникије, архимандрит щубостињски.

¹²¹ Веселић I., 1867, 96

¹²² Веселић I., 1867, 92 – 93. Пошто Веселић, углавном, не даје ништа посебно интересантно овде нећемо давати његов опис самог храма, пре свега његове унутрашњости.

ло реалистично, у камену, исклесани медвед кога је за успомену исклесао каменорезац када је при тороня радио. До звонаре се налазила кујна, мало даље качара, па коњушница и крчма. Све ове зграде су биле од тврдог материјала и биле су у скорије време подигнуте. У ствари старије грађевине те 1862. године биле су само црква и кула. У околини манастира постојале су две чесме које су још “у стара времена” ка манастиру биле доведене али када их је Веселић обишао нису радиле. При једној чесми цеви су биле исклесане у камену и покривене плочом а код друге су биле од керамике (“земље”). При првој чесми се налазило и велико корито издубљено у једном комаду камена, дугачко 1 хват а широко 2 1/2 шуха као и један издубљени четвороугани камен у који се скупљала вода и који се звао “аузь”.¹²³

На Љубостињској реци поред манастира те 1862. године постојало је 8 воденица а поред реке узводно и низводно од манастира лежали су са обе стране реке воћњаци и манастирски чаири до близу Мораве.¹²⁴

Шесдесетих година XIX века била је црква покривена плехом и добро оправљена. Манастир је, у то време, располагао и добром земљом поред Мораве. За све то је био најзаслужнији архимандрит Јанићије Мачужић који је умро у првој половини маја 1866. године.¹²⁵

Нурију манастира Љубостиње су 1864. године чинила села Богдање са 81 кућом, Грабовац са 78 кућа, Прњавор са 40 кућа, Планиница са 39 кућа, Лободер са 19 кућа, Рајинац са 68 кућа, Доњи Дубич са 18 кућа, Мијаиловац са 54 куће, Угљарево са 41 кућом и Лозна са 43 куће тј укупно 481 кућом. Љубостиња је 1864. године имала готовине 42503 гроша и 36 пара чаршијских.¹²⁶

Архимандрита Јанићија је, након његове смрти 1866. године, наследио његов намесник Макарије Милојевић – Лапчевић каснији архимандрит. Макарије је био родом из Велике Врбнице¹²⁷ код Крушевца. Он је наставио рад свога претходника и успешно је сачувао оно што је наследио. Произведен је за игумана манастира Љубостиње 17. новембра 1868. године.¹²⁸ У народу је остао у лепој успомени. У манастиру је до доласка

¹²³ Веселић I., 1867, 95 – 98

¹²⁴ Веселић I., 1867, 96

¹²⁵ Милићевић Ђ. М., 1867, 1867, 45 и напомена 1. на истој страни

¹²⁶ Милићевић Ђ. М., 1867, 45

¹²⁷ Код Путник С., б. г., 17 стоји да је Макарије рођен у селу Доња Врбница, међутим у крушевачком крају не постоји Доња Врбница. Макарије Милојевић – Лапчевић је био родом из Велике Врбнице код Крушевца и потицао је из угледне свештеничке породице Лапчевића која је давала свештенике у том селу бар од средине XVIII века.

¹²⁸ Пастир бр. 43/1868, 726; *Шематизам за 1869. годину*, Београд, 1869, 76

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

Аустро-угара у јесен 1915. године постојала његова слика која је уништена за време окупације.¹²⁹ Макарије је, по свему судећи, умро 1870. године.

Трстенички трговац Риста Павловић поклонιο је 1866. године један сребрни крст.¹³⁰

Премда Севастијан Путник наводи како је иконостас 1865. године радио Димитрије Аврамовић¹³¹ вероватније је да је нови иконостас у Љубостињи радио Никола Марковић који је имао значајну делатност у црквеном сликарству, заснованом на историјским концепцијама. Иако је прве сликарске поуке, највероватније добио од оца, Никола се формирао под великим утицајем Стеве Тодоровића, код кога је и учио сликарство. После школовања код Тодоровића и можда управо по његовој препоруци, он одлази у Италију где завршава сликарске студије. По повратку у Србију, бави се црквеним сликарством и сам, и у заједници са Стевом Тодоровићем, са којим 1880. долази у сукоб. Његов сликарски опус још није сасвим истражен. У Љубостињи је сликао од 1866. до 1870. године. Поред тога радио је у Горњем Милановцу 1862, Аранђеловцу 1863,¹³² Ваљеву 1865, манастиру Свете Тројице на Овчару 1868,¹³³ Пожаревцу 1870, Коцељеви,¹³⁴ Лозници после 1873, Зајечару после 1877, Књажевцу од 1878. до 1882,¹³⁵ Белегишу 1877, Обилићу од 1877. до 1878, капели Новог двора у Београду 1884. и у Гроцкој 1884.¹³⁶ Између 1870 – 1873. Никола Марковић је сликао иконостас цркве Силаска Светог Духа у Краљеву.¹³⁷ Сликао је иконе за иконостас Саборне цркве у Неготину,¹³⁸ а довршио је и иконостас у Орашцу по захтеву црквене општине, који је његов отац започео, током 1884.¹³⁹ Умро је за време сликања иконостаса у Гроцкој.

Арсеније монах манастира Љубостиње, постављен је 1868. године за ђакона од епископа ужичког. Иначе, монах Арсеније се обучавао у манастиру Љубостињи.¹⁴⁰

¹²⁹ Путник С., б. г., 17

¹³⁰ Путник С., б. г., 31

¹³¹ Путник С., б. г., 22

¹³² Ивановић Т., 2004, 67 – 106.

¹³³ Рајић Д., Тимотијевић М., 2004, 278 – 280.

¹³⁴ У Коцељеви су очуване царске двери рад Николе Марковића.

¹³⁵ Иконостас цркве у Књажевцу Никола Марковић, због сукоба са наручиоцима, није довршио: АС – МПс – ц, г. 1900, Б – 3255.

¹³⁶ Васић П., 1976, 17; Пејић С., 1994, 157 – 158; Рајчевић У., 1994, 149 – 155.

¹³⁷ Богдановић М., Новчић С., 2000, 300 – 312.

¹³⁸ Иконостас у Неготину Никола Марковић није довршио: АС – МПс – ц, г. 1894, Б – 3232.

¹³⁹ АС – МПс – ц, г. 1884, 3200.

¹⁴⁰ Пастир бр. 2 од 10. фебруара 1869, 48

У инвентару манастира Љубостиње за 1870. годиу за манастирски храм се каже: “Црква од тврдог материјала у вредности од 600.000 гр. Porta зидом ограђена 5000. Конак великиј од слабог материјала 18.000. Конак малиј од слабог материјала 500. Звонара каменом озидаана 7.000. Поред тога, манастир је располагао и са 12 Празничних икона целивајућа 60 гр., 1 Иконостас нов, који је још у раду, 36.000 гроша, 1 Икона храма Успен. Богород. 30 гр., 1 Икона Св. Николе од дрвета 20 гр., 11 слика различити 200 гр. Манастир је располагао са 53 богослужбене књиге, а манастирска библиотека имала је разних егзамплара у 115 наслова.”¹⁴¹

Намесник Љубостиње јеромонах Данило, родом из Чајира, постављен је 9. јануара 1871. године за настојатеља истог манастира.¹⁴² Наследник архимандрита Макарија Данило Марковић је код Мачужића био монах – економ па је тако у овом послу био веома рационалан и искусан. Био је одличан домаћин и радник али осредњи духовник. Обновио је све воденице, посадио многе шљиваке и винограде. Један виноград на Богдањском брду носи његово име Даниловац. Имовно стање је под њим било као и за време архимандрита Мачужића.¹⁴³ Игуман Данило је сигурно био старешина бар до краја 1875. године. Управо те 1875. године игуман Данило је манастиру поклатио сребрни крст који су однели Аустро – угари током Првог светског рата.¹⁴⁴

Игумана Данила за релативно кратко време наследили су, један за другим, најпре јеромонах Теофило а затим јеромонах Вићентије. Њихово управљање Љубостињом пада у време када су од манастира одузете парохије и када привремено долази и до материјалног опадања свих манастира широм Србије. Обе ове старешине биле су као људи вредни и чуварни а као духовници просечни све услед борбе за материјални опстанак манастира.¹⁴⁵

Најкасније од јесени 1878. године управник манастира Љубостиње био је протосинђел Венијамин Павичевић, који је богословске науке слушао на острву Халки. Венијамин је 21. маја 1880. године произведен, у београдској саборној цркви, за архимандрита.¹⁴⁶ Венијамин је рођен 1. јануара 1836. године у Горњој Црнишави код Трстеника. Замонашио се почетком 1852. године а 17. јуна исте године епископ жички Нићифор га

¹⁴¹ Музеј СПЦ Архив бр. 3287. У потпису намесник Данило и члан комисије Теофило, архимандрит манастира Каленића.

¹⁴² Православље бр. 1/1871, 48

¹⁴³ Путник С., б. г., 17 – 18

¹⁴⁴ Путник С., б. г., 31

¹⁴⁵ Путник С., б. г., 18

¹⁴⁶ Хришћански весник бр. 10 од 15. маја 1880. године, 264

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

је рукоположио за ђакона. Јеромонах је постао 14. јануара 1855. године. Завршио је боградску богословију 1866. године а затим је на острву Халки у тамошњој Богословији провео 4 године. Пошто се 1871. године разболе вратио се у Србију. У II одељењу београдске Богословије био је 4 године катихета а затим је постављен за старешину манастира Љубостиње. Протосинђел је постао 1877. године. Одликован је орденом Светог Саве IV и III степена и медаљом Милоша Великог. Приликом крунисања руског цара добио је орден Свете Ане II степена, медаљу на светоандрејској пантљици, велику сребрну медаљу за вечну успомену као и један пар скупцепоног црквеног одела.¹⁴⁷

У јесен 1878. године братство манастира Љубостиње су чинили протосинђел Венијамин и јеромонаси Вићентије, Теофило, Авакум и Мелентије.¹⁴⁸

У Алексинцу 8. новембра 1880. године освећен је споменик руским добровољцима погинулим у Првом српско – турском рату 1876 – 1877. године. Свету литургију служио је митрополит Михаило са епископима: нишким Виктором и неготинским Мојсејем, архимандритима: Нестором и Венијамином из Љубостиње, игуманима: романским Данилом, жичким Максимом, протама: јагодинским Миладином Милићевићем, пиротским Димитријем Цветановићем, нишким Младеном Поповићем, алексиначким Тодором Павићем и са два ђакона. Литургији и помену, поред ових, присуствовало је још 36 свештених лица - архимандрита, игумана и намесника и два ђакона.¹⁴⁹

Негде око 1880. године адвокат Љуба Живковић је поклонио манастиру једно јеванђеље.¹⁵⁰

Братство манастира Љубостиње у јесен 1882. године чинили су архимандрит Венијамин и јеромонаси Вићентије, Михаило и Митрофан.¹⁵¹

У пролеће 1885. године игуман манастира Наупаре Теофило постављен је за старешину Љубостиње док је дотадашњи намесник Љубостиње јеромонах Вићентије постављен за старешину Наупаре.¹⁵²

Нишки епископ Никанор је боравио и Љубостињи 11. јануара 1888. године. Том приликом је одликовао најстаријег свештеника у Великој Врбници Јосифа Поповића црвеним појасом.¹⁵³

¹⁴⁷ Гласник ПЦ бр 2/1902, 189 – 190

¹⁴⁸ *Календар са шематизмом књажевства Србије за годину 1879.*, Београд 1879, 146.

¹⁴⁹ Свечаност открића споменика на Рујевици код Алексинца 8. новембра 1880, 1881: V, VI

¹⁵⁰ Путник С., б. г., 31

¹⁵¹ *Календар са шематизмом књажевства Србије за годину 1883.*, Београд 1883, 80.

¹⁵² Хришћански весник бр. 6/1885, 480

Мих. Валтровић је од 26. јула до 11. августа 1888. године пратио др Белу Цобора професора археологије на пештанском свеучилишту у путу по Србији (Раваница, Манасија, Љубостиња, Жича, Студеница, Наупаре, Лазарица, Ниш и неке старине у његовој околини, Пирот и најзад Софија). Валтровић је том приликом први пут видео Манасију, Наупару, старине око Ниша и Софију.¹⁵⁴ Љубостиња ризнице, у то време, није имала али је Валтровић у њој нашао једну, од жуте меди кадионицу, која је судећи по облику њеном пореклом са запада а прављена је најкасније у XIV веку. На молбу Валтровића старешина манастира архимандрит Венијамин уступио је исту кадионицу Народном музеју а за узврат добио другу нову и пристојну у замену.¹⁵⁵

Церемонија миропозања краља Александра је била праћена низом свечаности и повезана са прославом петстогодишњице Косовске битке, па је трајала од 14. до 22. јуна 1889. године.¹⁵⁶ Краљ је 14. јуна допутовао у Крушевац, који је био свечано украшен, и присуствовао је вечерњој служби и бдењу у Лазарици. На дан Косовске битке, сутрадан 15. јуна, после литургије и парастоса, краљ је положио камен темељац „споменику погинулим косовским јунацима“, а 16. јуна је присуствовао освећењу темеља барутане у Расини код Крушевца. Од 17. до 20. јуна краљ је путовао од Крушевца преко Трстеника, Врњачке Бање и Краљева ка Жичи.¹⁵⁷ На дан одласка, 17. јуна, Александра I Обреновића из Крушевца, народ се окупио већ око 5 сати ујутро да испрати младог краља. Око 8 сати краљ и његова свита кренули су у цркву где га је дочекало свештенство. Након обичне молитве и „многаја љета“ краља је дужим говором поздравио крушевачки свештеник Здравко Пауновић. После овог поздравног говора он је изашао у црквену порту, где му је срећан пут зажелио професор Никола Лазић.¹⁵⁸ У 9 часова 17. јуна, уз грување топова и кишно време, краљ се упутио у Љубостињу где га је дочекала искићена манастирска капија и на њој стих: „Задужбина Царице Милице, У наручје прима српства зрнце“. Тачно у 8 часова 18 јуна краљ је отишао у Врње.¹⁵⁹ Током ове посете Љубостињи краљ Александар је поклатио манастиру позлаћен крст.¹⁶⁰ Неде у исто време, 1889. године, Зарија и Милеса Угреновић су поклатили никлени

¹⁵³ *Летопис цркве Св. Николе у Великој Врбници*, Велика Врбница.

¹⁵⁴ Валтровић М., 1888, 87

¹⁵⁵ Валтровић М., 1888, 109

¹⁵⁶ Детаљније у: Пајевић А., 1889, 1-121.

¹⁵⁷ Српске новине 173, 814.

¹⁵⁸ З., 1889, 180.

¹⁵⁹ Српске Новине бр 136/1889.

¹⁶⁰ Путник С., б. г., 31

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

велики чирак а Београдско женско друштво посребљен венац и кандило за “гроб царице Милице.”¹⁶¹ Трговац Васа Анђелковић, из Трстеника, поклонио је око 1890. године 2 посребљена чирака за престо.¹⁶²

Архијерејски сабор је на својој седници од 28. јуна/10. јула 1890. године својим решењем СБр.89 одредио месечне плате монашким лицима у следећем износу (у динарима): архимандрит 72, игуман 60, настојатељ 50, намесник 40, јеромонах 30, јерођакон 20 и монах 10. Сем тога монашка лица су имала право на бесплатан стан и заједничку трпезу.¹⁶³

Светогорски монах Митрофан је, почетком 1891. године примљен у братство манастира Љубостиње.¹⁶⁴ Јеромонах Вићентије Стаматовић сабрат манастира Љубостиње нађен је 17. августа 1891. године мртав близу манастира. Вићентије, који је био родом из оближње Медвеђе, умро је у 54. години живота. Замонашио се 13. маја 1865. године.¹⁶⁵

Јовица Барловац, трговац из Београда, поклонио је манастиру 1894. године једно звоно које су за време Првог светског рата однели Аустро-угари.¹⁶⁶

Током 1898. године због проневере и злоупотреба у службеној дужности архимандрита Венијамина, старешине манастира Љубостиње Министарство правде је одредило комисију чији је задатак био да испитају цео случај.¹⁶⁷ Архимандрит Венијамин је смењен а нови старешина манастира Љубостиње је постао архимандрит манастира Раковице Виктор Стојаковић иако је и против њега док је још био 1900. године старешина манастира Раковице покренута истрага о злоупотребама. Истрага је настављена и 1901. и 1902. године, па чак и 1903. године, у време кад се Виктор већ налазио у Љубостињи.¹⁶⁸ Ускоро ће против Виктора бити покренута истрага и у Љубостињи. Већ 1903. године је формирана комисија за истрагу о злоупотребама архимандрита Виктора у Љубостињи а током исте године стигао је у министарство правде први извештај као и посебан реферат о његовој управи манастиром. Истрага је настављена све до 1905. године.¹⁶⁹ Архимандрит Виктор је разрешен дужности фебруара 1905. године

¹⁶¹ Путник С., б. г., 31

¹⁶² Путник С., б. г., 32

¹⁶³ Весник српске цркве св. II за 1893, 171 – 2.

¹⁶⁴ Весник српске цркве св. II за 1891, 191

¹⁶⁵ Весник српске цркве св. XII за 1891, 1162

¹⁶⁶ Путник С., б. г., 32

¹⁶⁷ АС – МП бр. 110, Ф XXXVII – 49 – 1898.

¹⁶⁸ АС – МП бр. 157, Ф XIV – 31 – 1900; АС – МП бр. 187, Ф XI – 38 – 1901; АС – МП бр. 218, Ф XVIII – 53 – 1902; АС – МП бр. 232, Ф I – 111 – 1903.

¹⁶⁹ АС – МП бр. 243, Ф XII – 29 – 1903; АС – МП бр. 247, Ф XVII – 41 – 1903; АС – МП бр. 306, Ф V – 35 – 1905; АС – МП бр. 311, Ф X – 96 – 1905.

и стављен под црквени суд који га је рашчинио. Затим га је државни суд осудио на вишегодишњу робију.¹⁷⁰

Већ 1907. године је поднета молба за помиловањем Васе Стојаковића, бившег архимандрита Виктора, али је на основу извештаја о извиђају његових злоупотреба а урађеном на захтев министарства правде управо поводом молбе за помиловањем, молба на крају одбијена. Следеће 1908. године управа нишког казног завода је послала извештај министарству правде о осуђенику Василију Стојаковићу али од помиловања опет није било ништа. Коначно 1910. године упутио је молбу за помиловање Василија Стојаковића, Милош Бојовић његов бивши ђак са образложењем да је Василије озбиљно оболео.¹⁷¹

Виктор (Василије Стојаковић) бивши архимандрит и професор Богословије умро је у нишкој болници први дан Ускрса 1911. године.¹⁷² Виктор је умро тихо и нечујно, остављен од свих, неоглашен ни са црквеног звоника ни са топлом речју од својих бивших другова и колега. Тако је платио неке своје не тако велике погрешке учињене у својству настојатеља Љубостиње. Био је уредник “Весника Српске Цркве” и црквеног листа “Мира”. У своје време је био један од најватренијих и најактивнијих пријатеља цркве као и верни и послушни синђел и протосинђел митрополита Михаила.¹⁷³

Економско стање манастира у другој половини XIX века

Љубостиња је на крају 1864. године имала 8500,78 динара капитала. У то време је по капиталу била далеко иза Букова (22657,65 динара) и Студенице (17209,32 динара) а заостајала је и за Рачом (9393,87) и Каленићем (9057,63 динара). Отприлике колико Љубостиња имала је и Раковица (8446,71 динара). После тачно десет година 1874. године Буково је поново било далеко најимућнији манастир са 62214,42 динара капитала. Затим су следили Раваница (30649,16 динара), Студеница (26908,92 динара) и Љубостиња (23557,44 динара). Нешто сиромашнији су били Рача (19860,00 динара), Јошаница (14664,82 динара) и Каленић (13013,52 динара). Манастир Љубостиња је у периоду од 1874. па до 1880. године имао чист приход од 75.491,95 динара и расход од 56196,22 динара тако да је имала вишак од 19295,73 динара. Све до 1883. године, не рачунајући ма-

¹⁷⁰ Путник С., б. г., 18

¹⁷¹ АС – МП бр. 356, Ф VI – 190 – 1907; АС – МП бр. 358, Ф VIII – 41 – 1907; АС – МП бр. 377, Ф I – 90 – 1908; АС – МП бр. 440, Ф XV – 10 – 1910.

¹⁷² Гласник ПЦ бр 11/1911а, 177

¹⁷³ Гласник ПЦ бр 11/1911б, 192

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата настир Буково, наимућнија је Раваница. Те године Раваницу претиче Љубостиња и до 1886. године биће друга у Србија а тада је претиче Рача а Љубостиња пада на треће место и на том месту ће остати до 1891. године. Љубостиња је 1891. године био манастир I реда и у њему су пребивали арминадрит и један јеромонах. Припадао је нишкој епархији.¹⁷⁴

Стање капитала¹⁷⁵

1880 ... 36711,12 динара

1881 ... 38780,08

1882 ... 38761,27

1883 ... 40928,37

1884 ... 42400,23

1885 ... 42400,23

1886 ... 23984,07

1887 ... 21804,06

1888 ... 20316,82

1889 ... 21113,11

1890 ... 22391,44

1891 ... 23037,94

Треба рећи да готово сви манастири од 1886. године нагло сиромаше. Љубостиња, Рача и наравно Буково су ретки манастири који успевају да су позитивни или бар на позитивној нули (као Љубостиња). Тако ће рецимо Раваница 1891. године држави дуговати 3458,69 динара данка.

Манастир Љубостиња је 1887. године имала 112,92 хектара зиратне земље и 990 хектара под шумом као и 9 воденице са 18 витла и 3 механе. На све имање манастир је плаћао порез од 779 динара и 20 пара. Манастир је код управе фондова 1/13. новембра 1887. године имао капитала у износу 19388 динара и 49 пара. Љубостиња је 1891. године имала 3 коња, 21 говедо разне величине, 10 оваца и јагањаца и 165 свиња разне величине. Љубостиња је имала далеко највише свиња од свих манастира. Од непокретног имања поседовала је 2 механе, 9 воденица, 265,07 хектара зиратне земље и 990,00 хектара под шумама. Поседовала је и још 67,00 хектара земље ослобођене плаћања пореза. Држани непосредни порез је 1891. године био 745,00 динара. Укупни преглед чистог прихода и расхода за период 1889 – 1891. године био је 33554,05 динара прихода и 30929,88 динара расхода.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Весник српске цркве св. VIII за 1895, 766 – 769

¹⁷⁵ Исто

¹⁷⁶ Весник српске цркве св. VIII за 1895, 766 – 769

Манастир почетком XX века

Краљица Драга Обреновић је 1902. године поклонила два велика месингана пред олтарна чирака која су такође одузета од Аустро – угара за време рата.¹⁷⁷

Ново крунисани краљ Петар I Карађорђевић је посетио Љубостињу јуна 1904. године. Наиме, краљ је 13. јуна 1904. године присуствовао освећењу ново подигнуте цркве Светог Ђорђа у Крушевцу. Приликом ове посете Крушевцу краљ је посетио и Врњце и манастир Љубостињу у којој га је поздравио са говором епископ Жички Сава.¹⁷⁸

Архимандрира Виктора Стојаковића је 1905. године заменио игуман Виктор Гиздавић, родом из села Чечине. Почетак његове управе је био обележен успешним радом на пољу манастирске економије. Урадио је и поклонио манастиру “баштинку” свог манастирског зиратног земљишта. Међутим, након неколико година дошао је у сукоб са сељацима из околине око манастирског земљишта па је изгубио вољу за рад. По сопственој молби премештен је 1911. године у манастир Сретење.¹⁷⁹

Фреска кнегиње Милице у манастиру Љубостињи је израђена 1908. године по наредби игумана Виктора тадашњег старешине манастира. Игуман Виктор је на тај начин желео да обележи наводни гроб кнегиње Милице. У Гласнику Православне цркве је изашла врло негативна критика квалитета израђене слике.¹⁸⁰

Игумана Виктора је 1911. године наследио игуман Константин Поповић, рођен у селу Брекову код Ариља. Време управе овог старешине се углавном поклапа са Балканским и Првим светским ратом. Због тога он није ни имао прилике да поради на унапређењу манастира.¹⁸¹

Слава Сјеничка из Београда је 1912. године поклонила једно кандило.¹⁸²

¹⁷⁷ Путник С., б. г., 32

¹⁷⁸ Весник српске цркве св. VI за 1904, 567

¹⁷⁹ Путник С., б. г., 18

¹⁸⁰ Гласник ПЦ 1/1911, 15

¹⁸¹ Путник С., б. г., 19

¹⁸² Путник С., б. г., 32

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

Извори
Необјављена грађа

Архив Србије

АС – ДС – РН^о 196/837: АС – Државни Совјет – РН^о 196/837, Списак свештенства монашког и мирског реда у целој Србији године 1836.^{те}

АС – ДС – ИБфИНо30/836: АС – Државни Совјет – ИБфИНо30/836, Списак црквиј.

АС – ЗМП 824: АС – Збирка Мите Петровића Бр. 824, Писмо Димитрија Георгијевића књазу Милошу од 23. априла 1819. године.

АС – ЗМП 5765: АС – Збирка Мите Петровића Бр. 5765 – Љубостиња 17. априла 1821, Писмо Арсенија, јеромонаха кнезу Милошу. Препорука за постављање Симеуна Поповића за учитеља у село Медвеђу, јагодинске нахије.

АС – КК – XXXV – 460: АС – Књажева канцеларија – XXXV – 460.

АС – КК – XXXV – 493 лист 1., Н^о 198: АС – Књажева канцеларија – XXXV – 493 лист 1., Н^о 198 – Списак рукоположених свештеника у 1837. год. од 28. априла 1838. године

АС – МПс – ц, г. 1884, Б – 3200: АС – Министарство просвете – ц, г. 1884, Б – 3200.

АС – МПс – ц, г. 1894, Б – 3232: АС – Министарство просвете – ц, г. 1894, Б – 3232.

АС – МПс – ц, г. 1900, Б – 3255: АС – Министарство просвете – ц, г. 1900, Б – 3255.

АС – Митрополија – No. 37/37: АС – Митрополија - No. 37/37, Крушевачки протојереј Милован Протић моли, да би диакон Теодор Стефановић во пресвитера рукоположен и Обштеству Крушевачком за пароха пристављен био.

АС – Митрополија – No. 54/37: АС – Митрополија – No. 54/37, Крушевачком протојереју Миловану Протићу јављено да је Теодор Стефановић пресви-тер послан у М. Љубостињу на поученије.

АС – Митрополија – Е 18/1841: АС – Митрополија – Е 18/1841, Списак Свјаштенства Архидијезе Београдске

АС – Митрополија – Е 306/41: АС – Митрополија – Е 306/41, Порука архимандриту манастира Љубостиње од 13. маја 1841. године.

АС – Митрополија – Е 359/41: АС – Митрополија – Е 359/41, Одобрење архимандриту Мелетију од 5. јуна 1841. године да може да посети Фрушкогорске манастире.

АС – Митрополија – Е 406/41: АС – Митрополија – Е 406/41, Саопштење Попечитатељства просвјешченија од 25. јуна 1841. године.

АС – Митрополија – Е 411/41: АС – Митрополија – Е 411/41, Порука митрополита настојатељима општежитељних манастира од 27. јуна 1841. године.

АС – Митрополија – Е 412/41: АС – Митрополија – Е 412/41, Порука архимандриту манастира Љубостиње од 28. јуна 1841. године.

АС – Митрополија – Е 418/41: АС – Митрополија – Е 418/41, Молба јереја Максима Поповића од 23. јуна 1841. године.

АС – Митрополија – Е 475/41: АС – Митрополија – Е 475/41, Порука Попечитатељства просвјешченија Но 955 од 19. јула 1841. године

АС – Митрополија – Но 143/42: АС – Митрополија – Но 143/42, Мелентије Марковић архимандрит Љубостиње јавља да су потребна звона.

АС – Митрополија – Но 685/42: АС – Митрополија – Но 685/42, Макарије игуман Љубостиње благодари за помоћ манастиру.

АС – Митрополија – Но 827/42: АС – Митрополија – Но 827/42, Архимандрит Мелентије да се са епитимије у манастир Љубостињу врати.

АС – Митрополија – Но 55/43: АС – Митрополија – Но 55/43, Архимандрит Мелетије јавља да је из Раче стигао у Љубостињу.

АС – Митрополија – Но 65/43: АС – Митрополија – Но 65/43, Јован Димитријевић протопресвитер јагодински јавља да је оним 5 парохијама заказао да у будуће њему за печате долазе и шаље писмо у коме калуђери љубостињски због тога протестују.

АС – Митрополија – Но 481/43: АС – Митрополија – Но 481/43, Проти јагодинском јављено да ће споменутих 5 парохија и даље ићи по печате у Љубостињу.

АС – Митрополија – Но 964/45: АС – Митрополија – Но 964/45, Настојатељу Љубостињском јављено да је архимандриту Мелетију дозвољено да се врати у Србију и борава у манастиру.

АС – МП бр. 110, Ф XXXVII – 49 – 1898: АС – Министарство правде бр. 110, Ф XXXVII – 49 – 1898, Реферат о проневерам и злоупотребама у службеној дужности архимандрита Венијамина.

АС – МП бр. 157, Ф XIV – 31 – 1900: АС – Министарство правде бр. 157, Ф XIV – 31 – 1900, Предмет о образовању комисије за извиђаје злоупотреба архимандрита Виктора, старешине манастира Раковице.

АС – МП бр. 187, Ф XI – 38 – 1901: АС – Министарство правде бр. 187, Ф XI – 38 – 1901, Извешта комисије о извиђају злоупотреба у манастиру Раковици од стране архимандрита Виктора, бившег старешине манастира Раковица а сада старешине манастира Љубостиње.

АС – МП бр. 218, Ф XVIII – 53 – 1902: АС – Министарство правде бр. 218, Ф XVIII – 53 – 1902, Извешта о одређивању комисије за извиђај злоупотреба архимандрита Виктора, бившег старешине манастира Раковице.

АС – МП бр. 232, Ф I – 111 – 1903: АС – Министарство правде бр. 232, Ф I – 111 – 1903, Извештај злоупотреба архимандрита Виктора, бившег старешине Манастира Раковице.

АС – МП бр. 243, Ф XII – 29 – 1903: АС – Министарство правде бр. 243, Ф XII – 29 – 1903, Извешта комисије о извиђају злоупотреба архимандрита Виктора, старешине манастира Љубостиња, у вршењу службене дужности.

АС – МП бр. 247, Ф XVII – 41 – 1903: АС – Министарство правде бр. 247, Ф XVII – 41 – 1903, Реферат о злоупотребама архимандрита Виктора, старешине манастира Љубостиње, у руковању манастирском имовином.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

АС – МП бр. 306, Ф V – 35 – 1905: АС – Министарство правде бр. 306, Ф V – 35 – 1905, Молба Министарства просвете да се одреди један члан комисије из правосуђа за извиђање злоупотреба у Манастиру Љубостињи од стране архимандрита Виктора.

АС – МП бр. 311, Ф X – 96 – 1905: АС – Министарство правде бр. 311, Ф X – 96 – 1905, Извештај комисије министарству правде о злоупотребама архимандрита Виктора, старешине Манастира Љубостиње у срезу трстеничком, округу крушевачком.

АС – МП бр. 356, Ф VI – 190 – 1907: АС – Министарство правде бр. 356, Ф VI – 190 – 1907, Молба за помиловање архимандрита Виктора, старешине манастира Љубостиња, због злоупотребе у службеној дужности.

АС – МП бр. 358, Ф VIII – 41 – 1907: АС – Министарство правде бр. 358, Ф VIII – 41 – 1907, Извешта о извиђању злоупотреба у службеној дужности јеромонаха Виктора, старешине Манастира Љубостиње.

АС – МП бр. 377, Ф I – 90 – 1908: АС – Министарство правде бр. 377, Ф I – 90 – 1908, Извештај управе нишког казног завода о осуђенику Виктору Стојаковићу, бившем архимандриту и старешини манастира.

АС – МП бр. 440, Ф XV – 10 – 1910: АС – Министарство правде бр. 440, Ф XV – 10 – 1910, Молба Милоша Бојовића бившег ђака архимандрита Виктора, да се архимандрит Виктор, рашчињен, сада Васа Стојаковић, ослободи од издржавања казне јер је оболео.

Архив САНУ

Архив САНУ бр. 994: Архив САНУ бр. 994, Кнез Милош Обреновић Васи Поповићу, Крагујевац 18. март 1821.

Архив САНУ бр. 8582: Архив САНУ бр. 8582, Јеромонах Арсеније Љубостињски са братством Василију Поповићу, Љубостиња 29. октобра 1828.

Музеј Српске православне цркве

Музеј СПЦ Архив бр. 156: Музеј СПЦ Архив бр. 156, Манастир Љубостиња, оправка конака, у потпису Мелетије Марковић, архимандрит љубостињски.

Музеј СПЦ Архив бр. 478: Музеј СПЦ Архив бр. 478, Инвентар манастира Љубостиње од 20. маја 1847. године.

Музеј СПЦ Архив бр. 249: Музеј СПЦ Архив бр. 249, Манастир Љубостиња, оправка звонаре 1848. године.

Музеј СПЦ Архив бр. 622: Музеј СПЦ Архив бр. 622, Манастир Љубостиња, зидање звонаре 1851. године.

Музеј СПЦ Архив бр. 3287: Музеј СПЦ Архив бр. 3287, Инвентар манастира Љубостиње од 14. септембра 1870.

Başbakanlık Arşivi – İstanbul

Başbakanlık Arşivi - İstanbul, Дефтер влаха Смедеревског санџака Но 16. (1476/78).

Небојша Ђокић

Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD № 1007, Смедеревски дефтер № 1007 (1516).

Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD № 135, Смедеревски дефтер № 135 (1521/23).

Başbakanlık Arşivi - Istanbul, Tapu defteri TD № 978, Смедеревски дефтер № 978 (1528/30)

Tapu ve Kadastro – Анкара

Tapu ve Kadastro – Анкара, Смедеревски дефтер Но 166 (време Мурата III)

Nationalbibliothek – Wien

Nationalbibliothek – Wien, Смедеревски дефтери № MXT 629 (после 1536) и № MXT 632 (после 1536)

Црква Св. Николе у Великој Врбници

Црква Св. Николе у Великој Врбници, *Летопис цркве Св. Николе у Великој Врбници*, (рукопис).

Објављени извори

Археолошки споменици – Централна Србија, 1956: *Археолошки споменици и налазишта у Србији – Централна Србија*, САН, Београд 1956.

Београдски велики календар за годину 1853., Београд, 1853.

Витковић Г., 1884: Витковић Г., Извештај написао Максим Радковић ексарх београдске митрополије, *Гласник СУД* 56, Београд, 1884.

Вујић Ј., 1999: Вујић Ј., *Путешествије по Србији*, Горњи Милановац 1999.

Ђорђевић Р. Т., 1926: Ђорђевић Р. Т., *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)* – Насеља и порекло становништва књ. 22, Београд – Земун, 1926.

Календар са шематизмом књажевине Србије за 1855. године, Београд, 1855. (Исто и за 1856, 1857, 1858. и 1859. годину).

Крстић В., Петровић Н., 1973: Крстић В., Петровић Н., *Протокол кнеза Милоша Обреновића 1824-1825*, Београд, 1973.

Пантелић Д., 1948: Пантелић Д., Попис пограничних нахија Србије после Пожаревачког мира, *Споменик САН ХСВИ*, Београд 1948.

Перовић Р., 1978: Перовић Р., *Први српски устанак – Акта и писма на српском језику књига I (1804-1808)*, Београд 1978.

Перунички Б., 1975: Перунички Б., *Град Светозарево 1806 – 1915*, Београд 1975.

Петровић В., Петровић Н., 1882: Петровић В., Петровић Н., *Грађа за историју Краљевине Србије књ. 1 (1815 – 1821)*, Београд 1882.

Петровић М., 1899: Петровић М., *Финансије и установе обновљене Србије до 1842. књ. III*, Београд 1899.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

Руварац Д., 1905: Руварац Д., Митрополија Београдска око 1735. године, *Споменик СКА XLII*, Београд 1905.

Руварац Д., 1906: Руварац Д., Калуђери манастира Каленића и других манастира у Хопову, *Српски сион бр. 9* од 11. маја 1906.

Савић Б. В., 1988: Савић Б. В., 1988, *Карађорђе књ. 1*, Горњи Милановац 1988.

Свечаност открића споменика на Рујевици код Алексинца 8. нонембра 1880, 1881: *Свечаност открића споменика на Рујевици код Алексинца 8. новембра 1880. изгинулим руским добровољцима у српско – турском рату 1876. године*, Београд, 1881.

Споменици културе НРС, Београд 1951.

Стојановић Љ., 1902: Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи књ. 1*, Београд 1902.

Стојановић Љ., 1903: Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи књ.2*, Београд 1903.

Стојановић Љ., 1905: Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи књ.3*, Београд 1905.

Стојановић Љ., 1925: Стојановић Љ., *Стари српски записи и натписи књ.5*, Сремски Карловци 1925.

Литература

Богдановић М., Новчић С., 2000: Богдановић М., Новчић С., “Храм Силаска Светог Духа у Краљеву“, у: *Рудо Поље – Карановац – Краљево*, Зборник радова, Београд – Краљево 2000.

Валтровић М., 1888: Валтровић М., *Белешке с пута*, Старица 3/1888, Београд, 1888.

Васић М., 1928: Васић М., *Жича и Лазарица*, Београд 1928.

Васић П., 1976: Васић П., *Сликарска Породица Марковић*, Зборник радова Народног музеја 7, Чачак 1976.

Веселић И., 1867: Јосиф Веселић, *Опис манастира у Србији, част I*, Београд 1867.

Дероко А., 1953: Дероко А., *Монуменална и декоративна архитектура у средњевековној Србији*, Београд 1953.

Ђокић Н., Поповић Љ., 2005: Ђокић Н., Поповић Љ., *Браничевска епархија у првој половини XIX века*, Пожаревац 2005.

Ђурић С., 1985: Ђурић С., *Љубостиња – црква Успења Богородичиног*, Београд 1985.

З., 1889: З. Са прославе из Крушевца, *Жича*, Орган удружења свештенства Жичке епархије, Крушевац, 1889.

Зиројевић О., 1984: Зиројевић О., *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683*, Београд 1984.

Ивановић Т., 2004: Ивановић Т., *Црква Светог Арханђела Гаврила у Аранђеловцу*, Аранђеловац 2004.

Millet G., 1919: Millet G., *L'ancien art serbe, Les églises*, Paris 1919.

Небојша Ђокић

Милићевић Ђ. М., 1867: Милићевић Ђ. М., Манастири у Србији, *Гласник СУД књ. IV*, Београд, 1867.

Миљковић – Бојанић Е., 2004: Миљковић – Бојанић Е., *Смедеревски санџак 1476 – 1560*, Београд 2004.

Михаиловић А. Ж., 1976: Михаиловић А. Ж., *Манастир Љубостиња*, Краљево 1976.

Николић Р., 1953: Николић Р., *Лазарица и Љубостиња*, Београд 1953.

Павловић М. Д., 1910: Павловић М. Д., *Србија за време последњег Аустријско-турског рата (1788-1791)*, Београд, 1910.

Павловић С. Д., 1969: Павловић С. Д., Испитивачки радови на архитектури цркве манастира Љубостиње и предлог за њен будући изглед, *Саопштење VIII*, Београд 1969.

Пајевић А., 1889: Пајевић А., *Мала споменица са петстогодишњице славе видовданске у Крушевцу и миропомазања краља Александра у Жичи*, Нови Сад 1889.

Пантелић Д., 1930: Пантелић Д., *Кочина Крајина*, Београд 1930.

Пејић С., 1994: Пејић С., *Тројички иконостас Николе Марковића*, Гласник друштва конзерватора Србије 18, Београд 1994.

Петковић В., 1950: В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950.

Путник С., б. г.: Путник С., *Манастир Љубостиња* – Друго издање, Крушевац без године издања.

Радосављевић Н., 2007: Радосављевић Н., *Православна црква у Београдском пашалуку 1766 – 1831*, Београд 2007.

Рајић Д., Тимотијевић М., 2004: Рајић Д., Тимотијевић М., *Манастири Овчарско – Кабларске клисуре*, Чачак 2004.

Рајчевић У., 1994: Рајчевић У., *Три мало позната уметничка посла сликара Николе Марковића*, Зборник Народног музеја XV – 2, Београд 1994.

Ризнић С. М., 1888: Ризнић С. М., Манастир Витовница (срез млавски округ пожаревачки), *Старинар* 1/1888, Београд 1888.

Слијепчевић Ђ., 1991: Слијепчевић Ђ., *Историја српске православне цркве*, књ. 2, Београд 1991.

Шабановић Х., 1955: Шабановић Х., О организацији турске управе у Србији у XV и XVI вијеку, *Историјски гласник* 3 – 4/1955, Београд 1955.

Штампа

Весник српске цркве св. II за 1891. године.

Весник српске цркве св. XII за 1891. године.

Весник српске цркве св. II за 1893: *Плата монашким лицима монашког реда*, Весник српске цркве св. II за 1893.

Весник српске цркве св. VIII за 1895: Вукићевић И., *Наши манастири са економског гледишта*, Весник српске цркве св. VIII за 1895.

Весник српске цркве св. VI за 1904: *Посетио манастир Љубостињу*, Весник српске цркве св. VI за 1904.

Манастир Љубостиња од пада под османску власт до Првог светског рата

Гласник ПЦ бр 2/1902: Педесетогодишњица архимандрита Венијамина, *Гласник православне цркве у Краљевини Србији*, бр 2/1902, Београд 1902.

Гласник ПЦ бр 1/1911: *Манастир Љубостиња*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији, бр. 1 од 1. јануара 1911.

Гласник ПЦ бр 11/1911а: *Виктор*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији, бр. 11 од 1. јуна 1911.

Гласник ПЦ бр 11/1911б: *Преминуо*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији, бр. 11 од 1. јуна 1911.

Пастир бр. 43/1868.

Пастир бр. 2/1869

Православље бр. 1/1871.

Српске Новине бр 136/1889: *Са Косовске прославе*, Српске Новине бр 136/1889, уторак, 20. јуна 1889.

Српске новине 173/1889: *Домаће вести*, Српске новине 173, (Београд 6. VIII 1889).

Хришћански весник бр. 10/1880.

Хришћански весник бр. 6/1885.

MONASTERY LJUBOSTINJA FROM FELL UNDER OTTOMAN RULE UNTIL WORLD WAR I

At the time of the Ottoman census 1476/78. in Ljubostinja was nine monks and they were subjected to the payment ispençe. From the list is even learned that earlier in the monastery were 30 monks exempt ispençe. A few years later, in 1481, mentions Simeon abbot by Ljubostinja. In 1516, the monastery was recorded only seven houses and six monks and one Vlach. Revenue from the monastery, together with Mezra Tatarnom amounted to 830 akce. At the beginning of the third decade (1521/1523. Year) recorded a revenue of 500 akce. A few years later (1528/30.) with additional monastery was recorded only one pair. In the fourth or fifth decade was recorded revenues of monasteries in the amount of 711 akca and monastery inhabited by only two monks. Another abbot Simeon is mentioned in 1576. In the census of time Murad III was logged in Ljubostinja 4 monks and income amounted to 1000 akca. The monks were held and four water mills that were formerly in the possession of an Mahmud. Around that time, 1581, was written in Ljubostinja one minej efforts of abbot Simeon, who was probably the same person with the Abbot Simeon of 1576. In one record in the narthex with the right side of the door it says that on March 1, 1643, the priest-monk Isaiah died while in the second, not far from the previous to the year 1673 returned to his monastery some Joanikije.

V. Petkovic claims that the late seventeenth century Ljubostinja stood among burned monasteries but no source for his position. By all accounts this assertion is not true because in 1691 mentioned as live monastery. The Atansije Daskal Serb states among the 15 Serbian monasteries between them and Ljubostinja.

Ljubostinja not exist in Najpergs in the census of the year 1718 and not exist on Epšelvilc map from about the same beasts. In any case Ljubostinja from 1726 was live monastery. Since then, and probably before until February 1736. in Ljubostinje live abbot Arsenius. The monastery was live and 1782 and in it were hiding 1784. Austrian intelligence. At that time, the abbot was Vikentije Jovanovic, who is with the brotherhood fled to Srem probably the first days of May 1788. Then the monastery was burbed by the Turks.

It was restored very quickly and to today life in him is not extinguished. Even at the time of the collapse of the First Serbian Uprising. During the nineteenth century, it replaces the entire line of respected elders - Arsenije Stefanović (at least from 1819 to 1835), Meletije Marković (1835-1847), Joanikije Mačužić (1847-1866), Macarius Lapčević Milojević (1866-1870) Danilo Markovic (1871 - 1875) and so on. The monastery was rebuild probably in 1819 and certainly in 1850. Also, sometime during 1860 years but it is difficult, for now, say when in any case after 1862 and before 1866. King Alexander I Obrenović visited the monastery in 1889 during the times of the wire to the coronation and King Peter I in June 1904.

It is necessary to emphasize that all the time in the second half of the nineteenth century Ljubostinja was one of the wealthiest monasteries in Serbia.

Др Снежана Божанић*

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју

КНЕГИЊА МИЛИЦА У НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ**

Сажетак: Милица (Евгенија, Јефросинија) је једна од најпознатијих жена на српској историјској позорници средњег века. У раду се прати и анализира њен лик и делатност из угла народне традиције. Она је према предању ћерка Југа-Богдана (Југ Богдановић), сестра девет Југовића и свастика Бановић Страхиње. Њени Југовићи су оличење части и пожртвованости када је реч о односу према домовини. Народна традиција отвара низ тема везаних за живот кнегиње Милице. Живела је у раскоши. Била је против нагомилавања блага. Утицала је и подржала Лазара у његовом настојању да подигне Раваницу. Није благонаклоно гледала на „свађу” кћери Маре и Вукосаве. Настојала је да их умири. Посебно је поштовала зета Милоша Обилића. Имала је пророчанске снове. Вести са Косова прима храбро и достојанствено. Показује тугу, жалост, плаче. Међутим, брзо се прибрала. Приписује јој се да је отровала зета Вука, односно издала наредбу сину Стефану да га убије. Предање, иако често удаљено од историјске истине, приказује је као пожртвовану сестру и кћерку, одану супругу и брижну мајку.

Кључне речи: кнегиња Милица, кнез Лазар, народна традиција.

Милица представља једно од најпопуларнијих женских имена кроз векове, све до данашњег дана. Можда, заслуга припада управо српској кнегињи, жени кнеза Лазара. У његовој основи налази се придев „мила“, који упућује на драгу и милостиву особу (плус деминутивни наставак). Ово име се често јавља у нашим народним песмама, различитог карактера.¹

* Ел. пошта: sbozanic5@gmail.com

** Рад представља фазни резултат истраживања за два пројекта: *Војвођански простор у контексту европске историје* (бр. 177002) финансиран од стране Министарства просвете и науке Владе Републике Србије и *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји*, бр. Решења 114-451-2216/2011, који финансира Покрајински секретаријат за науку Владе Аутономне покрајине Војводине.

¹ Уп. Матицки 1985, 92-93, № 62; 95-96, № 68; Карановић 1990, 79, № 89; 149, № 215.

Једна је од најпознатијих жена на српској историјској позорници средњег века, али њена популарност је одавно превазишла оквире средњег века. Аутор прати и проматра њен лик кроз призму усмене и писане традиције. Склапањем тих коцкица у мозаик, ствара се нешто другачија слика о животу ове »преблаг«² госпође.

Без обзира, што је на многим местима предање удаљено од историјске истине, оно је једногласно и неумољиво у њеном приказивању као пожртвоване сестре и кћери, одане супруге и брижне мајке. То, апсолутно потврђују историјске чињенице.

Треба истаћи да се иде за трагом песама које су по Караџићу „пјесме јуначке најстарије“. Тематски, припадају времену пре и после 1389. године. Међутим, велики проблем представља утврђивање времена њиховог настанка. Које су од њих настале у годинама ближим судбоносном догађају за српски народ, а које знатно касније? Тек заједничким напором историчара, историчара књижевности и лингвиста, могуће је доћи до одређених закључака. На ово питање, аутор се осврће у краткој мери, због обима, структуре и задате теме. Негде смо успели да одговоримо и на ова питања.²

² Периодизацијом наше старе књижевности бавили су се многобројни аутори (Д. Богдановић, Д. Павловић, Ћ. Сп. Радојичић). Уп. Радојичић 1962б; Караџић је почетком XIX века, на подстицај Јернеја Копитара, започео рад на прикупљању народних песама, умотворина, прича. Ускоро је и организовао одређени број сакупљача, који су тај посао обављали за њега. Родољубље је основно осећање, које га је водило у овом тешком послу. Песме су за њега „најдрагоценија чистота“ српског језика. Позната су имена извесног броја људи од којих је Караџић чуо и записао одређени број песама. Поред документованих потврда, на то упућују и њихове стилске карактеристике (пр. Тешан Подруговић, Филип Вишњић, Рашко Колашинац). Такође, зна се за извесне песме из којих крајева потичу. О Вуковим певачима, њиховом раду и различитим ставовима погледати: Новаковић 1878, 97-177; Матић 1954, 58-66; Јовановић 1954, 67-96; Радојичић 1957в, 239-270; Богољуб Петрановић је био веома образован човек. Као присталица романтизма и панслависта, сматрао је да Русија представља „обећану земљу“ за српски народ. У песмама »Високи Стеван и цар Бајазит«, »Високи Стеван и цар Бојадин«³ и »Пропаст царства српског«⁴ глорификује Русију (доноси мноштво турцизма, спомиње Дунав и Фрушку гору итд.) што са великом вероватноћом сведочи да су оне настале за време његовог боравка у Сарајеву (1862-1869). Дobar део песама из друге збирке, која се у овом раду користи, проистекао је из његове сарадње са гусларом Илијом Дивјановићем (чуо их је од нареченог гуслара или их је он певао за Петрановића). Петрановиће песме су одавно изазвале полемику у научник круговима када је реч о његовој прикупљачкој делатности. Најпре, то је учинио уми Ватрослав Јагић. Затим Милорад Шапчанин. Док је Томо Маретић далеко блажи у оцени његовог рада, Јосип Милаковић је сматрао да Петрановиће песме нису настале као плод прикупљачке активности на терену, већ представљају његово ауторско дело. Његов рад су још

*

О удаји Милице за потоњег кнеза Моравске Србије кнеза Лазара, сачувано је пет песама кратког стиха. Због простора и теме, биће анализирани две.³

Најстарију, под називом »Женидба кнеза Лазара« објавио је 1845. године Вук Стефановић Караџић.⁴ Забележена је према певању старца Рашка Колашинца. Има 164 стиха. Личности које у песми говоре су: „цар Стјепан“, „слуга Лазо“, „Југ-Богдан“ и „девет Југовића“. Све време, спомиње се „Милица“ која активно не учествује у догађају. Радња се одвија у „Призрену граду бијелом“ (стих 2). Забележена су још два града, Варадин (стих 72), Крушевац (стих 158) и река Морава (стих 158).

„Силни цар Стјепан“ пије вино (стих 1), а служи га „вјеран слуга Лазо“ (стих 3). Међутим, све време, он „чашу преслужује“, а „на цара криво погледује“ (стих 4-5). Владару то није промакло. Пита Лазара шта је разлог његовог незадовољства („коњи“, „рухо“, стихови 11-13) и на самом крају резимира: „Шта т’ је мало у двору мојему?“ (стих 14). „Вјеран слуга Лазо“ (стих 15) искрено тј. „право одговара“ владару како му ништа не недостаје („Свега доста у двору твојему“, стих 21), међутим, скреће му пажњу да је све слуге „иженио“ и отворено завршава:

„Мене, царе не кће оженити
За младости и љепоте моје“ (28-29).⁵

Српски владар, који је већ размишљао на ту тему, имао је спремљен одговор. „Лазо“ не приличи „свињарица“ или „говедарица“ већ „госпођа ђевојка“ (стих 31-37). Цар му је нашао девојку:

„У онога стара Југ-Богдана,
Милу сеју девет Југовића,
Баш Милицу милу мљезиницу;
Но се Југу поменут’ не смије,
Није ласно њему поменути,
Јер је Богдан рода господскога,
Неће дати за слугу ђевојку“ (стих 41-47).

оцењивали: Војислав М. Јовановић, Веселин Чајкановић, Тихомир Р. Ђорђевић, Владимир Ђоровић и други. Различите ставове са прегледом литературе о делатности и раду Б. Петрановића погледати: Килибарда 1974, 79-258.

³ Постоје још три песме. Караџић 1974б, № 26, реч је запису Ђорђа Којанова Стефановића који је добио од непознатог певача из Срема. Песма има 75 стихова; Милутиновић-Сарајлија 1990, Додатак № 18. Песма има 153 стиха и настала је према запису сремског певача, чије име није познато; Драгановић 1894, № 1, доноси фрагмент песме (42 стиха), пореклом из Куманова.

⁴ Караџић 1985в, 135-160, № 32.

⁵ Бројеви се односе на стихове у песми.

Ту се јавља и основни проблем. Лазар је тада био само „слуга“, а Југовићи су „рода господскога“.⁶

Владар је истог трена разрадио стратегију. Дотични разговор је вођен у петак, а већ за недељу је предвидео да Југ-Богдана и његове синове позове у лов и на вечеру. Лазар ће остати на двору и „готовити господску вечеру“ (стих 66). Када се сви „напију вина“ стари Југ-Богдан ће извадити „књиге старославне“ да „казује пошљедње вријеме“ (стихови 66-67). У том тренутку, Лазо треба да донесе чашу, наточи је вином и поклони Миличином оцу. Реч је великој вредности, јер је владар лично купио чашу:

„У бијелом Варадину граду,
Од ђевојке кујунцијке,
За њу дао товар и по блага“ (стихови 72-74).

Најстарији Југовић ће се тада „замислити“ чиме да га дарује, а Лазо треба да помене „Милицу ћерку мљезиницу“ (стихови 78-80). Све је текло према унапред утврђеном плану. После недељног лова, породица Југовића је боравила на вечери у царевом двору. Пошто је Богдан примио „златну купу вина“ (стих 117) замислио се: „Чиме ли ће даривати Лаза?“ (стих 120). Видевши замишљеног оца, синови му говоре да је у њих доста „коња и сокола“, „пера и калпака“ (стихови 132-133). У дискусију се тада умешао „силни цар Стјепан“, који потврђује да Лазо има „коња и сокола“, „пера и калпака“ (стихови 135-136), те:

„Лазо хоће Милицу ђевојку,
Баш Милицу милу мљезиницу,
Милу сеју девет Југовића“ (стихови 137-140).

На изговорене речи, поскочило је „девет Југовића“, потегли су мачеве да „погубе цара у столици“ (стихови 141-144). Отац моли синове да га не погубе, јер ће на њима „останути клетва“, и вади „књиге старославне“. У њима проверава да ли је „Милица Лазу суђеница“ (стихови 146-151).

Тамо је стајало:
„Милица је Лазу суђеница,
На њему ће останути царство,
Са њоме ће царовати Лазо,
У Крушевцу код воде Мораве“ (стихови 155-158).

Тада је цар Стјепан извадио „хиљаду дуката“, „златну јабуку“ са „три камена драга“ као „обиљежје Милице ђевојци“ (стихови 161-164). На тај начин, Милица је верена за Лазара.

⁶ Соловјев 1926а, 166-167; Соловјев 1927б, 25-41; Благојевић 1997, 35.

Богољуб (Теофил) Петрановић (1830-1887) је на простору Босне и Херцеговине забележио песму под истим називом, али са донекле измењеним садржајем.⁷ Она је објављена 1870. године. Наречену песму је записао од Илије Дивјановића из Црне Ријеке (код Јахорине).

Српски цар Душан се именује као „Стјепан“ (стихови 1, 276) и „Шћепан“ (стихови 11, 41, 111, 171, 205, 285, 355, 378). Будући Миличин супруг је „први слуга“, односно „царски слуга“. Песник га помиње као „Лазу“ (стихови 21, 40, 195, 228, 240, 256, 278, 283, 312, 344-345, 363, 377, 381), „Лазара“ (стихови 194, 277, 362) и „Лазара Немањића“ (стихови 4, 14, 140, 221, 375, 384).

Пошто се „млади слуга“ поклатио господару, пољубио му „руку и колено“, затим послужио вином, цар му се обраћа:

„Слуго моја, Немањић Лазаре!

Бог ти дао и ко те родио,

И памети так’ој научио,

Твоја памет море царовати;

Када буде мријет’ по земану,

На теби ће останути царство

Јер ја немам од срца евлда“ (стихови 14-20).

Лазар му смерно одговара да „није царство“ за „козара“ (стих 22). Међутим, цар се позива на „књиге“ које показују да ће њему „круна останути“ и стога мора да га ожени, достојно и честито (стихови 30-39). Избор је пао на Милицу, чија браћа су према владаревим речима „силни и бијесни“ (стих 100).

Разговор се одвијао петком, а за разлику од Вукове песме, цар је смислио да у недељу иде на Св. Литургију. После ће се вратити у двор. Лазар ће за то време позвати Југовиће са оцем да се „напију хладног вина“ (стих 114). Старог Југ-Богдана ће сместити уз „десно кољено“, а уз оца синове. Када дође ред на трећу чашу вина, Лазар ће Југ-Богдану донети „златну купу вина“ (стих 132) која садржи „четрнаест ока“ (стих 133). На то ће се Миличин отац замислити како да се достојно одужи. У том тренутку, владар ће ускочити са следећим речима:

„Подајте му Милицу ђевојку,

Твоју шћерцу за вијерну љубу,

Ти ћеш њега тијем даровати,

А ја ћу га круном даровати

Да царује и да господује,

И на њему хоће останути,

Златна круна српског цар Шћепана“ (стихови 165–171).

⁷ Петрановић 1989, 112-121, № 15.

Предвидео је цар да ће на те речи Југовићи скочити и „сабље поводити“ (стихови 175-176). Саветовао је Лазара да се склони у посебну одају и добро затвори врата. Знао је да ће браћа и на њега „сабљу окренути“ (стих 187), те ће предложити Југ-Богдану да погледа „књиге цароставне“ (стих 191), и уколико оне покажу да Милица није за Лазара, те да овај неће бити цар, имају право погубити владара и слугу. Пошто књиге потврде његове речи, Лазар ће изаћи из одаје, и свима одреда пољубити руке (стихови 203-208). У даљем току песме, нареченог дана, дакле у недељу, све се одвијало како је цар предвидео. На крају је девојка испрошена, а „небројено благо потрошено“ (стих 383).

Сам крај песме се знатно разликује од верзије коју је забележио Вук и још даље је од историјске истине:

„Кад ожени Немањић Лазара,
Вакат дође, цар умират пође,
За живота круну му поклони,
Да му од ког поговора нема“ (стихови 384-387).

Још се додаје да ће Косово бити под његовом влашћу, и да ће касније прећи „с Немањића на Отмановића“.

Ова песма је подједнако занимљива са становишта митологије, религије и историје. Миличина браћа и отац, седе са десне стране, до владара, што се према митологији Словена тумачи као срећа и напредак. Радња се одвија недељом, која се код свих хришћанских народа изузетно поштује јер је посвећена Богу. Тог дана се не обављају послови у кући и домаћинству. Св. Недељи (светици) се моли за здравље и срећу. Стога, могло би се из овог угла рећи, да је до склапања веридбе дошло на »божји дан«.⁸

У Петрановићевој верзији, Југовићи су приказани као знатно охолији, бахатији и силнији. То би више одговарало времену после смрти последњег владара из династије Немањић, када се крупна властела прилично осамосталила, али не и периоду владавине првог српског цара.

Историчари су одавно констатовали да је велики ратник и државник, цар Душан, увидео опасност од турског преласка из Азије у Европу (заузеће Цимпе и улазак у Галипољ). Покушао је да организује акцију против њих, али без успеха.⁹

Према песми, Милица је постала царица непосредно након Шћепанове (Душанове) смрти, што није утемљено и тачно, а уједно представља и јасно мешање „царства небеског“ и „царства овоземаљског“. Српски

⁸ Карацић 1898^{3а}, 428, „свака се недеља зове света недеља“; Недеља, *Словенска митологија*, 375-376. (Топорков Л. А).

⁹ *ИСН I*, 553-554. (С. Ћирковић-Р. Михаљчић).

владар нема потомство и за „живота“ поклања Лазару круну, што опет није тачно.¹⁰ Тешко да је, у наведеној песми, реч о последњем српском цару јер је он остао запамћен као „Нејаки Урош“ а овде се, у више наврата спомиње, „силни-цар Стјепан“.

Према песмама кратког стиха, Милица потиче из вишечлане и угледне породице Југовића. Ова породица, међутим, није документована и историјски потврђена. Њен отац је, према традицији, Југ-Богдан. Као према правилу и шаблону за његово име се увек везује придев „стари“, што може да упућује на његове поодмакле године.

Певачи не доносе име њене мајке. Међутим, за њу је довољно рећи „мајка Југовића“. Она је главна јунакиња песме »Смрт мајке Југовића«.¹¹ Приказана је као храбра жена, која настоји да сачува „девет сиротица“ (удовице њених синова) након Косовског боја. Из тога би проистекло да су сви уочи 1389. били ожењени. Велику патњу, срце Миличине мајке на крају није издржало.

Како су се звала њена браћа, према традицији? Одговор на ово питање већ је био предмет историјских истраживања.¹²

Но, покушаћемо да дамо скроман допринос, у контексту лика кнегиње Милице и повезаности са народном традицијом. Да би се дошло до имена њене браће, треба прегледати више песма јер се они најчешће бележе као „девет Југовића“. На тај начин се истиче њихово заједништво и потврђује јединство породице.

Најпре, за анализу се намеће песма »Цар Лазар и царица Милица« из Вукове збирке.¹³ Ову песму је забележио 1815. године у Срему, од гуслара Тешана Подруговића (пореклом из Херцеговине). Уочи боја, кнегиња моли супруга да јој остави бар једног брата: „Једног брата сестри од заклетве“ (стихови 13-14). Кнез јој то допушта, и на тај начин долази се до имена Бошка Југовића (стихови 19, 28, 39, 46). Он је био барјактар и одбио је Миличину молбу.¹⁴ Спреман је за „крст часни крвцу прољевати“ и „за сво-

¹⁰ Душанов син Урош рођен је у периоду између 1. септембра 1336. и 31. августа 1337. године. Приликом крунисања за цара, сину Урошу је Душан доделио краљевску круну, и он је постао савладар, о чему сведочи и Јован Кантакузин. Нису познате околности под којима се упокојио српски владар, 20. децембра 1355. године. Ферјанчић – С. Ћирковић 2005, 67, 154-158, 307-308.

¹¹ Караџић 1985в, 220-222, № 48.

¹² Михаљчић 2001б, 109-121.

¹³ Караџић 1985в, 209-214, № 45.

¹⁴ На сестрин предлог да остане, одговорио је на следећи начин:

„Иди, сестро, на бијелу кулу;

А ја ти се не бих повратио,

Ни из руке крсташ барјак дао,

ју вјеру умрјети“ (стихови 66-67). Слично је реаговао и најмлађи Југовић-Воине (стихови 87-93), који је водио „цареве једеке“ покривене „сувијем златом“ (стихови 75-76). Песма доноси имена два брата, док је „осталих седам“ према даљем тексту ишло „устаљеним редом“ и „ниједан“ од њих није хтео погледати сестру (стихови 70-72).

Према песми »Пропаст царства Српскога« коју доноси Петрановић, поново се помиње Бошко Југовић као барјактар (стихови 605, 649-650, 657, 1176, 1455).¹⁵ Сестри се обраћа следећим речима:

„Луда ти се, моја секо мила
Како ћу ја с тобом останути?
Ко ће носит царева барјака
У Косово пред честитом војском?“ (стихови 658-661).

Међутим, он је упућује на „најмлађег и најмилијег“ брата који се овде зове Ненад (стихови 666, 672, 674, 689, 1456). Дакле, према овој верзији најмлађи Југовић је Ненад. На сестрин вапај да не иде на Косово, најмлађи брат одговара:

„Даље стани, моја сестро мила,
Да те добар дорат не погази,
Да те срдит братац не удари;
Нећу остат иза браће моје,
Волим с њима мушки погинути
Него без њих живот оставити“ (стихови 690-695).

У већ поменутој песми »Смрт мајке Југовића«, бележи се име кнегињиног брата Дамјана Југовића (стих 51). На његово име упућују и следећи појмови: „љуба Дамјанова“ (стихови 42-43, 47, 67-68, 70), „мајка Дамјанова“ (стихови 48, 71), „Дамјанов зеленко“ (стихови 41, 44) и „рука Дамјанова“ (стихови 72, 75).

Песма »Опет зидање Раванице«, из Вукове збирке, открива имена три Миличина брата.¹⁶ Они на „собету“ седе са леве стране кнеза Лазара, до Милоша Обилића:

„Млади Петар и млади Никола,
А најмлађи нејаки Момире“ (стихови 14-15).

Као шурак Бановић Страхиње, дакле Миличиног зета, бележи се у бугарштици »Кад је Страхињи Бановићу жена учинила издају, и кад су је

Да ми царе поклони Крушевац“ (стихови 59-62). Карацић 1985в, 211, № 45.

¹⁵ Петрановић 1989, 221-261, № 26; Многи истраживачи (В. Јагић, Б. Н. Путилов) претпостављају да је ова песма, са укупно 1607 стихова, књижевног порекла.

¹⁶ Карацић 1985в, 150-156, № 36.

за то браћа погубила« Стјепан Уговић (стихови 29, 31, 118, 122, 125).¹⁷ Од свих Југовића, најчешће се спомиње име оца и брата Бошка.

Песма »Женидба Страхињина бана« из Петрановићеве збирке истиче да је Бошко Југовић од „од соја великога“ (стих 35) и да је Вучитрн град Југовића (стих 76). Из овог би индиректно произашло да је Вучитрн родни град кнегиње Милице. Нема историских података који би везали ову породицу и српску кнегињу за наречени град.¹⁸

Народно предање не приказује Миличину браћу у најбољем светлу када се говори о догађајима везаним за зидање Лазарева задужбине Раванице, као ни приликом напада Турака на Бањску, када су похарани дворови њиховог зета а сестра заробљена. Међутим, све наречено у сенци је њиховог храброг држања на Косову. Југовиће карактерише храброст, поноситост и поштовање мача, оданост према владару и српству, верност и достојанство.¹⁹ У судбоносном тренутку се не раздвајају, и без обзира што је бар један од њих имао могућност да спаси живот, заједно гину. До данашњег дана, Миличини Југовићи симболизују јединство породице, који „у име части“ остављају животе на бојном пољу.

Усмена књижевност доноси податак да је кнегиња Милица имала једну сестру. Била је удата за чувеног косовског јунака Страхињина Бана. Позната је као Иконија, Јелица и Јела. У песми »Женидба Страхињина бана« коју је забележио Петрановић, она се зове Иконија (стихови 53, 107, 117, 189, 246).²⁰ Југовићи су са нескривеним задовољством дали сестру за „бана Страхињина“:

„Ми так’ога желимо јунака,
Хоћемо ти сестру поклонити,
Иконију, теби за љубовицу“ (стихови 56-58).

Карацић доноси песму »Бановић Страхиња«. Иако се ћерка Југ-Богдана налази у центру збивања, певач не доноси њено име.²¹ Она се региструје као „вјерна љуба“ (стих 147), „љуба заробљена“ (стих 187), „љуба“ (стихови 594, 751, 785-786), „Страхињина љуба“ (стих 691), „банова љуба“ (стих 729), „сестра“ Југовића (стихови 794, 804). Приказана је као лакомислена жена и страшивица. Ови придеви никад и нигде нису приписани кнегињи Милици.

¹⁷ Богишић 1878, 106-109, № 40.

¹⁸ Вучитрн, *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, 79. (Петровић В.).

¹⁹ Рајић 2007, 241-242.

²⁰ Петрановић 1989, 191-197, № 22.

²¹ Карацић 1985в, 191-209, № 44.

Богишић је у песми »Кад је Страхињи Бановићу жена учинила издају, и кад су је за то браћа погубила« бележи Миличину сестру као Јелицу (стихови 23, 25, 66, 96, 106) и Јелу (стих 63, 82-83, 101). У овој песми истиче се, на више места, њена лепота.

Писана књижевност, такође, бави се пореклом српске кнегиње и њеном удајом. »Повесно слово о кнезу Лазару« казује да је она „од рода светла и славна и одлична, корена неког царског, од племена Сименуна Немање, првог господара Србаља“, и по владаревој заповести, Лазар је узео „себи за садружницу сродницу цареву, кћер неког велможе“.²² Константин Михајловић из Островице у глави XVI дела »Јаничарове успомене« пише да је Лазар наследио „краља“ Уроша, те да је „имао сестричину краља Уроша по имену Милицу“, за жену.²³ Настала знатно касније, »Прича о боју Косовском« обавештава да је „цар Стеван“ дао Лазару „своју сародницу, госпођу Милицу, кћер Југа Богдановића“.²⁴

Историја зна да је Милица била кћи кнеза Вратка. Потомак је Стефана Немање, преко његовог сина Вукана. О томе детаљно доносе информације српски родослови, са малим разликама. Одавно позната генеалогичка линија водила је на следећи начин: Вукан – Дмитар (потоњи монах Давид) – Вратислав – Вратко – Милица.²⁵

*

Какав је био однос Милице са децом? Шта нам казује предање? Колико је Милица имала кћери? Како су се звале? Да ли су њихови међусобни односи били добри? Какав је био њен однос са сином Стефаном, потоњим деспотом?

На основу грађе, историографија је одавно утврдила број Миличине деце и њихова имена.²⁶ Стари српски родослови и летописи, такође, баве се потомцима кнеза Лазара.²⁷

²² ССК III 1970, 115; Ђурић 1990, 268. (Раваничанин I, друга половина XIV века, 1392-пре 1398).

²³ Константин Михајловић из Островице 1966, 105.

²⁴ Ђурић 1990, 293.

²⁵ Стојановић 1927, 28, № 13; 38-39, № 25; 40, № 27; 44, № 39; 50, № 64; 53, № 78; 286, № 1086; 287, № 1087-1088.

²⁶ Постоји обимна литература о кћерима кнеза Лазара. Поред посебних студија, оне се узгред помињу у бројним чланцима и расправама. Упор: Руварац 1887, 4, 7, 9-12; Радојичић 1940, 97-108; Јиречек 1952, 321, 353, 394; Пурковић 1996, 13-112; Мињаљчић 2001а, 117, 160, 168, 188-190, 262, 284.

²⁷ Стојановић 1927, 41, № 31; 50, № 64; 54, № 91; 200, № 541, 543; 289, № 1109.

Епске песме не стоје баш најбоље са именима Мичиних кћери, нити са стварним историјским догађајима, док писану књижевност, такође, треба тумачити са одређеном дозом резерве.

Мавро Орбин наводи да је Лазар имао сина Стефана и пет кћери: Милеву, Мару, Јелену (Хелену), Деспину и Вукосаву.²⁸ Ослањајући се на Леунклавија, бележи да је Милева била супруга турског султана Бајазита. Иако је име неисправно, зна да је њу „заједно с мужем заробио Тамерлан“.²⁹ Исправно доноси да је Мара жена „рашког властелина Вука, сина Бранка Младенова“.³⁰ Јелена је, по Орину, била удата за сина Николе Горјанског првобитног сремског бана, а касније палатина Угарске. Док име Миличиног зета зна, Теодору је прекрстио у Јелену. Нешто касније, у тексту додаје да је кнез Лазар кћер Вукосаву дао за Милоша Кобилића „који се родио у Тјентишту близу Новог Пазара и био одгојен на Лазаревом двору“.³¹ Наравно, према историјским изворима она није постојала. Орбин, први уводи у традицију причу о свађи Миличиних ћери, односно сестара Вукосаве и Маре, констатује Јелка Ређеп.³² Прва је „хвалила и претпостављала вредност свога мужа Вуку Бранковићу“, што је дубоко увредило Мару која је „ошамарила“ сестру. Вукосава је све испричала супругу, који је изазвао на двобој Вука. У даљем току догађаја није учествовала кнегиња, већ њен супруг који је покушавао да смири зетове али без успеха. Дошло је до двобоја. Милош је био успешнији. Касније су их „кнез Лазар и други великаши измирили“. Из наведеног следи питање: Да ли је Орбин чуо неку од епских песама у којима се говори о овом догађају или су оне проистекле из његовог казивања?

Веома брзо, „прича о свађи“ се развија. О Миличиним кћерима пева и хрватски песник Андрија Качић Миошић (1704-1760). Аутор се труди да у делу »Razgovori ugodni naroda slovinskoga« (објављено педесетих година XVIII века), поред епике користи и документа како би што потпуније приказао јунаке и њихова дела. Међутим, и он је под великим утицајем предања које се тада ширило и развијало. Вероватно је и на њега снажан утицај оставило дело »Краљевство Словена«.

²⁸ Орбин 2006², 94. Упор. Константин Михајловић из Островице 1966, 107.

²⁹ Орбин 2006², 94.

³⁰ Орбин 2006², 94. Писац на овом месту каже да је Вук био ваљан ратник, мудар човек, послушан према тасту „који је заједно с овим својим зетом живео у миру са свим својим суседима“.

³¹ Орбин 2006², 96.

³² Ређеп 1996а, 147.

Његова »Pisma od Kobilića i Vuka Brankovića«, истиче лепоту Миличиних кћери.³³ Оне су „lipе“ као „rumene ružice“. Стога:

„Niko ne zna, која бише lipša,

Која виша, која l’ rumenija“.

Надаље, наводи њихова имена као и господу за коју су удате. Лазар је Вукосаву дао „Милошу Кобилићу“, Мару Вуку Бранковићу, Милицу „цару Бајазету“ а Јелину:

„za plemića i gospodičića,

po imenu Crnojević Jurja“.

Три сестре су кренуле да посете мајку („tri sestrice majku pohodiše“), изузев Милице царице „jer joj ne da care Bajazite“.

Сестре су се срдечно поздравили али је ускоро између њих дошло до расправе, у коју аутор уводи и Јелину „ljubu Crnojević Jurja“. Најпре је Јелина хвалила свог „viteza“, потом Мара „plemića“ Вука Бранковића и напоследку Вукосава Милоша Кобилића „od Pazara Novog plemića“ којег је породила „Hercegovka majka“.³⁴ Вукосавине речи су веома расрдиле Мару Бранковић која је сестру „lako udarila“, те јој је „iz nosa krvca izvirala“. У даљем тексту долази до сукоба између два шурака, Вуковог опањкавања Милоша (издаће Лазара „kano Juda svoga Stvoritelja“), Кобилићевог убиства турског султана и све се завршава Вуковом издајом.

Дакле и ова песма је далеко од историјске истине. Пред Косовску битку, Миличина кћер није била удата за турског султана (ни за Црнојевића), а ни њихова имена нису исправно донета (Вукосава и Милица).

»Троношки родослов«, настао у првој половини или половином XVIII века, наводи имена Миличиних кћери и зетова. Њега, такође, треба пажљиво тумачити због информација које доноси. Једну кћер (не наводи се њено име) Лазар је дао „у супружништво Николају Гару, палатину угарског краљевства“, а „последњу“ Миљу „обручи за Баошина сина“ ради „савеза љубави и мира“. У наставку следи да је након кнежеве смрти она „дата за турског султана Бајазита“, а уместо ње „друга кћи Лазарева, која је била жена Милоша, кнеза и војводе све српске војске“, дата је за Баошу и отишла је у Зету.³⁵ Ни »Троношки родослов« није остао имун на причу, односно легенду, о „свађи“. Лазар је једну своју кћер дао за жену Милошу Обилићу и „учини га кнезом и человођом пред својом војском“.

³³ Kačić-Miošić 1956, 67-69, № 15.

³⁴ Kačić-Miošić 1956, 67.

³⁵ Ђурић 1990, 305.

Ускоро је дошло до препирке између Вукове и Милошеве жене „о лепоти и храбрости мужава, због чега је Вукова ударила Милошеву“.³⁶

Као што је Јелка Ређеп у више својих радова изнела овде је издаја тј. њен „мотив са мужава пренет на жене“ и то узрокује пропаст на Косову.³⁷ После Орбина и Троношког родослова, Пераштанин у драми »Косовски бој« истиче да су „државе свијетле изгубиле“ због женске свађе.³⁸ Дакле, мајка је била сведок сукоба између својих миљеница. Стварност и легенда су поново вешто испреплетене, покушавајући да постану историјска истина. Наравно, критичка историографија је доказла супротно.

Иако занимљива, прича о именима кћери, те свађа Вукосаве и Маре, прети да нас удаљи од основне теме, дакле њихове мајке. На „савету“ (гозби) поводом зидања Раванице, Милица седи са Лазареве леве стране, између јунака Милана Топлице и зета Милоша Обилића.³⁹ Заједно са Вукосавом и Маром шета и ишчекује вести са Косова.⁴⁰

Милица и Вукосава се јављају у песми из Богишићеве збирке: »Како Милош Драгиловић или Обиловић, рањен на Косову на 15. липња г(одиште) г(осподинова) 1389 премину, и што нареди на концу од живота и поручи Вукосави љуби својој, по својој пуници Милице љуби Лазара кнеза од Србљи а кћери Угљеше Мрњавчевића«.⁴¹

Однос између Јелисавке и Анђелије (која се бележи и као Анђуша у тесту) према песми »Женидба Милоша Обилића« није најбољи. Из текста се дознаје да је „млада Јелисавка“, „мила шћерца славна цар-Лазара“, ратом зором и у тајности посетила војводу Милоша (стихови 1-5).⁴² Он упозорава Јелисавку да ће је сестра Анђелија опазити и „цару опадати“.⁴³ Же-

³⁶ Ђурић 1990, 308.

³⁷ Пурковић 1996, 149.

³⁸ Пантић 1975, 373-406; Ређеп 2007²⁶, 87-88.

³⁹ Караџић 1985в, 150, № 36; Према песми »Милош у Латинима«, Обилић је био бачен у тамницу, те је кнез Лазар писао писмо:

„Чујте ли, господо Латинска!

Пустите ми мог зета Милоша“ (стихови 102-103). Караџић 1985в, 156-158, № 37.

⁴⁰ Караџић 1985в, 222-223, № 49.

⁴¹ Богишић 1878, 10-12, № 2.

⁴² Петрановић 1989, 161-168, № 20.

⁴³ Милош беседи младој Јелисавки:

„О госпођо, лијепа ђевојко,

Зар не знадеш – ако Бога знадеш,

Твоје секе китне Анђелије

Она тебе хоће опазити,

Па ће тебе цару опадати,

на Вукова, која се у даљем тексту зове Анђуша одлази код мајке и клевета Милоша. Но, паметна мајка јој не да да говори:

„Сједи доље, Бранковића љубо!
Обилић је соја господскога
И у себи чиста срца свога,
Срамоте ми учинит неће“ (стихови 47-50).

Сасвим другачије реаговао је „славни цар-Лазаре“ на клетву коју је дочуо од Вука, те је решио да погуби Милоша (стихови 54-62). Поново долази до изражаја мудрост, правдољубивост и борба за истину његове супруге. Она „моли“ и у „руку љуби“ цара да не погуби Милоша.⁴⁴ Знајући Милошево јунаштво, саветује супруга да Обилића пошаље у „земље одметнуте,, - „Кара-Влашку и Кара-Богданску“ да „покупи данак и харач“ (стихови 75-82). Уколико Обилић не успе да изврши задатак, цар има право да га погуби, јер се нико није вратио из наведених земаља (стихови 81-85). Лазар је послушао супруга, а у даљем тексту истакнута је довитљивост младе Јелисавке, која се на крају удаје за Обилића. Јасно, закључујемо да ова песма није историјски утемељена.

У песми из Петрановићеве збирке »Високи Стеван и цар Бојадин« помињу се Милица, кћер Јелица „Милошева љуба“, и синови: „високи Стеван“ и „дијете-Јурош“.⁴⁵ Мајка и кћи, обе удовице, „кукале су три бијела дана“ за најмилијима и свим изгинулим јунацима, након боја на Косову (стихови 1-10). Међутим, Милица се четвртог дана прибрала и постала свесна бремена које носи, те се обраћа „шћери Јелисавки“ следећим речима: „Плакат немој, нама фајде нема“ (стихови 11-13). Трезвено теши ћерку:

„Сунце зађе и опет изађе,
Ко погине не долази више“ (стихови 17-18).

Милица је била забринута за сина Јуроша, „од седам година“ којег је заробио Вук Бранковић и одвео у „Стамбол“ Турцима (стихови 26-30). Други син „високи Стеван“ већ „дванаест година“ се налазио у Русији, и није знао за страдање земље, погибију оца, Милоша и војвода (стихови 31-

И мене ће с главом раставити“ (стихови 22-27). Петрановић 1989, 161.

⁴⁴ Госпођа Милица моли цара:

„Господине, славни цар-Лазаре,
Немој своје погубити слуге,
То је нама од Бога грехота,
А од људи голема срамота,
То ће чути све седам краљева,

Сваки ће се теби удивити“ (стихови 65-70). Петрановић 1989, 162.

⁴⁵ Петрановић 1989, 275-294, № 28.

40). Стога, одлучује да га позове натраг у отаџбину и изврши задатке које му је мајка поставила.⁴⁶ Шаље књигу у Русију, и понавља да Стеван мора избавити брата „дијете-Јуроша“, погубити „Бранковић Вука“, да би потом сви заједно отишли за Русију (стихови 95-100).

Пошто је извршио све неопходне припреме, Стеван је стигао до „Крушева града“ где су га дочекале мајка и сестра „кукајући кано кукавице“. Ту је био и Бановић Страило (стихови 432-437). Дочек је био нежан и срдчан. Након тога, седам пуних година се, према песми, Стеван се борио Турцима, али му није пошло за руком да ослободи брата и ухвати зета. У песми стоји да Милица „бјеше мудра и паметна“ (стих 605). О томе најбоље сведочи савет који је дала сину. Из њега се види мудрост и довитљивост Лазарева удовице. Предлаже да се пошаље у Стамбол књига „неверном“ Вуку, у којој му обећава градове и харач.⁴⁷

На то Вук није остао имун. Коначно, Милица је успела да врати свог сина:

„Кад се мајка добавила сина,
Њега љуби у бијело лице,
Не море се лако наљубити,
Наљубити и намиловати“ (стихови 684-687).

Пошто је погубио Вука (стих 757), Стеван заједно са братом („дијете Јурош“), сестром („сека Јелисавка млада“) „милом мајком“ и „краљевом војском одлази“ у Русију (стихови 758-764).

Милица је приказана као снажна, мудра и јака жена. Иако је претрпела велике губитке, брзо се прибрала и бори се за живот и повратак млађег сина из Турске. Такође, старијем сину издаје наредбу да погуби Вука Бранковића. Овде је разрађен мотив који доноси Мавро Орбин. Према једној верзији коју је чуо „сумњало се“ да је зета „отровала ташта“. Аутор наводи и верзију по којој је Ђурађ Балшић наредио да се Вуку због

⁴⁶ Милица намерава да позове сина из више разлога:

„Да походи своју бабовину,
Да посвети мила баба свога,
Да погуби Бранковића Вука,
Да избави своју милу мајку,
Да је стару не погазе Турци;
Да прихвати своју сестру милу“ (стихови 53-58). Петрановић 1989, 276.

⁴⁷ Милица предлаже:

„Ја ћу њему обећати кључе,
Од мојијех четр'ест градова,
И хараче од седам година“ (стихови 617-619). Петрановић 1989, 290.

„издаје таста“ одруби глава. О томе, наставља Орбин „ништа није знала његова ташта Милица“.⁴⁸

На крају песме, целокупна породица кнеза Лазара сели се у Русију. Ово индиректно упућује на закључак да је песма настала у доба ослободилачких ратова када је Русија представља „обећану земљу“, а средњовековне личности и догађаји смештени су у нововековни миље.

Према песми „Високи Стеван и Вук Бранковић“, из Петрановићеве збирке, Миличина кћер удата за Вука Бранковића зове се Анђелија, а синови Стеван и Јурош (још увек је дете).⁴⁹ Анђелија са супругом Вуком живи у Стамболу. Она не зна да је на тавану сакривен њен млађи брат који „цвили“ дању и ноћу (стих 10, 15). Миличин млађи син је мудар и паметан. За живот би дао „све благо“, али не и брата. О њему је мајка водила нарочиту бригу. Хранила га је „медом и шећером“, облачила у „свилу и кадифу“ а научила га је „господарству“ (стихови 52-54). Стигавши у Крушевац, Вук се насилно понаша према ташти. Удара је ногом, тако да се она са „црном земљом саставља“, а дознавши од ње да је Стеван у Русији удара је „пакленом канџијом“ од које јој „кожа пуца“ (стихови 236-252). Пошто је чуо да „му цвили“ мајка „у невољи“, Стеван излази из скровишта и убија зета.⁵⁰ Страшним мукама казнио је и рођену сестру Анђелију.⁵¹ Стеван је изгрлио и изљубио брата у оба образа и међу „очи црне“. Одводи га мајци, која сина ставља „на криоце“ (стихови 306-313). На крају, целокупна фамилија и народ „бежи у Русију“ (стих 328).

⁴⁸ Орбин 2006², 102-103.

⁴⁹ Петрановић 1989, 295-303, № 29.

⁵⁰ Стеван је на следећи начин убио Вука:

„Распори га до грла бијела,
Откиде му са рамена главу,
И проклету главу погазио“ (стихови 275-277). Петрановић 1989, 301-302.

⁵¹ Петрановић је забележио:

„Он ухвати сестру Анђелију,
Обуче јој воштану кошуљу,
Пак запали са четири стране:
»Нека тако, наша сестро мила,
Свакога си цару опадала,
А највише војводу Милоша,
Што нијесмо имали јунака,
Вјернијега, а ни правијега
За крст часни и вјеру хришћанску
Док си наше оборила царство,
С Немањића на Отмановића
И изгорје она у кошуљи“ (стихови 294-305). Петрановић 1989, 302.

Милица је увек представљена као брижна и нежна мајка. Предање није наклоњено ни према њеној кћери која је била удата за Вука Бранковића.

*

У сасатав Моравске Србије, између осталих предела, улазила су и два велика рударска центра, Ново Брдо и Рудник. Земља Миличиног супруга била је привредно и економски снажна. Песма из Вукове збирке „Зидање Раванице“, сведочи да је Лазарева супруга била опточена златом и драгим камењем.⁵² Уочи кнежеве одлуке да подигне Раваницу⁵³, најутрајнија господа се окупила на двору. Тада је поред њих прошетала „госпођа Милица“:

„Лако шета по царском дивану,
На њоји је до девет ђемера,
Испод грла до девет ђердана,
А на глави девет перишана,
Поврх тога круна позлаћена
А у њоји три камена драга,
Сјаје ноћом, како дањом сунце“ (стихови 14-29).⁵⁴

У даљем тексту она говори и подсећа Лазара на „Немањиће“ који „цареваше па и преминуше“, али „не трпаше на гомиле благо“ (стихови 24-28). Наводи супругу њихове градитељске подухвате, задужбине и манастире: Дечане више Ђаковице, Патријаршију више Пећи, цркву у Дреници, Петрову цркву под Пазаром, Ђурђево Ступове, Сопотане, Тројицу у Херцеговини, цркву Јању у Староме Влаху, Павлицу, Студеницу, Жичу, цркву свете Петке, Грачаницу (стихови 29-44). Затим, упозорава Лазара да је остао „у столу њиноме“, да трпа „на гомиле благо“ али да „не гради није задужбине“ (стихови 46-48). Мудро завршава излагање:

„Ето нама не ће припасти’ благо,
Ни за здравље ни за нашу душу,
А ни нама, ни коме нашему“ (стихови 49-51)

На то је кнез Лазар имао спреман одговор. Већ је донео одлуку да гради задужбину.⁵⁵

⁵² Караџић 1985в, 147-149, № 35.

⁵³ Манастир Раваницу, чија је црква посвећена Вазнесењу Исуса Христа, српски кнез је почео зидати 1376/1377. године, а завршена је 1381. године. Владар је манастир богат даривао. Раваничка хрисовуља није сачувана у оригиналу, већ у преписима. Уп: Шкриванић 1970а, 235-253; Ђирковић 1981, 69-82; Шкриванић 1981б, 83-99.

⁵⁴ Караџић 1898а, ђемер, 784; перишан - „Једна глава девет перишана“, 510.

⁵⁵ На то му присутна господа одушевљено говори:

Много детаљнија је друга песма из Вукове збирке »Опет зидање Раванице« која говори о одлуци и самој градњи манастира.⁵⁶ На „собету“ у Крушевцу поред најутицајнијих војвода и великаша била је присутна и кнегиња Милица. Овог пута, уместо Милице која је у претходној песми спомињала задужбине Немаљића, то чини сам кнез Лазар. Он додаје да располаже са значајним средствима јер има „два мајдана златна“, један „у Копаонику“ а други је „Рудничка планина“ (стихови 56-58). За посао је ангажовао „хиљаду мајстора“, „хиљаду младих сараора“ и Рада неимара.⁵⁷ За „ашчије“ односно надзорнике је поставио десет Југовића. Међутим, Миличина браћа и отац нису испоштовали наредбу свог зета, о исплаћивању надница, напојница и светковању празника.⁵⁸ Да би дочарао њихово непоштовање не само господара већ и црквених празника, песник каже да Југовићи „не светкују петку ни неђељу“, нити Илију „који громом бије“, као ни Марију „која муњом пали“ (стихови 119-121). На жалбу Рада неимара, кнез је послао Милоша Обилића да „објеси Југовиће“ и још страшније их казни (стихови 156-165). Иако није поступио у складу са кнежевом наредбом, Милош саопштава Лазару како их је казнио. Госпођа Милица је на то „процвиљела, као кукавица“, жалећи што јој бар једног брата нису оставили у животу. До краја живота ће кукати „као кукавица“ (стихови 196-204). Тада је Милош открио истину владару и још једном потврдио умно и исправно поступање.

Традиција јој приписује значајан утицај на кнеза Лазара у доношењу одлуке да почне са зидањем задужбине. У сваком случају, она му је била верна и одана подршка.

*

Кнегиња Милица је, према усменом предању, имала пророчке снове. О томе детаљно говори песма из Петрановићеве збирке »Сан царице Ми-

„Гради, кнеже, биће ти за душу,

И за здравље Високом Стевану“ (стихови 67-68). Карацић 1985в, 148, № 35.

⁵⁶ Карацић 1985в, 150-156, № 36.

⁵⁷ Реч је о познатом средњовековном градитељу. Раде Боровић је Раде неимар из народних песама. Био је градитељ Љубостиње.

⁵⁸ За Југовиће народни певач каже:

„Курве једне девет Југовића,

Све цареву продадоше пиво,

И цареву хазну затомише,

И надницу лаку оставише,

А надницу по једну асприцу,

Напојницу по једну чашицу“ (стихови 113-119). Карацић 1985в, 152, № 36.

лице». ⁵⁹ Уочи српско-турског сукоба 1389. она је већ „царица“ а њен супруг „цар“. „Вјерна љуба славна цар-Лазара“ је уснила сан „у Крушеву на цареву двору“ (стихови 1-3).

Реч је заправо о два сна, чије поруке нису биле охрабрујуће. Први сан не наговештава ништа добро. Према њему „ведро небо“ се „проломило“ а „жарко Сунце“ је најпре пало на траву, па у „воду бунара“ (стихови 5-9). Вуци покушавају да ослободе Сунце „из језера“, али се „њима извадит не даде“ јер их „пале око воде муње“ (стихови 11-14).

Сунце, према српској и словенској митологији, представља симбол живота, светлости, топлоте. У конкретном случају, пада у воду из које не може да се избави. Дакле, наступају тама, хладноћа и смрт. ⁶⁰ Месец који је до тог тренутка „сијао“ му се придружује јер је и он у „море пану“ (стих 14). Према фолклору, народној традицији, астрологији, Месец означава биолошки ритам живота, односно рађање и смрт. Везан је за загробни живот, прелаз из живота у смрт. Два кључна небеска тела, падају у воду и губе своје основне функције. ⁶¹

У наставку сна „све звезде“ су „крају прибјегнуле“ (стих 16). Њихово „померање“ и „склањање“ не слуте ништа добро. У религији словенских народа раширено је веровање да сваки човек по рођењу добија своју звезду. Од ње зависи срећа, успех и напредак током живота. Дакле, судбина човека зависи од његове звезде. Током целог живота прати га у свим ситуацијама. Гаси се оног тренутка када човек умре. ⁶² Представља извор светлости у тамним ноћима. Звезде су повезане са сновима и њиховим тајнама. ⁶³

Све наречено потврђује тмину и црнило која се надвија над судбином српског народа. Први сан завршава са страшном поруком:

„Све Косово тама притиснула,
По њој гракћу гавранови црни,
Између њих ждрали поцикују“ (стих 17-19).

Тама је обавила Косово. Једино се чује грактање гавранова и цика ждралова (стихови 18-19). Гавран симболизује смрт, лоше догађаје. Створио га је сам *ђаво* и стога је црн. ⁶⁴ Његова појава у сну наговештај је нес-

⁵⁹ Петрановић 1989, 212-220, № 25.

⁶⁰ *Речник симбола* 1994, 456-457; Сунце, *Словенска митологија*, 522-523. (Топорков Л. А.)

⁶¹ Месец, *Српски митолошки речник*, 302-303. (Ш. Кулишић); *Речник симбола*, 307-308; Месец, *Словенска митологија*, 354-355 (Толстој М. С.)

⁶² Збезде, *Српски митолошки речник*, 191 (Кулишић, Ш.)

⁶³ *Речник симбола*, 170.

⁶⁴ Гавран, *Словенска митологија*, 109-110. (Агапкина А. Т.)

реће и бола. Ово потврђују и друге песме Косовског циклуса. На основу свега лако се може констатовати да је гавран искључиво везан за пропаст, тугу, сузе. Примери су многобројни.⁶⁵

Тежак сан, који више личи на ноћну мору, пробудио је „царицу“. Црне слутње испуниле су јој душу. Због тога се умила како би се прибрала и „Богу молила, усред ноћи, као усред дана“ (стихови 21-34). Изнемогла, поново је утонула у сан који је још више потресао, донео стрепњу и тужне мисли, које ће се обистинити.

„Од Стамбола“ је долетело мноштво птица (јастебови „љуте птице“, орлови, опет гавранови и све остале птице), на Косово и реку Ситницу, тако да су све „поље притиснуле“ (стихови 29-43). „Јато соколова“ представља персонификацију храбрих српских ратника. Они су кренули са двора „славна цар-Лазара“ (стихови 48-51). Дошло је до страшног окршаја:

„Множина је ’тица навалила,
Освојише сиве соколове,
Соколови ’тице изгибоше,
Све им перје пада у Ситницу“ (стихови 59-62).

Ситница је постала „замућена“. Према веровању, мутна вода у сну означава болест и смрт, конкретно, на овом месту, погибију војске. У позадини се налазио стравичан призор. Сунце се „помрачило“, ждрали „поцикују“ а злосутни црни гавранови се „деру“ (стихови 64-66).

Други сан је оставио велики утисак на Милицу. Од њега се још више „препанула“ а сузе није могла зауставити („Те прољева сузе низ образе“, стих 74). Пошто се „исплакала“ она буди супруга „славна цар-Лазара“ (стих 79). Испричала му је оба сна. „Срца јуначког“, он их тумачи својој верној љуби (стих 141-142). Кроз објашњење снова, цар Лазар као да психички припрема Милицу за наступајући догађај.⁶⁶ Ипак, ни Лазар није био

⁶⁵ „Два врана гаврана“ који говоре, доносе царици Милици страшне вести са „поља Косова“. Они јој саопштавају да су оба цара „погинула“. Од Турака је „нешто и остало“ а од Срба што је и „остало“ све је „рањено и искрвављено“ (стихови 142-145). Карацић 1985в, 212, № 45; „Два врана гаврана“ бацају у крило мајци Југовића руку њеног сина Дамјана. Њихова крила су „крвава“, а пена им је тргла „на кљунове“. Тек после описаног догађаја Миличина мајка умире (стихови 58-85). Карацић 1985в, № 48.

⁶⁶ „Погађа“ да ће Османлије Србима „преузети царство“, његова ће „полећети глава“ али ће у воду скочити да је „не уграбе Турци“, турски цар ће „погинути“, српске слуге „изгинуту“, док ће се царева (Лазарева) „окретати глава“. Браниће је преживели Срби од Турака (стихови 146-170). Други сан јасно показује да ће мноштво турске војске ускоро стићи на Косово, наговештава битку, а „јато соколова“ које гине представља српске јунаке. Ситница ће се „крвљу замућити“ од „добријех коња и јунака“ (стихови 178-231). На његове речи Милица:

равнодушан. Окупио је дванаест војвода, којима се обраћа као деци, и прича им Миличине снове. Видно узнемиреног, господара је утешио Милош Обилић.⁶⁷

Богишић, у бугарштици »Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову« доноси кратак одељак о сну кнегиње Милице.⁶⁸ Док је са прозора посматрала војску која се спрема за бој, одлучила је да зету Милошу Обилићу исприча сан који је претходне ноћи сањала. Њој се „трудан санак изнио“, звезде су падале „с небеса на црну земљу“, на небу је „јасан мјесец потамнио“, „ведро небо“ се на „четверо распукло“ (стихови 72-74). Овај пут, „санак“ тумачи Милош Обилић. Не види из њега ништа добро.⁶⁹ У оквиру исте песме налази се и кратак санак Јеле, „љубе Бушић Стјепа-на“.⁷⁰

Богишићева бугаршtica је објављена осам година пре Петрановићеве збирке, у којој је сан кнегиње Милице разрађен до детаља. Док је у бугарштици она „кнегиња“ а супруг „кнез“, у развијеној верзији ове песме Лазар и Милица су „цар и царица“.⁷¹

„Проли госпа сузе низ образе,
Грозне сузе низ бијело лице,
Кајно бисер низ бијело платно“ (стихови 233-235).

⁶⁷ Храбри Милош Обилић му је рекао:

„Господине, славни цар-Лазаре
Сан је клапња, а Бог је истина!

Бог ће дати, пак ће добро бити“ (стихови 321-323). Петрановић 1989, № 25.

⁶⁸ Богишић 1878, 3-10, № 1.

⁶⁹ Милош је пуници одговорио:

„Могу ти се Милице, санку твому домислити:
Што су зв'езде падале с небеса на црну земљу,
То ће главе падати ове угарске госпде;
А што бјеше на небу јасан мјесец потамнио,
То ће лишце потамњет' славнога Лазара кнеза;
А што се ведро небо на четверо распукнуло,
То ће се распукнут' твоје срце Миличино,

За угарском господом и за браћом Уговићим!“ (стихови 77-83). Богишић 1878, 5, № 1.

⁷⁰ Она супругу који се припрема да се придружи војсци кнеза Лазара саопштава како јој се те ноћи „санак изаснио“, по којем „соко излеће из овега (њиховог) б'јела двора“ а у њега се вратио „без своје русе главе“ (стихови 35-37). Богишић 1878, 4, № 1.

⁷¹ Караџић 1985в, 216-220, № 47. „Зао санак“ у време битке на Косову имала је и „љуба Мусић Стефана“, дакле рођака кнеза Лазара. Попут Милице, она поверава сан „верном слуги“. Видела је „јато голубова“ и „два сокола сива“ који су одлетели „на Косово равно“ где су пали „међ' Муратов табор“ и „гди падоше, већ се не дигоше“.

На основу изнетог, могло би се рећи да Милица у стању „несвеног“, односно сну, пројектује стварне догађаје. Пророчански снови који се обистињују јављају се у Старом и Новом Завету, те уједно у каснијем периоду, убачени у песме кратког и дугог стиха, представљају „библијски мотив“.⁷² Дакле, сан може да шаље поруку, добру или лошу.

Према Браниславу Крстићу, снови кнегиње Милице су настали „после самих догађаја“ и „накнадно“ су унети у песме.⁷³ Пророчански снови се јављају и у другим народним песмама, а летописци бележе и „помрачење Сунца“.⁷⁴ Дефинитивно, српска кнегиња уколико се сложимо да није имала дотичне снове, свакако је била узнемирена и неспокојна уочи Видивдана 1389. године. Према народној традицији, глуво доба ноћи и тишина појачавају страх код обичних људи и у том периоду су активне оностране силе.⁷⁵

*

Усмена књижевност значајну пажњу посвећује Миличином ишчекивању вести са Косова, после боја. Према тексту песме »Царица Милица и Владета војвода«, Милица шета (како би потиснула нервозу) „испред града бијела Крушевца“ (стих 1-2).⁷⁶ Друштво су јој правиле

Знала је да то представља „више зламеније“ и бојала се за „животе“ господара и његових војника.

⁷² Још у Старом Завету владари крај себе имају „тумаче снова“. Фараон је имао два сна због којих је био забринут. Изјутра је позвао „све гатаре и све мудраце египатске“ да им исприча, али они их нису том приликом могли протумачити (Пост. 41, 1-8); Примери су многобројни. (Зах. 1, 1-8; Данило тумачи Навуходоносоров сан. Краљ је био веома узнемирен због сна, није могао спавати, па је дозвоао »маге, звездаре, врачаре и Халдеје да му кажу сан његов«. Дан. 2, 1-8). У Новом Завету Исус нема ниједан сан такве врсте. Међутим, на више места она се објављују и тумаче (Дела. 16, 9; Дела. 18, 9-10; Дела. 23, 11; Дела. 27, 23; Мат. 2, 13; Мат. 27, 19).

⁷³ Крстић 1939, 47-52, констатује да су таква предсказања „често конструисана после самих догађаја“.

⁷⁴ Попут кнегиње Милице, мајка Сењанин Ива је у сну видела: „таму“, „ведро небо“ које се проломило, Месец је „пао на земљицу“, звезде су „крају прибегнуле“, Даница је „крвава“ а у позадини се чује злосутна кукавица (стихови 1-9). То је био наговештај смрти њеног сина. Карацић 1985г, 162-164, № 31; У песми »Војвода Јанко по сну дјевојчину прориче падање Будима у турске руке и смрт краљ Владислава«, девојка је сањала да се „ведро небо над Будимом проломило“, како „зв’језде падаху“, а Месец је „потамнио“ (стихови 10-15). Богишић 1878, 77-78, № 28; О помрачењу Сунца погледати: Стојановић 1927, 97; 117, № 220; 117, № 237.

⁷⁵ Пророчански снови са данашњег становишта развоја психологије и астрологије су честа појава. То потврђује и историографија која се односи на антички период.

⁷⁶ Карацић 1985в, 222-223, № 49.

„двје миле кћери“, Вукосава и лепа Мара (стихови 3-4). Пошто је коначно угледала „на дорату“ Владету војводу, најпре га је питала за „честитог кнеза“ (стихови 5-14). Владета није видео „честитог кнеза“, већ само његовог „зеленка“ кога Турци „ћерају по Косову“, на основу чега мисли „да је погинуо“ (стихови 18-21). На страшну вест, царица „проли сузе низ бело лице“ (стихови 22-23). Иако скрхана болом, интересује се за оца и браћу. Њихове су „малаксале руке“, секући „по Косову Турке“ (стихови 30-37). На крају се занима за зетове, Бранковића и Милоша Обилића. Први је „издао честитог господара“, а други јуначки погинуо (стихови 44-53).

Након Косовске битке према песми »Високи Стеван и цар Бајазит« коју је записао Петрановић, турски султан из Једрена шаље писмо Милице. Позива је да му буде „вијерна љуба“.⁷⁷ Зашто? Јер она зна све „што цару требају“ (стих 10). Уколико неће милом да поново постане царица, он ће је на силу одвести са великом војском. Читајући писмо, она сузе пролива, али је одлучна:

„Нека знадеш царе Бајазите,
Да се млада потурчити нећу,
Ни на силу ни на добру вољу
Нит’ за благо цара честитог“ (стихови 39-42).

Пошто се исплакала и „тужно срце добро ижалила“, она лукаво саставља писмо султану у којем тражи годину дана да „ожали“ супруга и најближе (стихови 81-94). Након тога, обећава да ће му бити „царевица“ (стих 95). Пошто је добила одговор у којем јој Турчин даје чак две године, њено „тужно срце“ се обрадова (101-111). Затим је села и написала књигу сину Стефану који се налазио у Русији. Обавестила га је о страдању оца, деде, ујака, зета, Ивана Косанчића, Милана Топлице, силне српске војске, али и о издајству Вука Бранковића са дванаест хиљада оклопника. Остала је „сјеротица“ са много „кукавица“ (удовица), а земља и градови су опустошени (стихови 139-141). Међутим, султану којег назива „душманином и крвником“ ни то није довољно, већ јој „љуте ране повређује“ својом жељом да му „буде љуба“ (стихови 144-146). Он је њу у „црно завио“, те моли сина да се врати и да је „обрадује“ (стихови 147-149). Надаље, поздравља руског „цара Алексеја“ и саветује сина да иште војску од њега како би осветио „бабовину“ (стихови 150-153). Другу књигу шаље „Унгарској краљици“, својој „другарици“ (стихови 159-167). И од ње тражи војну помоћ. Након тога, мало је „своје срце разабрала“ (стих 174). Стеван је пока-

⁷⁷ Петрановић 1990, 262-274, № 27.

зао писмо руском цару. На Косово је, пре њега, стигла „Унгарска краљица“ (стих 319). Сусрет мајке и сина је топао и жаловит:

„Обавије раширила руке,
Љуби сина међу очи црне,
Око врата склопила му руке,
Љуто цвили и сузе пролива“ (стихови 328-331).

Ускоро је поново дошло до сукоба на Косову, приметна се битка која је трајала три дана. Турци су били протерани до Једрена. На двору цара Стевана сви су били весели а понајвише и „понајбоље царица Милица“ (стих 405). На савет верног слуге Милутина, Стеван је погубио Вука Бранковића:

„Бацише га у тихо Дунаво,
Да му кости у земљици није“ (стихови 449-450).

Ускоро је млади Стеван саветовао саборце да гоне Турке „Шами и Медини“, што им је пошло за руком (стих 475).

Завршницом песме »Пропаст царства српског«, која се налази у Петрановићевој збирци, доминира српска кнегиња.⁷⁸ Она је знатно детаљнија и по садржају различита од истимене песме коју је забележио Вук.⁷⁹ Пошто се достојанствено држао и преживео битку, Бановић Страхиња јури према Крушевцу да „сачува славну госпођицу“, царицу Милицу и „младу Вукосаву“, „вијерну Милошеву љубу“ од Турака (стихови 1287-1292). Дочекале су га „кукајући као кукавице“, а он им саопштава страшне вести (стихови 1300-1366). Ускоро је Бајазиту стигла „књига“ од „жалосне царице“ Милице (стихови 1367-1368). Она је тражила „цареву бјеседу“ да „проходи кроз поље Косово“, како би на супруговом гробу „тужно срце“ изјадала и „окајала милог господара“ (стихови 1370-1374). Такође, молила је да види све војводе који су „славно изгинули“, да их „метне у кочије златне“ и повезе у Крушево (стихови 1375-1378). Намеравала је да покопа „миле господаре“ који „за спомен роду изгибоше“ (стихови 1379-1380).

Добила је потврдан одговор, уз образложење турског султана:

„Од мртвих мени фајде нема;
Већ ја хоћу живијех ђаура,
Да ми дају данке и хараче“ (стихови 1393-1395).

Храбра удовица са малом пратњом и ћерком Вукосавом „у златним кочијама“ кренула је пут Косова (стихови 1400-1406). Крај реке Ситнице угледала је младу девојку. Она јој прича да је поље „тама притиснула“, а

⁷⁸ Петрановић 1990, 221-261, № 26.

⁷⁹ Караџић 1985в, 214-216, № 46.

Косово је „јадно и криво“. Непозната девојка све време плаче за братом. Објаснила је Милице да се у време битке „црна земља проломила“, а Ситница је постала „мутна и крива“ (стихови 1436-1440). У речи је угледала „русу главу“ свог милог брата. Из воде је задобила сабљу Косовац Ивана, копље војводе Милоша, амајлију Топлице Милана, „златну киту Бошка Југовића“ и „челенку дијете-Ненада“ (стихови 1451-1456). На њене речи, Милице је уз „образ“ пламен ударио, а низ лице је проливала „грозне сузе“ (стихови 1458-1459).

Кад је стигла на бојиште, свуда је била „тама“, није се видело „сунце од облака“ као „ни зелено поље од јунака“ (стихови 1464-1467). Опис ратног попршта је потресан. У позадини:

„Вију вуци, гачу гавранови,
Ту је страшно чути и гледати,
Поље тамно, а небо облачно,
Пред очима све је Милки мрачно“ (стихови 1482-1485).

Наишла је у самртним мукама на слугу Видосава, којег је умивала „студеном водицом“ и заливала од „срца сузицом“ (стихови 1488-1493). Болан, препознао је да се налази у крилу миле мајке: „Миле мајке царице Милице“ (стихови 1499-1500). Пошто јој је објаснио где се налазе лешеве косовских јунака, испустио је душу.

Милица храбро ходи и купи лешеве јунака, те их ставља у кочије „а за њима сузе не пропушта“, јер је срце затворила. Међутим, када је наишла на војводу Милоша зацвилила је „као кукавица“.⁸⁰ Очај није могла да сакрије када је стигла на Лазарев гроб: „Љуто цвили до Бога се чује“ (стих 1552). Тада је зачула глас утехе „из облака“:

„Ти не жали свога господара,
Господара славна цар-Лазара,
Лазар ти се, госпо, посветио“ (стихови 1569-1571).

По савету „са небеса“, однела је његову главу у Крушево равно и положила „у кнежеву у бијелу цркву“ (1583-1584). Након три године, Милица је са патријархом, дванаест владика, поповима, калуђерима, ђаконима и младим ђацима отишла на Косово равно да откопа тело Лазарево (стихови 1586-1591).⁸¹

⁸⁰ За Милошем Милица посебно плаче:

„Мој Милоше, моја прва слуго,
Ко ће моје дворе причувати?
Ко ли бранит мене од Турака?

Све јунаке могу пребољети,

Тебе никад до вијека нећу“ (стихови 1540-1544). Петрановић 1990, 259, № 26.

⁸¹ Они:

Према бугарштици »Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову«, Милици пошто је „тужне гласе разумјела“: „Бјеше јој се од жалости живо срце распукнуло“ (стихови 252-253).⁸² Знатно је различита песма из Вукове збирке »Обретеније главе кнеза Лазара«.⁸³

У »Повесном слову о кнезу Лазару« стоји да је Стефан пошто је постао носилац „скиптра српског“ донео одлуку да пренесе очеве мошти у Раваницу. Заједно са многобројном пратњом, „откопаше часно тело“ Лазарево и „о чудеса“, „нађоше га нетакнуто као мирисни шипак“. На његовом гробу, у задужбини (Раваници), десила су се многа „исцељења“ и оздрављења.⁸⁴

Константин Филозоф бележи да је целу земљу испунио „ридај и вапај“ након Лазаревог страдања, који се „ни са чиме не може упоредити“. Примивши „мученичку смрт“, наставља даље, и сада се „види као жив у великој обитељи званој Раваници“. „Јавно“ је узет „од њих (мученика)“ и „с њима зборује на небесима“.⁸⁵

Непосредно после битке, пошто је кнез Лазар погинуо, „Рашани или Срби који бејаху крај цара Бајазита измолише“ његово тело и „однесоше у један манастир“ (Раваница). Ту су га сахранили и прогласили „за свеца“, пише Константин Михајловић.⁸⁶

*

Милица је одана супруга, послушна ћерка, брижна мајка, храбра жена у најтежим историјским тренуцима, задужбинарка, монахиња, писала је текстове и издавала повеље. Била је ангажована у добијају дозволе од султана Бајазита да се мошти Свете Петке пренесу из Видина у Србију. Поводом овог догађаја Цамблак истиче њену „мудрост“ и „снагу ума“.⁸⁷ Њен лик, осликан је у више манастира (Раваница, Љубостиња, Добрун, Ораховица).

„Откопаше т’јело кнез-Лазара,
Док удари мирис од светиње,
Свето т’јело, у земљици ц’јело“ (стихови 1592-1594).
Да је песма настала у знатно каснијем периоду, сведоче следећи стихови:
„Њим се слави Рушка гора славна,
И манастир Раваница црква“ (стихови 1600-1601).

⁸² Богишић 1878, 10, № 1

⁸³ Караџић 1985в, 234-236, № 53.

⁸⁴ ССК III 1970, 118; Ђурић, *Косовски бој у српској књижевности*, 270.

⁸⁵ ССК III 1970, 195.

⁸⁶ Константин Михајловић из Островице 1966, 107.

⁸⁷ Цамблак 1989, 120.

Мајка деспота Стефана, према Константину Филозофу је „достославна и веома мудра мати“ која је „превазилазила многе изабране мати“. Имала је „све врлине“ а то су најбоље знали они који су „поцрпли милости из њезине руке“. У догађајима после 1389. године она је знала и „светске (ствари) у којима је тешко снаћи се“. Била је лепа и мудра попут Одисеја („Дисејс“).⁸⁸ Њен син је „од њих (Лазара и Милице) засијао“ показујући „у себи премного од њихових особина“.⁸⁹

Српска православна црква је прославља 1. августа/19. јула, заједно са сином „Св. Стефаном, Деспотом српским“.⁹⁰

Извори

Аранитовић, Д (прир.) (1990): Милутиновић-Сарајлија, Сима (1990): *Пјеванија црногорска и херцеговачка*. Никшић: Универзитетска ријеч

Богишић, Валтазар (1878): *Народне пјесме, из старијих највише приморских записа*. ГСУД, Х, 1878.

Данилович Драгановъ, Петар (1894): *Македонско-славјанскій сборникъ* I. С. Петербургъ

Карацић-Стефановић, Вук (1898^{3а}): *Српски рјечник, иступачен немачкијем и латинскијем ријечима*. Београд: Штампарија Краљевине Србије

Килибарда, Новак (прир.) (1989): Петрановић, Богољуб *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине, епске пјесме старијег времена* II, Сарајево: Свјетлост

Константин Михајловић из Островице (1966): *Јаничарове успомене или Турска хроника*, Београд: Просвета

Милисавац, Живан (ур.) (1970): *Стара српска књижевност* III. Београд-Нови Сад: МС-СКЗ

Младеновић Живомир – Недић, Владан (прир.) (1974б): Стефановић-Карацић, Вук. *Српске народне пјесме из необјављених списа В. С. Карацића* II. Београд: САНУ

Недић, Владан (прир.) (1985в): Стефановић-Карацић, Вук. *Српске народне пјесме* II. Београд: Просвета-Нолит

Недић, Владан (прир.) (1985г): Стефановић-Карацић, Вук. *Српске народне пјесме* III. Београд: Просвета-Нолит

Соловјев, Александар (1926а): *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV)*. Београд: Ц. Кон

Соловјев, Александар (1927б): *Једна српска жупа за време Царства. Гласник СНД*, III, 25-41.

Стојановић, Љубомир (1927): *Стари српски родослови и летописи*. Београд-Ср. Карловци: СКА

⁸⁸ *Стара српска књижевност* III, 197.

⁸⁹ *Стара српска књижевност* III, 198.

⁹⁰ Руварац 1887, 239, 242, 245; Павловић 1965, 202.

Переовић, Дамјан (пр.) (1989): Цамблук, Григорије. *Слово о преносу моштију свете Петке из Трнова у Видин и Србију*. Београд: Просвета

Литература

Благојевић, Милош (1997): *Државна управа у српским средовековним земљама*, Београд, 1997: Службени лист СРЈ

Буквић, Јасмина (ур.) (2006²): Орбин, Мавро. *Краљевство Словена*. Београд: SEZAM BOOK

Ђурић, Војислав (прир.) (1990): *Косовски бој у српској књижевности*. Београд-Нови Сад-Приштина: СКЗ-МС-Јединство

Жиречек, Константин (1952): *Историја Срба* I. Београд:

Јовановић М. Војислав (1954): О лику Филипа Вишњића и других гуслара Вукова времена. *Зборник МС за књижевност и језик*, 2, 67-96.

Калић, Јованка (ур.) (1981): *Историја српског народа* I. Београд: СКЗ

Карановић, Зоја (1990): *Народне песме у Даници*. Нови Сад-Београд: МС-Институт за књижевност и уметност

Килибарда, Новак (1974): Богољуб Петрановић као сакупљач народних песама. *Зборник историје књижевности САНУ*, 8, 79-258.

Кулишић, Шпиро – Петровић Ж. Петар – Пантелић, Никола (прир.) (1998²): *Српски митолошки речник*. Београд-ЕИ САНУ

Матицки, Миодраг (1985): *Народне песме у Вили*. Нови Сад-Београд: МС-Институт за књижевност и уметност

Матић, Светозар (1954): Вуков певач Рашко. *Зборник МС за књижевност и језик*, 2, 58-66.

Матић, Томо (ур.) (1956): Kačić-Miošić, Antun, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: ZORA.

Миловановић, Крсто – Гаврић, Томислав (прир.) (1994). *Речник симбола*. Београд: Народно дело.

Крстић, Бранислав (март 1939). *Пророчанства о косовском боју*. ППНП, VI/1, 47-52.

Михаљчић, Раде (2001а): *Лазар Хребелановић. Историја, култ, предање*. Београд: СШК-Knowledge

Михаљчић, Раде (2001б): *Јунаци косовске легенде*. Београд: СШК-Knowledge

Мишић, Синиша (ред.) (2010). *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*. Београд: Завод за уџбенике

Новаковић, Стојан (1878). Српске народне песме о боју на Косову. *ГНЧ*, II^а, 97-177.

Павловић, Леонтије (1965): *Култови лица код Срба и Македонаца*. Смедерево: Народни музеј Смедерево

Пантић, Мирослав (1975): Кнез Лазар и косовска битка у старој књижевности Дубровника и Боке Которске, у: Божић, Иван-Ђурић Ј. Војислав (ур.) *О кнезу Лазару-Научни скуп у Крушевцу 1971*. Београд-Крушевац: Филозофски факултет-Народни музеј у Крушевцу, 373-406.

- Пурковић, Ал. Миодраг (1996²): *Кћери кнеза Лазара: историјска студија*: Београд: Пешић и синови
- Радојичић, Сп. Ђорђе (1940а): Женско име Драгана. *Етнологија*, 1, 97-108.
- Радојичић, Сп. Ђорђе (19626): *Развојни лук старе српске књижевности: текстови и коментари*. Нови Сад: МС
- Радојичић Сп. Ђорђе (1957в). Стара српска књижевност у средњем Подунављу. ГФФ у Новом Саду, 2, 239-270.
- Рајић, Раде (2007). *У име части*. Београд: DINEX
- Ређеп, Јелка (1996²а): Портрети Миодрага Пурковића, у: Пешић, Весна (ур.) Пурковић, Ал. Миодраг. *Кћери кнеза Лазара: историјска студија*: Београд: Пешић и синови, 113-156.
- Ређеп, Јелка (2007²б): *Косовска легенда*. Нови Сад: Прометеј
- Руварац (1887): *О кнезу Лазару*, Нови Сад-Српска штампарија С. Милетић
- Толстој М. Светлана – Раденковић, Љубинко (2001): *Словенска митологија*. Београд: Zepher Book World
- Ћирковић, Сима (1981): Раваничка хрисовуља. у: *Манастир Раваница – Споменица о шестој стогодишњици*. Београд: Издање манастира Раванице, 69–82.
- Ферјанчић, Божидар – Ћирковић, Сима (2005): *Стефан Душан краљ и цар 1331-1355*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Шкриванић, Гавро (1970а): Раваничко властелинство, историјско–географска истраживања, *ИЧ XVI-XVII*, 235–253;
- Шкриванић, Гавро (1981б): Раваничко властелинство. у: *Манастир Раваница – Споменица о шестој стогодишњици*. Београд: Издање манастира Раванице, 83–99.

PRINCESS MILICA IN THE FOLK TRADITION

Summary

Milica (Evgenia, Efrosinia) is one of the most famous women of Serbian medieval history. The author analyzes her character and her work from the aspect of folk tradition. According to the tradition, she was a daughter of Jug Bogdan (Jug Bogdanovich), sister of Nine Jugovich brothers and Banovich Strahinja's sister-in-law. When it comes to one's relationship with the homeland-her Jugovichs were the embodiment of honor and sacrifice. Folk tradition opens up various subjects from Princess Milica's life. She was living in an abundance. She was against of agglomeration of goods. She influenced and inspired Lazar in his effort to build Ravanica Monastery. She generally disapproved "disagreement" between her daughters Mara and Vukosava. She strived to calm them down. She had a special respect for her son-in-law Milosh Obilich. She had prophetic dreams. She took news from the Battle of Kosovo with courage and dignity. She showed sadness, grief and she cried. However, she pulled herself together quickly. Allegedly, she poisoned her brother-in-law Vuk— she issued an order to her son Stefan to kill him. Legend, often distant from the historical truth, represents her as a devoted sister and daughter, a faithful wife, and a loving mother.

Key words: Princess Milica, Prince Lazar, folk tradition.

Др Маријан Премовић*

Универзитет Црне Горе
Филозофски факултет
Одсек за историју

ЈЕЛЕНА, КЋЕР КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ – СПОНА ЛАЗАРЕВИЋА И БАЛШИЋА

Сажетак: Овај рад доноси преглед живота Јелене, ћерке кнегиње Милице и кнеза Лазара, супруге и удовице Ђурађа II Стацимировића Балшића. На основу извора и релевантне историјске литературе, представимо њену улогу, са посебним нагласком на спони породица Лазаревић и Балшић. Њена улога и значај у политичком животу средњовековне Зете су велики. Дипломатска мисија и боравак у Венецији исто тако су од посебног значаја.

Кључне речи: Јелена, Лазаревићи, Балшићи, средњи вијек, Зета, Србија.

Личност Јелене Лазаревић није непозната у нашој историографији, напротив, она је предмет истраживања, или се само помиње, у приличном броју чланка, студија и књига. Библиографију радова о овој знаменитој владарки и књижевници објавила је недавно Светлана Томин.¹ Ипак, вјерујемо да постоји потреба да се њена личност поново освјетли и прикаже, са посебним освртом, као спона породица Лазаревића и Балшића.

Јелена је трећа кћерка кнеза Лазара Хребелановића и кнегиње Милице,² рођена у Прилецу 1368. године.³ Имала је сестре Мару, Драгану, Теодору, Оливеру и два брата Стефана и Вука.⁴ О дјетињству, младости и степену образовања Јеленом зна се веома мало. Одрасла је у Крушевцу и

* Ел. пошта: premovicmarijan@yahoo.com

¹ Томин 2012.

² Пурковић 1996, 73.

³ У историјској науци, на основу рада Миодрага Ал. Пурковића, усталило се мишљење да је Јелена рођена између 1366. и 1371. године. Пурковић 1996, 73. Прије десет година академик Ђуро Тошић, на основу старе и познате литературе, објављене и необјављене дубровачке и которске архивске грађе, приказао је живот Јеленин од 1435. до 1443. године. У своме раду проширио је сазнања о њеном животу и донио један важан податак за наш рад да је Јелена рођена 1368. године. Тошић 2004, 423–440. Види: Радојичић 1962, 227; Пекић 2014, 371–384.

⁴ Пурковић 1996, 9.

живјела у кнежевском двору окружена властелом, свештенством и дворском послугом. Посматрала је настајање и развитак овог средњовјековног града. На њено образовање утицала је мајка Милица и прва српска књижевница деспотица Јелена, у иночеству названа монахиња Јефимија. Константин Филозоф, писац житија деспота Стефана Лазаревића, записао је да је Јефимијино присуство на двору значило пуно за васпитање Лазарева и Миличине необично даровите дјеце. На двору свога оца она се сусрела са разном литературом која је била позната у то вријеме, а захваљујући томе стекла је добро образовање, његован и префињен израз и високу духовност. образовање које јој је пружено требало је од ње да створи добру владарку. Из њеног каснијег тестамена видимо да је посједовала велику љубав према књизи и да је имала своју библиотеку.⁵

Јелена се удала за Ђурђа II Страцимировића Балшића, најкасније 1386. године.⁶ Обдарена наслијеђеном љепотом и интелигенцијом, поред осталих стечених особина, била је припремљена за достојну супругу *самодржавног господина све зетске и приморске земље*. Улазак Ђурђа и Јелене у брачне воде био је са одређеним политичким интересима и прорачунима Балшића и Лазаревића.⁷ Као и многе властеоске дјевојке и Јелена је, вјероватно, приликом избора брачног партнера, морала да се повинује вољи својих родитеља и династичким интересима. Међутим, таква је била судбина већине невјеста у средњем вијеку, јер су политички бракови престављали омиљено средство тадашње дипломатије.⁸

Балшићи су и раније имали добре односе са кнезом Лазаром. Послије је *расана* Николе Алтомановића поред кнеза Лазара Ђурађ I Балшић био је најачи и најугледнији обласни господар. Њих двојица су организовала сабор у Пећи 1375. године, која се налазила под влашћу Балшића, на ком је за патријаха изабран угледни монах Јефрем.⁹ Претензије Балшића биле су окренуте према југу и југоистоку, а Лазарева према сјеверу. То објашњава и њихове пријатељске везе.¹⁰

⁵ Радојичић 1962, 227; Шћепановић 1971, 30; Петровић 1998, 126; Томин 2007, 91–108; Милошевић 2010, 28–29.

⁶ Благојевић 2011, 300.

⁷ Šekularac 2011, 180, 192.

⁸ Жена, *ЛССВ*, 189–191 (Динић–Кнежевић, Д.); Милинковић 2010, 179–184.

⁹ *ИСН* II, 12–14 (Богдановић, Д.); Видјети: Рудић 2009, 101–110.

¹⁰ Ђурађ I Балшић 1369. године формално је прихватио католичанство, мада његове везе са православном црквом остале су живе, а то нам потврђује и избор новог патријаха у Пећи. *ИЦГ* II/2, 25, 31, 33 (Божић, И.); Уп. Рокаи 1999, 51–55.

Послије погибије Балше II 18. септембра 1385. године,¹¹ у борби против Османлија на Саурском пољу код Берата, на власт у Зети дошао је најстарији Страцимиров син Ђурађ II Страцимировић Балшић (1385–1403), који је за своје сједиште изабрао Улцињ. Незадовољни великаши, нарочито су се истицали Црнојевићи, нијесу хтјели да признају Ђурађа за господара. У исто вријеме Ђурађу је пријетила опасност од стране Османлија, а и односи са Млечанима су се помутили. Све то упућивало зетског господара да се окрене кнезу Лазару и да брачном везом са његовом ћерком Јеленом значајно ојача свој положај. Ђурађ је имао родбинске везе са Мрњавчевићима, Милица ћерка краља Вукашина била је његова мати, а краљ Марко брат од ујака.¹²

Кнез Лазар је проширио своју територију 1379. године, тако што је заузео области Растиславића на сјеверу Србије. Послије нових освајања Лазар се огласио и са новим политичким намјерама. Он задржава достојанство кнеза и почиње се означавати у интитулацијама повеља као *самодржац* и *господин Срба и Подунавља* или пак *све српске земље и Подунавља*, са потписом *Стефан кнез Лазар*, те и он присваја владарско име Стефан, које су носили Немањићи.¹³ У средњем вијеку угледни феудалци водили су добро смишљену политику орођивања са утицајним породицама. Тако је и кнез Лазар, успостављањем сродничких веза, ојачао своје позиције и осјетно проширио утицај. Његови зетови били су: Вук Бранковић који је оженио Мару, Александар син бугарског цара Шишмана, за кога се удала Драгана, мачвански бан Никола Горјански Млађи који је оженио кнежеву ћерку Теодору. Разгранатим породичним везама кнез Лазар је осјетно проширио свој утицај. Родбинска веза са Балшићима омогућавала му је да прошири утицај и на Зету. Брачним везама Лазар је успоставио *породични савез* од Саве и Дунава до Јадранског мора, али надирање Османлија и његова погибија на Косову 1389. године спријечили су да овај *породични савез* прерасте у државу.¹⁴ Кнез Лазар је у периоду 1379–1389. постао изабраник Српске цркве, а његови поданици и савезници сматрају га легалним наслједником Немањића и владаром Срба.¹⁵

Податке о удаје Јелене за Ђурађа II Страцимировића Балшића налазимо код дубровачког писца Мавра Орбинија, у *Краљевству Словена*, које

¹¹ Преглед политичке историје у доба Балше II у: ИЦГ II/2, 9–48 (Ћирковић, С.); Šekularac 2011, 177–179; Балша се једини из породице Балшића титулише као д□ка драчки. Рудић 2012, 101–106.

¹² Šekularac 2011, 44, 173, 180, 199.

¹³ Благојевић 1994, 26–27.

¹⁴ Михаљчић 2001, 117–118.

¹⁵ Благојевић 2007, 6–9.

је објављено 1601. године на италијанском језику, који је забиљежио следеће: *А да би се осигурао са свих страна и још више ојачао, успостави родбинске везе са сином Страцимира Балшића, Ђурђем, који је после смрти поменутог Балше, којег су (како рекосмо) убили Турци, наследио власт у обе Зете, и даде му за жену своју трећу кћер, Деспину, која је пре тога била жена молдавског кнеза Шишмана. На другом мјесту Орбин описује сукоб Ђурђев са Османлијема: како их се много бојао, узео је за жену кћер рашког кнеза Лазара по имену Деспина...на је тако постао моћнији. Но упркос томе није се усуђивао да се одупре Турцима.*¹⁶ Орбин је замијенио Ђурђеву жену Јелену са Драганом, назива је Деспином, која је била удата за Александра, сина бугарског цара Шишмана.¹⁷

Крајем јануара 1386. године под Скадром Ђурађ II издао је повељу Дубровчанима којом им је потврдио раније дате трговачке привилегије које су имали з господомь српскомь и з господиноь и родирелѣмь монмь Срацимиромь и з Гюргѣмь и з Балшомь.¹⁸ Оно што чини ову повељу јединственом јесте то да се у аренги помињу као његови „прародитељи“ св. Симеон и св. Сава. Ђурађ сматра себе наследником Немањића у *Зетској и Поморској земљи*. Разлог за позивање на ово *сродство* може се довести само у везу преко његове жене Јелене, која је по мајчиној линији била потомак Стефана Немање, односно његовог сина Вукана.¹⁹ Овај податак указује нам да је Јелена већ тада била удата за Ђурђа, а брак је представљао спону која је требала чврсто да повеже Балшиће са Лазаревићима. Брак је зетском господару донио нове предности, отуда и његово сродство са светородном динасијом Немањића. У историјској науци није утврђена никаква друга родбинска веза.²⁰

Из овог брака рођен је Балша III, будући господар Зете, који је могао бити рођен најраније до краја 1386. године, будући да је 1403. године имао 17 година.²¹ Дубровачки историчар Орбин пише да је Ђурађ имао

¹⁶ Орбин 1968, 132, 149.

¹⁷ Пурковић 1996, 67–69; Михаљчић 2001, 117.

¹⁸ Повеља Ђурђа Балшића од 27. јануара 1386. године сачувана је у оригиналу и чува се у Државном архиву у Дубровнику. Текст је писан брзописом у 20 редова на листу хартије средњег формата, димензија 29,6 x 29 cm. Текст повеље приредио је и објавио Шекуларац 1987, 173–177; Šekularac 2011, 180, 259–260.

¹⁹въ родѣ моѣмь молитвами и молѣниѣмь светихъ моихъ прѣродителъ Симеона Неманѣ, прѣваго миро(точѣца) срѣпскаго и светителя Сави, по проро.....въ светихъ своихъ богъ израилевъ творѣи чѣдеса, тѣмже и азъ въ Христа бога благовѣрни и самодрѣжавни господин Гюргъ всиои зетскои и поморскои земли. Шекуларац 1987, 73–77; Благојевић 2004, 330, нап. 52.

²⁰ Благојевић 2011, 300–301.

²¹ ИЦГ II/2, 143 (Божић, И.); Милутиновић 1999, 206.

Јелена, кћер кнегиње Милице – спона Лазаревића и Балшића

још два сина, Гојка и Иваниша и да су они помрли још за живота оца.²² Орбинијеву вијест да је Ђурађ имао још синова, можемо провјерити. У Млетачкој Републици 7. октобра одлучено је да се поводом заробљавања Ђурђа од Османлија упуту његовој жени поморски капетан који би је савјетовао да чува градове да не падну Османлијама у руке. У упуству поморском капетану стоји: капетан треба да предочи Јелени да би предаја земља и градова Османлијама била потпуна пропаст државе и *синова њених*. Јелена је имала још једну ћерку непознатог имена која се удала за Радича Станковића²³

Однос кнеза Лазара и Ђурђа II Страцимировића од 1386. године до Косовске битке приказан је у малом броју историјских извора. Удајом својих ћерки за околне обласне господаре Лазар је, теоријски гледано, створио *породични савез* и ојачао је свој утицај у обнови басштине Немањића. Чланови овог *породичног савеза* били су његови зетови Вук и Ђурађ.²⁴ Од 1387. године Лазар у својим повељама истиче да је самодржавни господинь Србљемь и Поморию Стефань велики кнезь Лазарь Гюргъ.²⁵ Кнез Лазар унио је у своју титулару Поморје зато што се његова врховна власт, бар формално, од Јеленине удаје до битке на Косову, простира на онај дио Јадранског мора којим је господарио његов зет.²⁶ Стварни господар Приморја био је Ђурађ II, који је признао свог таста за сизерена не уступивши му ни један дио свог Приморја. Према схватањима Српске православне цркве, Ђурађ се нашао у положају *сина* према свом „родитељу“, односно признавао је кнеза Лазара за *старијег* односно свог сизерена.²⁷ Знамљиво је истаћи да Ђурађ послвије 1386. године не истиче титулу самодржавни господин, него само господин, што нам потврђује да од 1386. до 1389. признаје Лазарев владарски статус као врховног господина.²⁸

Програм кнеза Лазара о обнови државе Немањића обавезивао је чланове *породичног савеза* да га поштују, међутим Ђурађ Балшић иступа потпуно самостално, чак и супротно. Он склапа посебне уговоре са Дубровником, имао је двор са протовестијаром, војводом, логотетом, ковао је

²² Орбин 1968, 132.

²³ Gecić 1962, 10–11; Šekularac 2011, 182.

²⁴ Јиречек 1978, 321–322; Михаљчић 2001, 117–118.

²⁵ Новаковић 1912, 775–776.

²⁶ Благојевић 1994, 79–84; Благојевић 2004, 330, нап. 52.

²⁷ Благојевић 2004, 330.

²⁸ Баришић 1975, 58, 62; Уздизање Лазарево и његову титулару поштовали су и Балша II Балшић, а вјероватно и Ђурађ I. Благојевић 2011, 307.

свој новац и имао кефалије у својој области.²⁹ Сродство са Лазаром није му сметало да ратује са његовим освједоченим савезником краљем Твртком I.³⁰ У препоруци датој јерусалимском митрополиту, која је упућена Дубровнику ради исплате стонског трибута цркви св. Арханђела у Јерусалиму, налазе се посебно потписи од сва три господара: Лазара, Вука и Ђурђа II, а не само од Лазара.³¹

Неколико година прије Косовске битке, у вријеме јачег притиска Османлија на Балкан, став Ђурђа II Страцимировића је прилично нејасан. Јачи османски одреди појавили су се тада у Србији и Босни. Српство са кнезом Лазаром није му сметало да се у сукобу са Твртком I, његовим савезником, ослони се на османске снаге. Према османском хроничару Нешрију, Ђурађ II је навео Османлије да крену против босанског краља.³² Ђурађ II не долази на Косово 1389. године да помогне свом тасту и изневијерава на тај начин *породични савез*, њега су задржале у Приморју бриге о безбједности, с мора пријетила је опасност од гусара, а Радич Црнојевић се у брдима од њега одметнуо. На сам дан битке боравио је у својој у престоници у Улцињу.³³ Ипак, очигледно је да, политички брак између Балшића и Лазаревића није донио чврст политички савез и није прерастао у државну организацију. Послије Косовске битке, опасност од Османлија неће заобићи ни област Балшића.

Први подаци о Јелени потичу из јуна 1392. године, када је због опасности од османског напада Ђурађ тражио од Дубровчана да је склоне код њих. Дубровчани су уважили захтјев и послали брод да доведу људе, одредили стан и трошкове. Међутим, она је ипак одустала и није дошла у Дубровник.³⁴ У документима Државног архива у Дубровнику Јелена је забиљежена као *госпођа Лена*.³⁵ Крајем љета 1392. њен муж био је заробљен од стране скопског санџакбега Пашајита. Нашавши се сама, Јелена је поново помишљала да се склони у Дубровник, па је крајем септембра писала Дубровчанима да је приме.³⁶ Када се у Млецима, 7. октобра 1392. године,

²⁹ Благојевић 1997, 174–176, 196, 201, 277.

³⁰ Веселиновић 2006, 13.

³¹ Михаљчић 2001, 74. Уп. Ћирковић 2009а, 129–135; Ћирковић 2009б, 137–141.

³² ИЦГ II/2, 52–54 (Божић, И.); Тошић 1995, 86–87.

³³ ИЦГ II/2, 54–55 (Божић, И.); Jelčić 2010, 188–191; Šekularac 2011, 181. По рјечима Радета Михаљчића, вјероватно је да су се у битци на Косову Османлијама “супроставили владари, односно обласни господари само најугроженијих крајева”. Михаљчић 2001, 124.

³⁴ Пурковић 1996, 73.

³⁵ Милутиновић 1999, 206.

³⁶ ИЦГ II/2, 58 (Божић, И.).

сазнало да је Ђурађ Страцимировић са неким својим рођаком заробљен од стране Османлија и да су ови у име откупа тражили извјесне градове и области, одлучено је на Сенату да се нареди поморском капетану да иде госпођи Лени, да је храбри и да покуша да одврати од предаје земље и градова Османлијама, јер би то била потпуна пропаст државе и синова њених. Капетан је могао да обећа Ђурђевој жени чак и помоћ ако би је она затражила. Могао јој је дати 25-30 хиљада балистара, али на њен трошак.³⁷

Млетачки капетан убиједио је Јелену да одустане од намјераваног пута, да преузме кормило над територијом Балшића, и да брани своја мјеста. Ђурађево заробљавање и ситуацију када Јелена тек преузима власт искористио је Радич Црнојевић, који је прије новембра 1392. године преотео Будву. Госпођа Лена преузела је власт у Зети, која је 1392. године сведена је на узани појас између Скадарског језера и Јадранског мора са престоницом у Улцињу. Помоћ од Мечана је изостала, јер како су се догађаји одвијали, више им је одговарала сарадња са противницима Балшића.³⁸ Притиснута невољама са свих страна Јелена није клонула духом, борила се, тражила је начин да очува територију свога мужа, и тиме је показала да у њој тече крв Немањића и Лазаревића, угледајући се на своју мајку Милицу и учитељицу Јефимију. Јелена организује отпор Османлијама и успијева да у једној, наизглед, безизлазној ситуацији, када дижу главу многи Ђурђеви великаши, да сачува власт Балшића у Зети.³⁹

Почетком 1393. године Ђурађ је, ипак, по цијену слободе, морао да се нагоди са Османлијама и предао им тражене градове: Скадар, Дриваст и Свети Срђ на Бојани. Мирећи се из нужде преузима власт од Јелене у Зети, коју је сада требало учврстити и повратити изгубљене територије.⁴⁰

Са наследником кнеза Лазара Стефаном Лазаревићем, Ђурађ II је вјероватно остао у добрим односима, мада о њиховим везама у прво вријеме нема никаквих података. Њихови односи познати су нам тек од Ангорске битке 28. јула 1402. године. На повратку у домовину, последице ангорске битке, и извјесног задржавања у Цариграду гдје је Стефан добио титулу деспота, Вук и Стефан стигли су у Улцињ октобра 1402. година, ту су били добро дочекани од сестре Јелене и зета Ђурђа. Деспот Стефан отпочео је у Зети припреме за борбу против Бранковића. Ђурађ II пружио је војну и сваку другу помоћ својим шурацима. Праћени трупама зета Ђурђа II, они су се преко Бара упутили за Србију.⁴¹

³⁷ Gecić 1962, 68.

³⁸ ИЦГ II/2, 58 (Божић, И.).

³⁹ Шћепановић 1971, 30.

⁴⁰ ИЦГ II/2, 59–60 (Божић, И.).

⁴¹ ИСН II, 67–68 (Калић, Ј.); Калић 1994, 65; Милутиновић 1999, 206, нап. 35.

У првој половини априла 1403. године Ђурађ умире,⁴² наслиједио га је његов син Балша III, младић од 17 година, уз њега је била његова мајка Јелена, а иза обоје је стајао деспот Стефан Лазаревић. Јеленин брак са Ђурађем потрајао је 17 година и том периоду одвијао се у дубокој сјенци мужевљеве политичке каријере. Уосталом таква је била судбина оновремених жена. Јелена Балшић непрестално се налазила уз сина и имала је пресудну улогу у његовом васпитању и образовању. Као главни савјетник сину, осам година је учествовала у обнови власти Балшића у Зети. Млечани су је називали господарицом зетском. Јелени и Балши била је ситна политика Ђурђева коју је водио према Млечанима за једва добијену провизију од 1.000 дуката.⁴³ По доласку на власт пренијели су резиденцију из Улциња у Бар, и као главни циљ поставили да истисну Млечане са својих некадашњих посједа. Њихове припреме за борбу нијесу могле проћи неопажено пред Млечанима, скадарски кнез је поводом тога упутио Јелени једног свог човјека, који јој је поручио: *Госпођо, госпођо, пази шта чиниш, јер ништа не можеш сакрити под својим прстом*. Због овог поступка скадарског кнеза, Јелена се жалила Млечанима. Сињорија је одговорила Јелени крајем прољећа 1404. године, да о поступку кнеза не зна ништа. Млечани су убјеђивали гспођу Лену у наклоност њихову према кући Балшића. У истом писму Млечанима она говори о правима православних цркава у области ријеке Бојане која су те цркве уживале раније, те захтијева да се та права поштују. Јелена је енергично тражила да митрополит постављен од српског патријаха има право јурисдикције над свим православним црквама и манастирима.⁴⁴ Она и Балша иступали су као заштитници православља и српских цркава у Зети, за разлику од Ђурђа II који је нагињао католичанству и папи Бонфацију IX 1391. године обећао, више симболички, да римска црква буде наследник у случају да умре без законитих или природних синова.⁴⁵

У новој резиденцији крајем 1404. године примили су прве вијести о успјесима деспота Стефана Лазаревића против Бранковића, као и о припремама Млечана за одбрану својих мјеста уколико деспот крене према Зе-

⁴² У врањској повељи Ђурађ II, пред своју смрт, наводи као да му је свеједно ко ће га наслиједити *син мој, или сродник или иноплеменик, како год изволи Бог садржати пријестол нашега господства*.

ИЦГ II/2, 85–86 (Божић, И.).

⁴³ Милутиновић 1999, 206–207; Шћепановић 2002, 75; Баљ 2010, 129. Упозоравамо на опрезно коришћење рада: Rotković 2012, 189–210.

⁴⁴ Gecić 1962, 99.

⁴⁵ ИЦГ II/2, 56–57, 130 (Божић, И.).

ти да помогне сестри и сестрићу.⁴⁶ Балша и Јелена подстицали су млетачке поданике на буну, па је крајем 1404. или почетком 1405. године избио општи устанак у скадарском крају против Млечана. Побуни је пришао Балша и тако је отпочео вишегодишњи рат између Балшића и Венеције. Јелена се потпуно ангажовала за ослобођење Зете од Млетачке власти, да се поново освоје Скадар и Дриваст које је Ђурађ уступио Венецији. Госпођа Лена пише Дубровчанима, хвали се постигнутим успјесима и тражи помоћ у наоружању, међутим, не добија помоћ јер су они су како њени тако и млетачки пријатељи. Не могавши да се супроставе Млечанима на дуже стазе, Јелена и Балша су схватили безизлазност ситуације па су често, водили ратове, и склапали примирја.⁴⁷ Приликом склапања мира са Млечанима 1408. године као јемци јављају се: деспот Стефан, Мара Бранковић и Никита Топија. Уговор је склопљен јуна 1408, али није био дугог вијека па поново долази до сукоба. Не могавши поново да се супроставе у потпуности јер нису имали средстава за рат, Дубровчани су им одбили молбу за зајам, а деспот Стефан није могао да им помогне јер се уплео у османске династичке борбе.⁴⁸

Госпођа Лена када је постала свјесна да не може очекивати било какв позитиван расplet догађаја, одлучила је да је неопходно да оде у Венецију у дипломатску мисију умјесто свог сина, желећи да га заштити. По свом посланику она и Балша молили су Дубровчане да им позајме галију која би госпођу Лену о трошку Дубровника превезла у Венецију. Дубровчани су се сложили и удовољили захтјеву, а брод је могао да је одвезе и да чека на њу петнаест дана. Средином маја отпутовала је дубровачка галија према Зетском Приморију, а крајем маја 1409. Јелена је била већ пред Дубровником у ком се задржала око два мјесеца, због гусара на мору. Према Млечима упутила се јула мјесеца и пред дужда излази почетком августа. Она је боравила дуже времена и водила преговоре у име свога сина, по њеном доласку одлучено је да се за њен боравак и трошак сваког дана даје по три дуката. У почетку преговора Јелена је давала утисак да је спремна за мирeње, међутим преговори су се одужили. Изјављивала је да је за став Балшин крива она, а не њен син, желећи на тај начин да заштити свог сина. Закључено је примирје на годину дана и договорено је да остане *status quo*.⁴⁹

⁴⁶ Милутиновић 1999, 207.

⁴⁷ Шћефановић 2002, 75–76.

⁴⁸ *ИСН* II, 78–79 (Калић, Ј.); Šekularac 2011, 184.

⁴⁹ Gecić 1962, 110–112; *ИЦГ* II/2, 98–99 (Божић, И.); Пурковић 1996, 81–82.

Прије него што је Јелена стигла у Зету Млечани су прекршили споразум, крајем 1409. и почетком 1410. године непријатељства су обновљена. Балша је жестоко нападао градове. У Венецију су стизали извјештаји од скадарског кнеза о Балшиним нападима, закључено је да се преузму све потребне мјере, и да се упуте појачања у људству и оружане галије. Млечани су се сада обраћали за помоћ Османлијама. Поново долази до мира, овај пут за њега је посредовао Балшин други ујак Вук Лазаревић. Вук је упутио молбу да се његов сестрић и сестра приме као пријатељи и да се Република побрине да часно могу живјети под њеном владом. Од Вука је тражено да пошаље своје посланике у Венецију исто је урадио Балша, до примирја није одмах дошло, већ је склопљено 7. априла 1411. године.⁵⁰

Јеленина улога у државним пословима и даље је била велика. Почетком августа 1411. године Дубровчани се жале госпођи Лени да њени људи Бјелопавлићи Озринићи, Мазлице и Милоншићи опљачкали трговце и отели им сву робу што су имали.⁵¹ У децембру 1411. Јелена се, у зрелим годинама, удала за босанског војводу Сандаља Хранића, коме је ово био трећи брак. Некадашњи директни противници, у потпуно новим околностима ушли су у брак који је био, свакако, са одређеним политичким интересима и прорачунима. Сандаљ је тако постао Балшин очух и моћни савезник и заштитник. Тада долази и до успостављања савезничких односа између српског деспота и босанског војводе. Јеленин брак постао је спона која је повезивала земље Лазаревића, Балшића и Хранића. Иако је у свом почетку био *политички*, овај брак временом се показао као врло срећан и потрајао све до Сандаљеве смрти 1435. године.⁵² Послије 1411. године Јелена се у својим писмима представља као *Балшиница*, или *Сандаљевица*, уз обавезно наглашавање *кћи светопочившега кнеза Лазара*.⁵³

Учвршћивање млетачке власти на Јадранском мору није одговарало Дубровчанима јер им је било лакше да сnose господарство Угарске, плашили су се Млетачког успјеха и да не постигну неке значајније успјехе против Балше. У мају 1412. године, у току зетско – млетачког сукоба, упозорили су преко свог посланика угарског краља на дужност да води рачуна о Зети, исто као и о Далмацији, јер је Зета дио Србије чији владар је угарски вазал.⁵⁴

⁵⁰ Милутиновић 1999, 218–219.

⁵¹ Пурковић 1996, 82.

⁵² Kurtović 2009, 187–188.

⁵³ Šekularac 2011, 193.

⁵⁴ Gecić 1962, 118.

Јелена је васпитавала Балшу да може кад год је потребно да се ослони на свог ујака деспота Стефана Лазаревића. Балша је сматрао Зету нераздвојним дијелом некадашњег српског царства. До своје смрти 1421. он је стално водио ратове против Млечана. Тешко оболио и без сваке наде за успјех, Балша је пред смрт позајмио 1.505 перпера од Ратачке опатије и отишао у Србију код ујака деспота Стефана Лазаревића. Међутим, убрзо по доласку на српски двор у Београд, умро је 28. априла 1421. године. Деспот га је *с великим љубочаићем...и жалошћу* сахранио. Балша није имао мушких насљедника, није имао намјеру да било коме од својих рођака или кћери остави очевину, оставио је у насљеђе Зету свом ујаку депоту Стефану, то је потврда јаке споне између Балшића и Лазаревића коју је успоставила Јелена. У Венецији су погрешно процијенили присност веза ујака и сестрића, јер су рачунали да ће Стефан Балшић Морамонте наслиједити Балшу. Припајањем Зете поново су се ујединили земље Лазаревића, Бранковића и Балшића у једну државну цјелину, коју је некад чинио *породични савез*, која се пружала од Дунава до Јадранског мора.⁵⁵

Јелена Лазаревић–Балшић–Хранић надживјела је оба мужа и сина. Посљедње године живота (1435–1443) провела је у свом манастиру на скадарском острву у Брезовици. Умрла је 1443. године оставивши дубок и незбрисив траг као једна од најзнаменитијих жена у нашој средњовјековној историји.⁵⁶

Извори

Новаковић, Стојан (1912): Законски споменици српских држава средњег века. Београд: СКА

Рудић, Срђан (2009): *Повеља Бурђа I Балшића Дубровнику*. Стари српски архив 8, 101–110.

Рудић, Срђан (2012): *Повеља дуке драчког Балше II Дубровчанима*. Стари српски архив 11, 101–106.

Тирковић, Сима (2009а): *Писмо митрополита јерусалимског Михаила Дубровчанима*. Стари српски архив, 8, Београд, 129–135.

Тирковић, Сима (2009б): *Друго писмо митрополита јерусалимског Михаила Дубровчанима*. Стари српски архив 8, Београд, 137–141.

Шекуларец, Божидар (1987): *Дукљанско-зетске повеље*. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе

⁵⁵ ИЦГ II/2, 129–130 (Божић, И.); Веселиновић 2006, 121.

⁵⁶ Шћепановић 1971, 30; Томин 2007, 91–108.

Литература

Баљ, Владимир (2010): *Идеје исихазма у преписци Јелене Балишић и Никона Јерусалимца*. у: Томовић, Гордана (ур.) Зборник радова са научног скупа

Шћепан Поље и његове светиње кроз вјекове, Беране: Свевиђе, часопис епархије Будимљанско-никшићке, 123–142.

Баришић, Фрањо (1975): *Владарски чин Кнеза Лазара*. у: Божић, Иван – Ђурић, Војислав Ј. (ур.) Зборник радова о Кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу, Београд: Филозофски факултет, Одељење за историју уметности; Крушевац: Народни музеј, 45–63.

Благојевић, Милош (1994): *Јединство и подвојеност српских земаља пре битке на Косову*. Зборник Филозофског факултета XVIII, Споменица Радовна Самарцића, Београд, 69–92.

Благојевић, Милош (1997): *Државна управа у српским средњовековним земаљама*. Београд: Службени лист СРЈ

Благојевић, Милош (2004): „Владаније“ кнеза Лазара у Приморју. у: исти, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 315–333.

Благојевић, Милош (2007): *Територија кнеза Лазара на Косову и Метохији*. у: Михаиловић, Коста (ур.) Косово и Метохија—прошлост, садашњост, будућност, Научни скупови САНУ, Београд, 5–18.

Благојевић, Милош (2011): *Српска државност у средњем веку*. Београд: СКЗ

Веселиновић, Андрија (2006²): *Држава српских деспота*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Gecić, Milena (1962): *Zeta pod Balšićima*. (Doktorska disertacija u rukopisu) Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.

Ђуровић, Милинко (пред. редак.) (1970): *Историја Црне Горе II/2, од краја XII до краја XV вијека. Црна Гора у доба обласних господара*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе.

Jelčić, Josip (2010): *Zeta i dinastija Balšića: dokumentovane istorijske studije*. (prev. i prir. Rotković, Radoslav) Podgorica: Matica crnogorska

Јиречек, Константин (1978²): *Историја Срба. Књ. 1: (Политичка историја): до 1537. године*. (превео Јован Радонић) Београд: Слово љубве.

Калић, Јованка (ур.) (1982): *Историја српског народа II*. Београд: СКЗ

Калић, Јованка (1994): *Срби у позном средњем веку*. Београд: САНУ

Kurtović, Esad (2009): *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju

Милинковић, Чарна (2010): *Улога жене у средњовековној Србији*. Рад Музеја Војводине 52, Нови Сад, 179–184.

Милошевић, Силвана (2010): *Духовна делатност и задужбинарство Јелене Балишић*. Весник 37, Београд, 27–36.

Милутиновић, Бранислав (1999): *Борба Балишића са Млечанима за зетске приморске градове*. у: Ковачевић, Бранислав (ур.) Средњовјековна историја Црне

Јелена, кћер кнегиње Милице – спона Лазаревића и Балшића

Горе као поље истраживања, Подгорица: Историјски институт Републике Црне Горе, 199–227.

Михаљчић, Раде (2001): *Кнез Лазар Хребељановић, историја, култ и предање*. Сабрана дела, књ. II, Београд: Српска школска књига и Knowledge.

Орбин, Мавро (1968): *Краљевство Словена*. (превео са италијанског Здравко Шундрица) Београд: СКЗ

Пекић, Радмило (2014): *Задужбина Јелене Лазаревић у Херцеговини*. Зборник радова Филозофског факултета у Приштини 44–1, Косовска Митровица, 371–384.

Петровић, Дамњан (1998): *Два епистолога: Јелена Балшић и Епифаније Премудри*. у: Пантић, Мирослав (ур.) Српска књижевност у доба Деспотовине: научни скуп Дани српскога духовног преображења V, Деспотовац, 125–132.

Пурковић, Миодраг Ал. (1996): *Кћери Кнеза Лазара: историјска студија*. Београд: Пешић и синови.

Радојичић, Ђорђе Сп. (1962): *Отписаније богољубно. О смерној Јелени и њеном „Отписанију богољубном“*. у: исти, Развојни лук старе српске књижевности: текстови и коментари, Нови Сад: Матица српска, 227–234.

Рокаи, Петар (1999): *Балшићи и велика западна шизма*. у: Ковачевић, Бранислав (ур.) Средњовјековна историја Црне Горе као поље истраживања, Подгорица: Историјски институт Републике Црне Горе, 1999, 51–56.

Томин, Светлана (2007): *Књигољубиве жене српског средњег века*. Нови Сад: Академска књига

Томин, Светлана (2012): *Библиографија радова о Јелени Балшић (између 1366. и 1371–1443)*. Књиженство, часопис за студије књижевности, рода и културе, 1, 2012. <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=3>

Тошић, Ђуро (1995): *Босна и Турци од Косовске до Ангорске битке*. у: Екмечић, Милорад (ур.) Зборник за историју Босне и Херцеговине 1, Београд, 85–97.

Ћирковић, Сима – Михаљчић, Раде (ур.) (1999): *Лексикон српског средњег века*. Београд: Knowledge

Šekularac, Božidar (2011): *Crna Gora u doba Balšića*. Cetinje: Obod

Шћепановић, Жарко (1971): *Јелена Балшић*. Овдје 3, Титоград, 30.

Шћепановић, Жарко (2002): *Кратка историја Црне Горе: од најстаријих времена до 1796. године*. Подгорица: ЦИД

**JELENA, THE DAUGHTER OF PRINCESS MILICA, THE BOND
BETWEEN LAZAREVIĆ AND BALŠIĆ**

Jelena (1361–1443), the daughter of Prince Lazar Hrebeljanović and Princess Milica married Đurađ II Stacimirović Balšić in 1386. Entering into marriage life was with a certain political interests of Balšić and Lazarević families. As well as many aristocratic girls, in the choice of marriage partner she had to obey the will of her parents and dynastic interests. However, it was the destiny of the most brides in medieval because the political marriages were a favourite mean of the diplomacy in those times. Dynast's marriage brought benefits, he significantly strengthened his position and hence his relationship with a holy dynasty Nemanjić in the charter from January in 1386. Family relationship enabled him to expand his influence in Zeta and expand his family union to the Adriatic sea. Balša the Third, the future dynast of Zeta was born from this marriage. Jelena had another daughter, whose name was unknown, who married Radič Stanković. A document from Venice shows us that she had more sons. First data about Jelena originate from June 1392 in state archives documents in Dubrovnik. Jelena was noted as Mrs. Lena. After the death of her husband Đurađ II in April 1403 she became the main adviser to her son Balša. It is important to emphasize her diplomatic mission in Venice 1409, when she took the blame for her son for the confrontation with Venetians in order to protect him. She brought up Balša that he could rely on his uncle despot Stefan Lazarević whenever it was necessary. He regarded Zeta as inherent part of the former Serbian Empire. Before his death, in spring 1421 he went to Serbia at his uncle's Stefan Lazarević. However, soon after arriving at the Serbian court in Belgrade he died on 28th April. He had no male heirs and he had no intention to leave his patrimony to any of his relatives or daughters. He left Zeta as a heritage to his uncle - despot Stefan and it is confirmation of tight bond between Balšić and Lazarević which was established by Jelena. Mergering Zeta, the lands of Lazarević and Balšić has united again in one state unit.

Key words: Jelena, Lazarević family, Balšić family, Middle Ages, Zeta, Serbia.

Др Дејан Радичевић*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за археологију

Др Емина Зечевић**

Народни музеј
Београд

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ГРОВОВА У МАНАСТИРУ ЉУБОСТИЊИ

Сажетак: Повод за настанак овог рада пружила је дискусија која се на завршетку научног скупа „Кнегиња Милица – монахиња Јевгенија и њено доба“ одвијала у манастирском конаку у Љубостињи. Учесници у њој износили су различите, на momente и потпуно противуречне податке о гробовима који су у више наврата ископавани у Љубостињи, од гроба ктиторке, кнегиње Милице, до монашких гробова око цркве. Након овог разговора постало је јасно да постоји потреба да се на једном месту сакупе расположива сазнања и још једном размотри ова тема. Доступни подаци расути су у неколико публикација, од којих је најстарија, кад је конкретно реч о ископавањима гробова у манастирској цркви, настала пре више од једног столећа.

Кључне речи: Љубостиња, кнегиња Милица, сахрањивање, гробнице, гробови.

У манастирској цркви Успења Богородичиног до данас су сачувана три гробна обележја, два зидана и треће у виду саркофага (сл. 1). Према натпису на надгробној плочи, гроб у наосу приписује се Стефану, сину кесара Угљеше, док се обележја у припрати повезују са кнегињом Милицом и њеном блиском пријатељицом, монахињом Јефимијом. Гроб Стефана, сина кесара Угљеше налази се под аркосолијумом уз јужни зид наоса. На зидани „саркофаг“ постављена је мермерна надгробна плоча са натписом, који се датује око 1400. године, али није сигурно да ли је и читав аркосолијум из тог времена. Није искључена могућност да је аркосолијум познији, а да је плоча првобитно била постављена непосредно на под. На задњу ивицу свода гробнице належе фреско малтер из 1403. године, на

* Ел. пошта: dradicev@f.bg.ac.rs

** Ел. пошта: emina.zecevic@gmail.com

основу чега се закључује да је аркосолијум настао нешто раније и датује се у време између 1388. године и 1403. године.¹

Гроб у северозападном углу припрате постављено испод ктиторског портрета, паралелно са северним зидом, традиција приписује кнегињи Милици. Гробно обележје је, према подацима конзерватора, прилично неуко зидано од необрађених камених плоча, која је споља олепљена дебљим слојем малтера у који је утопљена опека.² Други гроб, уз јужни зид припрате, најчешће се приписује монахињи Јефимији, удовици деспота Угљеше Мрњавчевића, мада је раније приписиван и кнегињи Милици, па и деспоту Стефану Лазаревићу.³ У нишу насталу зазиђивањем јужних врата припрате смештена је конструкција у виду саркофага склопљеног од различитих камених блокова, од којих су два на чеоној страни украшена орнаментом у виду низа кринова, спојених двојном преплетеном траком.

Атрибуисање гробова у припрати није сасвим извесно, а не зна се тачно и из ког времена оба обележја потичу. На гробници која се приписује кнегињи Милице очувани су трагови фреско орнаментима из времена треће обнове живописа 1799. године, па је свакако морала бити саграђена пре ових радова.⁴ Приликом конзерваторских испитивања вршеним око ње утврђено је да надземни део лежи једном половином ширине на банку који се протеже око целе цркве и са њеним темељима чини јединствену целину. Како се првобитни живопис наставља иза споменика закључено је да је на томе месту касније постављен.⁵

О времену настанка тзв. Јефимијиног саркофага постоје различита мишљења. Према карактеристикама орнаментике, С. Ђурић га је приписао истом времену, па и мајстору, који је израдио и други скулпторални украс манастирске цркве. С обзиром да се уклапа у димензије нише, као и да је украс прилагођен банку који покрива доњи леви угао бочне стране, Ђурић је закључио да је од почетка било предвиђено да стоји на месту где се и данас налази, а да је до зазиђивања јужних врата могло доћи одмах по изградњи цркве.⁶ Другачијег мишљења је Д. Поповић, која сматра да овај споменик потиче из неке позније обнове, а аргументе против претходног датовања налази у изгледу и склопу самог саркофага. Она истиче да је са становишта конструкције сасвим неуобичајено решење чеоне стране, која је и код најрустичнијих средњовековних „саркофага“ монолитна, а овде

¹ Ђурић 1985, 57.

² Павловић 1969, 174-176.

³ Ђурић 1985, 57-58; Поповић 1992, 128, нап. 56.

⁴ Ђурић 1985, 57-58.

⁵ Павловић 1969, 175-176.

⁶ Ђурић 1985, 57.

састављена од две камене гредице једнаке ширине, по дужим странама завршене заобљеним профилом и украшене фризом кринова. Да су секундарно употребљене види се и по томе што орнаментални фриз на крајевима греда није завршен, већ сасвим произвољно пресечен, посред клесаних мотива. За ове греде закључује да заправо представљају делове некадашњег доворотника портала на северној страни припрате, па је јасно да је саркофаг могао настати тек у неко позније време након што је припрата већ пострадала.⁷ Конзерваторским испитивањима око саркофага утврђено је да лежи на проширењу темеља и да је подзидан ломљеним каменом у висини данашњег пода припрате, а око 10 цм изнад првобитног пода, што потврђује да је овде постављен након неке обнове.⁸

Прва стручна ископавања у Љубостињи извршио је почетком прошлог века један од утемељивача археологије у Србији, Михаило Валтровић. Након што је Министарство просвете прихватило бригу о старинама као свој задатак и на основу тога отворило 1904. године посебну буџетску позицију „на израду планова за рестаурацију и одржавање старина“, Валтровић је исте године у два маха обилазио Љубостињу и тамо вршио ископавања, да би установио степен оштећености и првобитни изглед цркве.⁹

Пре Валтровића је у Љубостињи било ископавања која никако не можемо подвести под стручна. Велика поправка и рестаурација цркве обављена је 1850–1851. године, али у публикованој грађи нема информација да ли је том приликом у манастиру било и ископавања.¹⁰ У једном од првих описа Љубостиње, који је саставио Феликс Каниц приликом обиласка манастира 1888. године, забележио је да је саркофаг уз јужни зид припрате отворан и да су нађена „три скелета неких припадника династије Немањића“, али без икаквих података о томе ко је и када то урадио.¹¹ Сам Валтровић у свом извештају помиње прекопавања трагача за благом, који су у цркви и око ње кришом тражили скровишта. Штетне последице ових радова биле су видљиве по зидовима припрате и храма, а њиховим поткопавањем су на неким местима били растресени и доњи слојеви темеља. За гробове у припрати наводи да су они у току векова извесно отворани, а да њихово тадашње стање потиче из времена кад је „оправљан“ цео манастир.¹²

⁷ Поповић 1992, 129.

⁸ Павловић 1969, 175.

⁹ Богдановић 2008, 185. С. Богдановић указује и на писмо министру просвете од 11. новембра 1904, у коме М. Валтровић прихвата да направи план за рестаурацију Љубостиње, уп. Богдановић 2008, 206, нап. 214-216.

¹⁰ Павловић 1980, 275-282.

¹¹ Каниц 1985, 635-636.

¹² Валтровић 1906, 27, 29.

Валтровићева ископавања у Љубостињи стоје на самом почетку историјата археолошких проучавања наших средњовековних споменика и српске владарске сахране у средњем веку.¹³ Сасвим у духу савремене методологије археолошких истраживања, извештај публикован у *Старинару* из 1906. године, садржи опис обављених радова уз који је приложена одговарајућа скица са назначеним мерама и положајем откривених гробних целина (сл. 2).¹⁴ Искористивши згодну прилику када је под цркве био подигнут, Валтровић је ископавао у наосу, где је на јужној страни западног травеја открио две зидане гробнице. За тело Стефана, сина деспота Угљеше, закључио је да је положено у гробницу која се налазила испод пода, док је аркосолијум спољни белег који није стајао непосредно над гробом, већ је у целој ширини помакнут на југ, где је чврсто прислоњен уз зид храма. Гробница је заузимала простор између западног зида наоса и темеља југозападног стубца, у дужину од 1,65 м и ширини 1,30 м. Њена висина од пода до „доње ивице свода“ износила је 1,38 м. Зидом високим око 0,40 м, а широким 0,3 м, подељена је на мањи, западни и на источни, већи одељак, у коме се уз источну страну налазио низак банак, ширине 0,2 м. У унутрашњости гробнице није откривен скелет покојника „природно опружен“, већ се у мањем, западном делу налазио дрвени ковчежић, постављен по правцу север-југ, у коме су се налазиле кости. Ковчежић је откривен у лошем стању – одвалила се источна дужа и северна краћа страна, док је поклопац пао на кости, од којих се видела само једна бутњача.¹⁵

Истом приликом, поред ове гробнице откривена је још једна зидана гробница, која је у моменту откривања била испуњена земљом и унутар које нису откривени остаци покојника (сл. 2). Валтровић није био сасвим сигуран каква је била првобитна функција овог простора због свог, по њему, необичног облика, јер су обе уже стране биле полукружно обликоване. Овакав облик конструкције га је, наиме, навео на погрешну претпоставку да се пре ради о скривници, него гробу, а ако је имао функцију да “прима каквог покојника, онда је овај морао бити само у засебном добро затвореном ковчегу”.¹⁶ Гробница, дужине 2,58 м, ширине 1,18 м, а дубока 1,67 м, била је опасана зидом, ширине 0,20 м, грађеним од опека и плочастог камена. Изнутра и споља била је омалтерисана брижљиво и глатко, док је подницу чинио слој малтера на каменој подлози. Будући да је својом вишином допирала до пода цркве, Валтровић је закључио да, за разлику од

¹³ Милинковић 1984, 17; Поповић 1992, 13.

¹⁴ Валтровић 1906, 13-19.

¹⁵ Валтровић 1906, 25-26, сл. 13.

¹⁶ Валтровић 1906, 26.

прве гробнице, ова није могла бити засвођена, већ да је одозго затворена „великим каменим плочама, или су на то служиле патосне плоче, подржаване одоздо јаким талпама на каквим ступцима“.¹⁷

Након Михаила Валтровића, спорадичне податке о гробовима у цркви доноси Севастијан Путник, игуман – настојатељ манастира Љубостиње, у књижици штампаној у Крушевцу 1927. године. За гробницу кнегиње Милице „са леве стране у углу паперте“, каже да је новијег датума - „гробница је затворена и унутра се не може ништа видети ... њене се кости и сада налазе у овој гробници у једном каменом саркофагу, само је дубље у земљи те се не може видети“.¹⁸ За гробницу са десне стране бележи да се не зна тачно чија је, а да народ мисли да је ово гробница деспота Стевана Високог, мада предање казује да је ту сахрањена и монахиња Еуфимија (Јефимија). Даље наводи веома занимљив податак да у овој гробници, кад је отворана, није нађено никаквих костију, али без икаквог објашњења кад је и ко гробницу отварао. Опис завршава сведочанством да се на овој гробници у једном сандучету налазила мала скриња, у којој се чуване свете мошти: по један део од ребра св. Данила патријарха српског, св. Никодима, патријарха српског и св. Прохора Пчињског, како је то наведено штампаним словима у унутрашњости скриње, где су се налазили изобразени и њихови ликови.¹⁹

Са археолошким истраживањима у Љубостињи настављено је тек средином седме деценије прошлог века. Републички фонд за унапређивање културних делатности и Скупштина општине Трстеник омогућили стручњацима Републичког завода за заштиту споменика културе у Београду да у времену између 1965. и 1967. године изврше опсежније испитивачке радове на цркви, сачине документацију за све споменичке објекте који припадају манастиру и ураде потребне идејне пројекте са техничким елаборацијама за конзервацију, рестаурацију, реконструкцију и презентацију свих споменичких вредности овог манастирског комплекса у целини.²⁰

У оквиру испитивачких радова архитектонско-конзерваторске природе, обављена су и археолошка ископавања са спољне и унутрашње стране северног зида припрате. Када је реч о гробницама у припрати, оне приликом ових радова нису отворане. Како је забележено у извештају конзерватора, гробница на северној страни није отворана, тако да је њена садржина остала непозната. Том приликом није отворан ни тзв. Јефимијин саркофаг, за који се наводи како се ипак могло утврдити да је празан.²¹

¹⁷ Валтровић 1906, 26-27.

¹⁸ Путник 1927, 23.

¹⁹ Путник 1927, 23-24.

²⁰ Павловић 1969, 155-179.

²¹ Павловић 1969, 174-176.

О археолошким ископавањима обављеним под руководством М. Љубинковић и Р. Љубинковића, уз сарадњу са О. Вукадин, располагамо само извештајем о кампањи ограниченог обима обављеној 1966. године.²² Овај извештај, када је реч о резултатима истраживања гробова, садржи скромне податке. Ради добијања података о некадашњем изгледу припрате, о нивелети ранијег пода и евентуалном постојању стубаца за потпорне луке кубета над припратом, ископавана је северозападна четвртина припрате. После подизања подлоге за под, установљено је да се „јужно од гроба кнегиње Милице, који није истраживан, а паралелно са њим“, налазио још један гроб. Мање, али потпуно оштећење кроз подлогу пода налазило се изнад централног дела гроба, на основу чега је закључено да је раније отворан и прекопаван. Сахрана је обављена у раци издуженог облика чије су обе краће стране биле заобљене. Покојник је био сахрањен у сандуку чије су стране биле учвршћене клиновима. Од целог скелета нађено је само неколико зуба на месту лобање, док се у централном делу налазило „неколико фрагмената коже, сакупљених на гомилу“. Јужно од лобање био је усађен велики речни облутак. Чињеница да се овај гроб налазио под старом подлогом за под, која је само делом оштећена – „довољно да се гроб претражи, а апсолутно недовољно да се сандук постави“ – узета је као потврда могућности да је укопан пре првобитног поплочавања припрате, те да је савремен зидању цркве.²³

Истом приликом је, ради испитивања темеља којима се није могло прићи изнутра, постављена и сонда споља уз северни зид припрате и западни део северног зида наоса. Својим западним делом била је паралелна ископу у унутрашњости. У овој сонди су дуж целог ископа, на дубини од 0,90 до 1,20м, налажени гробови постављени у доста паралелне редове. Укупно је откопано десет скелета, а само је један имао потпуно супротну оријентацију од осталих, са главом на истоку, а ногама на западу. Сви покојници су имали руке прекрштене на грудима. Земља у коју су укопавани била је пуна речних облутака, тако да се гробне раке нису оцртавале, већ се само нешто црне земље налазило непосредно уз скелете. У два гроба покојници су сахрањени у дрвеном сандуку - нађени су трагови даске и клинови којима су биле повезане. Само у једном гробу глава покојника је била положена на део опеке, док је у више гробова поред скелета констатовано појединачно камење. У два гроба чело главе био је усађен већи камен, у два гроба је био усађен десно од главе, док се у три случаја налазио испод ногу. Гробови су били без налаза, с изузетком гроба бр. 4 у коме је у пределу груди непосредно уз прекрштене шаке нађено седам малих беличастих перли.

²² Ljubinković-Vukadin 1966, 167-169.

²³ Ljubinković-Vukadin 1966, 167-169.

Скелети су припадали одраслим особама, за које су истраживачи претпоставили да су били припадници манастирске заједнице.²⁴ Недостатак налаза онемогућава датовање истражених гробова. Ништа прецизније не можемо рећи ни времену из кога потиче гроб бр. 4, будући да предмети нађени у овом гробу нису публиковани, а није познато ни где су на крају завршили.

Очигледно је да су М. Љубинковић и О. Вукадин публиковале само део резултата истраживања обављених у Љубостињи. То је јасно већ на основу података који се могу спорадично наћи у каснијим публикацијама. На основу конзерваторског извештаја може се закључити да су у склопу истих радова ископавања вршена у најмање седам сонди, будући да је унутар олтарске апсиде, у сонди бр. 7, непосредно испод подне камене плоче, откривена остава новца похрањена у керамичкој посуди.²⁵ Ископавања су изгледа вршена и поред источне апсиде. Наиме, у својој монографији о манастиру, С. Ђурић је публиковао и две фотографије гробова за које, без икаквог коментара у тексту, наводи да су откривени на том месту.²⁶ У том погледу занимљив податак, али такође без икаквог опширнијег објашњења, бележи и Д. Поповић, која бавећи се гробницама које је Валтровић открио у југозападном углу наоса, у напомени наводи да је ревизиона ископавања извршио Р. Љубинковић и да резултати тих ископавања нису објављени.²⁷

На жалост, о овим радовима не можемо рећи ништа одређеније. Својевремено је, управо наглашавајући да резултати ископавања нису публиковани у целини, С. Ђурић навео да се остала документација чува у Републичком заводу за заштиту споменика културе у Београду, у досијеу насловљеном „Љубостиња“.²⁸ Међутим, наш покушај да је и пронађемо на том месту није уродио плодом, будући да се данас у поменутом досијеу не налази ништа од документације везане за археолошка истраживања обављена у манастиру. На исти начин завршио се покушај и у Археолошком институту у Београду и Заводу за заштиту споменика у Краљеву. До открића ове документације, која би можда омогућила сигурније решавање питања идентификације гробних места унутар цркве, преостаје нам само да се, бар кад је реч о ктиторској сахрани, сложимо са мишљењем у више

²⁴ Ljubinković-Vukadin 1966, 168.

²⁵ Павловић 1969, 174.

²⁶ На снимцима се виде скелети у опруженом положају, са прекрштеним рукама. Истражена су најмање 32 гроба, будући да је на једној од слика приказан гроб нумерисан бројем 32, где је уз главу покојника насатице постављена „глазирана и украшена подна опека као узглавље укопаног гроба у секундарној употреби“, уп. Ђурић 1985, сл. 6 и 7.

²⁷ Поповић 1992, 128, нап. 54.

²⁸ Ђурића 1985, 115, нап. 88.

наврата изнетим у литератури да првобитни гроб кнегиње Милице, односно монахиње Јевгеније, представља велика зидана гробница заобљених страна, коју је Валтровић открио у југозападном делу наоса. Аналогije налазимо у ктиторској гробници откривеној у манастиру Дренчи, која јој је и хронолошки и територијално блиска.²⁹ Ископавањима је установљено да је та гробница отварања и да су посмртни остаци извађени и пренети на друго место, највероватније у северозападни угао припрате, испод ктиторског портрета на западном зиду, где је нови гроб добио постојеће обележје. Остаје отворено питање када се одиграло. Ново место, како сматра Д. Поповић, одређено је или зато што је у турско време првобитни гроб оскрнављен или због жеље да се направи већа гробница. Култ ктитора као и других знаменитих личности Љубостиње, бар у новијем раздобљу, није био везан за првобитни гроб у наосу, већ се одвијао у простору припрате.³⁰ Док се не утврди другачије, новим архивским открићима или ревизионим истраживањима у самом манастиру, остаје актуелно њено мишљење да су мошти кнегиње Милице крајем XVIII столећа пренете из старе гробнице у нову.

Литература

Богдановић, Соња (2008): Михаило Валтровић и Драгутин Милановић као истраживачи српских старина, у *Валтровић и Милутиновић: тумачења*, ур. Т. Дамљановић, Београд 2008, 135-207.

Валтровић, Михаило (1906): Белешке о манастиру Љубостињи. *Старинар* н. р. I, св. I, Београд, 24-28.

Ђурић, Срђан (1985): *Љубостиња. Црква Успења Богородичиног*, Београд.

Каниц, Феликс (1985): *Србија. Земља и становништво од римског доба до краја XIX века, прва књига*, Београд.

Ljubinković, Mirjana - Vukadin, Obrenija (1966): Ljubostinja – Srednjovekovni manastir. *Arheološki pregled* 8, Beograd, 167-169.

Милинковић, Михаило (1984): Михаило Валтровић, први уредник *Старинара*. *Старинар* XXXV/1984, Београд, 13-19.

Павловић, Леонтије (1980): Архивски и ликовни подаци о поправци манастира Љубостиње и зидању звонаре 1850/1851. године, *Рашка баштина* 2, Краљево, 275-282.

Павловић, Доброслав (1969): Испитивачки радови на цркви манастира Љубостиња. *Саопштења* VIII, Београд, 155-179.

Путник, Севастијан (1927): *Манастир Љубостиња*, Крушевац.

Поповић, Даница (1992): *Српски владарски гроб*, Београд.

Тошић, Гордана – Булић, Дејан (2003): Прилог проучавању манастира Дренча. *Гласник Друштва конзерватора Србије* 27, Београд 74-76.

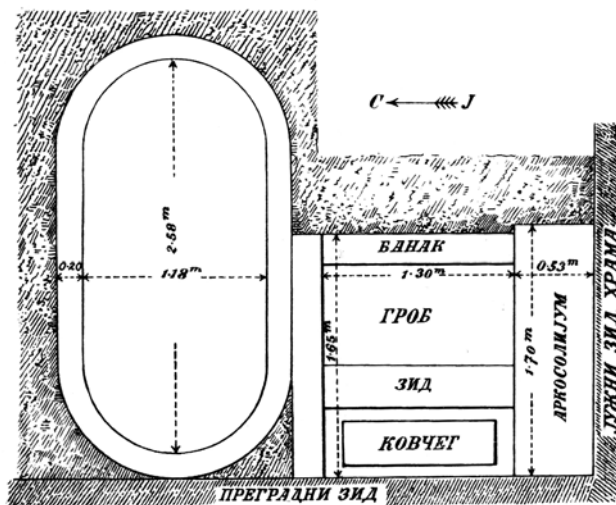
Тошић, Гордана – Булић, Дејан (2006): Нови прилози проучавању манастира Дренча. *Александровачки зборник* 1, Александровац, 45-64.

²⁹ Тошић-Булић 2003, 74-76; Тошић-Булић 2006, 45-65.

³⁰ Поповић 1992, 128-129.

Слика 1. Љубостиња, црква Успења Богородичиног, основа са положајем гробница (према Поповић 1992, 127, сл. 45; Р = 1: 200).

Слика 2. Љубостиња, црква Успења Богородичиног, гробнице у југозападном делу наоса (према Валтровић 1906, 25-26, сл. 13).

Дејан Радичевић – Емина Зечевић

Dejan Radičević

Emina Zečević

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF GRAVES IN MONASTERY LJUBOSTINJA

Summary

The reason for the publication of this work was the discussion at the end of the scientific meeting "Princess Milica – nun Eugenia and her time" that took place in the monastery lodging of Ljubostinja monastery. Participants in this meeting presented different, and at times completely contradictory, information about the graves that were repeatedly dug in Ljubostinja, both about the grave of ktitor, Princess Milica, and the monastic graves around the church. After this discussion, it became clear that there is a need to gather in one place all available findings and reconsider this issue. Available data are scattered in several publications, of which the oldest, that specifically refers to the excavations of graves in the church of the monastery was published more than a century ago.

Keywords: Ljubostinja, Princess Milica, burials, tombs, graves.

Душан Рашковић*

Народни музеј
Крушевац

АНТИЧКИ АРХЕОЛОШКИ ЛОКАЛИТЕТИ У ШИРОЈ ОКОЛИНИ МАНАСТИРА ЉУБОСТИЊЕ

Анстракт: Континуитет антике у Поморављу, од I века пре Христа, до касно-античког периода и краја римског царства, карактеристика је и подручја у окружењу Манастира Љубостиња. Антички материјални остаци пронађени у овом крају нису производ археолошких ископавања, већ је реч о случајним налазима. Збирка налаза фибула и налази две драхме Дирахциона, са античког локалитета Грабак у Почековини, омогућава нам праћење континуитета, од времена келтске доминације и првих контаката Скордиска са Римљанима, преко класичног времена римског принципата, до касне антике. Случајни налази са локалитета висинских утврђења Брезовице и Доњег Дубича потичу из времена краја античког доба и времена сеобе народа, односно ране Византије.

Кључне речи: Поморавље, Почековина, фибуле, антика, утврђења, Градац, рана Византија.

У подручју горњег дела Крушевачке котлине, односно ширем подручју Трстеничког теснаца, у средишњем делу долине Западне Мораве, ретко су подузимана археолошка истраживања. Можемо тек поменути истраживање праисторијских хумки на локалитету Ивље у селу Глободер и скорашња истраживања средњовековног локалитета Јеринин град у селу Грабовац.¹ У делу општине Трстеник, који гравитира подручју Левча, позната су праисторијска налазишта Благотин, у селу Пољна,² и Шљивик, у селу Страгари.³ Што се античке материјалне културе тиче, најближи положај где су вршена археолошка ископавања у ширем подручју Крушевачке котлине, је вишеслојни локалитет, са богатим касноантичким слојем, налазиште „Конопљара“ у селу Читлук, код самог Крушевца.⁴

* Ел. пошта: raskovic.dusan@gmail.com

¹ Палавестра, 2001, 195-203

² Станковић 1992, 77-88.

³ Станковић 1989, 29-33

⁴ Рашковић, 2001а, 81-109

О античким налазиштима околине Трстеника већ је било речи у археолошкој литератури, тако да ћемо се у овом раду о античким и раносредњовековним налазиштима у окружењу Манастира Љубостиња, осврнути на најновија и још непубликована сазнања о налазима и налазиштима који гравитирају долини Западне Мораве у окружењу Љубостиње. Нашу пажњу покушати ћемо усмерити на проблематику која је, по нашем мишљењу, у садашњем стању истражености најзахвалнија за истраживање у античкој прошлости овог краја. Реч је о налазима који сведоче прелазне периоде, односно, реч је временским раздобљима када се истовремено јављају елементи појединих епоха античке прошлости Србије. Захваљујући недовољној археолошкој истражености долине Западне Мораве, археолошке анализе се углавном свode на случајне налазе, тако је наравно и са античком епохом. Извори наших сазнања су углавном приватне збирке и ретки предмети у депоу крушевачког музеја. Недостатак археолошких истраживања тако ограничава и резултате које добијамо проучавајући археолошку проблематику античке епохе.

На самом почетку историје у Поморављу, можемо говорити о налазима остатака из периода контакта носиоца материјалне културе краја преисторије, односно млађег гвозденог доба и античког света, тачније речено, римске државе.

Такође, нам се својим бројем и својим значајем намећу и налази са самог краја антике или старог века, што у Поморављу подразумева крај владавине римске империје. Из тог историјског раздобља препознајемо појединачне археолошке налазе који сведоче период кроз који се дешава прелаз из античког периода у средњи век.

Сам Манастир Љубостиња налази се 3,5 км увучен у кањон Љубостињске реке, леве притоке Западне Мораве. Већ у овој уској речној котлини коју је река усекла у Гледићке планине, налазимо локалитет на коме бележимо налазе из периода касне антике и раног средњег века. Реч је о локалитету Градац у атару села Доњи Дубич, о коме је више пута било речи у литератури.⁵ Можемо само укратко констатовати да налази новца и налази накита и свакодневних употребних предмета, пореклом са налазишта Градац-Доњи Дубич, откривају касноантички и рановизантијски период у овом делу Шумадије.⁶

Ми ћемо на самом почетку, хронолошким редом, нашу пажњу усмерити на налазиште смештено уз саму десну обалу Западне Мораве које просторно улази у најужи круг локалитета у окружју Трстеника и Манас-

⁵ Рашковић 20016, 20-23.

⁶ Рашковић 20136, 43-63.

тира Љубостиња, а где бележимо нове непубликоване налазе са самог почетка античког начина живота у Поморављу. Свакако да су најзанимљивија налазишта на подручју Централне Србије везана уз токове великих река. Надомак Трстеника и самог Манастира Љубостиња у долину Западне Мораве, што се тиче античке археологије, истиче се локалитет Грабак, смештен на размеђи села Почековина и Доњи Рибник (Табла-1). Локалитет је присутан у археолошкој литератури захваљујући збирци Ненада Митровића из села Почековина. Ненада Митровића и његових првих 28 комада римског новца, поменули смо као колекционара седамнестогодишњака још 2002. године.⁷ Значај који је од стране археолога крушевачког музеја био дан његовој малој збирци, био је подстрек за наставак сакупљања младог истраживача по њивама села Почековина и његова збирка се кроз десетљеће и по знатно увећала. Збирка прикупљена на његовим парцелама и парцелама његових суседа говори да је реч о вишеслојном налазишту насеља са континуитетом од млађег гвозденог доба до раног средњег века. Тако у збирци Ненада Митровића, која се данас налази у поседу Завичајног музеја у Трстенику и Народног музеја Крушевац, бележимо више од 800 комада новца од II до IV века. Поменити ћемо само два примерка новца која изазивају највећу пажњу.

Реч је о два примерка сребрног новца, драхми ковања Дирахиона. Примерци новца су релативно добро сачувани, али реверс једног примерка је готово цео оштећен. На аверсу наших примерака класична је представа ковнице Дирахиона, крава која доји теле, на десно. Изнад је име магистрата. У једном случају је то име ΜΕΝΙΣΚΟΣ (Табла-3: 1) и на другом комаду ΠΕΡΙΓΕΝΗΣ (Табла-3: 2). Код оба примерка реверсни натпис је оштећен или нечитак, али се разазнаје сферни квадрат са флоралним мотивом. Лошији је отков примерка са натписом који треба да буде ΠΕΡΙΓΕΝΗΣ. Оштећење је на реверсној страни, преко којег видимо да је реч о бронзаној језгри, а упућује нас да је овде реч о варварској имитацији драхме Дирахиона, што није редак случај ни у оставама у Подунављу. Ова два налаза новца говоре нам о животу у насељу на Грабаку током I века пре Христа. Налази 30 остава новца, драхми Дирахиона и Аполоније, међу којима су бројни примерци ковања Дирахиона, са именом магистрата ΜΕΝΙΣΚΟΣ, а међу којима су и примерци тачно датованог римског републиканског ковања, на простору ширег појма средњег Подунавља, којим су доминирали Скордисци, говори о интензивитету конатаката Скордиска са јужним областима Балкана.⁸ Када додамо тому и 72 места налаза поје-

⁷ Рашковић-Берић 2002, 139–141

⁸ Поповић 1978, 9–22.

диначних примерака истог новца, добијамо слику раширености циркулације драхми какве смо нашли и на Грабаку у Почевини. Ова два налаза тако смештају и долину Западне Мораве у исти историјски контекст.⁹ Управо према примерцима римских републиканских ковања пронађеним у склопу тих остава, можемо и остале налазе ковања драхми Дирахина и Аполоније у Поморављу оквирно датовати у I век Христове ере.

Поморавље је у сфери римског интереса од друге половине II века пре Христа.¹⁰ Након што је римски легат Тит Дидије 101. године пре Христа покорио Тракију, Поморавље је као природна комуникација са области Македонија подручје од највећег интереса Римљана и Скордиска.¹¹ Рим је током I век пре Христа настојао да се учврсти на десној обали Дунава, у чему је и Поморавље играло значајну улогу.¹² Један од одлучујућих римских продора 85. године пре Христа предводио је Lucius Cornelius Scipio Asiagenes, који је како кажу историјски извори, Скордиске протерао на леву обалу Дунава. То је такође и век Митридатских ратова, али и време римских грађанских ратова, који су у грчким странама захватили сам југ Балканског полуострва. Постоје мишљења да су налази новца Дирахиона и Аполоније, на подручјима келтских Скордиска, управо последица њихова учешћа у римским ратовима.¹³ Међутим то је и време римског коначног преузимања скордистичких подручја, а свакако је новац могао доћи у подручје Поморавља не само као плата ратницима већ и трговачким путевима. Поред новца Дирахиона са Грабака, у окружју Трстеника пронађено је још неколико примерака новца који сведоче управо о том времену, о времену када можемо рећи почиње историја у долини Западне Мораве. Тако је управо у самој Љубостињи пронађен денар римске републике датован у 82. годину пре Христа, а негде на подручју Трстеника и изразито варваризована тасоска тетрадрахма.¹⁴ Захваљујући етнолошком истраживању др. Велибора Лазаревића, сазнајемо и за његово успутно откриће, налаз једног примерка драхме ковнице Дирахион у суседном селу Бела Вода. У недалеком Мачковцу бележимо налаз денара римске републике датованог у 136. годину пре Христа.¹⁵ У селу Наупаре код Крушевца пронађена су три примерака новца римске републике и један при-

⁹ Ujes-Morgan 2012, 378-382.

¹⁰ Kos 1977, 277-295.

¹¹ Papazoglu 1969, 225-234; Jovanović 1995, 143-152.

¹² Вулић 1910, 78-100.

¹³ Ujes-Morgan 2012, 367-387.

¹⁴ Borić-Brešković 1995, 55.

¹⁵ Ујес-Рашковић 1996, 140-148.

Антички археолошки локалитети у широј околини Манастира Љубостиње мерак драхме Аполоније.¹⁶ Нешто низводније у моравској долини, на локалитету Бедем, пронађен је током археолошких ископавања још један примерак ковања Дирахiona, и то такође са именом магистрата ΜΕΝΙΣΚΟΣ.¹⁷ Нема сумње да су нам ови налази новца ретки извори и ретки сведоци с почетка историје у долини Западне Мораве.

На самом локалитету Грабак о времену почетка античког живота говоре нам и налази керамике и налази фибула. Налази фибула израђених од бронзане жице из збирке Митровића, који се данас налазе у Народном музеју Крушевац, важан су доказ о постојању каснолатенског насеља на Грабаку. То су фибуле израђене из једног комада бронзане жице са главом у виду опруге и са унутрашњом тетивом. Реч је о три фибуле. Једна од фибула, без стопе и игле, са луком угластог пресекае (Табла-4: 1); друга фибула из ове збирке је бронзана жичана фибула са троугласто проширеним луком и са деформисаном опругом без игле (Табла-4: 2); и трећа од цела фибула са мало оштећеном иглом (Табла-4: 4). Важан је и редак налаз за подручје о којем говоримо, примерак лука и стопе каснолатенске ливене фибуле из збирке Митровића (Табла-4: 3).

Након формирања, по прилици 15. године Христове ере, провинција Мезија је база за покретање римских подухвата у прекодунавским крајевима.¹⁸ Тако је захваљујући римској офензивној политици уследио, можемо рећи, успон у развоју насеља у балканским провинцијама. Свакако је то било још израженије након формирања провинције Горње Мезије 86. године Христове ере, током Дачких ратова, односно од Домицијанових војних подухвата, до великих војних успеха након освајачких подухвата цар Трајана у Дакији, у првим деценијама 2. века Христове ере. Након формирања римске власти у Дакији, наступио је готово идиличан период римског мира, рах Романа, за Горњу Мезију. Време релативног мира, истина под римском доминацијом, трајати ће више од сто година, све до периода спољних и унутрашњих немира средином трећег века.¹⁹

Што се Поморавља тиче може се рећи да најбоље то показује број и разноврсност налаза фибула којима је место налаза локалитета Грабак у Почевини. Можемо кратко навести да је реч о уобичајеним облицима фибула из периода Принципата. Поменимо фибуле са шарниром, неком врсти деривата Ауциса фибула (Табла-5:1). Датовање тих фибула управо одговара II и III веку. Такође су присутне и изразито профилисане фибуле

¹⁶ Рашковић-Чађеновић 2013, 141.

¹⁷ исто, 135.

¹⁸ Premerstin 1900, 193.

¹⁹ Mocsy 1970, 47-59.

датоване такође у исти период II и III века. Такође су у збирци Митровића присутне и варијанте фибула које произлазе из основних облика изразито профилисаних и коленастих фибула (Табла-5:2).²⁰

Коленасте фибуле су најбројније у колекцији Митровића. Можемо констатовати да је укупно реч о 40, више или мање очуваних, примерака. Мислимо да толико коленастих фибула поседују само неколико највећих музеја у Србији. Реч је о збирци која превазилази многе збирке локалних музеја у Србији, иако је сам локалитет са кога потичу фибуле највероватније скромно римско насеље са статусом пагуса. Међутим Митровићева упорност и дугогодишње сакупљање резултирало је завидном збирком. Ова приватна збирка, сада подељена у збиркама и депоима две музејске установе у Трстенику и Крушевцу, показује нам какве налазе античке материјалне културе требамо очекивати и на другим налазиштима у случају евентуалних ширих археолошких истраживања. Можемо навести пример археолошких истраживања локалитета Конопљара у селу Читлук, на 17 км низводно од Грабака, где је пронађено тек 5 римских фибула. Међутим заштитним ископавањем захваћена је тек периферија римског насеља.²¹

Занимљивост је утолико већа што налази потичу са једног локалитета, јер уобичајено је да колекционари сакупљају предмете без интереса о месту налаза. Важност је и у томе што Митровић сакупља и налазе керамике. Најкраће речено, налази керамичких одломака, налази новца и налази фибула из збирке Митровића, који су индикативни за датовање, показују континуитет живота у времену римског принципата у насељу на Грабаку.

Римско повлачење из Дакије у другој половини III века и нови однос према провинцијама донело је поделу великих провинција и формирање нових облика власти. Подручју на коме се налази трстенички крај ушло је у оквире провинције Прва Мезија и граничило са провинцијама Дарданија и Медитеранска Дакија. Сматрамо да је и конфигурација терена Трстеничког теснаца морала играти улогу у одређивању граница римских провинција.

Међутим тај нестабилни период друге половине III века, био је успешно превазиђен реформама цара Диоклецијана. Реформе су током IV века настављене државничком политиком Константинове династије, па и усвајањем Хришћанства у оквире државне стратегије. Ипак на основу пронађених фибула са Грабака, стече се утисак да је насеље у Почевини током IV века стагнирало.

²⁰ Рашковић 2013а, 9-11.

²¹ Рашковић 2001а, 81-109

Налази фибула али и налази новца показују да се насеље на Грабаку равномерно развијало до половине IV века, а сасвим је јасно да је драматичан застој у развоју овог насеља уследио у ратно време током инвазије Гота, а нарочито након 376. године битке код Хадријанопоља, у којој је живот изгубио и сам цар Валенс. Тада застаје живот у свим насељима у Поморављу.

Живот се свакако наставио, али се у то несигурно време инвазије и слабљења централне власти, мења начин живота. Насеља се премештају на сигурнија места, висове погодне за одбрану, односно погодне за подизање бедема који су давали сигурност становништву и њиховој имовини. Таква промена места станишта, места на којима се одвија живот, као да најбоље симболише крај антике и почетак следеће временске епохе, средњег века, или боље речено, раног средњег века у унутрашњости балканских провинција. У окружју Трстеника и Манастира Љубостиња, таква утврђена насеља налазимо на положајима Градац у селу Доњи Дубич, Градац у селу Риђевштица, Градац у селу Брезовица и Јеринин град у селу Грабовца.²² То су налазишта која су већ помињана у стручној литератури, међутим нови налази на локалитету Градац у Брезовици заслужују да овај пут буду у средишту пажње.

Археолошка ископавања су проведена су на локалитету Градац у Риђевштици, и Јеринин град у Грабовцу. Локалитет Јеринин град у Грабовцу истраживала је екипа Регионалног завода за заштиту споменика из Краљева, под руководством археолога М. Марић, тако да резултете ископавања очекујемо у некој од будућих археолошких публикација. Једини локалитет истраживан од стране Народног музеја Крушевац, Градац у селу Риђевштица, дао нам је зачудо најмање налаза материјалне културе. На невисоком брду благих падина, званом Градац, изнад извора реке Сребренице, у брдском пределу који одваја Жупу Алерксандровачку од долине Западне Мораве, пронађени су током археолошких ископавања остаци делова јаких бедема, али готово без ситних налаза, чак ни керамичких одломака (Табла-2).²³

За разлику од Риђевштице, локалитети неистражених утврђења, као што су Градац у Доњем Дубичу и Градац у Брезовици, места су релативно бројних налаза, који се данас чувају у депоу Народног музеја Крушевац.

Налази из Брезовице још нису помињани у археолошкој литератури и због тога заслужују пажњу. Најзанимљивији налаз је налаз копче типа

²² Рашковић 2002а, 38-39.

²³ Рашковић 20016, 20-23.

Сучидава.²⁴ Налази копча типа Сучидава, или копча блиских типу Сучидава, прате већину рановизантијских утврђења у ширем подручју крушевачке котлине. Примерци копчи, по основном облику блиских типу Сучидава, чести су налази на локалитетима рановизантијских утврђења у широм окружју. Илуструјемо то налазима на локалитету Градац у селу Петина на северним падинама Великог Јастребца (Табла-6: 2 и 3), и Градац у селу Бресница на Великом Јастребцу (Табла-6: 4). Копче типа Сучидава карактеристичан је део појасне опреме VI века, и чести су налази оваквих копчи на локалитетима широм рановизантијске државе.²⁵

Налазиште Градац у Брезовици место је налаза и два предмета карактеристичних за период сеобе народа. Реч је о две бронзане пређице са релативно дугачким трном, какве везујемо за германски утицај или германско присуство у утврђењима унутрашњости балканског полуострва VI и VII века (Табла-7: 1 и 2). Као паралелан пример наводимо налаз, такође две пређице пронађене на локалитету који истина излази из простора ширег окружја Поморавља. Реч је о налазима пређица на локалитету Градац у селу Дубци, на десној обали Расине у општини Брус (Табла-7: 2 и 3). Пређице из Дубаца су такође као и пређице из Брезовице код Трстеника сведоци присуства државе РOMEЈА у VI и почетку VII века на простору Централне Србије, али и присуства странаца, германских посада у утврђењима. Чести су налази оваквих пређица у затвореним целинама, германских грובהа.²⁶

На жалост на локалитету у Брезовици нису никада вршена било каква истраживања. Репертоар осталих налаза пронађених на локалитету Градац није велик. Бележимо налазе неколико гвоздених предмета, који су типични и чести налази на локалитетима висинских утврђених насеља, на жалост, искључиво захваљујући великом броју тзв. трагача. Тако са овог локалитета потичу налази два масивна гвоздена кључа (Табла-8: 4). Такође и 4 правоугаона шиљата предмета попут стрелица са краћим и дужим шиљком на крајевима (Табла-8: 1). Овакве гвоздене шиљке, највероватније неке врсте стрелица, често налазимо на локалитетима висинских утврђења, међутим имамо пример налаза 43 оваква гвоздена шиљка у касноантичком гробу, некрополе у Фрауенбергу код Леибница, у Штајерској.²⁷ На локалитету у Дубцима су пронађене и гвоздене тробридне стрелице, које се у литератури приписује аварском оружју, али су и чест налаз на

²⁴ Копчу је Народном музеју Крушевац поклонио З. Јанићијевић из Крушевца, на чему му неизмерно захваљујемо.

²⁵ Madgearu 1998, 217-222.

²⁶ Kovačević 1960, 12-42; Vinski 1989, 11-20.

²⁷ Steinklauber 2002, 347-348.

Антички археолошки локалитети у широј околини Манастира Љубостиње локалитетима утврђења у Србији (Табла-8: 7 и 8).²⁸ Такође су ту пронађене и две стрелице класичних облика, пловната листолика стрелица, и стрелица у облику ластиног репа (Табла-8: 8 и 9), стрелице које су редовни налази на налазиштима рановизантијских и средњовековних утврђења.²⁹ Занимљив је налаз гвоздене удице, која је такође чест налаз на локалитетима оваквих утврђења, што у случају Брезовице и не чуди с обзиром на близину Западне Мораве, али и Попинске речице, која тече непосредно испод остатака града.

Међу гвозденим предметима истичемо налаз гвоздених кресива. Један класичног облика повијених крајева (Табла-8: 2), предмета типичног за свакодневни живота раног средњег века, и други профилисаног, пирамидалног облика, са наставком у облику гвозденог круга највероватније за вешање, за које нисмо нашли аналогије (Табла-8: 3).

Налазе са локалитета Градац у Брезовици можемо упоредити са налазима који потичу са територија суседне Жупе Александровачке. Конкретно са налазима који потичу са локалитета Градиште, код села Љубинци, где репертоар налаза, као и на многим другим утврђењима на територији у унутрашњости Србије, упућује на закључак да су ова утврђења насеља на висовима живела на темељу самосталног привређивања. Утврђења су задовољавала све основне потребе становника у оквиру бедемима окруженог насеља. Судећи према налазима то су била насеља разноликог састава становништва, сточара, земљорадника, занатлија, али и војника. Сагледамо ли анализе разноврсног пољопривредног, тесарског или ковачког оруђа из Љубинаца, са налазима из Брезовице или Доњег Дубича, видимо да су то насеља чији се опстанак темељио на затвореној аутархичној привреди. Народни музеј Крушевац у својим депоима поседује велики број разноврсних гвоздених алатки, који потичу са локалитета рановизантијских утврђења. Када би се којим чудом ова велика збирка металних предмета сачувала и конзервисала била би то изванредна илустрација живота једног рановизантијског насеља у Централној Србији.³⁰

Осврнемо ли се на локалитет у Љубинцима, у Жупи Александровачкој, који истина излази из географских оквира саме околине Трстеника или долине Западне Мораве, наћи ћемо аналогије за наше налазе на утврђењима у Брезовици и Доњем Дубичу.³¹ То су опет налази карактеристичних остатака рановизантијске појасне опреме, односно две

²⁸ Špehar 2010, 129-130.

²⁹ исто

³⁰ На жалост таквим предметима се не придаје никаква важност и они једноставно иструну у музеју.

³¹ Рашковић-Димоски-Црнобрња 2010, 30-38.

рановизантијске копче сличне Сучидава копчама (Табла-9: 3 и 4). О присуству коњаничких народа у ширем подручју Поморавља, током периода Сеобе народа можда говори и налаз мање апликације у виду стилизоване главе коња, која је пронађена на Градишту у Љубинцима (Табла-9:1). На локалитету Градиште у Љубинцима налазимо и индикативан предмет, бронзани трн, део бронзане пређице, који има занимљив детаљ, правоугаону ћелију у бази трна за уметање, највероватније је полудрагог камена или стаклене пасте (Табла-9: 2). Кориштење полудрагог камена на накитним предметима карактеристично је управо за период Сеобе народа, посебно за предмете Источних Гота.³² Што се оставштине Источних Гота тиче искористити ћемо прилику да поменемо интригирајући налаз, сребрну, ливену лучну фибулу са позлатом, дужине 8,9 цм (Табла-7: 5). На полукружној глави налазе се три наставка, фибула има изузетно кратак лук који прелази у дугачку стопу. Глава и стопа фибуле су украшени ровашеним витицама и круговима са тачком у средини.³³ Приписујемо је женској ношњи Источних Гота карактеристичној за VI век. Необичан део ове фибуле је изузетно кратак и нешто шири лук, можда је то резултат дегенерације облика ових врста фибула, које су кроз два века део германске женске ношње, на широком простору Европе. Германско присуство у VI веку на подручју Поморавља је већ добро познато. Поменимо налаз германских гробова у Каменову код Петровца на Млави,³⁴ налаз гепидске керамике у Момчилову граду на Јухору,³⁵ налаз лангобадске „S“ фибуле на локалитету Укоса у Град Сталаћу, на Јужној Морави.³⁶ Карактеристични су налази пређица које према аналогијама такође асоцирају на германску присутност.³⁷ У ширем окружју Крушевца такве пређице су пронађене, на локалитетима Градиште у Породину³⁸ и град у Доњем Дубичу,³⁹ па и на локалитетима које помињемо у овом чланку, утврђењима Градац у Брезовици и Градац у Дупцима. Сетимо се налаза златне појасне копче Источних Гота, са масивним трном, која је пронађена у Крушевцу, која се датира у VI век.⁴⁰ Тачно место налаза сребрне лучне фибуле са позлатом на жалост није познато, али то је можемо рећи оквирно шире подручје Крушевца,

³² Curta-Duppoi 1994/1995, 217-238.

³³ Податке о налазу лучне фибуле захваљујемо А. Чолићу из Крушевца.

³⁴ Simoni 1979, 209-225.

³⁵ Брмболић 1986, 29.

³⁶ Ђорђевић-Рашковић 2004, 53.

³⁷ Dimitrijević-Kovačević-Vinski, 1962, 89, 105, 120, 121.

³⁸ Рашковић 2002/6, 176

³⁹ Рашковић-Тошић 2009, 75.

⁴⁰ Z. Vinski 1954, 173.

Антички археолошки локалитети у широј околини Манастира Љубостиње тако да се и та фибула идеално уклапа у слику распрострањања германских налаза у Поморављу.

Међутим о периоду раног средњег века не говоре нам само налази са утврђења у окружју Поморавља већ, истина ретки налази, и у низинским насељима. Управо на локалитету Грабак у Почековини бележимо налаз мањег лонца, којег приписујемо Словенима раног средњег века у Поморављу.⁴¹ На недалеком локалитету Конопљара у селу Читлук, такође су пронађени остаци који недвосмислено документују постојање једног словенског насеља из периода раног средњег века на том локалитету.⁴²

Можемо дакле констатовати да је континуитет равномерног одвијања живота кроз све фазе антике карактеристика Трстеничког краја, односно краја у окружењу Манастира Љубостиња. Материјални остаци уз помоћ којих којих реконструишемо промене епоха у овом крају нису производ археолошких ископавања већ је реч о случајним налазима. Ипак реконструкција историјских збивања је могућа. Збирка Н. Митровића нам омогућава праћење континуитета од времена келтске доминације и првих контаката Скордиска са Римљанима, преко класичног времена римског принципата, до касне антике, што констатујем она основу налаза новца керамике и фибула.

Случајни налази са локалитета висинских утврђења и на овој удаљеној периферији царства, говоре нам о времену одумирања античког начина живота, о времену поделе римског царства, времену сеобе народа и настанку Византије.⁴³

Средњовековни период, период настанка српске државе је због богатства материјалних и историјских остатака, у Поморављу много утемељенији од претходних епоха старог века и раног средњег века. Један од најрепрезентативнијих примера је и сам Манастир Љубостиња.

Литература

Борић-Брешковић 1995: Б. Борић-Брешковић, *Тасос: Предложак масовни тип или предложак имитације*, Радионице и ковнице сребра, Монографије, Наридни музеј Београд, 9, Београд, 1995.

Брмболић 1986: М. Брмболић, *Рановизантијско утврђење на Лухору*, Зборник радова Народног музеја у Београду, 12/1, Београд, 1986.

⁴¹ Јанковић 2004, 49,

⁴² Рашковић-Берић 2002, 139-141.

⁴³ Curta 2013, 145-201.

Вулић 1910: Н. Вулић, *Ратови римски у данашњој Србији до 29. год. Пре Христа*, Глас Српске Краљевске Академије, LXXXII, Други разред, 49, Београд 1910.

Vinski 1954: Z. Vinski, *Okov Teodorikova vremena*, Zbornik Narodnog Muzeja, IV, Beograd, 1954.

Vinski 1989: Z. Vinski, *Razmatranja o iskopavanjima u Kninu*, Starohrvatske prosvjeta, serija III, 19, Split, 1989.

Dimitrijević, Kovačević i Vinski 1952: D. Dimitrijević, J. Kovačević i Z. Vinski, *Seoba naroda*, Zemun, 1952.

Јанковић 2004: Ђ. Јанковић, *Словени у северном Илирику*, Гласник Српског археолошког друштва, 20, Београд, 2004.

Јовановић 1995: A. Jovanović, *A contribution to research of the rapport between the Scordisci and the dardanians in the end of the second and the beginning of the first century b c*, Balcanica, XXVI, Beograd, 1995.

Kovačević 1960: J. Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti*, Novi Sad, 1960.

Kos 1977: M.Š. Kos, *The military role of Macedonia from the civil wars to the establishment of the Moesian limes*, Limes, 11, Szekesfehervar, 1977.

Madgearu 1998: A. Madgearu, *The Sucidava tipe of Buckles and the relations between the Late Roman and Barbarians in the 6-th Century*, Arheologia Moldovei, 21, 1998.

Mocsy 1970: A. Mocsy, *Gessellschafft und Romanisation in der romischen Provinz Moesia Superior*, Budapest. 1970.

Палавестра 2001: П. Палавестра, *Позлатска река и Глободер, Старије гвоздено доба на подручју Крушевца*, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Зборник радова са Научног Скупа Археолошка налазишта Крушевца и суседних области, одржаног 15 - 18. маја 1997. у Крушевцу, уредници Н. Тасић и Е. Радуловић, Крушевац-Београд, 2001.

Papazoglu 1995: F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo, 1969.

v. Premierstin Anton 1900, *Die Anafange der Provinz Moesien*, Jahreshefte des Osterreichischen Archaeologischen Institutes, I, Wien, 1900.

Рашковић 2001а: Д. Рашковић, *Налази из касноантичког периода на локалитету Конопљара*, Зборник, Археолошка налазишта Крушевца и околине, Крушевац-Београд, 2001.

Рашковић 2001б: Д. Рашковић, *Трстенички крај у антици*, Крушевачки зборник, 7/8, Крушевац, 2001.

Рашковић 2002а: Д. Рашковић, *Рановизантијски археолошки локалитети и комуникације у ширем крушевачком окружју*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац-Београд, 2002.

Рашковић 2002б: Д. Рашковић, *Налази делови касноантичке појасне опреме у крушевачком окружју*, Гласник српског археолошког друштва, 18, 2002.

Антички археолошки локалитети у широј околини Манастира Љубостиње

Рашковић-Берић 2002: Д. Рашковић, Н. Берић, *Резултати рекогносцирања античких и средњовековних налазишта трстеничке општине и суседних области*, Гласник српског археолошког друштва, 18, 2002.

Рашковић-Тошић 2009: Д. Рашковић, Г. Тошић, *Прилог познавању касноантичких и средњовековних утврђења у околини Каленића*, у: Калић Јованка (ур.) Научни скуп Манастир Каленић. У сусрет шестој стогодишњици, Каленић, 5-6. октобар 2008. године, Београд: Српска академија наука и уметности, 2009.

Рашковић, Димоски и Црнобрња 2010: Д. Рашковић, Н. Димоски, и С. Црнобрња, *Рановизантијско утврђење Градиште у Љубинцима-Жупа Александровачка*, Жупски Зборник, 5, Александровац, 2010.

Рашковић 2011: Д. Рашковић, *Прилози познавању средњовековне топографије крушевачког краја*, Крушевачки зборник, 15, Крушевац, 2011.

Рашковић-Чађеновић 2013: Д. Рашковић, Г. Чађеновић, *Каснолатенска и раноримска налазишта у крушевачком крају и суседним областима*, Резултати нових археолошких истраживања у северозападној Србији и суседним областима, Београд-Ваљево, 2013.

Рашковић 2013а: Д. Рашковић, *Римске фибуле из археолошке збирке Народног музеја Крушевац*, Зборник Музеја примењене уметности, 9, 2013.

Рашковић 2013б: Д. Рашковић, *Налаз новца са локалитета Градац у селу Доњи Дубич у Гледићким планинама*, Шумадијски записи, 7, Аранђеловац, 2013.

Simoni 1979: K. Simoni, *Dva priloga istraživanju germanskih grobova iz vremena Seobe naroda u Jugoslaviji*, Zbornik Narodnog muzeja u Zagrebu, 10-11, Zagreb, 1979.

Станковић 1992: С. Станковић, *Неолитско насеље на локалитету Благодин код Трстеника*, Зборник Народног музеја, Београд, XV, 1992.

Станковић 1989: С. Станковић, *Неолитско насеље у Страгарима (истраживања у 1988. години)*, Гласник Српског археолошког друштва, Београд, 5, 1989.

Steinklauber 2001: U. Steinklauber, *Das spätantike Gräberfeld auf dem Frauenberg bei Leibnitz, Steiermark*, Wien, 2002.

Ђорђевић-Рашковић 2004: М. Ђорђевић, Д. Рашковић, *Налазишта и налази римског периода на доњем току Јужне Мораве*, Саопштења, XXXV-2003/XXXVI-2004, Београд, 2004.

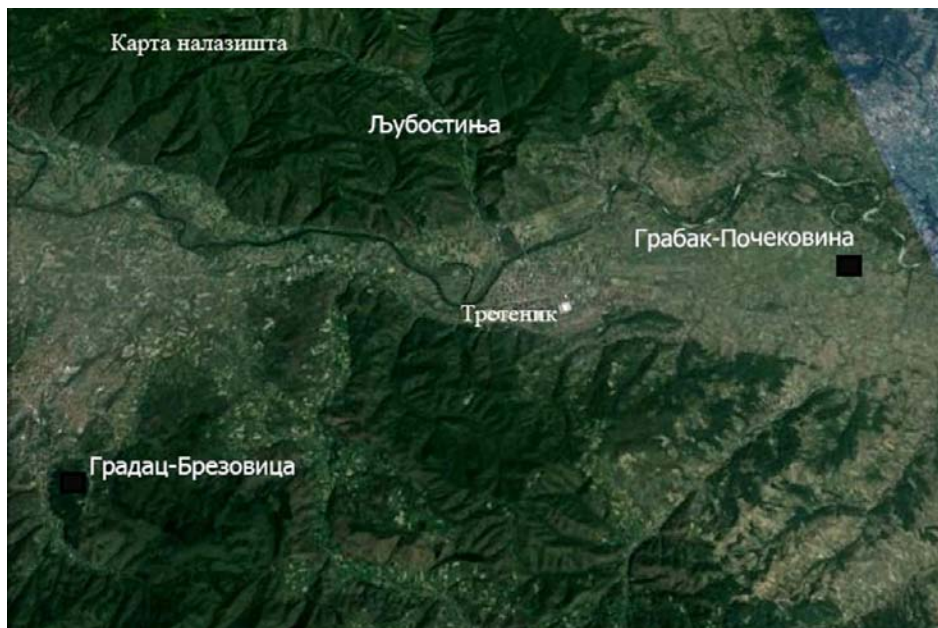
Curta-Duppoi 1994/1995: F. Curta, V. Duppoi, *Über die bugelfibel aus Pietrosole und ihre Verwandelt*, Dacia, 38-39, 1994/1995.

Curta 2013: F. Curta, *The Beginning of the Middle Ages in the Balkan, Millennium*, 10, Berlin-Boston, 2013.

Ујес-Рашковић 1996 : Д. Ујес, Д. Рашковић, *Грчки новац и римски републикански денари из збирке Народног музеја Крушевац*, Гласник Српског археолошког друштва, 11, Београд, 1996.

Ujes-Morgan 2012: D. Ujes-Morgan, *1st Century BC Drachms of Apollonia and Dyrrhachium in the Territory of the Scordisci. A Prologue to the Roman Conquest of the Balkans* Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata, Veliko Trnovo, 2012.

Špehar 2010: P. Špehar, *Materijalna kultura ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Београд. 2010.

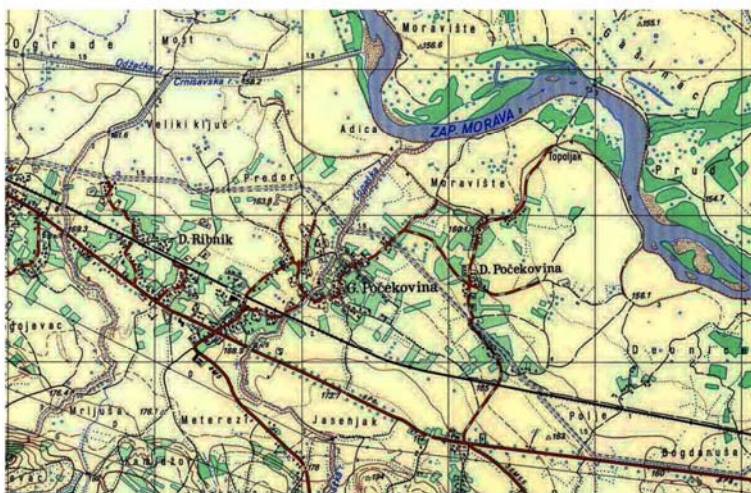

Карта подручја у окружју Манастира Љубостиња са означеним налазиштима, Грабак у Почековини и Градац у Брезовици

T-1

Градац-Брезовица

Грабак-Почековина

Табла-1: 1) Градац- Брезовица, поглед на вис утврђења са југоистока, 2) Карта подручја налазишта Грабак у Почековини

Душан Рашковић

Т-2

Градац-Риђевштица

Табла-2: Бедеми утврђења Градац у Риђевштици

T-3

Табла-3: Сребрни новац ковање Дирахиона, 1) Ковање са именом магистрата ΜΕΝΙΣΚΟΣ, 2) Ковање са именом магистрата ΠΕΡΙΓΕΝΗΣ

T-4

1

2

3

4

Табла-4: Грабак-Почековина, фибуле каснолатенских облика: 1) Фибула са углатим пресеком лука, без стопе 2) Фибула са проширеним луком, без игле, 3) Ливена каснолатенска фибула, без главе и тетиве, 4) Цела фибула од бронзане жице.

T-5

1

2

Табла-5: Римске фибуле, Грабак-Почековина, 1) Фибула слична Ауциса фибулама, 2) Изразито профилисана фибула, дискоидних, увећаних облика профилијације, са елементима коленасте фибуле.

Tabla-6

1

2

3

4

Табла-6): Копче Сучидава и копче, по основном облику, блиске Сучидава копчама, 1) Градац-Брезовица, 2) Градац-Петина, 3) Градац-Петина, 4) Градац-Бресница

T-7

Табла-7: 1) Копча, Градац-Брезовица, 2) Копча, Градац-Брезовица, 3) Копча, Градац-Дупци, 4) Копча, Градац-Дупци, 5) Лучна фибула, Непознато налазиште.

Т-8

Табла-8: Налази са локалитета Градац у Брезовици, 1) Гвоздени шиљци-стрелице, 2) Кресиво, 3) Кресиво, 4) Гвоздени кључеви, 5) Гвоздена удица, 6) Тробридна стрелица, 7) Тробридна стрелица, 8) Листолика стрелица, 9) Стрелица тзв. у облику ластиног репа.

T-9

1

2

3

4

Табла-9: Налази са локалитета Градиште у селу Љубинци 1) Апликација у облику стилизован коњске главе, 2) Бронзани трн са правоугаоном челијом у бази трна, 3) Копча, по облику, блиска Сучидава копчи, 4) Копча, по облику, блиска Сучидава копчи.

Душан Рашковић

Dušan Rašković

ANCIENT ARCHAEOLOGICAL SITES IN THE SURROUNDINGS OF LJUBOSTINJA MONASTERY

Summary

The continuity of development of ancient settlements is a characteristic of the area around monastery Ljubostinja. Material remains with which we recreate the life of ancient man in this region are not the product of archaeological excavations, but they are random findings. Yet, the reconstruction of historical events is possible. Collection of findings found at the site Grabak in the village Pocekovina, near Trstenik, allows us to monitor the continuity, from the first contacts of Scordisci with the Romans and the classic Roman Principate to the Late Antiquity. We conclude about this on the basis of fibula findings. The late Latene fibula, as well as classical Roman fibula, type fibula similar to Aucisa fibulae, highly profiled fibula, knee fibula and the cross fibula consist the repertoire of the findings from the site Grabak.

Random findings, belt buckles and buckle equipment from the sites of hill forts near Monastery Ljubostinja, tell us about the time of the end of the ancient way of life, time of migrations and the emergence of the Byzantine Empire.

Keywords: Morava, Pocekovina, brooches, antique, fortifications, Gradac, early Byzantium.

КНЕГИЊА МИЛИЦА – МОНАХИЊА ЈЕВГЕНИЈА
И ЊЕНО ДОБА
Тематски зборник

Издавачи

НАРОДНИ УНИВЕРЗИТЕТ ТРСТЕНИК
Кнегиње Милице 16
Трстеник

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „ЈЕФИМИЈА“
Кнегиње Милице 16
Трстеник

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ
Центар за историјску географију и историјску демографију
Чика Љубина 18–20
Београд

Рецензенти
проф. др Синиша Мишић
доц. др Дејан Јечменица

Техничко уређење
Дејан Јечменица

Превод резимеа
Аутори

Штампа
Ајова, Краљево

Тираж
500

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

929.731 Милица, српска кнегиња(082)
94(497.11)"13/14"(082)
327(497.11:439-89)"13/14"(082)

НАУЧНИ симпозијум Кнегиња Милица-монахиња Јевгенија и њено доба (2014 ;
Манастир Љубостиња)

Кнегиња Милица-монахиња Јевгенија и њено доба : тематски зборник :
радови са научног симпозијума одржаног 12. септембра 2014. године у
Манастиру Љубостиња / одговорни уредници Синиша Мишић, Дејан Јечменица. -
Трстеник : Народни универзитет Трстеник : Народна библиотека "Јефимија" ;
Београд : Филозофски факултет, 2014 (Краљево : Ајова). - 256 стр. :
илустр. ; 24 cm

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија
уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-918433-0-4 (НУТ)

а) Милица, српска кнегиња (?-1405) б) Србија - Угарска - 14в-15в -
Зборници с) Србија - Историја - 14в-15в - Зборници
COBISS.SR-ID 212256268

БѢХА БЛАГО
БЪРНЫН НПОБЕ
СОКЫН НЕГОДЪ
ЖАБНЫН СТЕЧАНЬ
КНЕЗЬ АЗАРЬ · БЪ
СЪ МЪ СТЬ БЛЖМЪ Н
ПОДОУНАВСКЫНЪ
ТЪЖАМЪ ГОСПОДН

М

